

9(47.924)

Մ-91

ՂՈՒԿԱՍԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

163
12 ԷՊՐ

Գրիգորյան

Ը.

ՄՈՎՍԵՍԻ ԿԱՂԱՆԿԱՏՈՒԱՑԻՈՅ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՂՈՒԱՆԻՑ ԱՇԽԱՐՀԻ

1691

404

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Էլեկտրասպարան օր. Ն. Աղանեանի, Պոլից, 7

1912

Ի ՅԱՌԵՐԺԱԿԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿ

ԱԻԵՏԻԲԱՅ ԲԱԼԱՅԵԱՆ

ՂՈՒԿԱՍԵԱՆՑ

Ծուշեցոյ

ՀԱՅԿԱՆ

ՀԱՅԿԱՆ

ՀԱՅԿԱՆ

Մովսէս Կաղանկատուացւոյ պատմութեան այս
տպագրութիւնն արտատպուած է Մկրտիչ Էմինի
1860 թուին Մոսկուայում հրատարակած օրինա-
կից:

18717

Ա Ձ Դ

Յերկուց անթուական օրինակաց արարաք
զյառաջիկայ տպագիրս՝ մեծաւ զգուշութեամբ
բաղգատեալ և մաքրեալ զայնս 'ի զըջացն վրի-
պակաց:

Եւ որովհետեւ զառաջինն ելանէ 'ի լոյս «Պատ-
մութիւնս Աղուանից աշխարհի» 'ի Մովսիսէ Կա-
ղանկատուացւոյ արարեալ, սմին իրի քաջայոյս
եմք, զի որ յուսումն պատմութեան զեզերին՝
հաշտ աչօք հայել ունին յայս մեր նուէր 'ի սե-
ղան հայ մատենագրութեան:

'ի բազմադարեան աւերակաց այսպէս ահա
ամբարձեալ զիւր գլուխ՝ արձանանայ առաջի մեր
ազգ մի ողջոյն, այնինքն է՝ Աղուանիցն, զորոյ
զտարեզիր մինչ ցայսօր ժամանակի 'ի հատու-
կտոր յիշատակութիւնս մերոց մատենագրաց սո-
վոր էաք նշմարել և եթ:

Մ. Ըմին:

Ի ձեմարանն Լազարեանց:

'ի 10 Մարտի 1860 ամի:

ՀԱՅՍՏԱՆԻ ԹԻՒՆ

Ա. Պ. ՈՒՆՆԻՅ

ԵՐԵՎԱՆ

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ Ա Ղ ՈՒ Ա Ն Ի Յ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Որ ինչ յԱղամայ մինչև ցնոյ ծնունդը ազգասերութեանց:

Աստուածաստեղծ մարդն առաջին՝ հայրն մեր Աղամ, եկեաց յամս երկու հարիւր և երեսուն և ծնաւ զՍէթ: Սէթ եկեաց յամս երկու հարիւր և հինգ և ծնաւ զԵնոք: Ենոք եկեաց յամս հարիւր և իննսուն և ծնաւ զԿայնան: Կայնան եկեաց յամս հարիւր և եօթանասուն և ծնաւ զՄադաղայէլ: Մադաղայէլ եկեաց յամս հարիւր վաթսուն և եօթն և ծնաւ զՅաբեթ: Յաբեթ եկեաց յամս հարիւր վաթսուն և երկու և ծնաւ զԵնոկք: Ենոկք եկեաց յամս հարիւր վաթսուն և հինգ և ծնաւ զՄաթուսաղայ: Մաթուսաղայ եկեաց յամս հարիւր և եօթն և ծնաւ զՂամէք: Ղամէք եկեաց յամս հարիւր և ութսուն և ծնաւ

զնոյ: Եւ Նոյ եկեաց յամս հինգ հարիւր եւ ծնաւ զերիս որդիս՝ զՍեմ, զՔամ եւ զՅաբեթ: Եւ յետ հարիւր ամի ծննդեանն Սեմայ եկն ջրհեղեղն յամի վեցհարիւրերորդի կենացն Նոյի: Եւ լինին յԱզամայ մինչև ցջրհեղեղն ամբ երկու հազար երկուհարիւր քառասուն եւ երկու՝ եւ ազգբ տասն:

ԳԼՈՒԽ Բ.

Գիր ազգաբանութեան Յաբեթի եւ ծննդոց նորին:

Աստանօր յայտարարութիւն սահմանացն Յաբեթի եւ զազգաբանութիւն նորին գտցես յիւրում տեղւոջն:

Սահմանք Յաբեթի այս են, զոր ետ նմա Նոյ ՚ի բաժին եւ զերգումն իսկ պահանջեաց ՚ի մէջ եղբարցն՝ չզրկել եղբարցն զմիմեանս—՚ի Մարաց մինչև ցԳրգերովն կողմն հիւսիսոյ եւ ցգետն Դիկաթ, որ մեկնէ ընդ Մարս եւ ընդ Բաբելովն: Եւ որդիք Յաբեթի Գամեր եւ ՚ի նմանէ Գամիրք, Մազոզ եւ ՚ի նմանէն Կեղտք եւ Գաղատացիք, Մադայ եւ ՚ի նմանէ Մարք, Յաւան եւ ՚ի նմանէ Հելլենք եւ Յոյնք, Թորէլ եւ ՚ի նմանէ Թետաղք, Մոսոք եւ ՚ի նմանէ Լուրիկացիք, Թիրաս եւ ՚ի նմանէ Թրակացիք, Քետին եւ ՚ի նմանէ Մակեդովնացիք:

Որդիք Թիրասոյ՝ Ագքանազ եւ ՚ի նմանէ

Սարմատք, Երիփատ եւ ՚ի նմանէ Սուրոմատք, Թորգոմ եւ ՚ի նմանէ Հայկ:

Որդիք Յաւանայ Օղիդա եւ ՚ի նմանէ Սիկիլացիք եւ Աթենացիք, Թարշիշ եւ ՚ի նմանէ Վիրք եւ Տիւրենացիք, Կիտրիս՝ ուստի Հոռոմք եւ Լատինացիք եւ Հոովգացիք: Ընդ ամենայն՝ ազգբ տասն եւ հինգ:

Եւ ՚ի սոցանէ ելին եւ մեկնեցան կղզիք հեթանոսաց, որք են Կիպրացիք ՚ի Կեղարացւոց՝ յորդւոց Յաբեթի: Իսկ որ ՚ի կողմանս հիւսիսոյ են՝ ազգակից են Կբետուրացւոց, ուստի Աղուանք:

Եւ ազգք, որ ՚ի Հելաս աշխարհի՝ են յայնցանէ որք յետոյ փոխեցան անդր՝ որպէս Այետացիքն, որք բնակեալ են յԱթէնս:

Ի պատուականն Յունաց եւ ՚ի Թեբայեցւոց Սիդովնացիք ելին եւ պանդխտեցան, որք են ՚ի Կաղմենայ յորդւոյ Ագենովրայ:

Եւ Կարգեղովնացիք են եկք ՚ի Տիւրոսէ:

Իսկ ՚ի խառնակիլ լեզուացն ելին Յաբեթէ ազգք հնգետասան ՚ի Մարաց մինչև ցՍպարիովն, որ ձգի յՈվկիանոս եւ հայի ընդ հիւսիսի: Այս է երկիր նոցա՝ Ատրպատական, Աղուանք, Ամազոնիա, Հայք՝ Մեծ եւ Փոքր, Կապադովկիա, Գաղատիա, Կողքիս, Հնդկիք, Բոսդորիս, Միւսուիս, Դեռիս, Սարմատիս, Տաւրինիս, Սարմատէս, Ստուրիս, Թրակէ, Մակեդովնիս, Գաղմատիս, Մադիս, Թեսսոլիս, Ղոկրիս, Բիովտիս, Հետաղիս, Ատտիկէ,

Աքիա, Տեղինիմ, Ակարնէս, Հուպիրիստիմ, Ղիու-
րիա, Ղիքնիա, Ագրիակէ, յորմէ ծովն Ագրիա-
կան, Գալիա Սպանիոյ, Գալիա Իբերայ, Սպանիա
Մեծ: Աստ կատարին սահմանք Յարեթի մինչև
ցկղիսն Բրիտանիկեցւոց, և հային ամենեքեան
ընդ հիւսիսի:

Գ Լ ՈՒ Ն Գ.

Թէ որ ազգ են, որ գիտեն զգլորութիւն:

Եւ 'ի սոցանէ որք գիտեն զգլորութիւն՝ եւ-
րայեցիք, Լատինացիք, որով և Հռոմք վարին,
Սպանիացիք, Յոյնք, Մարք, Հայք, Աղուանք. 'ի
Մարաց կողմանէ հիւսիսոյ ցԳիգերովնայ սահ-
մանն, որ ձգի 'ի Պարգամիտոս գետոյ մինչև
ցՄասստոսիս որ է Լիովն: Իսկ կղզիք՝ Սկլիայ,
Բիա, Գոգոս, Քիոս, Ղիքնոս, Կիթերայ Զինկե-
թէոս, Կափաղանիա, Իթրակէ, Կարկիւրիա և Կե-
ղաղէմ, և մասն մի Յեսիայ, որ կոչի Յովանիա,
և գետն Դիկլաթ, որ մեկնէ 'ի մէջ Մարաց և Բա-
բելովն: Այս են սահմանք Յարեթի:

Սեմ կալաւ զկողմն արեւելից երկրին, Քամ
զկողմն հարաւու և Յարեթ զկողմն արեւմտից և
հիւսիսոյ, ուր Աղուանք են և Ծովն Կապից և
ծաղք երկրի ընդ արեւելս: Եւ 'ի կողմն արեւմտից
երթան հասանեն ազգքս այսոքիկ մինչ 'ի Տրապոն:

Իսկ որք 'ի Յարեթէ մինչև ցՏիգրան՝ թա-
ղաւորք քսան և չորք. և կողմանց Պարսից թա-
ղաւորք յԱրշակայ մինչև ցԱրտաւան տասն և
երեք՝ և ամբ չորս հարիւր և յիսուն: ԶԱրտա-
ւան սպան Արտաշիր Սասանեան Ստահրացի և
երարձ զթագաւորութիւնն Պարթևաց, որք Պար-
սից և Ասորւոց տիրեցին երկու հարիւր յիսուն
և երկու ամօք յառաջ քան զգալ Կենարարին
մերոյ Քրիստոսի, և յետ դարձի գերութեանն
Հրէից 'ի Բաբելովնէ երկու հարիւր եօթանասուն
ամօք: Եւ 'ի նոյն Պարթևաց որք 'ի Վաղարշա-
կայ մինչև ցԱրտաշիր՝ Վառմապոյս որդի, թա-
ղաւորք Հայոց քսան և վեց, իսկ ամբ վեցհա-
րիւր և քսան: Աստ բարձաւ թագաւորութիւնն
յԱրշակունեաց և հայրապետութիւն 'ի ցեղէ Սըր-
բոյն Գրիգորի: Իսկ եթէ յազագս Բագրատու-
նեացն կամիցիս գիտել՝ Պարոյրայ որդին կոչիւր
Հրաշեայ թագաւոր Հայոց, որ խնդրեաց յար-
քայէն Բաբելացւոց զմի ոմն 'ի գերելոցն Հրէից
Շամբաթ անուն, զոր ածեալ բնակեցոյց յերկ-
րին Հայոց մեծաւ պատուով: 'ի սմանէ սերե-
ցաւ ազգն Բագրատունեաց 'ի նուազին մեծա-
ւոյն ազգին յաբեթականի:

ԳԼՈՒԽ Դ.

Կարգերն Վաղարշակայ զնախադատութիւն Աղուանից:

Աստ սկիզբն առնու. նախադատութիւնն: զի 'ի սկզբան աշխարհագործութեան մարդկութեանս, որ զմեծ լերամբն Կովկասու բնակելոցն՝ չունիմք ինչ ասել ստոյգ 'ի պէտս լսողաց մինչև ցՎաղարշակ արքայ Հայոց, որ 'ի կարգել իւրում գնիւսիսայինսն՝ կոչեաց զվայրենի եկամուտ ազգս որ 'ի դաշտէն հիւսիսոյ կամ որ զստորոտովն Կովկասու, կամ որ 'ի հովիտս և 'ի խորածորս գնաւով մինչև ցմուտս դաշտին: Պատուէր առնէր՝ զաւագակութիւն և զմարդադատութիւն թողուլ և հարկաց արքունի հնազանդ կալ: Ապա կարգեաց նոցա առաջնորդս և վերակացուս, յորոց գլխաւոր ոմն 'ի Սիսական տոհմէ յաբեթական ծննդոց կարգի հրամանաւ Վաղարշակայ՝ Առան անուն, որ ժառանգեաց զդաշտս և զլերինս Աղուանից 'ի գետէն Նրախայ մինչև ցամուրն Հնարակերտ: Եւ աշխարհն յաղագս քաղցրութեան բարուց նորա անուանեցաւ Աղուանի, վասն զի աղու ձայնէին զնա վասն քաղցրութեան բարուցն: 'ի սորա ծննդոց Առան՝ ասեն, անուանի և քաջ, կարգեցաւ կողմնակալ բիւրաւոր 'ի Պարթևէն Վաղարշակայ. և 'ի սորա զաւակէն ասեն սերեալ զազգս

Ուտէացւոց և Գարդմանացւոց իշխանութեանց: — Այս մինչև ցայսվայր ցուցումն ազգաբանութեանց:

ԳԼՈՒԽ Ե.

Յուցումն բերմանց և պարաբտութեանց սահմանացն Աղուանից, զինչ ունի 'ի պէտս մարդկան:

Բարեվայելուչ և ցանկալի է աշխարհն Աղուանից ամենագիւտ շահիւք և բարձրաբերձ կոհակօք Կովկասայ: Եւ գեան մեծ Կուր՝ հեզասահ գնացիւք բերելով յինքեան զձկունս մեծամեծս և մանունս, ճեմելով զայ անցանէ և անկանի 'ի ծովն Կասպից: Եւ որ շուրջ գնովաւն են դաշտք՝ գտանի 'ի նոսա հաց և զինի շատ, նաւթ և աղ, ապրեշում և բամբակ և անբաւ ձիթենիք: Եւ հատանի 'ի լերանցն ոսկի, արծաթ, պղինձ և դեղնախունկ: Եւ որ ինչ վայրենիք՝ առիւծ, ինձ, յովազ և ցիւ: Եւ 'ի թռչնոց յովովից՝ արծուիք և բազէք և նմանք նոցին: Եւ մայրաքաղաքն ունի զմեծն Պարտաւ:

ԳԼՈՒԽ Զ.

Գիտութիւն երեւմանն Աստուծոյ մերոյ մերոցս արեւելեայց:

Պատմութիւն ճշմարիտ առաւել քան զնախագահիլն Առանայ 'ի Վաղարշակայ տանս Աղուանից այլ ինչ ոչ գտաք մինչև ցրաջն Վաղական, որ միանգամայն տիրեաց կողմանցս Աղուանից: Իսկ 'ի հասանել ժամանակի երեւման Արեւականն արդարութեան և յայց ելանել փրկութեան մերոյ անքնին էութիւն՝ լոյս փառաց և էութեանն Հօր ծագումն՝ դանօրինականն կատարեալ զամենեցուն, նստաւ յէութեանն փառս, ուստի ոչն էր մեկնեալ: Եւ գտուր և զցանկալի աշակերտս իւր առաքեաց քարոզս արեւելեայց, որով և մերոցս արեւելեայց վիճակեցաւ սուրբ առաքելայն Թադէոս: Սա եկեալ 'ի Հայս յԱրտագ գաւառ՝ անդ առնու զվախճան մարտիրոսութեան 'ի Սանատրկոյ արքայէն Հայոց: Եւ աշակերտ նորա սուրբն Եղիշա դառնայ յերուսաղէմ և պատմէ զտենչալի նահատակութիւնն առաքելացացն նորա: Անդանօր յաղգմանէ Սուրբ Հոգւոյն ձեռնադրի Եղիշա 'ի ձեռաց սրբոյն Յակոբայ եղբօր Տեառն, որ էր առաջին հայրապետ երուսաղէմի: Եւ վիճակ առեալ իւր զԱրեւելս՝ ճանապարհ ա-

րարեալ յերուսաղէմէ ընդ Պարսս, մտանէ 'ի Մաղբութս՝ խոյս տուեալ 'ի Հայաստանեայց, և սկիզբն առնէ քարոզութեան 'ի Չողայ. և 'ի տեղիս տեղիս զբազումս աշակերտեալ՝ ծանոյց զփրկութիւն: Անտի եկեալ յՈւտի գաւառ 'ի Սրհառն քաղաք երիւք անձամբք աշակերտելովք, որոց անօրէնք ոմանք զկնի եկեալ՝ մի յաշակերտացն ընկալաւ 'ի նոցանէ զնահատակութեան վախճան, և երկուցն թողեալ զերանելին Եղիշա գնացին զկնի խողխողիչ արանցն: Իսկ սուրբ հայրապետն՝ եկեալ 'ի Գիս, կանգնեաց զեկեղեցի և մատոյց զանարիւն պատարագն *): Եւ անտի անցեալ ընդ զաշտակն Չերգունի 'ի տեղի զոհարանի զիւցամօլ կռապաշտիցն՝ անդ էառ զնահատակութեան պատին: Եւ անյայտ իմն է, եթէ յորում եղև ելք իրացն: Եւ անդէն 'ի գուր մի մահապարտաց ընկեցան պատուական նշխարքն և ծածկեցան 'ի տեղւոջն, որ կոչի Հոմէնք, 'ի բազում ժամանակս:

*) Ասասնօր յօրինակս մեր մուծեալ տեսանի 'ի զրջաց հետագայ բանս. «Յայսմ տեղւոջ եղև սկիզբն արեւելայցս եկեղեցեաց, մայրաքաղաքաց և լուսաւորութեան տեղի»:

ԳԼՈՒԽ Է.

Գիւտ նշխարաց Արեւելեայցս լուսաւորչին՝ սրբոյն Եղիշայի:

Ոչ է պարտ ծածկիլ ճշմարտութեանն և ընդ փակմամբ լինիլ լուսոյ: Յետ բազում ժամանակաց երևեալ նորա երկիւղած արանց ոմանց տեսլեամբ՝ գան միախումբ ժողովով 'ի տեղի գբոյն անդ և տեսանեն զոսկերս յոգունս շեղձակուտեալս՝ և առնասարակ տարակուսեցան. սակայն հանին զիգեցին և հսկեցին յաղօթս զգիշերն գայն: Եւ եղև յառաւօտուն շարժումն մեծ՝ մինչև որ անդն կային անկանել յերկիր: Եւ եկն հողմն սաստիկ յանապատէն՝ ցիրեցան արարեալ գանսրբոյն ոսկերս ընդ դաշտն ամենայն, և մնաց միայն 'ի տեղւոջն առաքելականն այն նշխարք՝ զորոյ զգլուխն միայն մեծահաւատ ոմն Ստեփաննոս քահանայ յՈւռեկան գեղջէ յափշտակեալ 'ի միջոյ աճապարեալ յերիվար իւր 'ի բաց գնաց. և շարժեալ բազմութեանն զկնի նորա՝ մառախուղ խաւարային ընդ մէջ անցեալ զարհուրեցոյց զնոսա, որք և դարձան 'ի բանակն. և տեսլեամբ յայտնեալ սրբոյն Եղիշայի՝ տարան հանգուցին զնշխարս նորա, ուր եղեալ էր գլուխն յաւանն Ուռեկան 'ի ձեռն սրբոյ քահանային Ստե-

փաննոսի, և ապա անտի փոխեցին 'ի Ներամերհայ սուրբ ուխտն, որ այժմ կոչի Զրվշաիկ՝ 'ի փառս տեառն Աստուծոյ ամենակալի: Իսկ յետ բազում ժամանակաց բարեպաշտն Վաչական Աղուանից արքայ կանգնեաց զսիւն 'ի գբի նահատակութեանն, և սենեկապանն արքայի մենակեաց եղեալ 'ի վերայ սեանն՝ կատարի:

ԳԼՈՒԽ Ը.

Ըստ կարգի զրոյցք յԱռանայ մինչև ցՈւռնայր Աղուանից արքայ և ցՏրդատ Հայոց արքայ ոչ գտաք, այլ հարեանցի զրեցաւ, որ ինչ 'ի պէտս էր տեղեակ լինել:

Յոյժ ցանկալի էր ըստ կարգաց գիտել զպատմածս, որ ինչ յԱռանայ նախագահութենէն յայսր գործք, բայց արեւելեայցս բազմազգութիւն և կտակարանացն հրկիզութիւնք ամբոխեալ ցուցանէ զորպէսն: Սակայն յայսմ վայրի նպատաւորէ մեզ քերթողահայրն Մովսէս զպատեւրագմէն Արտաւագգայ ընդ Հռովմայեցիս. վասն զի 'ի գումարելն նորա զբիւրաւորան Ասրպատականայ՝ անդր կոչեաց զհօր ազգս լերինն Կովկասու և զգօրս Աղուանից և Վրաց և խաղաց 'ի Միջագետս, և սոցին ուժով հալածեաց զգօրն Հռովմայեցոց: Իսկ 'ի շահատակելն Արտաշիսի 'ի վերայ Երուսնդայ՝ էր նա 'ի սահմանս Աղուանից յՈւտի գաւառի, թողու անդէն զգօրսն և

ինքն զնայ յիւր քաղաք: Եւ եկեալ Արտաշէս միաբանէ զգօրս Աղուանից ընդ ինքեան՝ ելանէ առ ափն ծովակին Գեղամայ եւ սոքօք վանէ զերուանդ եւ ինքն տիրէ Հայաստանեայց: Զայսու ժամանակաւ միաբանին Աղուանք լեռնականօքն ամենեքումբք եւ մասն ինչ 'ի Վրաց՝ եւ մեծաւ ամբօխիւ տարածանին յերկիրն Հայոց: Ժողովէ եւ Արտաշէս զգօրս իւր ընդդէմ նոցա եւ բանակի առ Կուր գետով. սաստկանայ պատերազմն եւ ըմբռնի արքայորդին Աղուանից 'ի ձեռս Արտաշիսի: Վասն այսորիկ զօրիորդն Սաթինեակ առնու 'ի կին Արտաշէս եւ դառնայ՝ խաղաղութիւն հաստատեալ: Վախճանի հայրն Սաթինկայ եւ այլ ոմն բռնացեալ թագաւորէ եւ զեղբայրն հալածէ: Եւ դայեակն Արտաշիսի Սմբատ՝ եկեալ զօրու մեծաւ վանէ զբռնացեալն եւ տիրել տայ եղբօրն հայրենի աթոռոյն, եւ դառնայ մեծաւ աւարաւ եւ բազում գերեօք 'ի Հայս եւ բնակեցուցանէ զգերեալսն 'ի Շաւարշան, որք էին յԱրտազ գաւառէ: Եւ նախարարութիւնն Առաւելեան տոհմին յազգէ Սաթինկայ է կարգեալ, որ 'ի Մեծէն Խոսրովու հօր Տրդատայ խնամեցաւ առն քաջի 'ի Բասպաց եկելոց:

ԳԼՈՒԽ Թ.

Հաւատալն Ուռնայրի եւ մկրտիւն 'ի ձեռաց Սրբոյն Գրիգորի եւ Աղուանից միաբան լուսաւորիւն ընդ ձեռամբ Ուռնայրի արքայի:

Վասն զի երանելին Եղիշա զառաքելագործն մշակութիւն 'ի ծագաց երկրի սկսեալ՝ լուսաւորեաց զմասունս ինչ միայն արեւելեայցս հիւսիսոյ, այլ ոչ զամենեւեան. եւ նոյն ինքն զբարուքն կատարեալ զմարտ 'ի վերայ Ժողովրդեանն իւր ճգնեցաւ: Այլ յոր ժամանակս այց արար Աստուած ազգի մարդկան եւ ընդհանուր ծաղկեցոյց զարեւմտեանն կոյս մեծ կայսերն Կոստանդինոսիւ՝ լուսաւորեաց եւ զՄեծ Հայս երանելեան Տրդատաւ, ած 'ի հաւատս եւ զելս արեգականն. որք սակաւ ինչ ծանուցեալ էին զծագումն փրկութեան ճշմարիտ Արեգականն եւ կրկնակի ընդ ձեռն Ուռնայրի գերագոյն լուսաւորեցան: Եւ այսք 'ի միում ժամանակի եղեն հրաշք աստուածուստ: Եւ էր Ուռնայր արքայ Աղուանից քեռայր Շապհոյ Պարսից արքայի՝ քաջագօր այր որ 'ի մեծամեծ պատերազմունս զհօյակապ անուն ժառանգեաց, 'ի մէջ Հայաստանեայց նշան յաղթութեան կանգնեալ. առնու եւ զվերստին ծնունդն 'ի սրբոյն Գրիգորէ Հայոց լուսաւորչէ, գայ լուսազգեստեալ 'ի Սուրբ Հոգ-

ւոյն՝ առաւել լուսաւորէ զԱղուանս, կայ մնայ
որդի մշտնջենական լուսոյն և վախճանէ զմարդ-
կային կեանս: Իսկ զկինի սորին մահուանն խընդ-
րեցաւ յԱղուանից մանուկն Գրիգորիս 'ի կա-
թողիկոսութիւն իւրեանց, զի Ուռնայր արքայն
մեր խնդրեաց 'ի սրբոյն Գրիգորէ նորին ձեռնա-
դրութեամբն լինիլ եպիսկոպոս աշխարհին իւրոյ.
որ և այսու կանոնաւ կացին աշխարհն Հայոց և
Աղուանից համակամ եղբայրութեամբ և անքակ
ռւխտիւ մինչև ցայսօր:

ԳԼՈՒԽ Ժ.

Վասն Վաչէի Աղուանից արքայի, թէ զիարդ ուրացաւ
զհեթանոսական գործ մոլորութեանն և հաւատաց յԱս-
տուտ ինչոպանի, և ետ պատերազմ ընդ Պարսս և մի-
անձնացաւ յանապատի սուրբ վարուք:

Յիննևս աներորդի ամի թագաւորութեանն
Յազկերտի հասանէ նմա վախճան մահու. և ընդ
հակառակս լեալ երկու որդիքն նորա 'ի վերայ
տէրութեանն կռուեցան. և մինչդեռ նոքա 'ի
խռովութեան էին՝ ապստամբէ և Վաչէ արքայն
Աղուանից, զի էր նա նոցա քեռորդի և յառաջ
լեալ էր քրիստոնեայ ըստ հայրենի աւանդիցն,
զոր Ուռնայր հաստատեաց և անօրէնն Յազկերտ
արար բռնութեամբ զնա մօզ: Իսկ յայսմ վայրի
ժամ գտեալ պարապոյ անձին իւրոյ՝ լաւ համա-

րեցաւ մեռանել պատերազմաւ քան ուրացու-
թեամբ ունիլ զթագաւորութիւն: Յընդերկար
խռովութեանն Արեաց գնդին ոմն Ռահատ անուն
'ի Միհրեան տոհմէ, որ էր դայեակ կրտսեր որդ-
ւոյն Յազկերտի՝ դիմեաց գալ անբաւ գնդիւ իւ-
րով 'ի վերայ երէց որդւոյ թագաւորին. եհար
սատակեաց զգունդն և ձերբակալ արար զորդի
թագաւորին, զոր և անդէն 'ի տեղւոյն սատա-
կեաց. և զմնացեալ զօրսն ած հաւանեցոյց և
միաւորեաց 'ի գունդն Արեաց և թագաւորեցոյց
զիւր սանն, որում անուն էր Պերոզ: Իսկ ար-
քայն Աղուանից ոչ կամեցաւ նուաճիլ անդրէն 'ի
ծառայութիւն նորա. այլ խրամատեաց զսահակն
Չորայ, էանց յայնկոյս և անցոյց զգօրսն Մաս-
քութաց, միաբանեաց ընդ իւր և զմտաստան թա-
գաւորս զլեաւորդեայս, ընդդէմ եկաց պատե-
րազմաւ Արեաց գնդին և բազում վնասս արար
զօրացն արքունի: Եւ զրեալ երկիցս և երիցս
զհրովարտակս ազաշանաց, ոչ կարաց (Պերոզ) 'ի
հաւանութիւն ածել զնա, այլ զրով և պատգա-
մաւ յանդիմանէր զնա վասն 'ի զուր աւերելոյն
զաշխարհն Հայոց, յիշեցուցանէր և զմահ նախա-
րարացն և զչարչարանս կապելոցն, որոց փոխա-
նակ զկեանս տալոյ սիրոյն և վաստակոցն՝ զա-
րևան հատիք. լաւ լիցի ինձ չարչարանօք մեռա-
նել քան ուրացութեամբ կեալ: Եւ իբրև զիտա-
ցին, եթէ ոչ բռնութիւն և ոչ սէր կարէ ածել

գնա՝ ի հաւանս՝ զանձ սաստիկ ետուն տանել յաշխարհն խալանդարաց և բացին զԴրունս Ալանաց և հանին գունդ բազում ի Հոնաց և կռուեցան ամ մի ընդ Ադուանից արքային։ Եւ թէպէտ պակասեցան և ցրուեցան զօրք նորա, սակայն զնա ոչ կարացին ածել ի հաւանս։ Այլև հարուածք մեծամեծք հասին ի վերայ նորա, էր որ կռուով և էր որ չարաչար ախարիւք ծիւրեցան։ Եւ երկարեալ պաշարմանն՝ մեծ կողմն աշխարհին աւերեցաւ, այլ ոչ ոք ի նմանէ բաժանեցաւ։ Ապա յդեաց առ Վաչէ թագաւորն Պերոզ՝ «զքոյրդ իմ, ասէ՛ և զբեռորդիդ ի բաց տուր ածել, զի ի բնէ մոգ էին և դու քրիստոնէայ արարեր, և աշխարհդ քո քեզ լիցի»։ Իսկ երանելի այրն ոչ թէ ի վերայ տէրութեան կռուէր, այլ յաստուածպաշտութեանն մրցէր. և ետ տանել զմայրն և զկին, և զաշխարհն բովանդակ ի բաց եթող և ինքն զաւետարանն առ և ի բաց կամէր գնալ։ Զայն լուեալ թագաւորին Պերոզի ի զիղճեկեալ՝ զամենայն վրասն ի հայր իւր արկանէր, անսուտ երգմունս կնքէր և տայր տանել առ նա, եթէ «յաշխարհէդ միայն մի գնար, և զոր ինչ ասես՝ առնեմ»։ Իսկ սա հաճեցաւ միայն զսեպհականն առնուլ բաժին իւր, զոր ի հօրէն էր առեալ հազար երդ, առ զայն ի թագաւորէն և նստաւ ի նմա միայնակեցօք հանդերձ։ Եւ այնպէս անզբաղապէս կեայր ընդ Աստուծոյ. և ոչ

յիշեաց ամենեւեմ, եթէ թագաւոր լեալ իցէ յառաջ։ Այս եղև վարք նորա։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

Թուղթ Դիւտայ եպիսկոպոսի առ սուրբն Վաչէ լի երկնաւոր շնորհօք։

Ի ճառս սուրբ սիրոյ քո առաքինութեան ի կամաց անձին իմոյ բղիւցին միտք իմ երկնաւոր զօրութեամբն՝ յօժարեցայ պատմող լինել րանիւ. բայց ահ անկաւ ինձ մեծ և ահագին և բարձրագոյն քան զերկնի երկինս և խորագոյնս քան զնեքքին կիսագունտն, և յամենայն կողմանց շուրջ պաշարեաց զինև ի վեր և ի վայր, ի վերջ և յառաջ, յաջ և յահեակ. փախչել ոչ կարեմ և խորամուտ լինել երկնչիմ, մի՛ եթէ զուցէ ընկղմիցիմ որպէս առաքեալն Պետրոս ի ծով անգնդային։ Բայց եթէ տէր Յիսուս ձեռն կառկառեաց յօգնականութիւն, յայս սակաւս քաջալերեցայց և յանմուխս մխեցայց։ Քանզի բան ունիմ մտաց գործի, եթէ գտցի ինչ հիւթանիւթ ի հոգեկիր յառաքինութենէ արանց քաջաց, որք զհրեշտակս ածին ի զարմացումն և անգիր օրինօք անձամբ անձին օրէնք եղեն, առանց օրինաց զՏէրն ի վեր ծանեան և զեղեալսն ընդ օրինօք զիտացին, և առանց առաջնորդի և մարգարէի ուրուք կամ երկնաւոր հրեշ-

տակի աստուածատեսք եղեն: Արդ ահա յորմէ երկուցեալն էի՝ 'ի ձեռն սիրոյ մօտիմ և յուսով մերձենամ և հաւատով աներկիւղ հաստատիմ, և սկսանիմ ուստի արժանն է սկսանել: Որպէս յառաջագոյն սէրն Քրիստոսի բնակեաց 'ի նախնին ձեր յՈւնայր, նախանձ երկնաւոր եբեր ընդ Տրդատայ Հայոց արքայի՝ իբրեւ լուաւ զմեծամեծ սքանչելիսն Աստուծոյ, որ 'ի ձեռն Սրբոյն Գրիգորի նշանք և արուեստք գործեցան յաշխարհին Հայոց՝ դառնալ վաղվադակի սոցա 'ի բազում շաւղաց մոլար ճանապարհին առ ճշմարիտն Աստուած, որոյ ծանօթութեամբ և բարեկամութեամբ 'ի բաց ընկեցին զծանրատաղտուկ զլուծն հեթանոսաց. թեթեացան, թօթափեցան, թեալոխեցան, թուան և յերկինս ճախրեցին: Զայս լուեալ քաջին Ունայրի ոչ զլացաւ և ոչ զաղարեաց և ոչ 'ի ձեռն ծառայական հրեշտակի, այլ ինքնին մեծ թագաւորն մեծամեծօք, նախարարօք և բազմագունդ զօրաւք գայր հասանէր յաշխարհն Հայոց, յանդիման լինէր հսկայազօր թագաւորին: Իսկ նորա եղբայրաբար սիրով և բարեկամութեամբ ընկալեալ՝ զբոլոր զինքն առաջի առնէր նմա, գնեւքին և զարտաքին խորհուրդս մերկանայր և զնէր առաջի նորա հանդերձ սրբորով Գրիգորիւ և ամենայն բազմութեամբ զօրացն Հայոց: Խոնարհէր թագաւորն ձեր, անկանէր և պատէր զօտիւք և զձեռօք, պատմէր զա-

մենայն մոլորութիւնս հեթանոսաց և խոստովան լինէր վասն ազիտագործ մեղացն անցելոց: Քաջալիւրէր զնոսա սուրբն Գրիգորիոս 'ի գալուստ մարմնաւորութեան Որդւոյն Աստուծոյ, որ 'ի թողութիւն եկն և ոչ 'ի դատապարտութիւն, 'ի կեցուցանել և ոչ 'ի մեռուցանել, և յառաջանցելոցն 'ի հողոյ կեանս խոստացաւ: Զայս ամենայն իրրեւ լսէր թագաւորն ձեր՝ ինքն և ամենայն զօրքն որ ընդ նմա գաւուրս քառասուն պահոց աւանդէին զանձինս իւրեանց, 'ի բաց հրաժարելով յառաջին ըստգտանելի գործոց: Եւ յաւուրն յիսներորդի իբրեւ ուրացան 'ի սատանայէ և յամենայն գործոց նորա և խոստովանեցան զՍուրբ Երրորդութիւնն՝ էջ թագաւորն յամենասուրբ ջուրն և ամենայն զօրքն ընդ նմա: Եւ կատարեաց զնոսա քահանայապետն 'ի վերստին ծնունդն յերկնաւոր յորդեգրութիւնն. և ելին ամենեքեան լցեալ Հոգւովն Սրբով: 'ի նմին ժամանակի շնորհեցաւ նոցա այր մի երանելի՝ ձեռնադրեալ յեպիսկոպոսութիւն 'ի Հոովմ քաղաքէ, որ եկեալ էր ընդ Տրդատայ արքային: Այսու երկնաւոր բարեօք լցեալ՝ եկն Ունայր արքայ կմուտ յաշխարհն Աղուանից, ուսոյց և կատարեաց զնոսա առաքելական կանոնօք. ընկալան ամենեքեան զգրոշմն երկնաւոր և գրեցան 'ի ժառանգութիւն երկնաւոր: Հալածեցան զեք աշխարհիդ, խափանեցան զոնք և ձենձերք, ամա-

չեաց մոլորութիւնն, բարձրացաւ ճշմարտութիւնն, թագաւորեաց լոյսն աներևոյթ, մերժեցաւ կամաւոր խաւարն. կարգեցան երեխայրիք եկեղեցւոյ, տասանորդեցան պտուղք կալոյ և հնձանաց, անդոց և խաշանց և ամենայն ընտանի անասնոց. նա և հող երկրին 'ի նոյն վիճակեցաւ և հաստատեալ կալաւ կարգ ուղղութեան առ նախնեօքն ձերովք հանւովք և հարբն քոյով երանելեաւ մինչև 'ի ժամանակս քոյոյ սքանչելի տէրութեանդ: Վիշապն, որ հին էր յաւուրցն առաջին մարդոյն՝ ետես զչքնաղ ծնունդ քոյոյ բնութեանդ յառաջին 'ի հայրենի հաւատոյ. յոյժ կասկած 'ի միտս անկաւ չարատէր թշնամւոյն, եթէ դուցէ ընդ որ եղև մուտ կենաց յաշխարհս արեւից, ընդ նոյն եմուտ ծնունդ ճշմարտութեան յաշխարհդ Ազուանից: Ըշտապեցաւ, տագնապեցաւ, տարակուսեցաւ առաւել քան յաւուրս Յորայ արդարոյ. ժողովեաց և գումարեաց զգօրան իւր խաւարայինս՝ յայտնեաց նոցա զախտն չար որ տանջէրն զնա. ամենեքեան զահի հարան և դողացին, 'ի միաբանութիւն եկեալ՝ զելս իրացն խնդրէին. մի՛ այդպէս՝ ասեն, տագնապիր յանձն քո, ով քաջ, կանուխ է մոլորութիւնս մեր քան զճշմարտութիւն նորա. տկար զազանաւն յաղթեցեր առաջին մարդոյն, մեծ թագաւորաւս տղայոցն չկարէս կալ առաջի: Զայս ասացին և զհամատարած ծովն շարժեցին և յուղեցին զբազ-

մութիւն ալեաց նորա: Սկսաւ մրմուլ, ելանել, տարածանել և ապականել զդաշտս և զերինս: Եկն հեռս 'ի վերայ քո միանգամայն բազմութիւն ազգաց հեթանոսաց, ահաւոր գազանօք, խառնադրոշմն նշանօք, բազմաձայն փողովք, գալարափող կոշմամբ, անտառախիտ նիղակօք, ճառագայթաւոր սուսերօք, ոսկեկմբեայ վահանօք, թանձր և ստուար մկնդակօք. հողեղէնքն զհողեղէնսդ երկեցուցանէին, ապականացուքն զանապականսդ կամէին կորուսանել, և անաստուածքն զաստուածային շառաւիղդ կամէին յարմատոյ կտրել. երկիցս և երիցս մարտեցան և ոչ ամաչեցին: Իսկ այն, որ նստին յերկնից յերկինս և տեսանէ զաշխարհս ամենայն, ականելով և կըշռելով զբարի օրէնս և որ ընդդէմ իցեն՝ ետես զքեզ միայն օրինաւոր. թոյլ ետ պատել զքեզ շուրջ սաստիկ հնոցին. վառեցան, բորբոքեցան և այրեցան իբրև փուշք 'ի մէջ հրոյ: Նմանեցար դու երից մանկանցն 'ի հնոցին. զգօրութիւն հրոյն շիջուցեր, զխոշորութիւն կայծականցն 'ի կակղութիւն վարդի փոխեցեր և զմղձկութիւն ծխոյն 'ի սպիտակութիւն շուշանի շրջեցեր, զայրեցող բնութիւն հրոյն յարարող գօրութիւն սովորեցուցեր և զբրորդն Աստուծոյ յերկնից յերկիր ածեր քեզ յօգնականութիւն: Իմաստունքն նոցա յիմարեցան, քաջք նոցա վատեցան, սպառնալիք նոցա դադարեցան, նահատակք նոցա զօրեցան,

բազմութիւնք նոցա սակաւացան: Երանի քեզ և երանի որ մերձ իցեն առ քեզ. սակաւ էիր թուով և անթիւ եղեր բազմութեամբք, սակաւ էիր յայանեօք և անթիւ եղեր անյայանեօք: Նիզակ քո նիզակ Յեսուայ, և սպառազինութիւնք քո սպառազինութիւնք սպարապետին Աստուծոյ, որ իջանէ ընդ նմա յաւուրն յարութեան նորա. ձայն, որ զերկիր շարժէ, զվէմս գլորէ, զգերեզմանս աւերէ, զմեռեալս յարուցանէ, զհնացեալս նորոգէ, զգատաստանն հատուցանէ՝ ոմանց 'ի ձախակողմն և ոմանց յաջակողմն. այն ձայն, որ Աստուծոյ միայն է և նմա վայելէ, քեզ՝ իբրու հաւատարիմ ծառայի և սիրելոյ և ժառանգաւորի արքայութեանն, ետ զնորս երկնաւորս, որ զաւուրն յարութեան բերէ գնմանութիւն: Որ պարծէր 'ի չարն՝ տագնապեցաւ, որ խիզախէր 'ի մոլորութիւնն՝ յիմարեցաւ: Ամենայն ինչք քոյոյ գնդին կրկին են, եթէ զրահք էին պահապան մարմնոյ, ընդ նմին և զրահք հաւատոյ. եթէ սաղաւարտ էր զգուշութիւն սուսերի, ընդ նմին և սաղաւարտ փրկութեան. եթէ վահան ունէիր ընդդիմահար լանջացդ առաքինեաց, ընդ նմին ունէիր և զվահանն համբերութեան հաւատոց. եթէ նետ 'ի կորովից քոց թռչէր ուղղակի, ընդ նմին և աղօթք սուրբ խնդրութեան քոց վաղվակի գեր 'ի վերոյ գտանէին քան զերկինս առաջի Աստուծոյ. եթէ շողայր սուսեր 'ի բա-

զուկսդ առաքինիս, լուսաւորութիւն հաւատոց քոց 'ի մէջ հրեշտակաց զփայլատակմունս արձակէր: Դրօշակք քո դրօշակք երկնաւորք և տէգ նիզակի քո ճառագայթաւոր իբրեւ զլար արծաթոյ արեգական: Այս է՝ որ զահի հարեալ էի 'ի սկըզբան պատմութեանս, եթէ զիւրդ կարացից բանիւ պատմել զայնմանէ, որ 'ի վեր քան զբան գտանի. զի բանս զչորեքնութեանս աշխարհ ոչ կարէ ասել: Եւ այս վիճակ ոչ ամենեցուն, այլ որք քաջն զեգերեցան յուսումնաւիրութեան՝ 'ի թուականին, յերկրաշափականին, յաստեղաբաշխականին, 'ի բժշկականին, և ապա 'ի ծայրս ծագաց հասին—'ի մարգարէականս, և յառաքելականս և յաւետարանականս, որ է սկիզբն և ձիւղումն այլոց: Եւ թէպէտ և ունէի զայս ամենայն արուեստս նիւթականաց պատմող, և էիր դու ևս երբեմն նիւթական, այլ այժմ՝ զաննիւթոցն ունիս գնմանութիւն: Ընդ արուսեկին կըշռեցից զքեզ, դու պայծառագոյն քան զարուսեակն գնշոյս արձակես: Արուսեակն զվից ամիս արիւսակ է և վեց ամիս գիշերավար, իսկ դու յօր աւուր արուսեակ և 'ի վեր քան զարուսեակ: Արուսեակն յայգուն պահու և եթ երեւի, իսկ դու 'ի քսան և 'ի չորս ժամս՝ 'ի տունջեան և 'ի գիշերի: Եթէ զլուսինն ամից քեզ յօրինակ՝ յոյժ ծիծաղելի է իմաստնոց՝ երկոտասան անգամ 'ի տարւոջն վիժած, ժանգալոծ, մանգաղաձե, կի-

սագունտ, խոնավալից, կիսալոյս, հիւանդոտ, գիշերագնաց, խաւարասէր, լուսատեաց, չղջկանման, պակասընթաց, հրատանջ, բազում անգամ 'ի թագուստ մտեալ. իսկ դու լիալայն, բարձր, լուսասարաս, աւետաբեր, հրեշտակակերպ, ուրախարար, քաջալերիչ, պայծառ, գեղեցիկ քան զամենայն հասակակից ընկերս քո: Ոչ ինչ բաւական քեզ բաւեմ ասել, որ քան զարեգակն 'ի վեր գտանիս. ոչ զնա թշնամանեցից և զքեզ գովեցից, այլ զընտրութիւն նորա պատմեցից քեզ՝ շեղագնաց, թիւրընթաց, կողմնաւոր, ստուերաշուք, հարաւաբնակ, ձմեռնատանջ, ամառնակէզ, թօնուտ զարնանի և աշնուտ աշնանի, գիշերակուլ, առաւօտածին, ծաղկաթարշամ, դալարացամաք, կենդանահալած 'ի ստուերս 'ի մէջ առօրէի և կիսաբաժին յաւուրն ողջոյն: Յիրաւի սմա Յոյնք Ապոլոնի կարգացին: Եւ ապա եթէ զգուզնաքեայ ճառագայթն ածցես զմտօքդ, ընդ նմին և զայն գիտասջիր, զի գիշերաւ է ծածկեալ, ամպովք թագուցեալ, փոշուով մղգացեալ և մրրիօք ալեկոծեալ: Դու արեգական նմանեցար, 'ի հօրէ զօրացար, յորդույ քաջալերեցար և 'ի Սուրբ Հոգւոյն լուսաւորեցար: 'ի գիշերի տեսանիս և 'ի տունջեան թափ անցանեն ճառագայթք հաւատաց քոյ: Ասացից առ քեզ բան ինչ առակաւոր. յամենայն կողմանց քաջացար, սրատեսիլ ես քան զարծուի և երագալուր

քան զմի 'ի հանդարտանաց: Ոչ միայն գերկինս տեսեր, այլ և գերկնից զմեծն տեսեր, և զփոքրս թողեր, զանցաւորս ետուր և զանանցն առեր: 'ի բաց ընկեցեր զօսկիակուռ թագաւորութիւնն, և ահա կայ պահի քեզ անձեռագործ պսակն, զոր ընդունելոց ես յամենասուրբ ձեռացն Քրիստոսի: Որ թողցէ վասն աւետարանին զհայր և զմայր, զբորս և զեղբարս և զամենայն ստացուածս իւր՝ զհարիւրապատիկն աստէն ընկալցի և զկեանս յաւիտենից յաշխարհին՝ որ ոչն անցանէ: Զայդ աղքատի ումեք զիւրագոյն է տունել, իսկ առն թագաւորի իբրեւ զքեզ՝ անհնար է: Ապա եթէ արասցէ որ, որպէս արարերդ՝ մարդկան անհաւատալի է և հրեշտակաց զարմանալի, նաեւ Աստուծոյ նմանելի, որ թողեալ զանթիւ և զբազում զօրս հրեշտակաց՝ եկն 'ի գծուծ կերպարանս մարդկան: Գտաւ քո գործդ այնմ նման. նա բոլոր աշխարհի եղև կեանք և փրկութիւն, և դու բոլոր աշխարհի բացեր զգուռն փրկութեան: Քոյն իսկ աշխարհի հայրենի հաւատքն պահեցան, եկեղեցիքն շէն մնացին, վկայարանք 'ի խաղաղութեան, քահանայք 'ի քահանայութեան, պատարագք 'ի սեղանս, մարգարէք յընթերցուածս, առաքեալք 'ի մխիթարութիւնս, սաղմոսերգութք 'ի յօրհնութիւնս, կուսանք 'ի կուսութեան, կրօնաւորք 'ի սրբութեան և ամենայն որ յիւրաքանչիւր կարգի: Եհա լուր առաքինու-

թեան քո յարեւելից մինչև 'ի Դադարովն, 'ի հաւառոյ մինչև 'ի հիւսիս: Գրեցաւ անուն մարտիրոսութեան քո յոսկի տախտակսն ընդ առաքեալսն և ընդ նախապետսն, ընդ հայրապետս և ընդ եպիսկոպոսապետս միանգամայն և 'ի զպրութեան կենաց 'ի յերկինս: Զգոյշ լեր, սքանչելի, որ այսչափ մեծամեծաց արժանի եղեր, և յայսչափ բարձրութիւնս վերացեալ՝ հասեր: Հաստատուն կաց 'ի յոյսն, անհատ լեր 'ի սիրոյն և համբերող լեր 'ի հաւատս ճշմարտութեան, զի մի՛ վիշապն մեռեալ զտուտն շարժեսցէ 'ի վերայ կենացդ քոց: Զի եթէ մինչ աղայն էիր՝ յաղթեցեր նմա, 'ի չափ հասեալ՝ զիտեմ, թէ առ ոտն կոխես զամենայն մեքենայս չարեաց նորա: Այլ որչափ միտքս զքեզ սիրեն՝ և մարթ էր զայնս բանիւ ընդ պատմութեամբ արկանել—բազում մագաղաթի ծախք լինէին: Բազում անգամ յառաջ ելի վասն քո սիրոյն զալ առ քեզ, և այժմ 'ի մերմէ բարեխօսութենէ և յամենայն սուրբ ուխտի եկեղեցւոյ յանձն արարեալ զքեզ Հոգւոյն Սրբոյ՝ Տէր ընդ քեզ՝ ամէն:

Երկրորդ Թուղթ Գիւտայ առ նոյն արքայ:

Վկայ Քրիստոսի, չարչարակից խաչին, 'ի հրեշտակաց փառամատոյց պատմութեանս զարդարեալ՝ անգարշ որդեակ իմ Վաչէ Աղուանից արքայ, Գիւտ եպիսկոպոս, 'ի Տէր բերկրեաց:

Յամօթալից հեղգութենէ չկարեմք համարձակիլ ասել բանս մխիթարութեան յաղթողիդ աներևոյթ պատերազմին, որ ոչ 'ի մարդկանէ առեալ քաջաբերութիւն, այլ յոյժ յահեղ զօրութենէն Քրիստոսի՝ քեզ յօգնականութիւն կոչելով՝ վեհագոյն գերագանցեալ քան զբոլոր աշխարհս բարձրագոյն գտար: Բայց արդ զքեզ 'ի հաւան ածեալ քոյով ժուժկալութեամբդ աղաչեմ, զի ախորժ և անոյշ իմ ողջոյնս քեզ թուեսցի: Այլ գոհանալով զքո վերաբերութենէդ՝ ով զօրական Քրիստոսի, ոչ ունիմ զիտութիւն յալրատութեանս իմում կազմութեան՝ պատրաստութեան զինն, և ոչ նիւթ ինչ ճարտարեալ՝ իմաստութեամբ համբերել կարացից 'ի կկել զզգեստ գովութեան քումդ ազնուականութեան: Նա մանաւանդ եթէ ամենայն հետորական փրկիստփայքն աշխարհին Յունաց 'ի մի տեղի գումարեսցին, ոչինչ կարացեն ասել զարժանն գովութեան քում հոգելից յաղթութեանդ: Վասն զի զու ծանեար սիրելով զԱստուած յամենայն սրբաւէ, յանձնէ և 'ի զօրութենէ. զամենայն ինչս և զմեծութիւնս փոխանակեցեր ընդ միոյ Տեառն ամենայնի, զի զնա ընդ քեզ հաշտ ունիցիս, ոչ միայն զերկիրս, այլ և զերկնից զմեծութիւնս առեալ ըմբոշինեցեր: Հրաժարեցար 'ի զոհիցն ճենճերաց զիւամով հեթանոսաց՝ և ահա եղեր հոտ անոյշ 'ի Քրիստոս, որ հասեալ մինչև յարե-

մուտս՝ հռչակեալ ծաւալեցաւ և բերկրեալ զուար-
ճացոյց զամենեցուն հոգիս: Թողեր զմեծութիւն
երկրային՝ որ առթի մեղօք, ժառանգեցեր զար-
դարութիւն հանդերձ երկնային մեծութեամբ:
Հեռացար բնաւ իսկ 'ի զբօսանաց աշխարհիս և
մերձեցար 'ի Քրիստոս, որ է հանգիստ խաղաղու-
թեան: Եւ գումարեալ զբանս իմ 'ի մի տեղի
խօսեցայց, թէ էիւ մարդ և եղեր հրեշտակ. ու-
նէիւ ազգականս յերկրի և գտար եղբայր Քրիս-
տոսի 'ի յերկինս. էիւ մահկանացու և եղեր ան-
մահ. ոչ թէ գու միայն ես անմահ, այլ և համար-
ձակութիւն ունիս առ Քրիստոս, որ բազում
մահկանացուաց կարէ տալ զկենդանութիւն: Յան-
կալի ես հրեշտակաց, փափագելի մարդկան, ա-
ռաւել անձկալի ինձ հեռացելոյս՝ չլինելոյս մար-
տակից քեզ յաներևոյթ պատերազմի ամենաչարս
սատանայի: Բայց արդ աղաչեմ և փոխանակ
ասեմ չունել փրաս 'ի մտի և չյիշել զիմ հեղ-
գութիւնս: Այն որ արարն զքեզ իմում որդե-
գրութեանս արժանի, նոյնն և շնորհեսցէ մեզ
զքեզ առողջ հոգւով և մարմնով տեսանել յաշ-
խարհի և վայելել 'ի քո շնորհալից վարսդ առա-
քինութեան: — Ողջ լինել 'ի Քրիստոս՝ լիցիս մեզ
զբազում ժամանակս պարապեալ և լցեալ սիրովն
Քրիստոսի. ամէն:

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Պատերազմին Տրդատայ ընդ Բասղաց արքային յաշ-
խարհին Աղուանից, և թագաւորին Սանատրուկայ 'ի
յիւրայ Աղուանից, և ընդդիմանալն Հայոց, և Խոսրովայ
զայն յունական զօրօք և առնուլ զԱղուանս և զհարկս:

Լինի զօրաժողով Տրդատէս մեծ թագաւորն
Հայոց. և իջեալ 'ի դաշտն Գարգարացոց՝ պա-
տահէ հիւսիսականաց սաստիկ պատերազմաւ: Եւ
զթագաւորն Բասղաց մարտակից իւր լեալ, որ
ձղեալ զճոպան արւոյն Տրդատայ և ոչ զօրեալ
լինձել զնա՝ ինքն լինի միջակառուր 'ի նմանէն.
և վարէ Տրդատիոս զնոսա կոտորմամբ մինչև
յշնոս. և բազմաց լինի անկանիլ 'ի զօրացն Հայոց:
Եւ Արտաւազդ սպարապետն Հայոց Մանգակունին
մահանայ: Արդ առնու պատանդս Տրդատիոս և
միաբանեալ զհիւսիսայինսն՝ զիմէ 'ի վերայ Շապ-
հոյ արքային Պարսից: Իսկ 'ի վախճանիլն Տըր-
դատայ՝ Սանատրուկ ոմն թագաւորեաց Աղուա-
նից 'ի Փայտակարան քաղաքի և եկաց զիմակաց
Հայոց: Եւ Խոսրովայ որդւոյ Տրդատայ ածեալ
զԱնտիոքոս յունական զօրօքն և զԲագարատ արև-
մտեայ գնդիւն, և զՄիհրան Վրաց բղեաշխ, այսո-
րիւր ամենեքումբք միաբանեալ խաղայ 'ի վե-
րայ Աղուանից: Աճապարէ Սանատրուկ զօրօքն
Աղուանից և զնայ առ Շապուհ արքայ Պարսից՝

Թողով զօր բազում 'ի քաղաքին Փայտակարան: Եւ Անտիոքոս առեալ աւար բազում և զհարկն արքունի՝ դառնայ առ կայսրն: Եւ գտեալ ժամ պարապ Սանատրկայ՝ հրամանաւ Շապհոյ ժողովէ զգօրս Աղուանից թուով իբրեւ երեսուն հազար և արշաւէ 'ի միջոցս Հայոց: Եւ զօրագլուխ ոմն անարի հսկայ 'ի տիգաւորացն վառեալ թաղիւ կաճեայ՝ շահատակէր 'ի մէջ պատերազմին առ Օշական առապարաւ. եթէ զինուք հարկանէին՝ ոչ գործէր, այլ ճախր առնոյր: Յայնժամ քաջն Վահան Ամատունի՝ նայեցեալ 'ի կաթուղիկէն, ասաց՝ օգնեա ինձ. և ուղղեալ զնիզակն՝ ընդ գաւաի ձիոյն յերկիր կործանէր զահագին վիրագն:

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Շապհոյ թագաւորեցուցանելն զՏիրան և փրկիլն 'ի հիւսիսականաց, և կուրացուցանելն զՏիրան և խոտովութիւն հիւսիսականացն, և մահն Արշակայ և Պաղայ թագաւորելն և կորուստն Մեհրուժանայ և խոց առնուլն Ունայրի յայնմ պատերազմի:

Թագաւորեալ Տիրանայ Հայոց՝ առնէ խաղաղութիւն ընդ Պարսս և լեալ օգնական Շապհոյ թափէ զնա 'ի յարձակմանէ հիւսիսայնոցն, որք զամս չորս բնակեալ յԱղուանս՝ նեղէին զՀայս: Ապա ըստ բարուց Հարին Տիրանայ՝ կուրանայ

'ի Շապհոյ, և Արշակ նորին որդի առնու զթագաւորութիւն: 'ի նմին ժամանակի եղև խոտովութիւն Շապհոյ յազգացն հիւսիսոյ, և նա՝ անցեալ 'ի Բիւթանիա, նստի ամիսս յոլովս, և ոչ կարաց ասնել ինչ: Ապա սիւն առ ծովակին կանգնեալ, և առիւծ 'ի վերայ՝ մատեան ընդ ոտիւք ունելով, նշան իմն կոչել առիւծ զՊարսս և մատեան զՀոտովմայեցիս: Մեռանի Արշակ և թագաւորէ Պապ. ապստամբի Մեհրուժան Արծրունի՝ զԱքիտովելին խորհեցեալ զկորուստ անձին իւրոյ. լինի մեծ պատերազմ 'ի մէջ Պապայ և Մեհրուժանայ: Յայնժամ քաջն Շէրգիր՝ Ղեկաց արքայ մեռանի 'ի ձեռաց Սպանդարատայ կամարականի: Անդ առնու խոց մեծ արքայն Աղուանից Ունայր 'ի Մուշեղէ Մամիկոնէ՝ Վասակայ որդւոյ: Սատակի և Մեհրուժան յառպարտպետէն Սմբատայ՝ պսակեալ բոցազոյն երկաթիւ զգլուխն, որբոյն Ներսիսի աղօթիւք:

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

Սակաւիկ յայտարարութիւն վասն սրբոյն Գրիգորիոսի Հայոց Լուսաւորչի և երանելի որդեաց նորին, և ընդ նմին ձեռնադրութիւն Սրբոյն Գրիգորիոսի՝ որդւոյ Վերթանիսի՝ թողին մեծի սրբոյն Գրիգորի 'ի կաթուղիկոսութիւն Աղուանից և Վրաց, և եկն նորա յԱղուանս 'ի Լուսաւորութիւն աշխարհին, և նահատակութիւն նորին և բերումն նշխարացն:

Արդ մի ոմն յաշակերտաց Տեառն, Թագէտս անուն՝ որպէս յառաջագոյն ասացաք, հասեալ ամա մասն ինչ Հայաստան աշխարհին, լուսաւորէր զկողմանս ինչ արեւելեայ, մինչև եկն հռչակելի պատերազմողն և երիցս երանելի Գրիգոր, զոր 'ի մեռանելն Խոսրովայ Հայոց թագաւորի 'ի սղանանել զնա նենգութեամբ Անախայ Պարթևի հօրն Գրիգորի և իւր փախստեայ գնալով՝ հեղձամզձուկ 'ի ջուրս Երասխ գետոյ լինէր—դայեկաց ոմանց առեալ փախստեայ 'ի Յունաց աշխարհն զերծուցանէին զերանելին Գրիգորիոս: Եւ այս լինէր նախախնամութեամբ մեծին Աստուծոյ յօրինակ նախամարգարէին Մովսիսի, որ 'ի սլրստեայ տապանակին 'ի մէջ ջուրցն զերծանէր 'ի ձեռաց ամբարիշտն Փարաւոնի առ 'ի փրկել զժողովուրդն Աստուծոյ 'ի ծառայութենէ եգիպտական տանջանացն: Սոյնպէս և ամենա-

սուրն Գրիգոր զերծեալ 'ի սրոյ Հայաստան նախարարացն 'ի փրկութիւն պահէր նորին Հայոց աշխարհին և ամենայն արեւելեաց կողմանց՝ իբրև նետ մի ընտիր 'ի կապարճս թագուցեալ 'ի յունական աշխարհին, որով խոցոտեալ սատակէր զաներևոյթ թշնամին. զոր ընտրեալ յորովայնէ մօր իւրոյ և սրբեալ յարգանդին յաղթող նահատակ, առաքեալ միանգամայն և վայելուչ տուեալ քահանայապետ Թորգոմեան աշխարհին և Ասքանագեան զաւակին: Արդ անեալ և ուսեալ երջանիկն Գրիգորիոս զբրիստոսական հաւատոցն զօրութիւն առաքելական և քաջալերական համարձակութեամբ՝ եկեալ յանդիման լինէր Տրդատայ արքային Հայոց միամտութեամբ և քաղցր հարկանել ծառայութիւն, պօղոսեան հաւանեալ ձայնի՝ հեզագոյն քաջութեամբ ծառայել Տեառն զօրութեանց, մարմնաւոր տերանց, այլ ոչ առականէ ծառայութեամբ և հնազանդութեամբ: Ուր ստանայր զերկուս որդիս՝ Արիստակէս և Վրթանէս: Իսկ թագաւորն՝ մոլեգնեալ 'ի գիւաց զանազան և սղծալից պաշտամունսն՝ ձեռն արկանէր յամենազօր նահատակն Քրիստոսի օժանդակութեամբ չար վիշապին կամեցեալ յիւրն ծառայել 'ի խորխորատ կորստեանն գիցն աղտեղութեան սղաշտամանն, բազում և զանազան տանջանօք չարչարեալ զսուրբն՝ ոչինչ կարաց կամագիւտ լինիլ յանշարժելի հաւատս երանելւոյն:

այլ օր քան զօր քաջաբար մրցեալ առնոյր զյաղ-
թութեան մրցանակն 'ի վերայ աներեւոյթ և երե-
ւելի թշնամւոյն: Եւ իբրեւ ոչինչ կարաց պաճա-
րանս գտանել փոխելոյ գառաքիւնին յուղիզ հա-
ւատոցն Քրիստոսի՝ յայնժամ ազգեալ չարին 'ի
միւսս չար արբանեկացն, տարեալ ընկենուին
գսուրբն Գրիգորիոս յանհարին խոր վիրապն
Արտաշատ քաղաքի, յորում գերեքառասն ամս
յօժախառն բնակէր վայրի՝ մինչև այլ ևս կանայք
ոմանք երանելիք, Հռիփսիմէ և Գայիանէ հան-
դերձ երեսուն և հինգ ընկերօք 'ի նորին 'ի Հա-
յոց արքայէն կատարեցան: Եւ երանելեացն լի-
նէին մարմինք բացընկեցիլք: Եւ ապա ամենա-
զօրն Աստուած յայց ելանէր երանելւոյն Գրի-
գորի և երանելի նահատակացն՝ սրբոց Հռիփսի-
մեանց, և պատուհաս մեծ հասուցանէր 'ի վե-
րայ աշխարհին Հայաստանի, ոչ պատուհասի, այլ
մեծի ոգորմութեան նշանակ, որպէս ատել զսի-
րելի որդին և անսեռ առնել զօտարացեալ խորթն:
Նոքին իսկ դեքն, զորս նուիրօք և զօհիւք մեծա-
բէին՝ 'ի վերայ թշնամեաց հասեալ՝ տային նոցա
մոլեգնել և ուտել զիւրեանց մարմինս. այլ և զնո-
րին թագաւորին զկերպարանս 'ի խօզի դարձու-
ցեալ 'ի բնութիւն յեղէգն լինել փախստեայ:
Յայնժամ ահ և երկիւղ սաստիկ զամենեանս
նոյր, մինչև ֆային կորստեան կենաց աշխարհին:
Մինչև յայսմ ահի և 'ի դողման կային 'ի

մեծամեծաց մինչև ցփոքունս՝ երևէր 'ի տես-
լեան զիշերոյ հրեշտակ ոգորմութեան Աստուծոյ
կնոջ ումեմն, Խոսրովիդուխտ անուն՝ քեռ Տրդա-
տայ Հայոց արքայի: «Անհարին է ձեզ՝ ասէ,
'ի հարուածոցդ զերծանել, բայց եթէ 'ի ձեռն
սրբոյն Գրիգորի երթեալ հանէք զնա 'ի խոր վի-
րապէն»: Եւ զարթուցեալ պատմէր զերազն՝ և
ամինեքին ըմբերանեալ դարովէին զկիրն և ա-
սին. «Եւ դու ուրեմն զիւհարիս. իսկ արդ և
զսակերան անգամ զի՞նչ հնար է գտանել զնորա»: Եւ
իբրեւ կրկնեալ և երեքկնեալ զտեսիլն՝ յարու-
ցեալ առ վտանգի հարուածոցն չորսն 'ի բերան
վիրապին թերահաւատքն՝ կադս 'ի կադս բարբա-
ռեալ բանիւն Աստուծոյ. «Ել 'ի դուրս, եթէ իցես
կենդանի», և վաղվաղակի զեկուցանէր զկեալն
կենդանի: Բագում խնդութեամբ 'ի վեր ատեալ
ածին 'ի նոր քաղաք թագաւորանիստ Հայոց ար-
քային: Այնուհետեւ զիւացն ատեալ զմարդիկն
տկամայ ընդառաջ մեծին Գրիգորի տանէին՝ մո-
լեգնելով և ուտելով զմարմինս իւրաքանչիւր. և
զթագաւորն նոյնպէս յեղեգանէն ատեալ զիւացն
ածէին ընդառաջ սրբոյն: Որոյ ծունր եղեալ մե-
ծին Գրիգորի արտասուօք խնդրէր յամենողորմէն
Աստուծոյ զփրկութիւն թշուառացեալ ազգին. և
անդէն վաղվաղակի ընդունէին 'ի ձեռն սրբոյն
աղաչանաց զբժշկութիւն մարմնական տանջա-
նացն ընդ նմին և զհոգւոյն լուսաւորութիւն: Եւ

իբրև ոչ ումեք ինչ գեկուցեալ վասն երանելի
կանանցն որք պսակեցան՝ զՀռիփսիմէն ասեմ ե
զնորին ընկերացն, ինքն իսկ 'ի խոր վերապին
մարգարէական ակամբն տեսանէր զհաստակու-
թիւն երանելի վկայիցն Քրիստոսի եւ ասէ. «Ո՛ւր
ասէին՝ «Զոր սրբոցն ասէ», ե իբրև լուան 'ի
նմանէ զանուանս պսակելոցն, ապա 'ի միտ ա-
ռեալ՝ ցուցին զպատուական եւ զամենասուրբ
նշխարս ոսկերացն: Եւ առեալ Գրիգորի պատէր
իւրեանց իսկ պատառոտուն հանդերձիւքն՝ չարա-
բեալ ուրուք ինչ արժանի յերանելեաց մերձե-
ցուցանել 'ի մարմինս, մինչչև սրբեալք ելանէին
յաւագանէն փրկութեան. ե զնէր 'ի հանգստա-
րանի 'ի տեղւոջն, յորում պսակեցան սուրբքն:
Իսկ զբոլոր աշխարհն Հայոց ուսուցանէր ե խրա-
տէր ե կնքէր կենսատու խաչիւն ե լուսաւորէր
մկրտութեամբ աւագանին փրկութեան ե արժա-
նաւորս առնէր՝ զանճառելի Հոգւոյն ընդունել
շնորհն ճաշակմամբ կենսատու մարմնոյ ե արեան
Տեառն:

Եւ ոչ կամեցեալ իւր իսկ ունել զաթոռ քա-
հանայապետութեան՝ հրեշտակ Աստուծոյ եկեալ
առ մեծն Գրիգորիոս ասէ ցնա՝ ոչ հետեւ ե
յամտեւ առ խոնարհութեան կարգին, այլ յայսմ
քաջանալ ե առնուլ կրկին զանանցական պա-
տիւն, որ վասն քահանայապետութեան շնորհի

Աստուծոյ: Եւ առեալ այնուհետեւ զքահանայապե-
տութեանն զպատիւ՝ երթեալ լուսաւորէր զՎրաց
ե զԱղուանից աշխարհն: Երթեալ 'ի Հաբանդ գա-
ւառ՝ ուսուցանէր ե խրատէր պահել զպատուի-
րանս Որդւոյն Աստուծոյ: Եւ արկանէր հիմն
եկեղեցւոյ 'ի գիւղաքաղաքին Ամարասայ ե կա-
ցուցանէր գործունեայս ե հրամանատարս շինել
գեկեղեցին: Եւ երթեալ 'ի Հայոց աշխարհն՝ օծա-
նէր փոխանակ իւր զորդին զՎրթանէս նստու-
ցանել յիւր աթոռ քահանայապետութեան, զհրա-
ման հայրենի վարուց լինել շնորհ հաւատոյ բա-
նիւ վարդապետութեան: Որ ուղիւ ե առաքինա-
սէր վարուք կեցեալ՝ պատուհասէր ե խրատէր
զայնոսիկ, զորս 'ի զիւսպաշտութեան գտանէր
յաղանդին. յանդիմանէր ե զկին թագաւորին վասն
այլանդակ պոռնկութանն: Եւ մինչչև մտեալ յե-
կեղեցի 'ի Տարօն գաւառի գտէրունեանն կատա-
րել խորհուրդ՝ չար ե գիւսպաշտ մարդիկ ժողո-
վեալք բազմութիւն յոյժ առ 'ի սպանանել զե-
րանելին Վրթանէս խորհրդեամբ կնոջ թագաւո-
րին: Եւ յորժամ վաղեցին 'ի գաւիթ եկեղեցւոյն՝
'ի զիւսպինդ կապեալ կաշկանդեալք եղեն հրա-
մանաւ բարերարին Աստուծոյ, ունագելութեամբ
ընդկապճեալ կային անմոռնչ ամենեքեան՝ մինչև
կատարեալ երանելւոյն զաստուածեղէն խոր-
հուրդն ե 'ի դուրս եկեալ զարմանայր: Եւ հար-
ցեալ զպատճառն՝ խոստովանէին զիւրեանց չա-

ընաց խորհուրդն և զկամս կնոջ թագաւորին: Եւ նա կացեալ յաղօթս՝ ձեռնադրութեամբ զամենեւեան բժշկէր և խրատէր մի ևս զործել չար ինչ, այլ ապաշխարութեամբ գտանել ողորմութիւն:

Եւ սորա երկու որդիք, միումն Յուսիկ աւուուն՝ առաքինասէր և սրբամիտ վարուք, որ և սա նորին խոստովանական վարուք կատարեալ պսակէր: Քանզի հասեալ յաթոռ քահանայապետութեան հօրն՝ յանդիմանէր զթագաւորն վասն մեղսասէր չարագործութեանն. և նորա հրամայեալ անդէն յեկեղեցւոյն բրով սպանանել զնա: Եւ անուն միւսումն Գրիգորիս յանուն հաւուն, և համանման և հաւասար նորուն վարուցն առաքինութեան, ոչ ամուսնացեալ ՚ի կարգս աշխարհիս, այլ փափագեալ բաղձայր հայրենի հոգևոր ժառանգութեանն: Եւ անդէն ՚ի աղայական տիրոցն վարժէր զինքն Աստուածաշունչ զբոց կըրթութեամբ և զմարմնական զգայութիւնս պահօք և աղօթիւք պարկեշտացուցանէր, զհոգին սիրոյն հաւատով լուսաւորէր. և անդէն վաղվաղաւի զինքեան հաւուն զմեծին Գրիգորի զգերաշխարհիկն բարձրութեանց զերկոսեան զպատիւսն առեալ յօրինէր՝ զքահանայապետութեան զպատիւ և զաթոռն և զամենապատիկ բարութեանցն պսակ զմարտիրոսութեան: Քանզի զհնգեառասն ամօք ձեռնադրեալ յեպիսկոպոսութիւն զմանուկն Գրիգորիս Վրաց և Աղուանից աշխարհին՝ երթեալ

լուսաւորէր զերկոսին աշխարհս և հաստատէր քրիստոնական հաւատովն զնալ. շինէր և զեկեղեցիս ըստ կարգաց և քաղաքաց և ձեռնադրէր զերիցունս, յորդորէր ՚ի պաշտօն սրբութեան և յիշատակ սրբոց կանխել հանապազ: Եւ նախանձեալ զբարի նախանձ առաքելական ուղղութեանն՝ կատարէր զհրաման մարմնացեալ Որդւոյն Աստուծոյ՝ շրջեալ ընդ ամենայն հեթանոսս՝ մկըրտեալ յանուն Հօր և Որդւոյ և Հօգւոյն Սրբոյ ուսանել պահել զամենայն տէրունեան պատուիրեալսն և ոչ աւնուլ ընդ իւրեանս ոսկի, արծաթ և պղինձ, և պարկ անգամ և ցուպ: Այսց բոլորից զգուշանալով երանելոյն՝ առեալ ընդ իւր վայելուչ և յոյժ պատուականագոյն թոշակ զմեծ քահանայապետին և մարտիրոսին Զաքարիայ՝ զհօրն Յովհաննու, ՚ի պատուական արեւնէն նըշխարս, զսրբոյն Պանդալէոնի, որ դաւանեաց զբարւոք դաւանութիւնն Քրիստոսի և պսակեցաւ ՚ի Նիկոմիդիա քաղաքի: Եւ տարեալ զամենասուրբ նշխարս վկայիցն ՚ի մեծ քաղաքն Յով յԱղուանից իշխանութեան՝ շինէր փոքրիկ եկեղեցի և զնէր անդ մեծ զգուշութեամբ զմասն ինչ յարենէ Զաքարիայ և ՚ի նշխարաց սրբոյն Պանդալէոնի, և թողոյր երէց մի սպասակալ և պաշտօնեայ վկայիցն Քրիստոսի: Եւ զկէս նշխարաց սրբոյն Զաքարիայ և երանելոյն Պանդալէոնի առեալ ընդ իւր և երթեալ ՚ի Մասքթաց աշխարհն՝

յանդիման լինէր Սանատրկայ՝ թագաւորին Մաս-
քթաց, համատոհմին Արշակունեաց. և քարոզէր
զանճառելի երրորդութիւնն, զմի արարչական
զօրութիւնն, զմարմնանալն Բանին Աստուծոյ,
զզանազան նշանագործութիւնս յերկրի առնել,
զխաչիլն և զմեռանիլն և յերիւր աւուր յառնել և
նովին մարմնով 'ի յերկինս վերանալ, նոյնպէս և
յերկրորդ գալստեանն երևիլ՝ դատելով զկենդա-
նիս և զմեռեալս: Եւ խնդութեամբ ընկալեալ հա-
ւատային աւետարանական բանին զառաջինն:
Իսկ ամենաչարն սատանայ մտեալ 'ի սիրտս նո-
ցա զրդէր չարանալ ընդ կենսատու հրամանին
բանիցն տեառն. սկսան դնել բաղբաղայս ճշմա-
րիտ վարդապետական բանից երանելոյն, քանզի
'ի քարոզութեան ասէր զկամս բարերարին Աս-
տուծոյ՝ ոչ աւարել, ոչ յափշտակել և ոչ գողա-
նալ, այլ վաստակել ձեռօք և վայելել մարգարեար
և երանելի լինել Աստուծոյ: Եւ ասէն. «Հայոց
արքային կեղծաւորութիւն է այդ՝ արդելով զմեզ
յաւարէ Հայաստան աշխարհի. և ի՞նչ կեցցուք, զի
ոչ աւարեսցուք»: Ապա և զթագաւորն ևս խո-
նարհեցուցեալ յիւրեանց ամենաչար կեղծաւո-
րութիւնն՝ կալեալ զմանուկն Գրիգորիս ընդ ա-
մենի ձիոյ կապէին ընդ ագի և արձակէին 'ի
դաշտն Վասնեայ. և այսպէս պսակէր սուրբն:
Զոր բարձեալ աշակերտացն՝ բերէին յԱմարաս
զիւղաքաղաքն, որ էր 'ի դաւառին Հաբանդայ:

անդ եղեալ առ եկեղեցւոյն հուպ 'ի բեմն 'ի հիւ-
սիսոյ կողմանէ, և զսուրբ արիւն Զաքարիայ 'ի
միւում ապակեղէն շշի եղեալ և 'ի միւսում շշի
զերանելոյն Պանդալէոնի զնշխարս: Եւ եղեալ
զերկոսեան շիշս ընդ ամենասուրբ նշխարս ման-
կանն Գրիգորիսի՝ ինքեանք փախստեայ 'ի Հայս
անկանէին: Վասն զի Սանեսան բազում և անթիւ
զօրօք Հոնաց 'ի Հայս արշաւէր. և յԱստուա-
ծային բարութեանցն զօրութիւն տուեալ Հա-
յաստան նախարարացն առ 'ի խնդրել զվրէժ ար-
ժան մանկանն սրբոյն Գրիգորիսի, բազմութիւն
զօրացն 'ի սուր անկեալ՝ ոչ մնայր գութաբեր
յաշխարհն Մասքթայ, այլ և զամենեսեան խող-
խողեալ սատակէր յիւրեանց ազգայնոցն սրոյ:

Իսկ ընդ ժամանակս ընդ այն բերդաքաղաքն
անուանեալ Յուր՝ ապստամբեալ յԱղուանից ար-
քայէն, ձեռն տայր 'ի Պարսից արքայն. և եկեալ
Արգեսացիք ունէին զքաղաքն: Իսկ գտեալ զե-
րէցն, զաշակերտ մանկանն Գրիգորիսի, զոր թո-
ղեալ էր 'ի սպասաւորութիւն սրբոցն՝ զերէցն
զՅուոյ և զմանուկն մարտիրոսացուցին: Քանզի էր
նորա գտեալ ճիղբ մանուկ մի, որ լսէր հաւա-
տոյն Քրիստոսի, և հաւատացեալ առնոյր զքրիս-
տոսական կնիքն և անդէն աշակերտէր երիցոյն
և կամէր խելամուտ լինել վարուց քրիստոնէու-
թեան. զերկոսեան զսոսս 'ի կապանս և 'ի Հար-
չարանս արկեալ՝ ստիպէին լինել մոխրապաշտ

զիւթացն աղանդութեան: Իբրև ոչ կարէին կամագիւտ լինել բռնութեամբ՝ մագթէին զճիղբ մանուկն և ասէին. «Ի մերոյ աշխարհիս մարդ ես, զմեր կամս արա և մեծարու սունեմբ զքեզ ՚ի մերում իշխանութեանս»: Եւ երանելին պատասխանի արարեալ՝ «Լաւ լիցի յառաջագոյն քան զերէցն մեռանել ինձ վասն անուանն Քրիստոսի, քան բնականալ ՚ի յարկս մեղաւորաց»: Եւ վաղվաղակի սրով գլխատեալք՝ ընդունէին զբրանութեան զպսակ և զամենավայելուչ նահատակութեան յաղթանակ մրցանակն ըստ իւրեանց հոգևոր հօրն՝ մանկանն Փրիզորիաի: Զորս առեալ Ասորեաց ոմանց արեղայից տանէին ՚ի Հակուանուանեալ զիւզն, և անդ եղեալ ՚ի գերեզմանի՝ և ինքեանք ՚ի տեղւոջն վանս շինէին: Եւ անդ է, ասեն՝ նշխարք երանելեացն մինչև ցայսօր: Եւ լինէր այն առ քաջիւն Վաչէիւ՝ Աղուանից արքայիւ: Եւ ամրածածկեալ կային երանելեացն վկայից ամենասուրբ նշխարք մինչև ցթագաւորութիւն երրորդ բարեպաշտ Վաչականայ Աղուանից արքայի: Քանզի ՚ի քաջէն Վաչականայ մինչև ցՎաչէ թագաւորք էին Աղուանից թուով ինն, յորոց տասներորդ էր բարեպաշտ և աստուածասէր թագաւորն Վաչական Աղուանից արքայ:

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

Պիւր անուանց նախագահ կացելոց, որ յայտնէ ՚ի Յարեթէ և յԱռանայ մինչև ցերրորդն Վաչական:

Յարեթ, Գամեր, Թիրաս, Թորգոմ, Հայկ, Արմենեակ, Արամայիս, Ամասիւս, Գեղամ, Հարմայ, Արամ (առ սովաւ Աբրահամ), Արայն Գեղեցիկ (առ սովաւ Իսահակ), Անուշաւան, Փարէտ, Արբակ, Զաւան (առ սովաւ Յեսու), Փառնաս, Սուր, Հաւանակ, Վշտակ, Հայկակ, Ամբակ, Առնակ, Շաւարշ, Նորայր, Վստամ, Կար, Գոռակ, Հրանտ, Ընձակ, Դղակ, Հօրոյ, Զարմայր, Պերճ (առ սովաւ Դաւիթ), Արբուն, Բագուկ, Հոյ, Յուսակ, Կայակ, Հակայորդի, Պարոյր (սա էառ թագ ՚ի Բաբելացւոց թագաւորէն), Հրաչեայ, Փառնաւագ, Պաճոյճ, Կոռնակ, Փաւոռ, միւս Հայկակ, Երուանդ սակաւակեաց, Տիգրան:

՚ի սոցա ծննդոց կարգեցաւ Առան նախագահ Աղուանից: Եւ թիւ աւուրցն յԱռանայ մինչև ցքաջն Վաչական, որ էր ՚ի մեծ ազգէն Արշակունեաց՝ չէ յայտ: Իսկ որք ըստ կարգի կացին թագաւորք տանս Աղուանից՝ անուանք են այսոքիկ. Վաչական քաջ (առաջին), Վաչէ (առաջին) Ուռնայր, Վաչական (երկրորդ), Մրհաւան, Սատոյ, Ասայ, Եսուաղէն, Վաչէ (երկ-

լորդ)․ ապա բարեպաշտն Վաչական (Երրորդ) արքայ Աղուանից, յորոց բազումք 'ի սոցանէ քրիստոսասէր և բարի վարուք կեցեալ՝ տարան յիւրաքանչիւր ժամանակի զվախճան։ Սակայն ոչ ումեք 'ի նոցանէ այսպիսի աստուածային և հոգևոր ծածկեալ գանձ յայտնեալ ընձեռեցաւ՝ որպէս վերջինս Վաչականայ բարեպաշտ Աղուանից արքայի։ Եւ 'ի հրամանէ Պերոզի, Պարսից արքայի՝ շինեցաւ 'ի Վաչէէ Պերոզապատ մեծ քաղաքն, որ այժմ կոչի Պարտաւ։

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

Կեանք և վարք և կարգաւորութիւնք Աղուանից, որ 'ի Վաչականէ արքայէ եղան, և զիւտ նշխարաց սրբոց։

Իսկ զերեսուն ամ 'ի Վաչէէ մինչև զՎաչական բարեպաշտն առանց թագաւորի կացեալ աշխարհս Աղուանից․ քանզի ամենաշար և ամբարիշտ թագաւորն Պարսից զայրազնեալ մոլեգնէր իբրև զկատաղեալ շուն՝ կամէր բառնալ զամենայն թագաւորութիւնս աշխարհի, միանգամայն շարժել զեկեղեցիս, բառնալ զկարգ քրիստոնէութեան և հաստատել, կարգել յիւրում իշխանութեան զմոլեգնութեան զիւսպաշտութիւն, յոր ամենասուրբ վկայիցն Քրիստոսի 'ի պղծալից ձեռաց արիւն հեղոյր յերկիր․ և յոյժ անթիւ ան-

մեղաց անձինք խողխողեալ լինէին սրով չարին։ Այլև կանայք տղայիւք հանդերձ արտօսարհառաչ ձայնիւ գերեալ լինէին յօտար աշխարհ 'ի դառն ստրկութիւն։ Զբազում նախարարս Հայոց, Վրաց և Աղուանից 'ի մոզութիւն զիւսպաշտութեանն ածեալ կործանէր՝ զոմանս բռնութեամբ և զոմանս պարգևօք 'ի մեծամեծ իշխանութիւնս ընձեռելով, 'ի տեղիս տեղիս ատրուշանս կանգնելով՝ զօրանայր կրակալից պաշտամունք զիցն աղտեղութեան․ և ազգի ազգի աղանդք չարախոհն սատանայի յուրեալ թշուառացուցանէին զհիքաւցեալ մարդիկ աշխարհին Աղուանից․ զորս ամենապիղծն զրպարտեալ ապստամբութեան պատճառաւ, կապանօք և բանդիւք նեղէր և աւիմայ 'ի մոզութիւն խոնարհեցուցանէր։ Ընդ նոսին և Վաչական առ բռնն սաստիկ չարութեան թագաւորին աւիմայ հաւանէր մոզութեանն, այգադտ յաղօթս և 'ի պահս և 'ի Քրիստոսի խոստովանութիւնն կանխէր հանապաղ․ մինչև այցարար ամենողորմն Աստուած հեղման արեան սրբոց վկայիցն Քրիստոսի և աւերածի սուրբ եկեղեցեաց և 'ի զուր խողխողման ծերոցն և երիտասարդաց, և գերութեան կանանց և տղայոց և կորստեան հոգեաց անմեղաց, որք մոզութեամբն եղեն հիքացեալ։ Եւ առաքեաց գաւազան բարկութեան բռնաւոր և արիւնարբու թագաւորին Պարսից զՀեփթագական ազգն, որք հարեալ սա-

տակեցին և համաջինջ արարին զամբարիշտ իշխանս Պարսից աշխարհին հանդերձ խառնիճազանձ ուսմիօքն անթիւ զօրացն բազմութեամբ։ Եւ թերևս 'ի վերայ սորայ մարգարէանայր երջանիկն Եսայիաս զսեպիլն, զոր տեսանէր 'ի վերայ Բաբելոնի. «Բա՛ զիմեալ գան հսկայք յագեցուցանել զսրամտութիւն իմ, խնդան, գան միանգամայն և թշնամանեն։ Տէր զօրութեանց հրաման ետ ազգաց բազմաց գալ 'ի յերկրէ հեռաստանէ, և հասեալ է Տէր իւրովք սպառազինութիւն, և այլն.» յորում արդարեւ երկրորդեալ կատարեցաւ մարգարէութիւնս այս 'ի վերայ Պարսից թագաւորին՝ ամենաշարին Պերոզի։ Քանզի հսկայաբար հրամանաւ աստուածային զօրութեանն եկեալ Հեփթաղական ազգն յագեցուցանէր զսրամտութիւն բարկութեան Տեառն, զի նախ զորդիս նորա առաջի. նորա հարեալ աստակեցին սրով բերանոյ զշար զաւակսն և զբովանդակ նախարարս և զկուսակալս աշխարհին, ընդ նմին և զխառնիճազանձ անթիւն զօրաց բազմութիւնսն, և նոյն ինքն թագաւորն՝ զամենաշար զՊերոզ ասեմ, սրով խողխողեալ 'ի մէջ անթիւ զիականցն լինէր կորուսեալ և զթաղութն իշոյ թաղեալ, և զամբարշտութեամբ մթերեալ անբաւ մեծութիւնս աւարեալ 'ի բաց բառնային, զկանայս նոցա խայտառակէին և ոչ ինայէին 'ի մանկունս նոցա, և ոչ ողորմէին որբոց նոցա։ Եւ արդարեւ յագե-

ցուցանէին զսրամտութիւն բարկութեան Տեառն, և հատուցումն չարեաց, զոր ամենայն ազգաց հատուցանէր արիւնարբուն Պերոզ՝ եօթանասնեկին զարձաւ 'ի գլուխ նորա։ Յայնժամ լցաւ եկեղեցին Աստուծոյ երանութեամբ, զի զշար մանկունս զայրացուցչին կալեալ հարին ոչ զբարի, այլ 'ի բերան սրոյ թշնամեացն, որք չարաշար մահուամբ վերացան 'ի կենցաղոյս. այլև զնոյն ինքն զպիղծն հանդերձ չար զաւակօքն սրախողխող չարամահ գառնութեամբ բառնային յաշխարհէ։

ԳԼՈՒԽ ԺԷ.

Թագաւորին Վաղարշակայ և 'ի նմանէ առնուլ Վաշականայ զիւր թագաւորութիւն Աղուանից։

Յետ բառնալոյ չարին Պերոզի չարաշար մահուամբ յաշխարհէս՝ թագաւորէր Վաղարշակ հօրեղբայր նորա ընդ նորա։ Եւ կատարի առ Վաշականաւ տէրունեան ասացեալ բանն, եթէ «որ արասցէ և ուսուսցէ՝ նա մեծ կոչեսցի յարքայութեանն Աստուծոյ», զոր աստուածասէր արքայն Վաշական արար. յառաջ զինքն զարձուցանել 'ի մեղանշական ճանապարհէն և գործել զբազում և զանազան առաքինութիւնս և զյովով աշխարհս 'ի դիւական չարագործ պաշտամանէն

ի սուրբ և յուզիլ աստուածաշտութեանն դարձուցանել ՚ի պողոտայն, և բարի քառութեամբ աւանդել զառաքինութիւնն: Քանզի զիւրոյ աշխարհին նախարարս, որք միանգամ մոգութեամբն աղտեղացուցեալ էին զհոգւոյն խոհականութիւն զիցն դարշելի պաշտամամբ և զմարմինս պղծալից պոռնկութեամբ խենեշացեալ յորդորական խրատու ածէր ՚ի խոստովանութիւն Քրիստոսի ճշմարտութեանն և ուսուցանէր Աստուածաշունչ զրոց վկայութեամբ, թէ հաւաստեալ լինելոց է յարութիւն մեռելոց հրամանաւ Աստուածորդւոյն, և անշէջ հրով դառն դատաստան յանանց յաւիտենին՝ յաւիտենից ուրացողաց և ոչ խոստովանելոց և ամբարիշտ չարագործաց, և մշտնջենաւոր անձառելի փառաց պարզեք խոստովանողաց զանքննելի աստուածութիւնն, և ըստ կամաց նորուն աստուածութեանն բարեգործութեամբ յարուցելոց: Եւ որք յետ շնորհի աւագանին փրկութեան էին զառածեալք ՚ի մոգութիւն՝ ապաշխարութեամբ հաստատէր. և որք ՚ի աղայութենէ իսկ երթեալ էին զհետ կորստեան ճանապարհին՝ հրամայէր լուսաւորել աւագանին փրկութեամբ, և արժանաւորս առնէր ճաշակման ամենասուրբ մարմնոյ և արեան կենդանացուցիչ Որդւոյն Աստուծոյ: Եւ ինքն յոյժ ցնծացեալ ուրախանայր ոչ այնչափ ընդ թագաւորութիւնն, որչափ ընդ բոլոր նախարարաց աշխարհին միա-

րանութեամբ հաւասարել ուխտի եկեղեցւոյ լուեալ ՚ի կենարար պատուիրանէն, թէ որ դարձուցէ զոգիս ՚ի մոլար ճանապարհէ և ուսուցէ զառաքինասէր վարս՝ զիւր հոգին փրկեաց ՚ի մահուանէ և քաւեացէ զբազմութիւն մեղաց իւրոց. և յօր աւուր յորդորելով յաստուածասէր պաշտամունս՝ անձանձրոյթ յիշատակս սրբոց կատարէր: Հրաման տայր այնունեան Արցախամուր աշխարհին յիւրում ծառայութեանն ՚ի բաց լքանել թողուլ զգիւսապաշտութեան կարգս կարգս զաղտեղի զիցն զոհամատոյց պաշտամունս. յոյժ բարեմիտ և աշխարհաշէն և խաղաղասէր և հրամանատար ամենայն կողմանց իւրոյ թագաւորութեանն, զորոց չարին Պերդի զթագաւորութիւնն հանեալ էր և իշխանաց զբնիկ իշխանութիւնն բարձեալ՝ անդէն առ իւրաքանչիւրն զարձուցանէր զտէրութիւնն: Յայնժամ Աղուանից աշխարհն հարեալ զիւրեանց հայրենի թագաւորութիւնն և առեալ զՎաչական ՚ի թագաւորական զարմէն՝ քաջարութեամբ իմաստուն և վարժ խոհականութեամբ, բարձր և վայելուչ հասակաւ, որդի Յագակերտի եղբօր Վաչէի Աղուանից արքայի՝ տարեալ թագաւորեցուցանէին ՚ի ձեռն Վաղարշակայ արքային Պարսից: Եւ եկեալ յաշխարհս Աղուանից՝ խնդրէր հնարս պատճառանաց, որով մարթացի ի բաց թողուլ զաստուածութեան զմոգութեան զգէնն, և յայտնապէս իսկ

գործ՝ չարաչար կապանօք և գանիւք ՚ի դուռն արքունի հասուցեալ մեծագոյն պատուհասիւ պատժէր՝ զոմանս խեղդելով, զոմանս շկօթակա առնելով և զոմանս ՚ի ստրկութիւն արկանելով և զյուրվս խրատելով, առեալ զքրիստոնէական կնիքն՝ առնէր ուսեալս աստուածգլխութեան ճանապարհին: Եւ կարգեալ տեղեաց տեղեաց եպիսկոպոսս և երիցունս և հայեցողս ՚ի Կամբէճս, ՚ի յԱղուանս իսկ գնոյն հրամանս սաստից կարգեալ՝ հաստատէր զեպիսկոպոսս և զերիցունս և զսարկաւագունս. բոլոր իսկ ուխտ եկեղեցւոյ մեծաբեալ և յարգեալ էին յամս թագաւորութեան բարեպաշտ արքային Վաչականայ:

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

Վասն կարգելոյ զգլխոց արքային Վաչականայ չարածնունդ մանկանցն դիւթաց, և գտանելոյ զպիղծ աղանդն մատնահատութեան, և վախճանելոյ նոցունց:

Յաստուածուստ պսակեալն այն Վաչական՝ հրամայէր ժողովել զմանկունս կախարդաց և դիւթաց և քրմաց, և մատնահատաց և զեղատուաց. հրամայէր ՚ի գլխոցս ունել և ուսուցանել զաստուածեղէն ուսումն, և տեղեկացուցանել վարուց քրիստոնէութեան առ ՚ի հաստատել: Եւ յորժամ ինքն ՚ի գեօղն գայր ՚ի կատարել զյիշատակս սրբոցն, նստեալ ինքն ՚ի գլխոցատանն՝

յորդիս դիւթաց և քրմաց զինքեամբ կացուցանէր՝ գուրգայաբար բազ առեալ բազմութեանն յոյժ, ոմանց զիրս և ոմանց պնակիտս ՚ի ձեռին առնելով, և միաբան առհասարակ ամենեցուն մեծաձայն հրամայէր կարգալ. և ինքն ուրախ լինէր առաւել քան թէ մեծագոյն ուրուք գտեալ աւար: Ձեռն արկանէր յուզել և քննել և խնդրել զչար աղանդն մատնահատութեան. քանզի երկոքեան մարդասպանութեան են աղանդք. և մինչդեռ յայսմ էր ՚ի խնդրուածս՝ մարդասէրն Աստուած կամեցաւ ՚ի ձեռն աստուածատէր թագաւորին բառնալ զչար աղանդն յաշխարհէ: Քանզի ՚ի բազում ժամանակաց՝ որպէս լուեալ էր Վաչէի զչարագործութիւնն յԱղուանից աշխարհին, այլոց թագաւորացն ոչ կարացեալ ՚ի բուռն առնուլ, կամ թէ անփոյթ իսկ արարեալ: Իսկ անիծեալ և չար Պարսիկ Մարսպանքն՝ շատ անգամ ՚ի բուռն առեալ, և կաշառօք ՚ի բաց թողեալ: Իսկ ՚ի ժամու միում՝ մինչդեռ կատարէին զչար գործն մատնահատութեան՝ յամուրս մայրուջն առ ափն Կուր գետոյ, չորիւք ցցիւք պրկելով զչորեցունց բութոցն կապեալ զմանուկ մի, և մորթէին կենդանւոյն, այլոյ ումեմն մանկագոյն պատանեկի գէպ եղև ճանապարհաւ հուպ անցանել առ նոքօք: Եւ ՚ի վաղիւ անդր ՚ի ներքս յարեալ տեսանէր զմարդախողովոզ չարագործացն չարիս. և նոցա զհետ ելեալ գնաւ ևս, և փախըս-

տեալ եղեալ մանկանն՝ անկանէր 'ի Կուր գետ. և 'ի միջի գետոյն ծառ մի 'ի կղզւոջն դիպեալ, 'ի յուզւոյ անցեալ ելանէր 'ի ծառն, չգիտելով չարագործացն. և 'ի միտ առեալ՝ ճանաչէր զմարդիկն. և զերծեալ անցանէր ընդ գետն՝ և եկեալ փութապէս պատմէր արքային: Եւ լուեալ թագաւորին յաղօթս կացեալ՝ գոհանայր զմարդասիրէն Քրիստոսէ. և հրամայէր ուխտի եկեղեցւոյն պահել և աղօթս առնել, զի յայտնեսցի չար դեւապաշտութիւն և բարձցի յաշխարհէս: Քանզի սատանայի այնպէս կալեալ էր զմիտս իւրոց չար արբանեկաց, մինչ զի անկարելի ումեք էր զչար աղանդոյն մարդիկն 'ի խոստումն ածել: Եւ իբրեւ հրամայեաց թագաւորն ունել զմարդիկն, զոր 'ի խողխողման իսկ տեսին, և յողովագոյն այլ ևս մարդիկ, զորս համբաւու գիտէին, և բազում գանիւք և չարաչար տանջանօք 'ի փորձ արկեալ ոչ կարէին խոստ կացուցանել զչարագործսն: Ապա բարկ քացաի և բորակ խառնեալ և զերկրեալ զչարագործսն՝ արկանել հրամայէր ընդ ունչսն մինչև աչքն լսնագոյն եղեալ շրջէին համայն, և յայնմ դառն տանջանսն զոչ և զուրաստ կալեալ՝ չլինէին խոստուկ: Իսկ իբրեւ յԱստուծոյ յաջողեալ էր 'ի ձեռս թագաւորին որպէս եղեն ասացեալ՝ բառնալ զչար աղանդն յաշխարհէս, իմաստութեամբ խորհեցաւ ածել 'ի խոստումն, հրամայէր զամենեւեան տանել 'ի տեղի սպանմանն. և զմի

մն 'ի նոցանէ՝ որ էր մանկագոյն աւուրբք, զառաջեաւ հրամայեաց թողուլ, և երգուեալ մեծապէս թէ զքեզ չհրամայեմ սպանանել՝ եթէ խոստովան լինիս և հաւաստեալ ցուցանես զհանգամանս դիւապաշտութեանն: Եւ մանկանն սկսեալ՝ և զգլուխն զերկիր ածեալ, պատմել զխորհուրդս չար աղանդոյն, ասէ. «Ինչ յայտնապէս գայ 'ի մարդոյ կերպարանս, և հրամայէ երիս դասս լինել, և մէնեբիս զմարդն ունել. մի խոցել և մի սպանանել. այլ ողջոյն հանել զմորթն և զաջոյ ձեռին զբոյթն, և մորթովն տանել ընդ լանջս 'ի ձախոյ ճկոյթն, հատանել և լուծանել զճկոյթն ևս 'ի ներքս: Նոյնպէս առնել և զոտիցն՝ մինչդեռ կենդանի կայ մարդն. և ապա սպանանել և զմորթն հանել, և կազմել և դնել 'ի սապատի. և իբրեւ ժամանակ չար պաշտամանն եկեալ լինի, արարեալ աթոռ երկաթի ծալածոյ, ոտքն յայնր մարդոյ ոտիցն նմանութիւն: Հանդերձ ինչ պամարդոյ ոտիցն նմանութիւն: Հանդերձ ինչ պատուական դնեն 'ի վերայ աթոռոյն, և եկեալ դեն՝ զգենու զհանդերձն և նստի 'ի վերայ աթոռոյն, և առեալ գէն մարդոյն զմորթն մատամբքն հանդերձ տեսանի: Եւ եթէ չկարեն ունել զսակն, հանդերձ տեսանի: Եւ եթէ հանել, և արջառ կամ ղծառոյ կեղեւ հրամայէ հանել, և արջառ կամ ոչխար զենեալ առաջի նորա զոհ առնեն, ուտէ և ըմպէ ընդ չար պաշտօնեայն: Եւ ձի թամբեալ և սանձեալ կազմ պահեն, և հեծեալ 'ի ձին արշաւէ այնքան՝ մինչև զկայ առնու ձին. և ապա

ինքն չքացեալ աներևութանայ. այնպէս առնէ տարւոյ տարւոյ»: Եւ եցոյց զայր և զկին աղանդոյն չարութեան: Եւ ապա այլք ևս եկեալ յաղանդոյն՝ զնոյն խոստովանեցան: Եւ հրամայեաց ապա թագաւորն նմին առն, որ պատմեաց զայս ամենայն, եթէ «Քեզ արեւ շնորհեալ վասն երդմանն՝ զոր վկայեցի. բայց արդ՝ որպէս զայլսն առնէին՝ դու նոյնպէս արա զնոսա»: Եւ որպէս խոստուկն եղև՝ նոյնպէս արար զբազումս 'ի նոցանէ առաջի բազում արքայական բանակին, և զկէսն 'ի նոցանէ յիւրաքանչիւր գեօղս տանել առաջի նոցուն ընտանեացն՝ յիւրաքանչիւր զիրս նոյնպէս խողխողեալ: Եւ բազում դեղատուս հրամայէր սպանանել, քանզի և այն աղանդ էր պաշտամանն, զոր զեն 'ի տարւոջն միում մարդոյ հրամայէր տալ և սպանանել: Եւ եթէ այլում չկարէր տալ, այնչափ նեղէր զեն՝ մինչ զի իւրում ընտանւոյն ևս տայր զմահագեղն: Եւ այլ ևս աղանդք զիւսպաշտութեան. զի մի զեն կոյր առնէր և միւսն պիտակ, որք հեղգային առնել զպաշտօն չարութեան և եթէ զայլ ոք մատնեալ՝ կախարդութիւն չար դիւացն զնոյն աղէտս կուրութեան և պիտակութեան 'ի վերայ հասուցանէր. զորս 'ի բունն առեալ թագաւորին՝ չարաչար տանջանօք բառնայր յաշխարհէս: Եւ զայս անգամ ջնջեաց յաշխարհէն Աղուանից, իբրև քաջ և առաքինի մշակ ջերմագութ սիրով խնամ տա-

նելով անդաստանաց, զփուշն և զորոմն 'ի բաց խելով, և զսերմն բարի սերմանել և տարածանել առ 'ի պողաբերս առնելոյ զերեսնաւորս և զվաթմանաւորս և զհարիւրաւորս: Յայնժամ բաւական և առատատուր ողորմածին Աստուծոյ հայեցեալ յառնն ամենալաւ բարուցն վայելչութիւն, և տեսեալ թէ որպէս փոյթ ունի առ աստուածային կամացն կատարուին, ապա այնուհետև շնորհեաց ուր ուրեք հոգևորական և անպատում գանձ կայր ծածկեալ՝ նշխարք ամենասուրբ վկայիցն Քրիստոսի:

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

Յայտնութիւն նշխարաց սրբոյն Զաքարիայի հօրն Յովհաննու և երանելոյն Պանդալէոնի, որ վկայեաց 'ի Նիկոմիդիա քաղաքի, զոր տարեալ էր մանկանն Գրիգորիսի յաշխարհն Ճբաց:

Բազում նշանք և արուեստք լինէին 'ի քաղաքն անուանեալ Յոնի, 'ի տեղւոջն յորում երանելի վկայիցն Քրիստոսի նշխարքն կային. իբրև ոչինչ ուրուք զիտելով զգիրս նշխարացն սրբոց. և յաշխարհին հեթանոսք էին, երթեալ ջերմոտք և ակտաթեաք հող առնուին յեկեղեցոյն՝ ուր նշխարք սրբոյն կային, թէպէտ և հեթանոս էին, լինէր մեծ բժշկութիւն: Իսկ ամենաչար Պարսկաց պապանձական պաշտօնն՝ զի միշտ հակա-

ուակ կայր եկեղեցւոյն Աստուծոյ, մտեալ պարսիկ մի մոգ, ուր կային սուրբ Զաքարեանց նըշխարքն առ 'ի ծաղր առնելոյ՝ կամէր զպէտս իւր վճարել, և իբրեւ լուծեալ զխոնջանն՝ աղիքն 'ի վայր թափեալ՝ չարաչար տանջանօք ելանէր 'ի կենցաղոյս: Զայս նշանագործութիւն Յունան Հոնաց եպիսկոպոսապետ՝ որ 'ի Մազկթաց աշխարհէն էր և յոյժ ճշմարտախօս, որ ինքն իսկ աղանատես եղեալ՝ պատմեաց: Իսկ 'ի Հակու, ուր երանելեաց վկայից նշխարքն կային, որք վկայեցին 'ի Յոի առաջի Արգեսացւոյն Պարսկի, վանացերիցոյն երևէր 'ի տեսեան գիշերոյ՝ որում անուն էր Յակոբ, այր մի աւագաշուք լուսաւոր կերպարանօք, և միւս ևս մանուկ յարանց՝ նոյնպէս ահագին լուսաւոր կերպարանօք, և ասէին. «Երթ 'ի Յոի, և ասա գործակալի քաղաքին, որ է Սոճկորիկ անուն՝ նախարար յԱղուանից աշխարհէն. մեք նմա ցուցանեմք գտեսիլդ. սուրբ եմք յեկեղեցւոյն, հանէք դու և նա»: Եւ անփոյթ արարեալ երիցոյն. և կրկնեալ և երեք-կնեալ նոյն տեսիլ, և դարձեալ 'ի վերջ ընկեցեալ անփոյթ առնէր: Եւ ապա յուժգին անկեալ 'ի հիւանդութիւն մերձ 'ի մեռանիլ՝ եկեալ նոյն արք հրեշտակաշուք և լուսաւոր կերպարանօք և ասեն ցերէցն՝ «Է՞ր աղագաւ մեռանիս, գիտե՞ս եթէ ոչ». և նա ասէ՝ «Ոչ՝ տեսրք»: Նոքա ասեն՝ «Վասն զի հետեալ յամառեցար, ոչ չոգար

'ի Յոի առ Սոճկորիկ առնուլ զմեր նշխարս անտի. արդ մեռանիս աւագիկ»: Եւ աղաչեալ երիցուն՝ հայցէր զբժշկութիւն, զի փութով երթեալ կատարեսցէ զհրամայեալսն: Եւ նոցա ձեռն եղեալ 'ի վերայ՝ կենդանակիր խաչի նշանաւն՝ և վաղվաղակի ընդունէր զառողջութիւն, և յարուցեալ գնայր 'ի քաղաքն Յոի: Եւ գտանէր զՍոճկորիկ, որ էր գործակալ 'ի քաղաքին, և նորա ոչինչ հարցաքնին արարեալ, այլ որպէս առնաբեղայի արար ընդունելութիւն: Եւ վասն զի 'ի տեսեանն ասացեալ էր, եթէ Սոճկորիկայ նոյնպէս ցուցանեմ գտեսիլդ, երէցն ոչինչ 'ի վեր հանէր զբանն: Իբրեւ յընթրեացն 'ի վեր յառնէին, երէցն յեկեղեցւոյն հանգչէր հանդերձ երկու ևս երիցամբք որք ընդ գործակալին էին, և Սոճկորիկն երկու պատանեօք: Եւ եկեալ նոյն արքն նովին ահաւորագոյն կերպարանօք ասեն յՍոճկորիկն. «Ի վեր արի, յեկեղեցին երթ, զի սուրբքն անդ են՝ երէցն և դուք հանէք»: Եւ զարթուցեալ 'ի քնոյ ասէր. «Ուրեմն 'ի ժամ վաղ չոգար. վասն այսորիկ է տեսիլդ». և վաղվաղակի անդէն քուն առնոյր. Եւ դարձեալ երևէր նոյն տեսիլ, և ասէին՝ «Ոչ եթէ վասն այսորիկ ասացար, եթէ 'ի ժամ վաղ չոգար, այլ մեր նշխարքն կան յեկեղեցւոյն՝ երթ դու և երէցն հանէք»: Եւ զարթուցեալ յերկիւղ ահագին, դարձեալ քուն առնոյր քաղցրագոյն: Եւ եկեալ երրորդ անգամ

նոյն արքն լուսազգեստք՝ յոյժ պայծառ կերպա-
րանօք շքեղացեալք. և ասեն. «Արի երթ յեկեղե-
ցին, և տեսանես լոյս մեծ յեկեղեցւոյն, և ուշ
կալջիւր լուսոյն, յոր տեղ լոյսն ժողովի, անդա-
նօր կան նշխարք սրբոցն»: Եւ նոյն տեսիլ նոյն-
պէս 'ի նմին ժամուն երիցուն երևէր: Եւ յա-
րուցեալ երէցն յեկեղեցւոյ 'ի դուրս ելանէր առ
Խոճկորիկ գալ, և սա առ երէցն 'ի պատմել գտե-
սին. իրերաց դիպեցան և խոստովանեցան եր-
կոքեան գմբ պատճառս, և պատմէին գտեսիլն
իրերաց: Այնուհետեւ երէցն Յակոբ և նախարարն
Խոճկորիկ և երկու ևս այլ երիցունքն՝ որք էին
լնդ գործակալին, և երկու պատանիքն տեսունա-
գրեալ զինքեանս կենարար նշանաւ խաչիւն՝ դի-
մէին յեկեղեցին: Իբրեւ մօտին 'ի գաւիթ մօտ
առ բեմն, արարեալ երկրպագութիւն առաջի խա-
չին՝ հայեցեալ տեսին լոյս սաստիկ յեկեղեցւոյն
ահաւորագոյն յոյժ: Եւ յահագին երևեցելոյ լու-
սոյն ոչ կարէին 'ի վեր յառնել. և պաշտեցեալ
սաղմոս մի և երկու՝ չկարէին յառնել. և գեր-
բորդն կատարեալ՝ օգնութիւն առեալ յամենա-
գօրէն Աստուծոյ, որպէս թէ եկեալ մարդ իբր
գամենեսին 'ի վեր առնոյր: Եւ բոլորեցունց կրն-
քեալ զինքեանս նշանաւ խաչիւն՝ 'ի ներքս յե-
կեղեցին մտանէին՝ լցեալ պայծառագոյն լուսով,
և պաշտէին մինչև ցառաւօտն. և ընդ այգանալն
ժողովել սկսանէր լոյսն բովանդակ 'ի բեմ անդր,

և երթեալ միաբանէր 'ի տեղին՝ ուր երանելի
վկայից Քրիստոսի նշխարքն կային: Եւ 'ի սպառ
լուսոյն զօրէն ճրագի մերթ լուցանէր և մերթ
անցանէր 'ի վերայ տեղոյն՝ ուր սուրբ նշխարքն
կային, մինչև նշանակէին գտեղին: Եւ ապա բա-
ցեալ գտին գնշխարս երանելեացն: Եւ գիր 'ի
վերայ գայս օրինակ. «Ես Գրիգորիս բերի գայս
սուրբս Զաքարիա՝ զհայր Յովհաննու, և զՊան-
դալէոն երանելի, որ վկայեաց 'ի Նիկոմիդիա
բաղաբի»: Եւ առեալ լուանային և օծանէին
գնշխարս սրբոցն անոյշ իւղովք: Եւ կնքէր Խոճ-
կորիկ իւրով մատանեաւ, և ինքն դեսպան ձիով
առ բարեպաշտ արքայն Աղուանից հասանէր, և
պատմէր զերևումն մեծագոյն նշանացն: Իսկ աս-
տուածասէր թագաւորին յոյժ ցնծալից ուրա-
խութեամբ զուարճացեալ կանխէր յաղօթս և 'ի
բարերարութիւնս մեծին Աստուծոյ. զոհանայր
զմեծագոյն տուեցելոց պարգևաց: Եւ անդէն
վաղվաղակի ժողովէր զեպիսկոպոսս և զվանա-
կանս և զանապատաւորս. մեծապէս կատարէր
դիշխատակ սրբոցն, աղքատաց առատապէս առ-
նէր ողորմութիւն. զեպիսկոպոսս և զերիցունս
զգեցուցանէր պատուական հանդերձիւք, և զՄա-
նասէ զիւր զրան երէցն՝ որ էր յոյժ հաւատա-
րիմ, և հանդերձ իւր պաշտօնէիւք տէրունեան
խաչին նշանաւ, խնկովք և զանազան ծաղկովք,
և անթիւ ժողովոց բազմութեամբ՝ օրհնեալ փա-

ուսուրէր հոգևորական երգովք 'ի ձեռն առաքինսէր նաճատակացն զՅիսուս Քրիստոս զճշմարիտն Աստուած: Եւ այնուհետեւ զանազան թագաւորական զգեստիւք յարմարեալ սպաս սրբոցն կազմէր, ոսկւով և արծաթով և ակամբք պատուականօք: Եւ հրամայէր առնել խորան փայտեղէն ծալածոյ շիկակարմիր կազմել մօրթով և սպիտակ կտաւովք. և 'ի ներքոյ դրուագել զհանգըստարանս սրբոցն և զբոլոր կտակարանաց կայեան: Եւ Շուշանիկ աշխարհատիկինն Աղուանից՝ յոյժ հաւատացեալ և բարեսէր կին, զիւր մեծագոյն խորանն հրամայեաց 'ի շիկակարմիր խորանի սրբոց 'ի վերայ հարկանել եկեղեցաբար, յորում պաշտօնեայքն և թագաւորն և յովովք 'ի ժողովրդեանէ կային 'ի ներքոյ, որ 'ի ջերմին հով առնէր 'ի սուրբ խորանին և յանձրեաբեր խոնաւէն ցամաք պահէր: Եւ բեժ կտաւով զմեծ խորանաւն շուրջ որմած փակաբար պատեալ՝ յորում բանակն արքունի 'ի ներքս մտեալ 'ի ժամ պաշտամանն առաջի խաչին և երջանիկ վկայիցն Քրիստոսի, երկրպագութեամբ մաղթէր զԱստուած և ունկն դնէր Աստուածաշունչ զրոց: Եւ քանզի միշտ ընդ իւր առեալ պնշխարս երանելեացն, հրամայէր զեսպակ առնել յանուն սրբոցն՝ նոյնպէս շիկակարմիր մօրթով կազմեալ, և սպիտակազգեստ պատուական կտաւով 'ի վերայ յարմարեալ, և խաչ ոսկեղէն 'ի պատուականագոյն ականց՝ զանուն

թագաւորին ոսկեգործ քանդակով 'ի վերայ գրեալ, զոր 'ի վերայ դեսպակին հարեալ կանգնէին, և յարքունի ապաստանէ սպիտակ ձիս ընտրեալս՝ որ իւր յոյժ սիրե ի և պատուական երևէին, և զազի ձիոցն կարմիր ներկուածով տայր յարմարել, և պաշտակս յայտ արարեալ սրբոցն դեսպակի և ձիոցն սպաս ունելոյ. և մի ինչ ունել զեսպակին՝ բայց միայն զսուրբսն և զԱւետարանն հանդերձ այլ ևս Աստուածաշունչ զրովք: Եւ սայլ հրամայէր կազմել սպիտակ եզամբք լծելովք, որ զխորան սրբոցն բառնայցեն. և երկյունս բազումս և սարկաւագունս և զրակարդացս, և փսաղտս պահէր յարքունի գրանն, որք միշտ 'ի տուէ և 'ի գիշերի պաշտեալ սպաս ունէին սրբոցն: Եւ յորժամ չու լինէր բանակին՝ յառաջ սրբոց զեսպակն ելանէր առաջի սպիտակազգեստ կտաւով ծածկեալ, և ոսկեխաչ 'ի վերայ դեսպակին թագաւորական թագով, գունակ զունակ կերպասուցն փողփողելով սպիտակ ձիովք և զպուրս թագաւորական թիեացն կազմեալ թագիւ, և բազմութիւն պաշտօնէիցն առաջի և զկնի զեսպակին խաչ 'ի ձեռին, սաղմոսանուագ երգով բարեբանէին զԵրրորդութիւնն 'ի մի գօրութիւն: Եւ ապա զեսպակ աշխարհատիկնոջն և տիկնունի գունդն զհետ նորա: Եւ յորժամ բանակել կամէին, յառաջ սրբոցն հարկանէր շիկակարմիր խորանն և խաչ ոսկի 'ի վերայ. և ապա սպիտակ

մեծ խորանն 'ի վերայ նորա, յոր եկեալ սուրբքն մեծաւ զգուշութեամբ՝ անուշագոյնք խնկովք ծխեցելովք, և քաղցրաձայն սաղմոսանուագ երգովք 'ի հանգստարանն մտանէին. և ապա արքունական խորանն՝ և այլ ևս զանազան պատկեր արքունեացն հարեալ կազմէին: Եւ ինքն թագաւորն հանդերձ թագուհեան և բոլոր բանաւօքն կանխէր զցայգ և զցերեկ յաղօթս և 'ի փառաբանութիւնս՝ սրբոցն, և զի ոչ ունէր մանուկ աստուածասէր և բարեպաշտ թագաւորն՝ վանականաց ուխտադրութեամբ աղաչէր զԱստուած 'ի ձեռն սրբոցն, զի շնորհեսցէ նմա զաւակ: Եւ մարդասէրն Աստուած՝ այս է՝ մատակարար բարեաց, լուեալ աղօթից նորա՝ շնորհէր նմա զաւակ արու. և խնդութեամբ ընկալեալ զպարգևսն յԱստուծոյ 'ի ձեռն սրբոց վկայիցն զնէր անուն մանկանն՝ Պանդալէոն, և հրամայէր անուցանել ընդ երկիւղիւն Աստուծոյ՝ միշտ առաջի ամենասուրբ վկայիցն Քրիստոսի երկրպագութեամբ կանխեալ: Եւ յորժամ յընթրիս լինէր բարեսէր թագաւորն, թակոյկ մի յարքունի սպասէն լցեալ արքայի ըմպելի գինի, և երկուս արծաթի մեծագոյն սեղանս՝ լցեալս արքունական հացիւ հանապաղ առաջի արքունական սեղանոյն զնել հրամայէր, և սարկաւագ մի յոսն կացեալ առ արքունական սեղանոյն՝ որ ինչ 'ի սեղանն դայր յամենայն խորտկաց առեալ 'ի վերայ սե-

ղանոյն զնէր և իբրեւ զրաւ լինէր արքունի ընթրեաց, յայնժամ առեալ սարկաւագին մատակարարէր աղքատաց: Եւ յամենայն կիւրակէի՝ յորժամ զաստուածեղէն խորհուրդն հանդերձեալ էին կատարել, և կենարար աւետարանական բանքն ընթերցեալ լինէին առաջի յուրվագոյն ժողովրդոց, ոչ ունայնաձեռն երթայր թագաւորն յողջոյն աւետարանին. և արդարեւ միշտ բեկեռեալ էր ընդ երկիւղին Քրիստոսի, և ջերմախանդ սիրով փութայր հանապաղ 'ի պահս և յաղօթս հանդերձ թագուհեան և ամենայն զրամբն. և անձանձրոյթ կատարէր զյիշատակս սրբոցն՝ յորդորելով զամենեսեան 'ի հաւատսն Քրիստոսի, և խրախացեալ միշտ յօրանայր հանդերձ յուսոփն Քրիստոսի անանցական բարութեամբ յաւիտեանս:

ԳԼՈՒԽ Ի.

Գիւտ նշխարաց սրբոյն Գրիգորիսի՝ Աղուանից կաթողիկոսի, որ վկայեաց 'ի Մասքութս 'ի ձեռաց Սանեսանայ արքայի:

Յոյժ ցանկալի տենչանս ունէր բարեպաշտ Վաչական արքայն Աղուանից առ գիւտ նշխարաց սրբոյ մանկանն Գրիգորիսի. քանզի տեղեկացեալ էր 'ի հնազրացն պատմութենէ, եթէ 'ի Վասնեայ դաշտին կատարեցաւ երանելին Գրի-

գորիս, և բարձեալ աշակերտաց ոմանց՝ բերին յԱմարաս գիւղն և եղին յեկեղեցւոյն, յորում հիմնարկեալ էր մեծին Գրիգորի՝ ոչ նշան ինչ արարեալ ՚ի տեղւոյն, երկուցեալ յայլուրեք բառնալոյ գնշխարս երանելւոյն, կամ թէ յերկիւղէ հինին ճեպելոյ, և ՚ի յոլովութենէ ամաց բազմանալոյ ՚ի մոռացումն ընկեցեալ լինէր տեղին նշխարաց սրբոցն: Խորհուրդ կալեալ թագաւորին ընդ իւրոյ զբան երիցուն, խորհել պատճառս ինչ, որով կարացէ գտանել զցանկալին յոյժ բարի անձինն: Եւ կոչեցեալ զվանացերէց գեղջն՝ հարցանէր, եթէ նշան ինչ ուրեք է՝ առ եկեղեցեաւն ՚ի գերեզմանին վերայ՝ թէ ոչ. և նա ասէ՝ «Բազում գերեզմանք են արդ շուրջ գեկեղեցեաւն, վասն զի ՚ի հինախաղաց ժամանակէն ՚ի մեծագոյն հիմնարկութենէ եկեղեցւոյն ոչ ոք կարաց շինել, զոր մեծին Գրիգորի հիմնարկեալ էր»: Եւ ասէ թագաւորն՝ թէ «Զհող տեղւոյն ՚ի բաց հրամայեմ պեղել, գուցէ ՚ի բազմութենէ գերեզմանաց ոչ կարեմք կալ ՚ի վերայ գերեզմանի երանելւոյն, այլ ասպատան պարտ է լինել ՚ի պահս և յաղօթս, եթազում աղաչանօք խնդրել յամենողորմէն Աստուծոյ, յիշեցեալ զտէրունեան զբանն՝ զոր ասէ, զբարի հայցումն վաղվաղակի առնուլ յառատատունն Աստուծոյ:

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

Թուղթ արքային Վաչականայ առ ամենայն եպիսկոպոսունս և քահանայս առ ՚ի շնորհել նմա ՚ի ձեռն առ զօթից և պաղատանաց նոցա զծածկեալ զանձն:

Յայնժամ հրամայէր թագաւորն հրովարտակս առնել ընդ ամենայն աշխարհս տէրութեան իւրոյ առ եպիսկոպոսս, երիցունս, անապատականս և առ ամենայն ուխտաւորս եկեղեցւոյ՝ պաշտել և պահել և առնել խնդրուածս առ մարդասէրն Աստուած առ ՚ի շնորհել մեզ գնշխարս երանելւոյն Գրիգորիսի: Եւ ապա այնուհետեւ ամենայն եպիսկոպոսք զիւրաքանչիւր իշխանութեան գերիցունս և զսարկաւազունս և զբոլոր ուխտ եկեղեցւոյ հանդերձ տէրունեան նշանաւ խաչին առեալ միաբանութեամբ և յոյժ փութով ժողովեցան ՚ի սեպհական գիւղն արքունի՝ յանուանեալն Գիւտական: Եւ որ սպուժեալ յամէր ոք՝ մեծ պատուհաս ՚ի վերայ հրամայէր զնել: Եւ անդ գերիս աւուրս մեծապէս կատարեցին զյիշատակ սրբոցն, յորում ինքեան իսկ թագաւորին սովորութիւն էր յոտն կալ և պաշտել՝ զբոլոր ուխտ եկեղեցւոյ անդր ժողովեալ. գտանէր և զամենասուրբ նշխարս Գրիգորի և զյոյժ հոշակելոյն Հռիփսիմեայ և Գայիանեայ ՚ի Գաւրահով գեօղն՝ որ է ՚ի նահանգին Արցախայ, զոր

էր բերեալ երիցուն՝ Մատթէ անուն, 'ի Յովհաննէ Հայոց կաթողիկոսէ, զոր ունէր նորին մատանեաւն կնքեալ, և առաքեալ անդ երիցունս առնոյր առ իւր: Եւ 'ի գալ մեծին Գրիգորի հանգերձ պատերազմակից պսակելովքն Հովսիսիմեաւ և Գայիւանեաւ 'ի մեծ ժողովն Գիւտականու, ընդ առաջ ելանէր թագաւորն հանդերձ թագուհեաւ և ամենայն մեծամեծ նախարարօք հեռագոյն 'ի գեղջէն. ընդ առաջ ելանէին և ամենայն եպիսկոպոսունք իւրաքանչիւր իշխանութեամբ և պաշտօնէիւք դասք դասք յիւրաքանչիւր գնդի նշանք սրբոցն մեծապէս ընդ Աւետարանին պատուեալք, բազմութիւնք խաչից և զանազան նշանացն փողփողելով, ծուխ խնկելոցն ուժգին բուրեալ յիւրաքանչիւր դասուէ, ձայնք սաղմոսանուագ հոգևոր երգոցն քաղցրագոյն հնչմամբ անհատ բարեբանելով զԱստուած՝ զտուողն մեծագոյն պարգևին: Եւ այնպէս թագաւորն մեծագոյն բերկրանօք ողջունեալ զսուրբան հանդերձ բազմութեամբն, ինքն մեծաւ զգուշութեամբ սպասաւորէր երիցուն, որ գնշխարս սրբոցն բարձեալ տանէր: Եւ բերեալ 'ի հանգստարան սրբոցն՝ դնէր առ երանելեացն Զաքարիա և Պանդալիոնի: Եւ վստահացեալ այնուհետեւ բարեսէր արքայն յիւր հաստատուն հաւատոյն խնդիր և յառաքինի ժողովոյն բարի հայցումն, ասէ «Հաստատուն գիտեմ, զի տայ ինձ Աստուած 'ի ձեռն մեծին

Գրիգորի գնշխարս սրբոյն Գրիգորիսի»։ Առնոյր այնուհետեւ թագաւորն զբազմութիւն ժողովոյն և հրաման տայր բոլոր եպիսկոպոսաց երիցամբք և սարկաւագօք, անապատաւորօք և բոլոր ուխտի եկեղեցւոյ պաշտօնէիւք՝ իւրաքանչիւր աւետարանաւ և խաչիւ, և բազմութեամբ բուրվառաց խնկելոց ծխելոց, և ինքն արքունի դրան երիցամբ և յոլովագոյն պաշտօնէիւք: Եւ զաշխարքանգի ժամանակն գարնանային էր և յոլովութիւն անձրևացն բերման սաստկանայր յերկիր, ոչ հաւանէր նա առնուլ յանձն. այլ մեծաւ փափագանօք տենչացեալ, և ինքն երթայր 'ի խընդիր սրբոցն: Եւ գհնգեսին վկայսն Քրիստոսի առեալ (թագաւորին) 'ի բարեխօսութիւն մեծին և բոլորեցուն Աստուծոյ առ 'ի շնորհելոյ 'ի ձեռն նոցա զինքեան փափագելին: Եւ թագաւորական հանդերձիւք պատեալ գնշխարս նոցա բազում խնկօք և անուշահոտ ծաղկօք հանդերձ դնէր 'ի դեսպակի, զոր շիկակարմիր մորթով կազմեալ և սպիտակ կտաւով 'ի վերայ յարմարեալ, և ոսկի խաչ 'ի պատուականագոյն ականց քանդակեալ 'ի վերայ դեսպակին հարեալ, և ձիս սպիտակ կարմիր ներկուածով զազխն կազմեալ, և զպուրս թագաւորական ձիոցն թագիւ պերճացուցեալ, և բազմութիւն պաշտօնէից արքունի դրանն յառաջոյ և 'ի վերջոյ դեսպակին խաչ 'ի ձեռն անհատ

պաշտամամբք բարեբանէին զԱստուած: Եւ ինքն թագաւորն առ դեսպակովն երթայր և երգակից էր սաղմոսաց օրհնութեան: Եւ դասք եպիսկոպոսաց հանդերձ ժողովովն երթային 'ի չորեքսունց կողմանց դեսպակին, սաղմոսելով խնդրելով զամենեցուն ցանկալին: Եւ հրաման տուեալ թագաւորին հանդերձ եպիսկոպոսօք ոչինչ ճաշակել ումեք մինչև ցերեկոյ, և յերեկոյին լոկ հացիւ զօրանալ: Եւ ինքն թագաւորն գնոյն առնէր մինչև 'ի գիւտ սրբոյն: Իսկ դրան երկիցունքն յոյժ ջերմագոյն պահէին. և ոմանք բնաւ ոչ ճաշակեցին մինչև 'ի գիւտ սրբոց նշխարացն:

Ընդ աւուրան ընդ այնոսիկ առաքեաց արքայ զՄատթէ երէցն Դարահալու հանդերձ պաշտօնէիւք 'ի Սուհառ պաշտօն առնել և պատարագս մատուցանել յանուն սրբոցն, որք անդն յայտնեցան: Եւ մինչդեռ զառաւօտուն կատարէին զպաշտօն յոտնկալեաց, նիւրճ անկանէր երկիցուն Մատթէի. ձայն լսէր ուժգին ասելով. «Զսուրբն Գրիգորիս խնդրէք, ընդ արևելս է», որ եղևն իսկ. զի յորժամ բրէին գտեղի գերեզմանին՝ սխալեալ 'ի հիւսիսակողմն արարին զբրածն. և իբրև ոչ պատահեաց, յոյժ տրամուլիւն կալաւ զամենեսին: Եւ ապա ողորմութեամբն Աստուծոյ յարևելս կոյս արարեալ զբրածն՝ գտին նշխարս երանելոյն ըստ եկեալ ձայնի հնչմանն: Իսկ յորժամ չու արար թագաւորն 'ի Գիւտա-

կանէ բազմութեամբ ժողովոյն և հասեալ 'ի գիւղ մի՝ Արաժանս անուն, սարկաւագ մի՝ Յովէլ անուն նորա 'ի դրան արքունի, տեսանէր 'ի տեսլեան յառաջ քան զծագել առաւօտուն, իբրուայն թէ՛ բան ունիցի յուն և գնշխարս Գրիգորի խնդրիցէ: Եւ ինքն իսկ Գրիգորիս երևեցաւ սպիտակ հանդերձիւ յաբեղայի կերպարանս: Եւ հարցեալ զսարկաւագն, թէ՛ «Զինչ խնդրես», իսկ նորա պատասխանի արարեալ՝ «Եթէ արքայ և ամենայն պաշտօնեայք և բովանդակ զունդն Աղուանից զԳրիգորիս խնդրեմք և ոչ կարացաք գտանել»: Իսկ երանելոյն կալեալ զձեռանէ սարկաւագին և խոնարհեցուցեալ 'ի տեղին, ուր կային նշխարք սրբոյն, «Եթէ զԳրիգորիս խնդրէք՝ աստ է», ասէր. և հրամայէր բրել գտեղին. իսկ մօտ 'ի գերեզման անդր փոքր բլրիկ մի էր և խաչ 'ի վերայ: Եւ երթեալ երանելոյն 'ի վերայ բլրոյն՝ աւրնթեր խաչին կայր. և երէց մի Նաթան անուն՝ եղբայր նորուն սարկաւագին, և միւս ևս երէց Գեոեուն անուն բրէին գտեղին, և Յովէլ 'ի ծունգս իջեալ՝ շալակ ունէր առաջի: Եւ զբուրաւ գնշխարս սրբոյն՝ գնային խնդալով: Եւ նորա ձայնեալ անդրէն ասէր. «Կողքս և զիստքս աստ են՝ 'ի ձեզ ատէք». և մեք գտանէաք զոր ասացն: Եւ զարթուցեալ պատմէր գտեսին արքային. և զի չէր բնաւ երթեալ սարկաւագին յԱմարաս, ասէր՝ գտեղին զոր ե-

ցոյց՝ գիտեմ: Եւ արքայ յոյժ խնդալից եղեալ՝
 զՄանասէ գիւր դրան երէցն և զնոյն սարկա-
 ւագն առաքէր յԱմարաս յառաջ քան զիւր եր-
 թալն, որ երթեալ ցուցանէր զնոյն տեղին, յո-
 րում իսկ գտանէին զնշխարս սրբոյն: Եւ չուեալ
 յԱրաժանից սրբոց նշխարացն հանդերձ թագա-
 ւորաւ և յովագոյն ժողովովն և հասեալ 'ի
 Քարուէճ փոքրագոյն գիւղ մի՝ լինէր անդ ցայ-
 գապաշտօն: Եւ յորժամ սկիզբն լինէր պաշտա-
 մանն, բարեպաշտ արքայն անդադար խնդրէր
 յԱստուծոյ զգիւտ սրբոյն Գրիգորիսի: Եւ տեսա-
 նագրեալ զինքն տէրունեան խաչի նշանաւն,
 յոյժ բազում աղաչանօք և ծածուկ սրտիւ՝ հայ-
 ցէր զաստատաւորն Աստուած: Եւ մինչ նստեալ
 'ի զիշերապաշտամանն էր՝ նիրհ առնոյր փոքրա-
 գոյն զթագաւորն. և եկեալ հնչիւն ձայնի ասէր.
 «Զոր դու հայցես աղաչանօք՝ անդ երևեցաւ»: Եւ
 Յովէլ երէց մի անապատական, որ առ ար-
 քային լինէր, պատմեաց՝ «Եթէ ես տեսի 'ի նմին
 տեղւոջ, ուր Յովէլ սարկաւագն բրել հրամայեաց՝
 զի աղբիւր ելանէր յականէ նրբագոյն, և յառաջ
 խաղացեալ յոյժ յորդագոյն լինէր, և իմ գար-
 մացեալ եթէ յառաջ չէր աղբիւր՝ 'ի տեղւոջն,
 արդ՝ այս յորդ ուստի ելանէ»: Յորժամ չուեալ
 'ի Քարուէճէ, կանայք յառաջ ելանէին 'ի գիւ-
 ղաքաղաքն Ամարաս. և զի որպէս եղևն ասա-
 ցեալ, ժամանակն գարնանային էր՝ և յորդու-

թիւն անձրևաց անդադար հոսամբք իջանէր
 յերկիր, բազմութիւնք սմբակակոխ ձիոցն յոյժ
 վարակոխ գործէին զճանապարհն: Իսկ թագա-
 ւորն ասէ ոչինչ դանդաղել. և առ 'ի յոյժ ցան-
 կալի տենչանացն, 'ի վայր յերիվարէն իջանէր.
 և շրջեալ ընդ դասս եպիսկոպոսացն և երիցանց՝
 կարգէր յարմարագոյնս երթալ հանդարտիկ և
 յորդագոյն քաղցր ձայնիւ սաղմոսանուագ երգովք
 բարեբանել զկենարար Երրորդութիւն: Եւ ինքն
 անցեալ մեծաւ զգուշութեամբ սպասաւորէր դես-
 պակի վկայիցն Քրիստոսի: Եւ 'ի բազմութենէ
 ձայնից պաշտամանց յայլ և յայլ լեզուս մեծա-
 ւոյն հնչէր երկիրն: Եւ 'ի յովութենէ տէրու-
 նեան խաչաձև նշանացն, և 'ի փողփողելոյ նշա-
 նարձակ գունակ գունակ երակախառն կերպա-
 րանաց փայլունք ոսկւոյ և արծաթոյ և պատուա-
 կան ականց, որ 'ի բազմութիւն խաչերոյն էին
 կառուցեալք՝ իբրև լուսաւոր ամբք կալեալ ու-
 նէին զերկիրն: Իսկ զեսպակ սրբոցն սպիտակա-
 զգեստ կազմածով, սպիտակ ձիով, ոսկի ակա-
 նակապ խաչիւն և յոյժ պատուական նշանարձակ
 թագիւն խաչին իբրև աստղ պայծառագոյն լու-
 սով, և ուժգին շքեղացեալ փառօք երթայր 'ի
 մէջ քրիստոսական բանակին: Եւ յորժամ 'ի գեօղն
 մտանէր սուրբ և աստուածասէր ժողովն, գետ
 փոքրագոյն անցանէր ընդ մէջ շինին և կամուրջ
 կազմեալ յարքունի պողոտային. և արքայն առ

ի յոյժ սիրոյն, զոր առ սուրբան ունէր՝ ոչ հաւանէր զգեստակ սրբոցն յայլ թողուլ. այլ ինքն թագաւորական զգեստիւքն հանդերձ ագելուն անցանէր ընդ գետն: Եւ երթեալ ՚ի նշանակեալ տեղին երկարագոյն ծնրադրութեամբ հանդերձ եպիսկոպոսօք և բազմութեամբ ժողովոյն առնէր խնդրուած: Եւ հարեալ զխորանն արքունի ՚ի վերայ տեղոյն՝ հրամայէր զգուշանալ մինչև ցվաղին: Եւ ընդ այն ժամանակս եպիսկոպոս ոչ կայր յԱմարաս, և հարցեալ զվանացերէցն գեղջն և զայլ ևս աւագանին եթէ՝ «Ձեր զնշան ինչ տեսեալ է ՚ի տեղոջս, թէ ոչ»:

Գ Լ ՈՒՆ Ի Բ.

Երանելոյն Յորայ ճգնաւորի հաւատացուցանելն զմեծագոյն Արցախագաւառն Պարսկանց:

Եւ պատմեաց վանացերէցն և ասէ. «Երէց մի էր Վեկերտու Յօր անուն, ճգնաւոր և յոյժ առաքինի վարուք կեցեալ յաշխարհի, ունէր և առաքելական շնորհս. քանզի զմեծագոյն աշխարհ մի Արցախայ՝ Պարսկան անուն, դարձուցանէր ՚ի մոլորութենէ և առնէր աստուածածանօթս անձառելի խորհրդոց խորհրդակիցս և երրորդութեանն պաշտօնատարս: Սա եկեալ բազում անգամ կատարէր զյիշատակ սրբոյն Գրիգորիսի և

ասէր երկիցս և երկցս առաջի բազմաց, եթէ թագաւոր հաւատացեալ յառնելոց է յաշխարհիս Աղուանից, և խնդիր առնէ տեղոյս և սուրբ աշխարացս Գրիգորիսի: Եւ դարձեալ այլ ոմն առապատաւոր հիւր եկեալ մեզ և մեր ընդ յառաջ ելեալ՝ ընկալաք զնա որպէս սովորութիւն է եղբարց և լուացեալ զոտս՝ ճաշակէր փոքրագոյն ինչ: Եւ եղեալ ՚ի տեղոջդ յայդմ՝ ՚ի քուն մըտեալ հանգչէր և յարուցեալ վաղվաղակի՝ խաչ արարեալ իւրով իսկ ձեռամբ՝ կանգնէր ՚ի տեղոջդ և պատուիրէր ասելով, մի՛ ոք զխաչդ ՚ի բաց հանցէ, այլ մեծագոյն խաչ տուք արկանել ՚ի տեղիդ, և այգուն և երեկուն աղօթս կատարի և խունկ ծխել, զի մեծ սքանչելիս տեսանեմ ՚ի տեղոջս: Եւ այլ արեղայ ոմն հիւր եկեալ՝ մեք ճաշ հրամայեցաք տալ. և մինչ նա հաց ուտէր և մանուկ մի գինի տայր բաժակաւ, և ՚ի շինին ամբօս իմն լինէր, և մեր ամենեցուն զհիւրն թողեալ միայնակ՝ յաղաղակն երթայք. և հիւրոյն յարուցեալ զբաժակն առեալ զնայր և տարեալ վաճառէր. զգինսն առեալ ՚ի դպրոց մտանէր և ուսանէր թոշակաւ: Եւ տեսանէր ՚ի տեսեան բաժակագոյն զայր մի եպիսկոպոս՝ նստեալ աթոռով առ խաչին, զոր անապատաւորն կանգնեաց. սպիտակազգեստ հանդերձիւ և յոյժ ահաւորագոյն տեսեամբ. և զինքն կապեալ տանջել հրամայէր ՚ի վերայ սրբոյ գերեզմանին: Եւ

յարուցեալ ցուցանէր բազմաց զմարմինն, զի կապուտակացեալ էր հարուածովք անագին տանջանացն, և այնպէս օր ըստ օրէ հրամայէր տանջել. և նորա ՚ի բռնութենէ տանջանացն ապաստանել ՚ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ՝ խնդրելով զբոյժ տանջանացն: Բայց տեսանէր դարձեալ անդ գնոյն եպիսկոպոսն, զի դժնդակագոյն ևս հարկանել հրամայէր և ասէր. «Զիք հնար բուժիլ քեզ ՚ի տանջանացդ, եթէ ոչ երթեալ խոստովանեսցիս ՚ի նմին տեղուջ՝ ուստի զբաժակն գողացար»: Եւ յարուցեալ արեղայն առնոյր զգինս բաժակին, և գնացեալ յերուսաղէմէ գայր յԱմարաս. և մտեալ յեկեղեցին՝ կոչէր զվանացերէցն առ ինքն, սկսանէր լալով խոստովանել զիրան, և բազում աղաչանօք խնդրէր առնուլ զգինս բաժակին՝ և եկեալ ցուցանէր զտեղին ուր խաչն կայր՝ «Այդ եպիսկոպոս նստէր՝ ասէ, լուսաւոր զգեստու և ահաւոր կերպարանօք». զտեղին ցուցեալ զգերեզմանին, եթէ այդր զիս հարկանել հրամայէր. և ընկալեալ զառողջութիւն տանջանացն գնայր խաղաղութեամբ: Եւ բազումք ՚ի գեօղս ասեն, թէ որ անորդի լեալ են և եկեալ ուխտեալ և հող առեալ ՚ի տեղույս՝ որդեծնութեան զաւակի հասան: Եւ ամենայն ջերմոտք հող առեալ վաղվաղակի ընդունէին զառողջութիւն անձանց իւրեանց: Եւ մինչ զայս ամենայն

նշանագործութիւն պատմէին առաջի արքային, ՚ի սոյն խորհուրդ և

Գ Լ ՈՒ Ն Ի Գ.

Տեսիլ մի Խոճկորիկոյ պոռնկորդուոյն Եսուդեհնայ՝ արքային Աղուանից, որ էր կարգեալ կողմնապահ, և պատմէ արքային:

Այրն այն Խոճկորիկ անուն, որում երանելին Զաքարիա և սուրբն Պանդալէոն յայանեցան ՚ի Յոբ ՚ի հասարակ աւուր, ՚ի քուն կայր և տեսանէր ՚ի տեսլեան եօթն այր յեկեղեցւոյն՝ սոյխտակ և պճղնաւոր պարեգօտիւք: Եւ խօսեցեալ ասն ընդ արեղայսն՝ ասէ, «Օրհնեալ արք՝ յորժամ դուք աստ էք, ընդէր ոչ ցուցանէք զտեղին նշխարաց սրբոյն Գրիգորիսի. զի ոմանք ասեն իթէ աստ է, և ոմանք եթէ անդ, և մեք յաշխատութեան և ՚ի բազում հոգս եմք»: Պատասխանի ետուն ամենեքեան և ասեն. «Նշան ինչ ոչ տեսեր». նորա պատասխանեալ, թէ ոչ. և մի յիօթանցն առաջնորդեալ առնն՝ ասէ. «Եկ զկնի իմ և ցուցից քեզ զնշանակեալ տեղին»: Եւ տարաւ զիս ՚ի տեղին զոր ցուցեալն էր յառաջ. և տեսանէի զի երկիրն պատառէր՝ և ընդ պատառուածն ճրագ լուցեալ երևէր, և բոց ճրագին յերկուս բաժանեալ բուրէր ՚ի վեր. և ասէ ցա-

բեղայն որ զնշանն ցուցանէր, թէ երթամ պատմեմ արքայի զնշանդ զոր ցուցեր ինձ. և նա ասէ՝ երթ և պատմեա: Եւ զայր այրն առ արքունիսն, և թուէր թէ արքայ 'ի քուն իցէ. և ինքն չիշխէր զարթուցանել: Եւ անդրէն դարձեալ առ արեղայն ասէր՝ արքայ 'ի քուն էր և ոչ կարացի զարթուցանել. և մինչ անդրէն դառնայր այրն, երկիրն պատառեալ կայր, և ճրագն լուցեալ և արեղայն առնթեր կացեալ 'ի տեղւոջն: Եւ ասէ արեղայն ցայրն, յորժամ զարթնուցու արքայն՝ զոր տեսերդ, պատմես՞ իր նմա: Եւ կամեցաւ ոտամբն զպատառուածն ծածկել, և զլոյսն արգելու: Եւ խոճկորիկայ բուռն հարեալ արգելոյր, թէ մի առներ զայդ, մինչև արքայն ևս տեսցէ: Եւ նորա չառեալ յանձն՝ ոտամբ հարեալ զտեղին, անյայտ արար զպատառուածն, և ասէ՝ արքայ յորժամ զարթիցէ, պատմես՞ իր զնշանդ զոր տեսեր: Եւ զարթուցեալ 'ի քնոյ, եկն պատմեաց զայս ամենայն արքային: Վասն որոյ զցայգն բոլոր ամենայն բազմութիւն ժողովելոցն անդադար խընդրուածս և պաղատանս մատուցանէին առ Աստուած՝ տուողին ամենայն բարութեանց: Իսկ 'ի վաղիւ անդր, յորժամ զառաւօտուն կատարէին զպաշտօն, եկեալ միաբանութեամբ ամենեքեան 'ի տեղի նշանաւոր խաչին, և զխորանն արքունի 'ի վերայ տեղւոյն հարեալ, և շուրջ զխորանաւն բէժ ածին բացագոյն. և արտաքոյ բեժին ժողով

կայսկոպոսացն դաս դաս իւրաքանչիւր աշակերտօք շուրջ կացեալ զբեժովն, սարկաւագացն խաչ 'ի ձեռս և երիցանց աւետարան 'ի գիրկս, և պաշտօնէից բուրվառ 'ի ձեռս զանազանութեամբ խունկս ածել առ միաբանութեամբ սաղմոսելոյն և բարեբանելոյն զանճառելի երրորդութիւնն՝ հընչէր երկիրն: Իսկ առաքինասէր թագաւորն՝ հորինեալ և բահ 'ի ձեռն ատեալ՝ քաջաբար առնէր զրրածն. նա և բարեսէր և յոյժ հաւատացեալ թագուհին զխինձ մատուցեալ թագաւորական զգեստու 'ի հողոյն կրէր փութապէս: Յայնժամ կայսկոպոսունք և երիցունք և նախարարք և կանայք նոցա՝ իւրաքանչիւր զգեստուք մեծաւ փափագանօք կրէին 'ի գուրս զհող. բայց սխալեալ՝ առ կողմամբ առնէին զբրածն. և երանելոյն նշխարք յարեւելս կոյս մնայր: Յայնժամ յոյժ տրտմութիւն կալաւ զթագաւորն և զամենայն ժողովս բանակին, մինչև նստէր ստրջացեալ թագաւորն 'ի մեծագոյն հոգս: Եւ ապա քաջալերեալ ճշմարիտ հաւատով ասէր. «Անսխալ լինի բան ամենակեցուցչին Աստուծոյ, յերկուց և յերից ժողովելոց յանուն կենարարին, վաղվադակի պատնել զխնդիր բարւոյն: Իսկ այսչափ բազմութիւն ժողովելոցս յանուն բոլորեցուն Աստուծոյ՝ հաստատեալ գիտեմ, զի ոչ անփոյթ արարեալ մերժեսցէ զմեզ ամօթով»: Եւ հրամայեաց զսուրբն Զաքարիա և զՊանդալէոն զմեծ և զյոյժ հըռ-

չակելին Գրիգորիս և զՀռիփսիմէ Գայիանեաւ հանգերձ՝ բերել և դնել առաջի բրածին: Անդէն վաղվազակի առեալ առն միոյ զբահն, թողոյր զառաջին բրածն և սկսանէր զկողմանէ յարեւելոյս դիմել. և պատահէր գերեզմանի երանելւոյն: Ապա յոյժ խնդալից եղեալ թագաւորն, և ամենեքեան որք էին 'ի խորանին՝ ազգումն առնէին բազմութեան ժողովոյն զգիւտ նշխարաց սրբոյն: Եւ դիմեալ ամենայն բազմութեան առ 'ի նշխարան առ ոտս կամէին հարկանել զբէժն և զխորանն, մինչև արտաքս ելանել թագաւորին և հազիւ ուրեմն դադարեցուցանել զգիմեալսն: Իսկ 'ի բանալ գերեզմանին և յերեւել նշխարացն՝ անընդելական իմն բուրէր հոտ անուշից, մինչև ամենեցուն 'ի թմրութեան լեալ ժամս բազումս, ծածկելով զյուլովից խնկարկութեանցն զհոտ: Ընդ որ յոյժ հիացեալ արքայ, և ամենայն որք ընդ նմա միաբան տային փառս Տուողին այնպիսի անաւոր բարեաց: Ապա նստէր առ գերեզմանի սրբոյն թագաւորն 'ի վերայ երկրի, և քի զանազան պատուելի սպասուց արքունի հրամայէր բերել. և եղեալ սապատ 'ի վերայ ինքեան ծնդացն՝ յոյժ երկիւղիւ սպասէր: Եւ երիցունքն հանելով զնշխարս՝ հաւաքէին 'ի վեր 'ի սապատն. և գտին ևս շիշս երկուս ապակիս առ նոյն նշխարաց, 'ի միում կայր յարենէ Զաքարիայ, և 'ի միւսումն 'ի նշխարաց սրբոյն Պան-

դալէոնի. և առեալ զամէնն 'ի դուրս՝ ողջունէր ամենայն բազմութիւն մինչև յերեկոյ: Եւ կընքեալ թագաւորին արքունի մատանեաւ՝ հրամայէր մեծաւ զգուշութեամբ պահել մինչև ցառաւօտն: Եւ գտանէին ապակի մի նորին Գրիգորիսի ըմպելի, զոր առեալ գոհանայր արքայն զԱստուծոյ ամենակալէ: Իսկ 'ի վաղիւ անդր հրամայեաց զիւր իսկ վառն արկանել 'ի վերայ երկրին, և ոսկեղէն մողղզմայս բերեալ անոյշ զինով զնշխարսն հրամայէր լուսնալ և յարեւոյցանել ի վերայ ստորարկեալ վառին: Անդ ուրեմն գողացեալ արեղայի միոյ 'ի նշխարացն՝ որ էր յԱմարասայ վանից, եկեալ Գրիգորիսի 'ի տեսեան մեծավայելուչ փառօք՝ երեւեալ ումեմն տաաց զանուն արեղային և զգողանալն: Զոր հարցեալ արքային՝ խոստովանեալ եբեր առաջի նորա զխորեալ մասնն: Եւ տրանջեալ առն միոյ 'ի քարակրացն, սկսաւ հայհոյել զնահատակն Քրիստոսի՝ զԳրիգորիս, և ասէր, մեզ նեոն ընտրեցաւ Գրիգորիսն այն: Եւ իսկոյն հասեալ նմա պատուհաս յԱստուծոյ, զգեսնեալ յերկիր՝ դառնայր երեսքն յետս. և այնպէս բազում աւուրս տունէր ընդ առնն՝ մինչև եկեալ և հող առեալ 'ի տեղւոյն՝ ուր կայր գերեզման սրբոյն, հեղեալ արտասուս յոյժ՝ ապա գտանէր զառողջութիւն, և յանցանացն զթողութիւն: Ահ մեծ յայնժամ արկանէր 'ի վերայ գործունէիցն և գործակալաց.

և փութապէս երկիւղիւ գործէին զշինուած սուրբ եկեղեցւոյն:—Աստանօր հրամայէր թագաւորն տալ մասն իւրաքանչիւր եպիսկոպոսաց, առ 'ի բաշխել վիճակելոց իւրեանց, և մեծագոյն ինչ մասն յԱմարաս հրամայէր թողուլ 'ի նշխարացն և զայլան մեծաւ զգուշութեամբ և զանազան սպասուք պահէր թագաւորական կնքովն կնքեալ: Եւ 'ի վերայ գերեզմանին հրամայէր հիմն արկանիլ մատուան և փութապէս աւարտել և անուանել մատուռն սրբոյն Գրիգորիսի: Եւ այնուհետև ոտանաւոր տքնութեամբ անձնապաշտ լեալ արքայն զեպիսկոպոսունս՝ ցնծալից ուրախութեամբ պաշտէր զհամայն ժողովն և 'ի ձայն քաղցր յերգս սաղմոսաց յորդագոյնս 'ի բարեբանութեան Աստուծոյ ելանէր բանակն: Եւ յերրորդում զիշերին, յորում չորրորդն մերկանայր տիւ՝ կատարէին գտէրունեան և զկենդանական անաւոր խորհուրդն: Ապա չուէր բանակն ամենայն առաջին կարգադրութեամբն և սրբոցն դասուք: Անդանօր բարեացապարան Վաչական արքայ զհոգևորական և զգերաշխարհիկ դայն աւար առեալ, որ էր անանց և անպատմելի բարեացն առիթ, որ նախ քան զնա եղելոցն թագաւորաց ոչ ումեք համբարեցաւ այնպիսի մեծասքանչ պարգևք, առ քրիստոսաժողով բանակին աւարամասն առեալ զողորմութեանցն Աստուծոյ, բերկրումն անձառական ստանային 'ի ձեռն քրիստոսազգեստ ար-

քային, զորոյ գովութիւնն ոչ ինչ նուազ գով վարկանեմ, քան զարեմտականին տիրող Կոստանդիանոս կայսր, կամ զԱրշակունին Տրդատիոս Հայոց Մեծաց փրկութեան գտող, զի և մեզ արեւելեայցս սա եղև դուռն լուսոյ աստուածգլխաւթեան և բազմազան բարեաց օրինակ: Սա մեծապէս ելեալ 'ի հանդէսս յայս՝ դառնայ ըստ որում զգալն էր պատրաստեալ՝ նոյնգունակ և առաւելագոյն ևս հայեցուցանող պայծառութեամբ զճանապարհն յօրինեալ՝ շարժի 'ի տեղւոյն. և հետևոտս կացեալ ամենայն բազմութեամբն հանդարտ և ցածագնաց քայլիւք՝ նման խաղաղացեալ ծովու երթային: Եւ 'ի քաղցրաձայն հրնչմանց և 'ի ճառագայթարձակ նշողից փողփողելոց օդն զուարճացեալ և հրեշտակք իսկ երգալիցք, թուէր թէ երկիրս երկինք վերերևէր: Եւ ինքն իսկ թագաւորն անխուժ վաստակով՝ որպէս 'ի գալն նոյնպէս 'ի գնալն անցուցանէր ընդ նոյն գեան. և կացուցեալ զգեսպակ սրբոյն նրստէր ամենայն բազմութեամբն. և եպիսկոպոսոցն օրհնեալ զխառնիճադանճ բազմութիւն՝ հրամայէին գնալ յիւրաքանչիւր տեղիս: Իսկ զդասս եպիսկոպոսաց և երիցանց և այլ պատուական արանցն առեալ թագաւորին ընդ սրբոյն՝ տանէր մինչև ցՔարուէճ օթի տեղի: Եւ ապա անդ գոհացեալ զամենեցունց և երկիրպագութիւն մատուցեալ շնորհիւ եկելոցն 'ի նորա հրամանս և

ի գործակցութիւն խնդրոյն աշխարհի՝ շնորհս մատուցանէր և ասէր. «Որոց բարեխօսութեամբ և ձեր աղօթիւք ցանկալին ինձ և ձեզ շնորհողին Քրիստոսի միշտ փառք և գոհութիւն»։ Եւ նոցա միաբան օրհնեալ զթագաւորն թագուհեաւն հանդերձ և ամենայն դրամբն՝ ասեն. «Ձամենայն բարի գոր խնդրեսցես դու յԱստուծոյ՝ ի ձեռն սրբոյն Գրիգորիսի տացէ քեզ, և շնորհեսցէ մեզ լինել քեզ ընդ երկայն աւուրս խաղաղասէր ընդ աշխարհի՝ ի փառազարգութիւն եկեղեցւոյ առաւելապէս յորդորելով օր ըստ օրէ, և զվախճանքս Քրիստոսի խոստովանութեամբն կնքեսցէ կենարարն Քրիստոս և նորին Հայրն երկնաւոր»։ Եւ առեալ թագաւորին ընդ ինքեան զաւագ եպիսկոպոսապետն Շուսիհայրիչոյ գնայր. և յորժամ գեղջ ուրուք ի յայտ ելանէր զեսպակ սրբոցն՝ իջանէր և հետեակ սպասաւորէր սրբոցն, մինչև տարեալ ընդ շինանիստն անցուցանէր՝ ոչ որպէս զօրէն թագաւորի փափկութեամբ յօրացելոյ հպարտացեալ, և կամ արգելաւորութեամբ վարեցեալ ի հանգստարանի փափկութեան, այլ իբրև զկիրթ և յոյժ հմուտ կարգի քրիստոնէութեան երկասիրութեամբ հպատակէր պատուիրանացն Աստուծոյ։ Այսոցիկ այսպէս եղելոց՝ և յոյժ հռչակեալ լուր սրբոյն Գրիգորիսի ընդ ամենայն աշխարհն Ուտէացւոց գաւառին, յոր գեօղ կամէին մտանել սուրբքն, ընդ յառաջ ելանէին ծերք

և տղայք, արք և կանայք, և հեռագոյն ևս գեօղք խաչիւք և զանազան ծաղիօք և բուրմամբ ինկոց անուշից, անթիւ բազմութեամբ գային խնդայեալք, և անդադար փառատրութեամբ օրհնէին զմիասնական սուրբ Երրորդութիւն։ Այսու ձևով գային հասանէին ի սեպհական գիւղն Գիւտաւան. և անդ հանգուցանէին կատարելով գլխատակ նոցա մեծապէս և մեծագնոյ իւզով օծանել հրամայէր գնշխարս սրբոցն։ Եւ դուստր մի ինչիկ անուն՝ տղայ հասակաւ յոյժ սիրելի արքայի, որոյ անուամբն շինեալ էր դաստակերտ մի՝ տայ նմա մասն մի ի սուրբ նշխարացն. և ի նմին դաստակերտի մեծապէս կատարի յիշատակ սրբոյն պատուով։ Առնոյր (թագաւորն) և ինքեան մասն, զոր միշտ ի բանակին շրջեցուցանէր ընդ Ձաքարիանց և զմնացեալսն ի նըշխարացն կնքեալ մեծաւ զգուշութեամբ տայր պահել ի սուրբ և յազնուական սենեկի, մինչև կատարեսցի հիմնարկութիւն մատուանն՝ որ ի Գիւտաւան գեղջն՝ յանուն Պանդալէոնի, զի անդ փոխեալ գերանելին՝ մեծարեսցէ յոյժ։ Թողոյր աս նշխարօքն գերիցունս և զսարկաւագունս և յովսափոյն գունդ պաշտօնէից. և ինքն ի տարւոյն երկիցս անգամ կատարէր գլխատակ սրբոցն երիս աւուրս։ Եւ միշտ անձանձրոյթ էր ի սպահս և յաղօթս և ի սուրս աղքատաց։ Իսկ որոց ի նշխարացն հրամայեաց տալ՝ պատուէր

տայր մեծապէս կատարել զյիշատակ սրբոցն, յուշ առնէր հեղգացելոցն զաստուածային ահագին դատաստանն՝ իսկ ջերմագոյն փութացելոցն՝ զնորին բարերարութեանցն անպատում պարգևս: —Այսպէս փառաւորէ Աստուած զսուրբս իւր:

ԳԼՈՒԽ ԻԴ.

Հարցումս Վաչակնայ արքային Աղուանից զՄատթէ երէց զիմանաւոր:

Ասէ արքայ. «հոգիք հրաժարեալք 'ի մարմնոյ զգայուն են թէ անզգայ, և կամ կենդանիքս ննջեցելոցն զիմորդ կարեմք օգնել: (Լուծումս) — Աղաչելով զԱստուած, պահօք և աղօթիւք և պատարագօք և կամ այլ ինչ բարի յիշատակօք, որ յանուն նոցա կատարի: Զի զորօրինակ Դաւիթ զգեցեալ զսպառազինութիւնն Սաւուղայ՝ կաղալ և զթել սկսաւ, իսկ յորժամ մերկացեալ 'ի բաց ընկէց զծանրութիւն զինուցն՝ թեթեւացեալ յիւրն դարձաւ բնութիւն: սոյնպէս և հոգիք՝ մինչ դեռ զգեցեալ են զսպառազինութիւն մարմնոյ, կան 'ի ծանրութեան. իսկ յորժամ զսա 'ի բաց դնիցեն՝ որպէս եղևն ասացեալ, սրատեսիկ և քաջիմաց և առաւել զգայուն լինին: Եւ որք ասացին անզգայ լինել զհոգին՝ ելեալ 'ի մարմնոյ, յանդիմանեմք զնոսա Աստուա-

ծաշունչ գրոց վկայութեամբ, որ ասէ՝ Մովսէս ծառայ իմ վախճանեցաւ. իսկ արդ՝ եկեալ էր Մովսէս չքնադազգեստ փառօք առաջի Աստուծոյ, ոչ մարմին զգեցեալ, որում Պետրոս բազմացեալ ինդրէր 'ի Տեառնէ զանդէն բնակութիւն: Իսկ եթէ անզգայ էր հոգի մարգարէին, որ ասենդ ելեալ 'ի մարմնոյ, իբր գայր 'ի զգայութիւն և յայսպիսի վայելուչ կերպարանս 'ի խօսիլ ընդ Աստուածորդւոյն. այլ և Աստուած՝ ասէ, կենդանեաց եմ, և ոչ մեռելոց: Մեռեալ մարմինն ոչ ապաքէն անզգայ է. իսկ անզգայացեալ հոգին յայտ է, թէ մեռեալ է: Եւ դարձեալ թէ վերակացու եղէց քաղաքիդ այգմիկ վասն իմ և վասն Դաւիթ ծառայի իմոյ: Արդ ապէ ասա, անզգայացեալ հոգւոյն զի՞նչ մեծարանք էին վերակացու լինել քաղաքին՝ փրկել զնա 'ի սրոյ թշնամւոյն: Եւ առաքեալն Պօլոս ասէ՝ ելանել 'ի մարմնոյս և ընդ Քրիստոսի լինել լաւ համարիմ. և նոյն իսկ կենարար Բանն ասէ ցՀայրն, զորս ետունն ցիս՝ կամիմ, զի ընդ իս իցեն և զփառս իմ տեսցեն: Արդ ըստ քս բանիդ՝ անզգայ հոգւոցն ո՞րպէս մարթ էր ընդ Տեառն լինել, կամ զանճառելի փառսն տեսանել, կամ մեռեալ մեծատանն հոգին 'ի հեռագոյն տանջանարէն սրատես աչօք զԱբրահամ և զԴաւար տեսանել և կամ զիտել ուստի՞ էր: Զի յայտնապէս փրկչին ձայն երևեցուցանէ ճշմարիտ ա-

առկան. թէ առաւել քան 'ի մարմնի, յորժամ արտաքսանայ քան զմարմինն՝ լինի քաջատես և առաւել իմաստուն հոգին, և ոչ միայն սրբոցն և վայելչացելոցն հոգիք, այլ և մեղաւորացն զգան և են լցեալ իմաստութեամբ: Որպէս մեծատունն քաջատես լինէր, զի մեծ վիհ ընդ մէջ՝ կարէր ճանաչել զԱբրահամ: Եւ մեզ ուսոյց ճշմարիտ հաւատն յիշուին Աստուծոյ 'ի դժոխս 'ի փրկել զնոսա, թէ արդարեւ զգայուն են և առաւել իմաստնագոյն հոգիքն հրաժարելոց 'ի մարմնոյ: Եւ թէ որք կատարեն զյիշատակ սրբոց և մեծարեալ պատարագօք աղաչեն զհոգիսս նոցա, և նոքօք հայցեն զողորմութիւն յառաատուրն Աստուծոյ, արդարեւ կարեն բարեխօսել հոգիք սրբոցն, և վազմաղակի ընդունի Աստուած զխրն՝ զիրս նոցա և մեղացն շնորհէ զթողութիւն:

ԳԼՈՒԽ ԻԵ.

Երանելոյն Աբրահամու Մամիկոնէից եպիսկոպոսի առ Վաչական Աղուանից արքայ թուղթ սակա ննջեցելոց:

Միտ զիր՝ ով սիրելի, զի եթէ գիտութեան և անգիտութեան յաղաքս հոգւոցն ննջեցելոց աւիցեմք ինչ բանս, ով ոք այնպէս տիմարք՝ եթէ ոչ հանգուցեալքն: Այլ Աստուած, որ ընդունիչ է պատարագաց և կատարիչ ուխտից՝ լսէ աղօթից

կենդանեաց, ընդունի զպատարագացն և թեթեւացուցանէ զբեռինս յոգւոց մեռելոց յուսով ննջեցելոց. զոր և ուսուցանեն մեզ Գիրք սուրբք: Որպէս Եղիսէոս ոչ մանկան մեռելոյ լսէր, այլ մօրն աղաչանաց լսելով կենդանացոյց զմանուկն և աւանդեաց մօրն: Եւ Տէր Աստուած մեր՝ զթաղեալ յայրին, յարոյց զմիամօր որդի նորա: Եւ առաքելոցն յայրեացն արտասուս և 'ի հառաչանս հայելով՝ յարուցին զՏաբիթայն և աւանդեցին զնա նոցա: Արդ եթէ ընտանեացն աղօթք 'ի մեռելութենէ 'ի կենդանութիւն կարեն ածել, ապա յաստուածային զօրութենէն կարի յոյժ և մեղաց թողութիւն հաւատասցուք առնուլ՝ յուսով ննջեցելոցն, որ կենդանիքս վասն հանգուցելոցն ընդրեմք զթողութիւն մեղաց յԱստուծոյ ներողութենէն:

ԳԼՈՒԽ ԻԶ.

Սահմանադրութիւն կանոնական 'ի Վաչականայ Աղուանից արքայէ եղեալ 'ի ժողովն, որ յԱղուէնն եղև:

Յամս Վաչականայ՝ Աղուանից արքայի, բազում հակառակութիւն լինէր 'ի մէջ աշխարհականաց և եպիսկոպոսաց, քորեպիսկոպոսաց և քահանայից, ազատաց և ռամկաց: Ապա կամ եղև արքայի առնել ժողով յԱղուէնն բազմամ-

բոլոր ատեան յամսեանն Մարերի՝ որ օր երեք-տասան էր ամսոյն:

Ես Վաչական՝ Աղուանից արքայ, և Շուգի-հաղիշայ արքեպիսկոպոս Պարտաւայ, Մանասէ Կապաղայ եպիսկոպոս, Յունան Հաշուայ եպիսկոպոս, Անանիա և Սահակ և Ուսոյ քորեպիսկոպոսք, Յովսէփ Կաղանկատուոց երէց, Մաթէ Պարտաւայ երէց, Թոմայ Թագաւորի դրան երէց, Պօղոս Գեգաճայ երէց, Շմաւոն Յուոյ քորեպիսկոպոս, Մաթէ Դարահոճոյ երէց, Աբիկազ Բեթայ երէց, Ուրբաթ Այրմանուշաց երէց, Յովէլ և Պարպ և Միքէ և Յակոբ երիցունք, և ազատ մարդիկ և նահապետք Արցախայ, և Բակուր Կաղանկատուոց նահապետ, և այլք բազումք, որք միաբան առաջի իմ եկին ի հանդէս ի հովոցի տեղւոյն յԱղուէնն, և կարգեցաք այսպէս.

ա. Երիցունք, որք ի շէնս լինին, երկիցս անգամ ի տարւոյն եպիսկոպոսին երկիր պագցեն, և զկարգս հոգեւորս ուսանիցին ի նմանէն ըստ Գրոց. և որպէս կարգն է՝ ի տարւոյն եպիսկոպոսին ընծայ տարցեն:

բ. Քահանայ և սարկաւազ յորժամ ձեռնադրեն, չորս դրամ քահանային և երկու սարկաւազին սացեն:

գ. Ազատ մարդ և թագաւորագն, որ ինչ հոգւոյն մասն է, տացէ իւրով ձեռամբ ի կենդանութեան, ձի թամբօք և սանձիւ, և զինչ կա-

րողութիւն է իւր՝ տացէ. ապա եթէ ի կենդանութեան չտայցէ, յետ մահուանն ընտանիքն տացեն:

դ. Պատուք ի ժողովրդենէ երիցուն՝ կարգն այս լիցի. թուանիկն՝ չորս գրիւ ցորեան, վեց գրիւ գարի և վեշտասան փաս քաղցու. և որ տառապեալն է՝ զհացիդ կէսն տացէ, և զինի՝ որչափ և կարողն իցէ. իսկ որոյ վար և այգի ոչ է, մի առցեն: Իսկ այնք՝ որ աւելի քան զայս տացեն սակս հոգւոյ, բարի առնեն, որպէս Պօղոս ասէ, «Որ առատութեամբ սերմանէ՝ առատութեամբ հնձեսցէ»: Եւ ոյր ոչխար է ի տան՝ ոչխար մի և երեք գգաթ բուրդ և մեկ պանիր. և ոյր ձիք ի տան իցեն՝ մին յովանակ. և ոյր պախրէք իցեն՝ որթ մի:

ե. Եթէ ազատ եթէ շինական և թէ այլ ոք յաշխարհականաց ի տարւոյն գալատարագն մի խափանեսցէ. այսինքն՝ զմեռելոց յիշատակն՝ որպէս և կարողն է. և անմասն մի արասցեն զմեռեալսն ի վաստակոց իւրեանց: Եւ մեռեալ մարդոյն եթէ ձի է՝ մի ձի զոր և կամիցի. և թէ արջառ է՝ մի արջառ զոր և կամիցի՝ յեկեղեցին տացէ:

զ. Վանացերէց կամ վանական ոք՝ եթէ ի վանացն գայթանք առնէ և ի վերայ յայտ լինի, անարգեսցեն զնա և ի տեղւոյն ի բաց արասցեն, և զխոստակն յեկեղեցին կալցեն:

է. Եթէ վանաց երիցունք բազում են և ժողովուրդք սակաւ, և այլ վանաց ժողովուրդք բազում են և երիցունք սակաւ, 'ի բազում ժողովրդեանէն առցեն և տացեն այնմ, որոյ երիցունք շատ ին:

ը. Քրիստոնեայ մարդ՝ որ կռուի և արիւն հեղու, տարցեն առաջի եպիսկոպոսին և ըստ օրինացն պատուհասեցեն:

թ. Երէց, որ զշէն մեծ պահեսցէ՝ զայլ շէն մի պահեսցէ. և որ մօտ երկու ագարակք են՝ զմի երէց պահեսցեն, և այնչափ հովուեսցէ երէցն, որչափ առաջնորդել կարիցէ:

ժ. Այր գերբորդ ազգի կին մի արասցէ, և գեղբօր կին մի արասցէ:

ժա. Եւ որ զկին թողու առանց պատճառանաց, և որ առանց պսակի կին առնէ, և որ անօրէն և մարդասպան է, կամ զգէտս հարցանէ, զայնպիսին կապեալ՝ 'ի դուռն արքունի տարցեն և դառն մահ 'ի վերայ դիցեն:

ժբ. Եւ այնք՝ որ կոծ դնեն, զտանուտէրն և զգուսանան կապեսցեն և 'ի դուռն արքունի տարցեն և պատուհաս 'ի վերայ դիցեն. և ընտանիքն զհետ արտասուել մի իշխեսցեն:

ժգ. Որ զմեռելոտի ուտէ, և որ 'ի քառասներորդան միս ուտէ, և որ 'ի կիւրակէի գործ ինչ գործեսցէ և յեկեղեցին ոչ երթիցէ, երէցն պատուհաս արասցէ ժողովրդեամբն հանդերձ:

ժդ. Որ 'ի չորեքշաբթի և յուրբաթի միս ուտէ, յառաջ քան զաղու հացան շաբաթ մի պահեսցէ. և եթէ առաջի երիցուն ոք գայ և վկայէ վասն մարդոյն՝ թէ չէ այդպէս, աւագ շինին կալցէ զմարդոյն եզն մի և յերէցն տացէ:

ժե. Եթէ աշխարհական ոք յերիցու կամ 'ի սարկաւագի վերայ բամբասանս դիցէ, և նոքա խոստովանեսցին՝ թէ այդպէս է, եպիսկոպոսն դիցէ 'ի վերայ նոցա կարգ և յանապատի ապաշխարեսցեն: Ապա եթէ ոչ խոստովանեսցին ճշմարտութեամբ, և զոր այլք ասեն՝ ճշմարտութեամբ յայտնի լիցի, որպէս 'ի կանոնն զրեալ է՝ պատուհաս դիցեն և 'ի բաց հալածեսցեն 'ի շինէն: Ապա եթէ մեղքն չեն յայտ, հրամայեսցեն քահանային զպատարագ մատուցանել. և այն երդումն լիցի նմա:

ժզ. Եթէ ընկերք իւր և աշակերտք մեղս 'ի վերայ դնեն երիցուն, և ինքեանք հաւատարիմ են, երէցն առաջի սեղանոյն կացցէ և ամբաստանօղքն առաջի ժողովրդեանն, 'ի բեմէն 'ի վայր առցեն և 'ի շինոյն արտաքս հանցեն: Ապա եթէ ընկերք և աշակերտք նորա քինու լինին, և ժողովուրդք գիտէին եթէ յառաջն խնով էին, քահանայն մատուցէ պատարագ, և ժողովուրդք դնոսա անիծիւք 'ի բաց հալածեսցեն: Ապա եթէ խոստովանին, եթէ սուտ ասացաք, ապաշխարութիւն 'ի վերայ դիցեն, և 'ի վանաց մի հանցեն:

Իսկ եթէ յետ այնր փաստ ինչ գործեսցեն՝ կանոնիւք դատեսցին:

ժէ. Եպիսկոպոսունք և երիցունք զազատ արանց առաջի արքայի եղեն արտունջ, եթէ 'ի շինի գերկուս կամ գերիս եկեղեցիս առնեն վանս, և առաջի արքայի ազատ մարդիկ պայմանեցին, և արքայի և եպիսկոպոսաց և ազատաց այսպէս հաճոյ թուեցաւ, թէ զարարեալ եկեղեցիսն թողցեն և զպտուղ և զհաս եկեղեցւոյ 'ի վսամ եկեղեցին տացեն:

ժը. Եւ որ տասանորդս տան ազատ մարդիկ՝ զկէսն 'ի բուն եկեղեցին տացեն, և զկէսն յիւրեանց եկեղեցին:

ժթ. 'Ի կիւրակէ տէր և ծառայ 'ի վսամ եկեղեցին երթիցեն յաղօթս, և զյիշատակս յեկեղեցին տարցեն. այլ անաշխարհիկն զհոգեցատուրն յեկեղեցին տացէ:

Ի. Արք ազատք՝ որչափ իւրեանց դաստակերտքն իցեն, գերէց առանց եպիսկոպոսին մի իշխեսցեն հանել՝ և մի եպիսկոպոսն իշխեսցէ առանց նոցա հանել և առնել: Եւ երիցուն եթէ յազատէ կամ 'ի ժողովրդենէ վտանգ լինիցի, առանց եպիսկոպոսին գնալ մի իշխեսցէ:

Իա. Ազատ մարդ յիւր եկեղեցւոյ եթէ սեղան կանգնէ, կամ նշխարս ինչ բերէ, կամ սլատարագ առնէ, եպիսկոպոսին հրամանաւ արասցէ որչափ իւր կարողութիւն իցէ: Եւ որ զայս հրա-

մանս առնէ և կատարէ՝ օրհնեալ եղիցի. և որ ոչն առնէ, հեռի եղիցի յեկեղեցւոյ և ապա ըստ կարի տուգանս բերցէ առաջի եպիսկոպոսին: Եւ յետ այնր որչափ տուգանս տացէ մարդն այն, որ 'ի կանոնս գրեալ է՝ ընդ օրհնութեամբ արասցէ:

Զայս պայման արարին եպիսկոպոսքն և քահանայք և ազատ մարդիկ առաջի արքային, թէ 'ի մեր եպիսկոպոսաց և յերիցանց և յեկեղեցւոյ բերանոյ՝ օրհնեալ եղիցի թագաւորն թագունեալն և զաւակաւն հանդերձ և յամենայն աշխարհէս, որք աստ ժողովեալս են՝ օրհնեալ եղիցին: Եւ զայս հրամանս մատանեցին Մուծիկ արքայի հրամանատար, Միրհաւրիկ հազարապետ, ազգապետք Մարութ, Տիրագգ, Ասպրակոս, Շամայ, Բակուր, Առատան, Արշէս, Վարդան քաջ Գարգմանատէր, Խուրս, Գերմանոսան, Խոսգեան, Փիրոդ Նահապետ, և ամենայն ազատք Աղուանից: Վասն առաւել (հաստատութեան) զրոյս Վաչակասայ արքային Աղուանից մատանին եղաւ 'ի վերայ:

ԳԼՈՒԽ ԻԵ.

Յաղագս սրբոյն Մեսրոպայ և ընկերաց նորա պատմութիւն վիպասանաբար:

Եւ եղև յետ վկայութեանն Գրիգորիոսի Աղուանից կաթողիկոսի՝ բարբաբոսական ազգք

կողմանցն արեւելից վերստին 'ի դիւցախելառ կռամոլութիւնս կործանեցան. և բազում ուխտս ատրուշանաց կատարելով՝ հարուցին հալածանս 'ի վերայ քրիստոնէից: Մի ոմն 'ի նախեղելոց վարդապետաց, որ 'ի Հոգւոյն Սրբոյ խնամոցն նշանագիր երից ազգաց առնէր՝ Հայոց, Աղուանից և Վրաց, և այնուհետեւ 'ի սուրբն երթալը յերուսաղէմ մատուցանել ուխտադրութիւն, անտի դարձեալ աշակերտօքն՝ ընդ ինքեան ունելով զխաչն արծաթեղէն ոսկեխաղաց տեսակաւ, յորում 'ի տէրունեան խաչէն էր մասնաւորեալ, և անցեալ ընդ Հայաստան՝ ճանապարհ առնէ հասանել 'ի սահմանս արեւելից 'ի գաւառն Ուտիական. և մտեալ բնակէր 'ի ճաղճաղուտ տեղիս և 'ի լուսաբոյս մօրս, առ տեղեան՝ որում Գիւն կոչեն: Եւ նորոգեալ զեկեղեցւոյ հաւատս հաստատէր. և ձգէր զքարոզութիւն աւետարանին յաշխարհն Ուտիացւոց, և յԱղուանս և 'ի Լիւինս և 'ի Կապս և 'ի Դուռն Չորայ և յայլ ազգի ազգիսն, զորս գերութեամբն էր ածեալ Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ և նստուցեալ զմեծ լերամբն Կովկասու. զԳարգառն և զԿամիճիկ Հեփթաղսն դարձուցեալ 'ի հաւատս՝ զկարգ աստուածաշատութեան ուսուցանէր, զոր 'ի վաղնջուց ուսեալն էին և մոռացեալ. և բոլորովին քարոզ և առաքեալ խոստադուծ սարտանեացն լինելով ըստ նոցին բարբառոյ դալրութեան առնէր զնոսա ծա-

նօթս: Եւ անտի դարձեալ 'ի մօրսն երթեալ բնակէր, զօղեալ 'ի սպառնալեաց դժնդակ իշխանացն: Եւ անդ յանտառն ծածկեալ՝ օր ըստ օրէ հաստատէր զեկեղեցիսն Աստուծոյ: Անդէն ոգի մօլորութեան զբզէր զմիտս՝ գազանացեալ բռնաւալացն՝ զայրագնեալ նոցա և փոյթ կալեալ 'ի սպանանել զնա: Իսկ երանելոյն Մաշտոցի 'ի Հոգւոյն Սրբոյ ազգեալ՝ փութացեալ փորէր փոս մի ըստ պիտոյից գործոյն և աստուածայինն առեալ գանձ, որ է խաչն տէրունեան՝ եղեալ 'ի տապանի ծածկէր 'ի գետնափոջ կայանին: Եւ այնուհետեւ հաւատարիմ և զուգակրօն աշակերտքն միաբան յաղօթս և 'ի ինզրուածս ապաւինեալ՝ միմեանց կամաւ յերկուս բաժանէին ջոկս. կէսք 'ի կողմանս գաւառացն ելեալ խորհէին, և կիսոցն բազում աշխարհս հասեալ՝ անցեալ քարոզէին զհաւատս: Բայց ֆնացեալ դասն 'ի տեղւոյ կայանի խաչին յետ սակաւ ինչ աւուրց զմարտիրոսական առնոյր զպսակ. յորոց նահատակութեանց տեղւոյ նշանք լուսեղէնք և հրաշալի սքանչելիք երևեալ. զոր տեսեալ բազում անգամ անհաւատից, և ուսեալ թէ մեծին Աստուծոյ է այն նշան՝ հաւատային միաբան և մկրտէին առհասարակ: Իսկ մի ոմն 'ի նորահաւատից՝ որ բազում անգամ տեսեալ էր զնշանն զայն 'ի վերայ գետնափոր կայանի խաչին՝ շինէ մատուռն մի հողեշէն չորեքկուսի և տապան տախտակամած արա-

րեալ՝ ամփոփէր զնշխարս նոցա 'ի տապանի անդ
և ամ յամէ ուխտաւորեալ՝ կատարէր զյիշատակս
նոցա, և յօլովից լինէր բժշկութիւն 'ի տեղւոջն,
յորս հաստատեալ նուաճեցան հաւատացեալքն:
Եւ նախ անդ եղեալ հիմունս՝ հաստատէին զե-
կեղեցի Աստուծոյ 'ի կայարանի խաչին, զոր Հին
Նկեղեցի տեղւոյն անուանէին, որում Գիան կո-
չեն: Այլ և յետ բազում ժամանակաց վեհազգի
ոմն իշխան Վարազպետոժ անուն՝ յԱռանշահիկ
տոհմէ, կամեցեալ նորոգել զհին եկեղեցին և ոչ
կարէր քակել զաղիւսաշար պոյր գմբեթին, զի
բնակեալ էր անդ խաչն տէրունական և նշխարք
վկայիցն:

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Շարագրած յազագս աշակերտաց սրբոյն Մաշտոցի ընդ
ներգոյս զրուցատրարաւ:

Յետ սրբոյն Մաշտոցի սուղ ինչ անցեալ
ժամանակ՝ նորին աշակերտեալքն որք 'ի կող-
մանս գաւառացն Աղուանից, գումարեալք 'ի մի
վայր յազգմանէ Սուրբ Հոգւոյն և խորհրդազգացք
լինելով՝ փութային հասանել գործոց բարեաց:
«Զինչ մեք արասցուք՝ ասեն, զի որ մեր լուսա-
ւորութեանն էր առիթ՝ ննջեաց 'ի Գրիստոս, և
անս 'ի նմանէ մնացեալ եմք որքք. եկայք, եղ-

բարք՝ յաստուածային 'ի քաղաքն Երուսաղէմ
երթիցուք և 'ի նոցանէ խնդրեսցուք մեզ առաջ-
նորդ, զի բնական լուսաւորութեան երկրիս արե-
ւելից 'ի ձեռն սրբոյն Եղիշայի յերուսաղէմէ
եղեալ է սկիզբն»: Յայնժամ հանդերձեցան, կազ-
մեցան՝ յերիս բաժանեալ գունդս, և համբար-
ձեալ 'ի կողմանցն Աղուանից՝ յառաջ խաղային
սո սահմանօք Ասորեստանի և երթեալ հետևո-
ղաբար յերուսաղէմեան հասանէին քաղաք և
մտեալ յաստուածաբնակ եկեղեցին՝ երկրպագա-
սէին ամենակեցոյց փայտին կենաց: Եւ հանդի-
պեցան հոգեզուարճ աստուածազարդ հայրապե-
տին, տուեալ ողջոյն եկեղեցւոյն՝ խոնարհամիտ
համբուրիւ ընկալեալ 'ի նոցանէ լինէին: Եւ զջան
քրտանց սրբոյն Մաշտոցի բովանդակ պատմէին
առաջի սրբոյ հայրապետին, եթէ՝ զինչ գունակ
սրանչելեօք սո բարբարոսականսն կատարեալ
լինէին ուղղութիւնք: Զոր լսելով նոցա, մեծաւ
խնդութեամբ ընկալեալ՝ բազում մեծարանս ցու-
յանէին խնամով. և առնէին անդ աւուրս բա-
զումս՝ յարելով յինքեանս արս երիս աստուա-
ծասէր քահանայս, որոց առաջինն Աթանասիոս.
գնոսա ողորդական բանիւք հաւանեցուցանէին գալ
ինդ իւրեանս, զի յառաջնորդութիւն գնոսա վի-
ճակեցուցեն յաշխարհին իւրեանց: Եւ կատա-
րեալ նոցա զերկրպագութեան ուխտս՝ երանաւէտ
համբուրիւ ողջունէին զսրբոյ պատրիարքին ոսոս

և նորին հրամանաւ ուղարկեալք անտի՝ ոսկեղէն
և արծաթեղէն սպասուք և բազում նշխարօք յա-
մենայն սրբութեանցն Աստուծոյ՝ յարագուարձ
ցնծութեամբ հրաժարեալք քահանայիւք հանգերձ
գնային. և եկեալ հասանէին ՚ի սուրբ պահս քա-
ռանորդացն յեօթներորդ շաբաթու պատեքի
Զատիկին ՚ի ձորախորխում անտառայր մայրաս-
տանիկ աշխարհն Արցախայ ՚ի գաւառն Մեծ Կու-
ենից. և ՚ի կիրճս ճանապարհին և երկաջոկեալ
գունդն յերկուս բաժանելով՝ նստէին գուպարս
յայնմ տեղուջ, որում Աստեղն կոչեն բլուր ՚ի
հիւսիսոյ կողմանն. իսկ գունդն երկրորդ յայն-
կոյս Տրտուական գետոյն ՚ի հարաւական կող-
մանն ՚ի մայրուորտ հովան ՚ի պուրակին բնա-
կէր Զդախ անուանելոյ, զի ուխտիւք խոստա-
ցեալ էին առ միմեանս կատարել ՚ի տեղուջն
գամենասուրբ դատիկն:

ԳԼՈՒԽ ԻԹ.

Դիմումն հիւսիսականացն յամենայն սահմանս Աղուա-
նից, Հայոց և Վրաց, և վկայութիւն աշակերտացն սըր-
բոյն Մեսրոպայ:

Ընդ այն ժամանակս թագաւորն Ռոսմոսո-
քեան իւրովք զօրօք և թորելական գնդիւն գու-
մարեալ ժողովեաց զամենայն զօրս Հոնաց և
էանց յայսկոյս Կուրական գետոյն, տարածեալ

յուտեացւոց գաւառն, և ածեալ նստուցանէր
զգալիչ իւր մերձ ՚ի Սաղխաղ քաղաք: Եւ անդէն
արս երիս ընտրեալ զօրաւորս՝ ոստիկանս առնէր
՚ի վերայ գնդին մեծի, և բովանդակեալ գումա-
րէր ՚ի ձեռս նոցա զմետասան զօրացն բազմու-
թիւն. հրամայէր երիս առաջս առնել և ասպա-
տակել ՚ի վերայ աշխարհին Աղուանից, Հայոց և
Վրաց: Իսկ երրորդ մասն զօրուն հասեալ ՚ի
մուտս զատկին յԱրցախական գաւառն տայր աս-
պատակ ՚ի վերայ Մեծ Կուենից: Զայն հէն համ-
բաւու լուեալ Զդախական գնդին երուսաղեմեան՝
զահի հարեալ մեծաւ երկիւղիւ աճապարեալ ՚ի
մի վայր ժողովէին զմասունս նշխարացն ամե-
նայն և յերկուս ամփոփեալ արծաթեղէն կողովս՝
ծածկէին յերկրի: Եւ իսկոյն հասեալ օրհասա-
կանն այն գոյժակոխչ աղմուկ նման ցօղացայտ
անձրևի տարածեալ անճողալրելի տարակուսան-
քն, զիմեալ որպէս ալիք ծովու նախահաս յԱս-
տեղն լինէր բլուր. նոցա անկասկած լինելով
իրացն յեղակարծ ժամու զիմէին անխնայ խո-
ցոտման սրոյ առհասարակ. զսպասս ոսկւոյ և
արծաթոյ աւար առեալ ցիրեցան ընդ բլուրն Վի-
ժան ճապաղէին. և զմնացեալսն գերի առեալ ՚ի
տեղուջն բախարգել առնէին: Բայց կին մի՝ Թա-
ղուհի անուն, յուտի գաւառէ ՚ի բնաշխարհիկ
ազատաց ՚ի Բագնաց գեղջէ մեծատուն յոյժ, որ
նոյն ինքն ընդ երուսաղէմացիսն էր ցանկոր-

դեռ, զնա աեսեալ զօրավարին Հոնայ 'ի մէջ գերելոցն, դիւանորդոր բղձախոհական ախարւն յեղագեղեալ առփէր 'ի նա, զի գեղեցիկ էր յոյժ. հրամայէր պահել զնա մեծաւ գգուշութեամբ՝ առնուլ 'ի կնութիւն իւր կամեցեալ. և ինքեանք զառօրեայ արշաւանսն վճարելով՝ ածին, ժողովեցին զամենայն առեւաւար գաւառին և զնոյն իսկ համագունդ եղբարսն՝ զբազումս 'ի նոցանէ, սպանանէին և զմնացեալսն գերի վարէին՝ ածելով յԱստեղն բլուր: Եւ 'ի մէջ գերելոցն ունէին գերկու քահանայսն, զրնկերս Աթանասի վկային: Եւ քանզի մեծ զօրավարն Հոնայ անդէն բնակեալ կայր իւրոյին զօրօքն զայն գիշեր, ընդ երեկս աւուրն սպահապետ գնդին Թորելեան հրամայէր ածել գերանելի Թագուհին, զի կատարեացէ ընդ նմա զկամս վալաշտութեան իւրոյ: Իսկ նա վառեալ զինու զօրութեամբ Տեառն՝ այպանէր զնա, չանսայր, չհաւանէր, ծաղր առնէր զկտի բարբարոսով. «Քաւ լիցի ինձ, ասէ՛ տալ զգզաստութիւն, պարկեշտութեան իմոյ անազգի և խոզաբարոյ հեթանոսաց. կամ թէ յերկիւղէ տանջանաց ինչ գանգիտել մինչև 'ի մահ, և փոխանակել զոչինչ կեանս ընդ այնմ՝ որ ոչ անցանէ»: Եւ համբարձեալ զձեռն իւր առ Աստուած՝ բարբառէր ասելով. «Տէր Տերանց և թագաւոր թագաւորաց, մի յամօթ առնէր զիս գյուտացեալս 'ի քեզ, անբիծ և ուղիղ պահեա յառժա-

մանակեայ վտանգէս. որպէս շնորհեցեր ինձ զծրնունդ աւագանին լուսոյ նորոգման ճանաչել զքեզ, արա՛ և այժմ անարատ մնալ 'ի մեղաց հաւատովք և սրբութեամբք: Ծագեա զլոյս ճշմարտութեան քո 'ի սիրտս անզգայ բարբարոսացս, զի և սոքա ծանիցեն զքեզ միայն ճշմարիտ Աստուածդ»: Իսկ զայն իբրեւ լուսն անօրինացն ջուլք, չոքան, պատմեցին իշխանին իւրեանց, զի թարգման կայր 'ի միջի նոցա, որ լսէր զամենայն խօսս նորա: Յայնժամ մօլեկան սրտմտութեամբ աուլցեալ բռնաւորն ըստ խածանող և մրմուռ զազանութեանն զայրացեալ հրամայէր, զի թէ ոչ եկեսցէ շքով և պատուով, անհնարին տանջանօք չարամահ արասցեն զնա: Եւ երթեալ սպասաւորքն ստիպէին առնել զկամս իշխանին: Եւ իբրեւ ոչ կարէին հաւանեցուցանել զանհրապուրելի Թագուհին, կապէին զձեռս նորա յետս և քարշէին զվարսից նորա, և զժնդակ փշով անտառի անապատին ծեծէին զերեսս նորա, և քանցէին մարմինք սրբոյն առհասարակ: Եւ ապա բառնային զզլուխ երանելոյն սուսերաւ, որպէս սուրբ տիկնոջն Հռիփսիմեայ լինէր մարտ նորա՝ և աստուածայալթ պսակօքն Քրիստոսի պսակեալ լինէր մեծն այն Թագուհի: Եւ յետ այնորիկ 'ի նմին գիշերի մինչդեռ արթնալան ինճոյիւք գեղերէին այլագուն իշխանքն հանդերձ զօրականօք և առնէին ծաղրական խըն-

գութիւն, յանկարծակի նշան զարմանալի երևեալ 'ի Տեառնէ, ակն յայտնի ամենեքեան տեսանէին լոյս սաստիկ ծագեալ 'ի տեղւոջն, ուր սուրբն Թագուհի վկայեաց և ուր ցրեալ պատառած հանդերձի նորա սփիւռ և տարած ընդ երեսս անտառին փայլէին որպէս աստեղք: Եւ հարուստ ժամանակաւ լոյս տատեղանման ծագեալ 'ի տեղւոջն փարէր 'ի վերայ սրբոյ նահատակին, զոր տեսեալ բազմութեան մարդկանն՝ զանուն տեղւոյն Աստեղաբուր անուանեցին մինչև ցայսօր: Վասն որոյ աւետասքանչ հրաշիւք հիանայր իշխանն և 'ի մեծի ահի եղեալ՝ հրամայէր առ ինքն կոչել զքահանայս Տեառն և ուսեալ 'ի նոցանէ զփրկութեանն ճանապարհ՝ հաւատայր յԱստուած կենդանի, և հրամայէր ամփոփել գնըշխարս սրբոյն, պատել սուրբ կոթաւօք և ծածկել 'ի բլրին: Եւ անդէն կատարէին յօդեաց և յայծեաց պատարագ օրհնութեան և զտէրունական գտօնն մեծապայծառ խմբէին յիշատակօք 'ի նոցունց վկայելոցն:

ԳԼՈՒԽ Լ.

Հաւատալն մեծի զօրավարին Թորերեան 'ի Քրիստոս, թէ նա է Աստուած, և նահատակիլ նորա զօրօքն և որդւոյքն և քահանայական դասուքն յիւրմէ Թագաւորէն յաշխարհիս Աղուանից:

'ի հասանել ճշմարտութեանն լուսոյ 'ի սիրտստուածաբեալ իշխանին Թէոփիլոսի՝ 'ի բաց արձակել զմարդագերիսն հրամայէր և ինքն չուեալ զայգոյ Զատիկին՝ հանդերձ քահանայիւքն սրբովք և այլ բազում հաւատացելովք խաղայր գնայր Ագեստրոսեան գնդաւն: Եւ երթեալ հասելոյ յՈւտի գաւառն՝ իջեալ բանակէին առ ափն կուրական գետոյն մերձ 'ի նաւահանգիստն Զոմաբտակ կամրջին. և ինքն իսկ մեծ Թագաւորն Ռոմոսոսքեան դարձեալ լինէր ամենայն զօրօքն իւրովք ասպատակեալ բազմահոյլ գերութեամբն և մեծամեծ աւարօքն անցեալ զԿուրական գետովն 'ի յարեւելից կուսէ բանակէր յայնկոյս յանդիման նոցա: Յայնժամ հրաման տայր զիւցազնն մուրութեամբ ձօնել նուէրս զոհից մեհեանազարդ ինճոյիւք Հաստուածոց իւրոց: Զայն տեսեալ քրիստոսազարդին Թէոփիլեայ և Ագեստրոսեան գնդին, մատուցանէին և նոքա պատարագս Աստուծոյ ըստ կարգի քրիստոսական կրօնից 'ի ձեռն օրհնութեան քահանայիցն սրբոց. և խա-

Հազարդ յօրինէին զնշանս զբօշիցն իւրեանց: Իսկ զայն իբրև ետես դազանամիտ և անօրէն թագաւորն բարբարոսաց՝ դիւագրգիւ մոլորութեամբն դառնացեալ՝ հրամայէր առ ինքն կոչել զսուրբ զօրավարն Թէոփիլոս երեսուն արամբքն: Եւ նախ ողորանօք, և ապա սրամտութեամբ խօսել սկսաւ ընդ նմա և ասէ. «Միրելի դուով մերոյս թագաւորութեան, քաջութեամբ յաղթող երևեալ՝ մեծարեցար յոյժ 'ի մերմէ խնամակալութենէս. վասն որոյ նախապատիւ ես քան զամենեւեան եռամասնեայ զօրավարութեամբ փառաւորեալ. ընդէր դու թողեր զքաջատոհմիկ աստուածս ազգի քո, որ ետ մեզ յաղթութիւն ասպատակիս, և ապստամբեալ քո յինէն քոյով զօրականօքդ՝ պաշտօն մատուցանէք Աստուծոյ, զոր մեք ոչ գիտեմք: Սակա որոյ եթէ ոչ մատուցես զոհ աստուածոց մերոց՝ մահապարտ ես դու և զօրականքդ քո 'ի միասին»: — Պատասխանի ետ խոստովանօղն Քրիստոսի քաջ զօրավարն Թէոփիլոս և ասէ ցթագաւորն. «Իմաստութիւն կենաց մարդոյ ծնունդ է առաքինութեան. և առաքինութիւն քաջալաւ բարեօք մայր է աստուածապաշտութեան: Արդ եթէ յառաւելութիւն փառացն Քրիստոսի ծնունդն միաւորեցաւ 'ի մերում բնութեանս, շնորհօք լուսոյն գիտել ճանաչել զԱստուած արարիչ երկնի և երկրի, զմիահասարակ սուրբ երրորդութիւնն, որ իւրով բարեբարութեամբն

կամեցաւ մերժել զմեզ 'ի չքոտի կռոցն ֆառակարութենէ, մի թէ արգելու ինչ կարիցես 'ի մէնջ զշնորհսն երկնային, կամ համեմատել զձեր վայրկենի պատիւդ կամիս ընդ աստուածային պատուոյն, կամ թէ 'ի սպառնալեանց քոց համարեսցիս զանգիտել մեզ և զառժամանակեայ ընտրել զկեանս՝ թողլով զԱստուած՝ անմունչոց մատուցանել պաշտօն»: Յայնժամ դժեղակ բարկութեամբ ցատուցեալ մրմռայր թագաւորն և հրամայէր վաղվաղակի տանջանաւոր մահուամբ կեղտազրաւել զսուրբ զօրավարն Թոբեկեան հանդերձ երեսուն ընկերօքն և սուրբ քահանայիւքն. որոց արիաբար կատարեալ զնահատակութեան մարտ՝ բարոք վկայութեամբ ըստ մարտիրոսութեան հանդիսի 'ի Տեառնէ զյաղթութեանն ընդունէին զպսակ. սուրբ խոստովանողն Թէոփիլէ քահայայական դասուք և երեսնեակ զինուորօքն հանդերձ յերկնայինսն փոխէին խորանս: Իսկ երանելին Մովսէս և Անբրողոգէս որդիք սրբոյ զօրավարին հանդերձ Ազիստատոնեան զնղիւն և այլ հաւատացելովք, իբրև զայն տեսանէին՝ առապարէին յիւրաքանչիւր երիվարս, փախստական լինելով յանօրէն թագաւորէն, լաւ համարելով հալածիլ վասն Քրիստոսի, քան յանցաւոր կեանքս ամբարշտութեամբ կեալ. կարեոր համարէին զնախատինս վասն Քրիստոսի, քան զմեծութիւն գանձուցն հայրենեաց: Յայնժամ չու-

եալ նոցա ընդ կողմանս հարաւոյ՝ երթեալ հասանէին 'ի բարձրաբերձ կատարս լերինն մեծի, որ պարունակեալ շրջագայի զբազմաւորական գաւառս աշխարհին: Ապա 'ի հրամանէ անողորմ թագաւորին գունդք գունդք հատանէին և զկնի լինէին նոցա զօրքն Հոնաց. և հասեալ առ նոսա 'ի գլուխ լերինն՝ ջանային բազում ողորանօր դարձուցանել զնոսա յերկրպագութիւն կոռցն և 'ի հնազանդութիւն թագաւորին: Եւ ոչ կարացեալ հնազանդեցուցանել զնոսա՝ հարկանէին սրով սուսերի 'ի նմին տեղւոջն: Այսպէս կատարեալ նոցա զընթացս՝ սուրբն Մովսէս երջանիկ եղբարբն և ամենայն Ագիստրատեան գնդիւն, և ընկալեալք 'ի Քրիստոսէ զմարտիրոսական պսակն՝ փայլին անաղօտ փայլմամբ 'ի ծագաց հիւսիսոյ, յափըշտակոյ եղեալք անմահ առաքաստին ընդ ամենայն սուրբս:

ՀԱՏՈՐ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԿԱՏԱՐԵՑԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ԳԻՐԲ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՍ ԱՂՈՒԱՆԻՑ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Պատմութիւն 'ի դէպ գրոցս:

Որքան պայծառ է երկինք աստեղօք և երկիրս բուսով, այնպէս է և ջանք աշխարհագիր պատմողի՝ յայլոց նիւթոց պարագարդի:

Գտանին գրոյցք արեւելից կողմանց, որք ոչ են անկեալ 'ի գիրս հնագիր պատմագրաց, զորս պատշաճ վարկաք մակագրել 'ի տառս տողաշարութեան մերում: Յիշեսցուք աստանօր զՇապհոյ Պարսից արքայէ Որմզդեան, որ յիւրում տէրութեան հպարտացեալ յղփութեամբ՝ կամեցաւ առնել քննութիւն, թէ որ ազգ և լեզու ունիցի բարձ և պատիւ: Եւ գործեալ ճաշ մեծապէս ամենայն մեծամեծաց յիննամենից տոհմից ազատատոհմս Պարսից նախարարաց, և ըստ գահու նախապատիւ արարեալ բաժակաւ և ուռով առաջի իւր՝ դամենայն ոք մեծարեալ ցուցանէր: Իսկ զմուրիւտանն մուբիւտնի սեղանն արքունի մեծապատիւ առնէր: Եւ խորհուրդ բերեալ ընդ մեծամեծս իւր՝ ասէ. «զՊարսից և զՊարթևաց զբնական Պահլաւիկս և զազատ արանց զնախադրութիւնս

քաջ գիտեմ. իսկ զԱրմենու զազատատոհմն և զնոցին նախապատուութիւնսն ոչ կարացաք գիտել՝ ոչ ՚ի հարցն մերոց թագաւորաց և ոչ ՚ի մատենագրաց: Եւ արդ մի յերկուց առաջի կայ ձեզ նախարարացդ Հայոց՝ ցուցանել զնախնական գիր իւրաքանչիւր տանց զատիւնսն և զպատիւ, և դարձեալ մեծագոյն ունել ՚ի մէջ շքեղաշուք մեծարանս: Ապա թէ ոչ կարէք ակն յայտնի Արեացս գնդի ցուցանել զնախանիստ բարձս ձեր, զպատիւ և զտուն, զհող և զշուր և զամենայն ստացուածս ձեր Արեաց ազատ արանց շնորհեսցուք: Եւ նոյն ժամայն խորհուրդ բերեալ իշխանացն Հայոց Մեծաց՝ մատուցին առաջի թագաւորին զԱգաթանգեղոյ Պատմութիւն ցանկալի, և հրամայեաց ընթեռնուլ և թարգմանել ՚ի Պարսիկ գիր և ՚ի լեզու: Եւ իմացեալ եթէ զսկիզբն յԱրտաշրէ առնէ ՚ի նախնոյն իւրմէ, առաւել զուարճացեալ և ներբողումն զրոցն առնելով՝ դնէր ՚ի վերայ աչաց իւրոց խանդադատելով: Եւ գտեալ ՚ի նմա գիր տասն և եօթն բարձի՝ սկսանէր ըստ այնմ յարդարել զնիստ իւրաքանչիւրոցն ՚ի սեղանն արքունի: Հասանէ չորեքտասաներորդ բարձն Անդոկայ Սիւնեաց տեառն. և նա հպարտացեալ ոչ ինչ ճաշակեաց. և զգացուցեալ թագաւորին վասն այնր՝ ոչ ինչ փոյթ լինէր նմա:

Յայնժամ հասանէր համբաւ ՚ի դուռն արքունի, եթէ Խազիրք բաղամաբոխ գնդիւք ելին

ընդ Դուռն Չողայ յաշխարհս մեր: Եւ ժողով անթիւ արարեալ Շապոյ՝ Ասորոց, Խորասանի, Խորագմոյ, ևս առաւել քաջացն Պարսից Ատրպատական նահանգին, Հայոց, Վրաց, Աղուանից և տասն և երկու լեզուաց խուժադուժ ազգաց լերինն Կովկասու՝ ելեալ գնաց անհամար զօրօքն ՚ի դիմի հարկանել նոցա: Իսկ Անդոկայ Հար խորհեալ անձին և աշխարհի իւրում՝ խրատ հատանէր տանն արքունի և դաւաճանեալ զօրօքն իւրովք՝ հազար և եօթն հարիւր արամբք, ժիր և քաջագնաց երկվարօք հասանէր ՚ի քաղաքն Տիգրոն և զօրս թագուցանէր արաքոյ քաղաքին. և պակաս վաշտիօք մտեալ ՚ի քաղաքն՝ հարցանէր ՚ի չմեղս եղեալ, եթէ ես առ Շապոյու եկի: Եւ քաղաքացիքն յոյժ պատուեալ գնա՝ ընդ լուսանալ առաւօտուն դիմեցին զօրքն ՚ի ներքս և առին զգանձս ոսկւոյ և արծաթոյ անհամարս, և զոհարս ականց պատուականաց և զշաւարն բաղմագին, զորինչ բառնալն կարացին ՚ի թագաւորական տանէն, և յամենայն մեծամեծաց տանցն աւար առեալ յոյժ անբաւ՝ ժողովէ զամենայն ՚ի Բաղաց բերդն և զամենայն գաւառաց իւրոց զգարմանս անասնոց այրել հրամայեաց. և զոր ինչ ուտելի էր մարդոյ ՚ի բերդն հաւաքեաց, ևս և զգէնս և զաւճառս և զկազմածս հեծելոց: Եւ տուեալ հրաման Անդոկայ փախչել ամենայն Սիւնեաց և զտունս և զհամբարս այրել: Եւ ժողովեալ որ ինչ յաշխարհին

եկեղեցւոյ էր զարդ՝ զամենայն բերեալ 'ի Շա-
ղատու եկեղեցին հաւաքէին և գնչխարս սրբոց
լալով համբուրէին իւրաքանչիւրքն, և ութ օր
ցայգապաշտօն արարեալ՝ արարին հողաբլուր 'ի
վերայ եկեղեցւոյն և ինքեանք ցրուեցան ընդ
ամենայն երկիր: Եւ ոչ ոք իշխէր ասել զանուն
Սիւնեաց: Եւ քսան և հինգ տարի յանմարդս տա-
պալեալ կայր երկիրն ամենայն: Ապա եկեալ Շա-
ղուհ արքայ 'ի վճարմանէ պատերազմին՝ ետես
զաղէտան և 'ի ցաւման ետ հրաման ամենայն
զօրացն ելանել 'ի Սիւնիս և գերել զխօսուն և
զանասուն: Եւ եկեալ ոչինչ գտանէին, և 'ի շրջին
հասին յեկեղեցաբլուրն Շաղատու, և ելեալ 'ի
վեր՝ շարժումն մեծ եղեալ, ահացեալք 'ի բաց
գնացին զունդքն Պարսից հանդերձ Աթաշխոդայիւ
զօրապետիւ իւրեանց: Եւ անտի անցեալ տային
պատերազմ ընդ բերդին, և անտի վէմն գլեալ ընդ
զառ 'ի վայրն սատակէին առ հասարակ, և կրկին
և երեքկին տուեալ սաստկագոյնս պատերազմ ոչ
ինչ կարէին առնել, այլ բազումս կոտորէին: Եւ
զայրազնեալ արքայն այլ ևս սաստկացուցանել կա-
մէր զպատերազմն: Յայնժամ ամենայն մեծամեծքն
առաջի անկեալ աղաչէին մի ևս տալ պատերազմ,
այլ շուրջ զամրոցան աւերել: Յայնժամ Անդո-
կայ պարապ գտեալ ժամ՝ թողու զբերդն և մե-
ծաւ աւարաւ անցանէ 'ի Հոռվմայեցւոց աշխարհն,
և անդ մեծագոյն առեալ պատիւ՝ անդէն մեռանի:

Անորին որդին Բաբելկ փափագեալ 'ի հող հայ-
րենի՝ երթայ գնայ 'ի դուռն Շաղոյ արքային
Պարսից և անդ ումեմն 'ի զօրականացն պատա-
հեալ՝ գետեղի, և բազում արութիւնս յՈլոմպիաթս
Պարսից ցուցանէ՝ ոչ ոք գիտելով գնա: Յայն-
ժամ ելեալ Հոնն 'ի Հոնաց՝ Հոնագուր անուն,
յղեալ առ Շաղուհ ասէր. «Զի՞ է հեղումն արեանցս,
եկ մարտնչեսցուք դու և ես»: Եւ ինքն Հոնն
վառեալ էր յիսնանիւթից զրահիւք — բարձր և լայն
հասակաւ, բեռապինդ սաղաւարտաւ զահագին
ղլուխն և գերեքթգեան ճակատն պղնձի տախտա-
կաւ յօրինեալ, զանհեղհեղ գեղարդն 'ի բարձրա-
մայր փայտից, և զսուսերն բոցանշան ունե-
լով, ահաբեկ գտեսողսն առնէր: Աստուստ յայտնի
անուն Բաբելայ առաջի արքային, թէ գործդ այդ
նովաւ վճարի: Եւ արքայ արքայից կոչէ առ ինքն
գիւրդի և տայ վճիռ թագաւորական՝ կնքեալ
վարազագիր մատանեաւ և ասէ ցնա. «Եթէ մեծ
բինոյս այսմիկ յանգումն արասցես, մեծագոյն
խոստմանց հասանիցիս»: Նորա յանձն առեալ
կատարել զինդիրն, և նոյնժամայն ապաւինեալ
'ի վերին օգնականութիւնն ասէ. «Եկեղեցիք Սիւ-
նեաց՝ օգնեցէք ինձ»: Եւ առեալ զիւրոյ զօրու-
թեանն զգէն և ճաճանչաւոր մարգարտական զրա-
հիւքն արքունի զվայելչականն զայն զարդարեալ
հասակ, և վազրակերպ սաղաւարտաւն զգեղեցիկ
ղլուխն, զսուսեր ընդ մէջ և զոսկիակաւս վահանն

յահեակ ուսն ընկեցեալ, և զգեղարդն քաջամուկս
յաջ բազուկն առեալ՝ աշտանակէր ՚ի սեաւն երի-
վար, ախոյանայր ընդդէմ թշնամուցն: Յարձակէին
՚ի միմեանս. տուր և առ զեղարդացն իբրև ճայ-
թիւն որոտմանց ելանէր յառաւօտէ մինչև ցինն
ժամ. դատապարտէր անհնարին հսկայն և յաղ-
թողանայր քաջն Բաբիկ, և աճապարէր ՚ի սուրն
միասեռի, որով անդէն սատակէր զմարդախոշոշ
զազանն: Եւ լցեալ Շապուհ մեծաւ ցնծութեամբ՝
կոչէ զԲաբիկ առ ՚ի կատարել զառ ՚ի նա խոստ-
մունսն. և նորա բան խնդրեալ ապէ. «Բարձցի
սանդն պղնձի ՚ի դիւանէ քումմէ»: Եւ սանդն էր
լի մոխրով հնոցի. և որք գային ՚ի տեղին յայն,
կոփէին ՚ի նմա և ասէին. «Սիւնեաց տէրութիւն
ընդ այս մոխիր ՚ի վայր լիցի, և նոցա կեանքն
և խորհուրդն»: Եւ արքայն մեծաւ զարմացմամբ
հրամայեաց բառնալ զսանդն ՚ի տեղւոյէն: Եւ
ապա խնդրէր Բաբիկ զբնական աշխարհն իւր ՚ի
նա դարձուցանել: Եւ շնորհեալ նմա արքային՝
մեծաւ պատուով առաքէ զնա յիւր աշխարհն և
աւանդէ նմա պատիւ ընդ Բագրատունիս և ընդ
Մամիկոնեանս համապատուիլ: Եւ եկեալ էանց
ընդ Նրատի գետ և շինեալ գեօղ մի Նախրդ ա-
նուն, այսինքն է— առաջին կորգեալ ՚ի հայրե-
նեացն:— Եւ յառաջին ամի տէրութեանն իւրոյ
եկեալ յորսս՝ շրջէր տեսանէր և լայր գերկիրն:
Եւ հասեալ ՚ի Շաղատ՝ ելանէ ՚ի բլուր մի, և

անտի փախչի եղջերու մի՝ դէպ ելանէ յեկեղե-
յարլուրն. և Բաբիկ զհետ մտեալ՝ եղջերուն ՚ի
բլուրն աներևոյթ լինէր, և ոտք երիվարին խը-
յան ՚ի բլրին, և իջեալ յերիվարէն հազիւ ուրեմն
քարշէր գերիվարն: Ան կալաւ զամենեսեան, ար-
տաքս պեղէին զհողն ՚ի բլրէն և գտանէին զգե-
ղեցկաշէն եկեղեցին լի աստուածային զանձիւ և
հոտ անոյշ բուրեալ: Եւ օրն այն լինէր հոռի ամ-
սոյ՝ որ օր մի էր. զայն օր մեծապէս կատարե-
ցին տօն. և ժողով լեալ՝ բազում բժշկութիւնք
լինէին որոց ՚ի ժամուն զիպեցան անդ. զոր տե-
սեալ անհաւատից՝ հաւատացին և մկրտեցան:
Պօրն և Գազանն՝ որք բազում զօրօք զկնի Բաբ-
կայ եկեալ էին երկու եղբարք մեծատունք, որոց
արկեալ վիճակ Բաբկայ՝ հասանէ Գորայ աւանն
Սոտայ, և կրտսերին Գազանայ զեօղն ցանկալի
Շաղատ վիճակեցաւ: Յորժամ այս եղանէր՝ քսան
ամ յառաջ լինէր քան զթագաւորելն Յազկերտի
յարի, որ կամեցաւ բառնալ զհաւատս Քրիստոսի
և զնէր մեզ զեհենի հնազանդիլ, որ և սուրբքն
Վարդանանք նահատակեցան ՚ի նմին Յազկերտէ
հազար վաթսուն և վեց արք ընտիրք: Եւ անտի
մինչև ցհայ թիւն հարիւր քսան ամ լինէր:— Այս-
պէս իմա զիրար:

ԳԼՈՒԽ Բ.

Որինչ յանօրէն Յազկերտէ վտանգէին Աղուանք, և գտեալ զփրկութիւն 'ի Վարդանայ հայոց զօրավարէ:

'ի ժամանակա Յազկերտի ամբարշտի վառէր բորբոքէր սատանայ 'ի միտս նորա բառնալ զբրիտոնէութեան կրօնն: Եհաս հրաման սաստկագոյն յաշխարհս Աղուանից թողուլ զհաւատս և հնազանդ կալ մոգական աղանդոյն կրակապաշտութեան. նոյն աղէտք և 'ի Հայս գործեցան 'ի նոյն թագաւորէ: Բայց դէմ եղեալ հազարապետն Աղուանից և սուրբ եպիսկոպոսապետն աշխարհիս՝ հասանէին միաբան յուխտն Հայաստանեայց և պատմեալ զանցս աղետին՝ մեծաւ տագնապաւ փութացուցանէին զգօրս և ասէին. «գուռնդն Պարսից, որ էր 'ի կողմանս աշխարհին Հոնաց՝ դարձաւ այսրէն, եկն եմուտ յաշխարհս մեր, և բազում ևս այլ այրեծի, որ 'ի զբանէ եկին. և թող զերկոսեանդ, այլ ևս երեք հարիւր վարդապետք ածեալ են ընդ ինքեանս: Պառակտեցին գաշխարհն, զոմանս յինքեանս արկին, կամէին յեկեղեցիս ձեռնարկել. և հրամանաւ արքայի ստիպեն զամենեանս և ասեն. «եթէ կամաւ յանձն առնուք զօրէնս՝ պարգևս և պատիւ գտանէք 'ի նմանէ և թողութիւն հարկաց արքունի լինի ձեզ. ապա եթէ կամաւ զայդ ոչ առնէք, հրաման ու-

նիմք 'ի գիւղս և յազարակս շինել ատրուշանս և զՎառամական կրակն 'ի ներքս դնել, և կացուցանել մոգս և մոգպետս օրէնսդիրս աշխարհիս: Եւ եթէ ստամբակէ ոք, մահուամբ սատակի. և կին և որդիք այնպիսուոյն անաշխարհիկ լինիցին»: Զայս լուեալ զնդին Հայոց՝ ոչինչ լքեալ, այլ համագունդ լեալ վասն գուժին այնմիկ՝ քաջալերս տուեալ արձակեցին զնոսա, զի առ ժամանակ մի խաբէութեամբ կալցեն զնոսա, զի մի ձեռնարկեսցեն յուխտ եկեղեցւոյ, մինչև ելս խնդրեսցեն: Յայնժամ զրեցին գուռնդ Հայոց առ Թէոդոս կայսր՝ օրնել նոցա 'ի մեծի վտանգին. իսկոյն հասանէր նմա վախճան. և անօրէնս Մարկիանոս թագաւորեալ՝ ոչ պահէր գուխտն. այլ ըստ իւրում բարուցն միակամ լինէր ընդ հեթանոսս: Եւ ոչ ուստեք գտեալ օգնականութիւն քաջացն Հայոց՝ 'ի վերինն ապաւինեալ յամենակալ զօրութիւն Բարձրելոյն, յերիս բաժանեալ զգօրս Հայոց՝ գառաջինն տան ցնեւրչապուն Ռեմբոսեան՝ պահապան Ատրպատական կողման: Եւ զերկրորդ գուռն տան 'ի ձեռն Վարդանայ զօրավարին Հայոց անյանել ընդ սահմանս Վրաց 'ի վերայ մարգապանին Զողայ, որ եկեալ էր աւերել զեկեղեցիան Աղուանից: Եւ երանելին Վարդան ոչ գիտէր զգառանադործութիւն անիծելոյն Վասակայ ուրացորդի, որ յառաջբան զգալ զօրուն Հայոց յԱղուանս՝ ազգէ Վասակ մարգապանին Պարսից Մերսեբուխ-

տայ, եթէ բաժանեցին զգօրս Հայոց և զՎարդան պակաս գօրօք յայդմ կողմն հանին. արդ պատ-
րաստ լեր 'ի դիմի ելանել, զի 'ի սպառ սատա-
կեսցես զդոսա: Այս էր անօրինին խորհուրդն,
զոր զգացեալ Մերսեբուխտայ զքաջալերան 'ի
Վասակայ՝ ոչ եկաց 'ի կողմանս Զողայ, այլ կու-
տեաց զամենայն բազմութիւն զօրացն իւրոց և
փութանակի զայ անցանէ ընդ գետն մեծ Կուր,
և պատահէ նմա 'ի սահմանս Վրաց հանդէս
Խաղխաղ քաղաքի, որ ձմերոց էր թագաւորու-
թեանն Աղուանից: Ռազմ եղեալ՝ զբոլոր միջու-
թիւն գաշտին 'ի ներքս փակէր, զինեալ և վա-
ռեալ 'ի մարտ պատերազմի՝ ընդդէմ գնդին Հա-
յոց: Իսկ քաջն Վարդան և զօրքն որ ընդ նմա
իբրեւ տեսին զբազմութիւն հեթանոսացն և նա-
յեցան յիւրեանց սակաւութիւն, թէպէտ և կարի
իսկ նուազ էին քան գնոսա՝ ոչ ինչ զանգիտեցին
առ 'ի յոյժ բազմութենէն. այլ առհասարակ միա-
բանեցին, և ամբարձեալ յերկինս զձայն իւրեանց
ասեն. «Դատեա՛ Տէր, զայնոսիկ, որք դատեն
զմեզ, և մարտիր ընդ այնոսիկ, որք մարտնչին
ընդ մեզ: Զինուք և ասպարօք օգնեա մեզ, շար-
ժեա և դողացո զգունդ անօրինացն»: Այսպէս
կացեալ յաղօթս և խումբ արարեալ յարձակէին
քաջքն Հայոց, և զաջ թէն բեկեալ ընդ ձախու
կողմամբն արկանէին. սրոյ ճարակ զամենեւեան
առնէին և ընդ երեսս դաշտին փախստական ար-

կանէին յամուր տեղիս մայրեացն առ խորագոյն
դարիւք Լուբնաս գետոյ. ուր ընդդէմ դարձեալ
թագաւորագնեաց Բաղասական արքայի, անդ ըն-
կեցին 'ի ձիոյ զոմն 'ի նախարարացն Հայոց 'ի
փոքն Դիմաքսենից, զՄուշն սպանին, զԳաղբիկն
փրաւորեցին: Յայն տեղուջն դիտակն 'ի վեր
ամբառնայր Արշալիր Արշարունի. գոչէր առիւ-
ծարար և յարձակէր վարագապէս՝ սատակէր
զՎուրկն քաջ՝ զեղբայր թագաւորին Լինաց և
ղայս անհամարս, զորս յայնմ տեղուջ սատա-
կէր: Եւ այնպէս ամենեքին այր զընկեր իւր տ-
խոյեան կործանէր. և առ յոյժ յանդուգն յար-
ձակմանէն բազումք այն էին՝ զոր գետասոյգ առ-
նէին քան զանկեալսն որ 'ի ցամաքի: Եւ 'ի բազ-
մութենէ անկելոցն՝ յատակ ջուր գետոյն յարիւն
դառնայր և ոչ գտանէր որ 'ի նոցանէ ապրեալ:
Եւ 'ի թագուցելոցն յանտառախիտ մայրիս դաշ-
տաց 'ի զօրաց թշնամեացն ոմն մի զինու հան-
դերձ ելեալ 'ի նիւս երիվարին անցանէր ընդ մեծ
գետն մագապուրծ գերծեալ՝ գոյժ տանէր 'ի
բուն բանակն, որք փախստեայ անկանէին 'ի մեծ
յահատտանն:— Եւ յայնմիկ զօրք Հայոց կասա-
րելով զգործ մեծի պատերազմին՝ ժողովէին զբազ-
մութիւն աւարին և կուտէին արծաթ և ոսկի
յոյժ, զէնս և զարդս որք յարանցն քաջաց և յե-
րիվարաց, և դարձեալ յարձակէին քաջաբար 'ի
փրայ բերդից և քաղաքաց, զոր ունէին Պար-

սիկք յաշխարհիս Աղուանից. հզօրապէս մարտնչե-
լէին, այրէին դամուրս արգելանոցաց նոցա և
գերամ երամ մոգս գայթակղեցուցիչս՝ ուր և
գտանէին, սրոյ ճարակ տանէին՝ գէշ թռչնոց
երկնից և գազանաց երկրի: Սրբէին գտեղիան
յամենայն պղծագործ զոհից և ազատէին գեկի-
ղեցիան յանհնարին նեղութենէն: Եւ բազումք 'ի
նախարարացն Աղուանից և 'ի շինականաց, որո-
վանն անուանն Աստուծոյ ցրուեալ և վտարեալ
էին յամուրս լերանց Կապիկու, իբրև տեաին զմեծ
յաղթութիւն գնդին Հայոց, գային ժողովէին և
նոքա՝ և խառնէին 'ի զօրս նոցա, և միաբանեալ
կցորդ լինէին նահատակութեան նոցա: Խաղային
գնային այնուհետև 'ի վերայ պահակին Հոնաց,
զոր ունէին բռնութեամբ Պարսիկք. առնուին քան-
դէին գպահակն, կոտորէին զզօրս, որ բնակեալ
էին 'ի ներքս և զգլուռնն տային 'ի ձեռն Վարդա-
նայ ումեմն, որ էր յազգէ թագաւորացն Աղուա-
նից: Եւ յայսմ ամենայն քաջութեանց վերայ ոչ
ոք անկաւ 'ի նոցանէ, բայց միայն որ նահա-
տակեցաւ: Եւ անդէն գնոյն այլ, որում զգլուռնն
յանձն արարին՝ արձակեցին զեսպան յաշխարհն
Հոնաց, բանս գնել ընդ նոսա և ուխտս հաստա-
տել՝ անքակ ունել զմիաբանութիւնն: Իսկ իբրև
նոքա զայն լուան՝ իսկոյն հասին 'ի տեղին և
աւանատեսք լինէին յաջողմանն: Երգմամբ եղին
ուխտ օրինօք երկնից, յանձն առին զերզումն

բրիստոնէութեան՝ պահել ընդ նոսա հաստատուն
միաբանութիւն: Եւ այսպէս կատարեալ զամե-
նայն կամս իւրեանց՝ մինչդեռ 'ի տեղիսն էին,
գլուխն հասանէր յերկրէն Հայոց վասն ուրա-
յողին Վասակայ, եթէ աւերեաց զբազում երկիրս
Հայոց: Զու արարեալ Վարդան մեծաւ աւարաւն,
անտրտում ուրախութեամբ՝ առ Աստուած և նո-
րին յուսոյն հասանէր յերկիրն Հայոց յաւուրս
երեսուն: Ազգ լինի Վասակայ բարեյաղթ գա-
լուստ քաջին Վարդանայ և միաբանութիւնն Հո-
նաց և Աղուանից, գնայ փախստեամբ յերեսաց
նորա, ըստ չար բարուցն չար կրեալ անցս՝ նոս
և ոչ գտանէ յԱստուծոյ ողորմութիւն: Այս եղև
'ի ժամանակս Յաղկերտի արքայի 'ի մէջ Աղուա-
նից և Հայոց վերնոյն օգնականութեամբ:

Գ Լ Ո Ւ Մ Գ.

Պալուստ Մեսրոպայ վարդապետի առ Արսլազէն Ա-
ղուանից արքայ և առնել զգիրս և կարգել վերստին
զղլորոցս և զհաւատս հաստատել 'ի տանս Աղուանից
և բառնալ զմնացեալ աղանդսն:

Յորում ժամանակի թէոզոս Փոքր Յունաց
էր կայսր, և Վուամշապուհ Հայոց թագաւոր, և
Յաղկերտ Պարսից արքայ և Արսլազէն Աղուա-
նից թագաւոր՝ եկեալ երանելին Մեսրոպ յԱ-
ղուանս՝ մեծավաստակ ընտիր անօթ Հոգւոյն

Սրբոյ, առ հայրապետն մեր Երեմիա և թագաւորն Արափաղէն, որոց կամաւ առեալ յանձն զվարդապետութիւն նորա որ ըստ շնորհելոյ նմա յաստուածուստ պարգեին՝ Հայոց և Վրաց եռ նշանագիր 'ի ձեռն նորա Հոգին Սուրբ, հաճեցան և ետուն զմանկունս ընտիրս յուսումն. և զԲենիամին թարգման կոչեալ 'ի Սիւնեաց, զոր Վասակ մանուկ 'ի ձեռն Անանէի եպիսկոպոսին արձակեաց: Եւ նորա եկեալ առ Մեսրոպ, նոքօր ստեղծ գնշանագիրս կոկորդախօս, աղխալուր, խժական, խեցքեկագունի լեզուին Գարգարացոց, Թողու աստ վերակացու զաշակերան իւր Յովնաթան. և 'ի տան թագաւորի կարգեալ զքահայնայս՝ դառնայ 'ի Հայս, անցանէ 'ի Բիւզանդիոն առ Թէոդոս թագաւոր. և դարձեալ անտի՝ շրջէր զաշակերտօքն: Եւ լուեալ եթէ 'ի Գարգման մնացեալ է հեթանոսական աղանդ՝ դառնայ 'ի Սիւնեաց և դայ առ Խուրս՝ Գարգմանայ իշխան, և նովաւ ածէ յուղղութիւն, և ինքն գնայ 'ի կոչ բղեաշխին Վրաց առ Հաշտուշտ վասն նորին գործոյ: 'Ի նմին ժամանակի երեւցաւ Նեստոր անիծեալ, որ նգովեցաւ յերկերիւրոցն յեփեսոս: Եւ յերկրորդն Յագկերաի արքայի յառաջին ամի փոխի սուրբն Սահակ յելս նաւասարդի ամսոյ. և յետ վեց ամսոց անցելոց փոխի և երանելի վարդապետն Մեսրոպ՝ հանգուցեալ ընդ սուրբս 'ի Վաղարշապատ քաղաքի: Խոսրով ոմն Գարգմա-

նայ նախարար գնացեալ 'ի Հայս՝ եղև նմա լինել առաջի Շապոյ անարի թագաւորին. և զինեղեանեալ 'ի խնճոյսն սեղեխաբար վաճառէր 'ի կին մի, ընդ որ ցասուցեալ Շապոյ զընդանել հրամայեաց. և նա 'ի վաղակաւորն յեցեալ՝ անց գնաց և ոչ ոք իշխեաց ձգել 'ի նա ձեռն:

ԳԼՈՒԽ Դ.

Փոխումն հայրապետական աթոռոյն Աղուանից 'ի Չողայ և նստուցանել 'ի մեծ քաղաքին Պարտաւու զաթոռակալութիւն սակս Խաղրաց հինին, որ յելս իւրեանց աւերեցին:

Յետ այսորիկ գերեցաւ 'ի Խաղրաց աշխարհւս Աղուանից. հրկէզ եղէն եկեղեցիք և կտակարանք: Ապա յերկրորդ ամին Խոսրովու արքայից արքային, յորժամ սկիզբն հայ թուակաւին եղև, 'ի սոյն ամի փոխեցին զաթոռ հայրապետութեանն Աղուանից 'ի Չողայ քաղաքէն 'ի մայրաքաղաքն Պարտաւ վասն հինահալած արշաւանաց թշնամեաց խաչին Քրիստոսի. և նշատուցին հայրապետ զտէր Աբաս 'ի գաւառէն Մեծիրանց, որ կալեալ զաթոռն ամս քառասուն և չորս, սրբական վարուք կեցեալ՝ փոխադրի յանմահ կեանս:

ԳԼՈՒԽ Ե.

Յայտարարութիւն վկայելոցն 'ի Դիզափայտ լերինն, և երևումն նշխարացն յաւուրս հայրապետութեան Աբասայ:

Յառաջ քան զտեսչաւորիլն տեսուն Աբասայ՝ 'ի թշնամեաց հրդեհեցան վկայարանքն 'ի Դիզափայտ լերինն 'ի կատարոյ վանս, որք 'ի ժամանակս Վաչականայ Աղուանից արքայի և Գառնիկայ Ամարասայ եպիսկոպոսի յայտնեցան, որոց անուանքն են այսոքիկ. սուրբն Մովսէս, սուրբն Դանիէլ, սուրբն Նզիրա, սոքա որդիք զօրով Սանեանայ արքային Մաքբութաց, որք աշակերտեալ սրբոյն Գրիգորիսի. և երեք հազար ութհարիւր և եօթանասուն այր ընդ նոսա: Ամենեքեան սոքա 'ի լեառնն Դիզափայտ ածապարեալ խոտաբուտ կենօք. որոց զհետ եկեալ արիւնարբուն Սանեան՝ 'ի սուր սուսերի արկ զնոսայինն նաւասարդի ամսոյ. որոց բարեխօսութեամբ միշտ գթասցի Աստուած Աղուանից աշխարհիս և Հայաստանեայց երկրին:

ԳԼՈՒԽ Զ.

Տեսիլ Վեհիկ:

Յառաջնում ամի հայրապետութեանն Աբասայ տեսիլ ես անարժանս Վեհիկ 'ի տեսլեան զայր մի անապատական, որում էր նշան աստուածային խաչի և ասէր ցիս զանուն իմ: Եւ տեսմ. «Ո՞վ ես դու՝ տէր», և նա ասէ. «Ես եմ Պօղոս, եկ երկրպագեա խաչիս. և մի մերձեսցիս 'ի սա»: Եւ ես զարթուցեալ 'ի քնոյ՝ ոչինչ փոյթ առնէի զիրացն: Եւ յետ երկուց ամաց տեսանէի 'ի տեսլեան որպէս թէ սուրբն Վարոս 'ի կերպ արեղայի ասէր ցիս. «մեք եմք նշխարք ծածկեալ 'ի զաւառին Արցախոյ 'ի Մխանց տօնմին 'ի վայրսն Կաղսետոյ: Նախավկայն է ասէր Ստեփաննոս և Թէոդորոս նահատակ, սուրբքն Վարոս, Մամաս, Սարգիս, Գէորգ վկայ, Կոզմաս և Դամիանոս, և մասն մի 'ի սուրբ քառասնիցն: Եւ երեւէր այր մի նոյն ձևով և ասէր ցիս. «Ես եմ Բաաիրա՝ ծառայ Քրիստոսի, որ չարչարեցայ 'ի խաչի, և խնդրեցի 'ի Փրկչէն մի կորնչիլ նշխարաց իմոց. և որք մասին ցանկան 'ի սուրբ խաչէս՝ լնկալցին, և է մասն մի յայն խաչէն և մասն մի յաստուածընկալ նշանէն»: Եւ ես Վեհիկ հիացեալ կայի ընդ միտս իմ՝ մինչև ցեօթն ամ խնդրե-

լով յամենողորմէն Աստուծոյ և 'ի սոյն վկայիցս
ստուգութեամբ և ճշմարտութեամբ ցուցանել
զխորհուրդ տեսեանն: Եւ յաճախէր ևս առաւել
նոյն տեսիլն և ճեպէր զհանելն, զի դեռ 'ի նեղի
եմք՝ ասէր: Եւ ապա յարուցեալ ես Վեհիկ՝ չո-
գայ առ սուրբ հայրապետն Աբաս՝ պատմելով
նմա զխմբումն մեծապայծառ վկայիցն. և նո-
րա լուեալ զտեսիլսն յինէն՝ ետ փառս Աստուծոյ
կենդանւոյ բազմապատիկ գոհութեամբ: Եւ նոյն-
ժամայն արձակեաց զԴանիէլ մեծահաւատ քա-
հանայն Տրիոյ իրագէտ լինել մեծաքանն խոր-
հրդոյն: Եւ երագութեամբ ընթացաւ այրն հա-
ւատարիմ Բոհիւ քահանայիւ և Եգեկիէլիւ զըպ-
րաւ, որք փութանակի հասին 'ի վայրս Կաղսե-
սոյ առ իս Վեհիկս. հասին և այլք 'ի հանգէսն
գործակից մեզ՝ Աբաս Մոմհարէից երէց հօտին
իւրով և Մարկոս քահանայ իւրով եղբարբքն և
հայրն Տիւրիթ՝ Յովհաննու վանաց յանապատէն
Քարմեղինայ և այլ բազմութիւն յոյժ հաւատա-
ցելոց: Սոքօք հանդերձ կացեալ մեր յաղօթս մե-
ծահայց խնդրուածովք՝ սկսաք զբրածն առնել
որպէս 'ի չափ մարդոյ. և յանկարծակի եղև բու-
րումն անուշահոտութեան 'ի տեղւոջն և յայտ-
նեցաւ զանձն ծածկեալ ըստ փրկչական բանին՝
եթէ չէ պարտ թողչել լուսոյ և դնիլ ընդ զբուռ-
նաւ. այնպէս արտայայտեաց Աստուած սրբա-
կան ծառայից իւրոց զճրագ և ետ լոյս փափա-

զող սրաի աննուագելի ճառագայթ, յորոց 'ի
յայտնիլն արար Աստուած ողորմութիւն աշխար-
հիս Աղուանից. և քաղցրութիւն առողջական վայ-
րացն Կաղսետոյ: Եւ նոյնժամայն օրհնաբանու-
թիւն Աստուծոյ և զովեստ սրբոցն տուեալ ժո-
ղովոյն, ամփոփեցին զնշխարս 'ի պատուական
ինչ տեղարանս և իւրաքանչիւրոցն առնելով մասն՝
զմեծագոյնսն պարփակեալ Դանիէլ քահանայն
վաղվաղակի հասանէր մեծարգի ընծայիւն առ
հայրապետն Աբաս: Ընդ որ յոյժ հրճուեալ նորա
'ի գալ սրբոցն՝ տօնախմբէ զնոցին յիշատակ. և
զնէ 'ի մաքրագոյն արկեղս»: *

ԳԼՈՒԽ Է.

Թուղթ Յովաննիսի Հայոց կաթողիկոսի առ տէր Ա-
բաս Աղուանից կաթողիկոս սակս հաւատոյ հաստա-
տութեան երկնաւոր շնորհօք աուլցեալ:

Լաւաց ճշմարտից աստուածասիրաց՝ սիրելի
եղբօր և աթոռակցի մերում տեսա՞ն Աբասայ Ա-
ղուանից կաթողիկոսի, Մովսիսի Բախաղատոյ
եպիսկոպոսի, Գրիգորի Կոստաղաղայ եպիսկոպոսի,

* Աստանօր եղեալ տեսանի այս բան, որ գրչին
երևի լինել յաւելուած. «Ես Աղբրանէ, որ զյիշատակս
զրեցի՝ մաղթեմ յիշել զանարժանութիւնս իմ յընթեր-

Հռոմկայ Ամարասայ եպիսկոպոսի, Տիմոթէի Բաղասականոյ եպիսկոպոսի, Ամբակումայ Շաքւոյ եպիսկոպոսի, Յոնանկայ Գարդմանայ եպիսկոպոսի, Դանդեայ Մեծկողմանց եպիսկոպոսի՝

՚ի Յովհաննիսէ Հայոց Մեծաց կաթողիկոսէ, յԱբրահամէ Տարօնոյ եպիսկոպոսէ, ՚ի Գրիգորոյ Մարգարետական եպիսկոպոսէ, ՚ի Սաեփաննոսէ՝ Տայոց եպիսկոպոսէ, ՚ի Մաշտոցէ՝ Խորխոռունեաց եպիսկոպոսէ, ՚ի Գիւտայ՝ Վանանդայ եպիսկոպոսէ, յԱբգիշոյէ՝ Ասորեաց եպիսկոպոսէ, ՚ի Բաբայ՝ Ամատունեաց եպիսկոպոսէ, ՚ի Քրիստափորէ՝ Ռշտունեաց եպիսկոպոսէ, ՚ի Սեկունդոսէ՝ Մոկաց եպիսկոպոսէ, և յայլ ամենայն եպիսկոպոսաց Հայաստանեայց՝ օրհնութեամբ ողջոյն:

Քանզի եհաս մեզ լուր դժնդակ համբաւու, եթէ են ոմանք զայլք յափշտակողք զգեստուք ոչխարաց, որք եկին յաշխարհդ ձեր ՚ի վանաց Պետրոսի, որ անուամբ աղքատասէր կոչի և գործովք քրիստոսատեաց, և ուրացող զսուրբ Երրորդութիւնն՝ զչար որոմն Նեստորի անարգելա-

թիրցողացդ, և զհայրապետն Աբաս մի մոռանալ, յորոյ ՚ի ժամանակս լոյս աշխարհիս ծագեցաւ: Ընդ նմին և զՎեհիկ կարապետ նոցին յիշեսցէ Տէր Աստուած ողորմութեամբն իւրով մեծաւ: Եւ որք յիշէքդ, ձեզ վարձս ընդ երանեալ վկայիցն հատուցէ Քրիստոս, այժմ և յաւիտեանս, ամէն»:

բար սերմանել ՚ի հոգիս անմեղաց, թիւրելով զնոսս յուզղափառ հաւատոց, մատնել ՚ի յաւիտենական կորուսան. զորմէ լսելով՝ փաստկար հոգւոյ և մարմնոյ եղեն անբժշկելի ցաւք: Վասն որոյ ամենայն հարկաւորութեամբ փութացար կարեկից լինել ձեզ և գրել յիշեցուցանել ձեզ զրանս սրբոյ Առաքելոյն՝ զգուշանալ անձանց և չօտիդ, յորում եղ զձեզ Հոգին Սուրբ տեսուչս և վարդապետս, հոտոտառուն ունելով զհաւատս ուզղափառութեանն, զոր ընկալան հարքն մեր ՚ի Սուրբ զրոց հին և նոր Կտակարանաց ՚ի ձեռն Սրբոյն Գրիգորի և յերիցս երանեալ ժողովոցն երեք հարիւր ութևատասնիցն որք ՚ի Նիկիայ, ՚ի հարիւր և յիսնից՝ որք ՚ի Կոստանդնուպօլիս, և յերկերիւրոցն՝ որք յԵփեսոս, ջուժայ՝ վեց հարիւր վաթսուն և ութ սուրբ հայրապետք, որոց ձայնակից և ժառանգորդք եղէք ուզղափառ նոցա հաւատոցն, այսինքն՝ ամենայն եկեղեցեաց Քրիստոսի Աստուծոյ: Խոստովանիմք զմի Աստուած՝ Հայր ամենակալ՝ զարարողն ամենայնի, և ՚ի մի Տէր Յիսուս Քրիստոս յՈրդի Աստուծոյ, ծնեալ ՚ի Հօրէ՝ Աստուած ճշմարիտ, յԱստուծոյ ճշմարտէ, որով ամենայն: Եւ ՚ի Սուրբ Հոգին ելող ՚ի Հօրէ, ընդ Հօր և Որդւոյ երկրպագեալ և փառաւորեալ. արարչակից և հաւապար Երրորդութիւնն կատարեալ միով բնութեամբ, փառօք և զօրութեամբ նախախնամելով զընդհանուր եղեալքս:

Իսկ 'ի վախճան յաւիտենիս Աստուած գոլով մըշտընջենաւոր Բանն Աստուծոյ, եղև մարդ կատարեալ անյեղապէս, մարմնացեալ անճառապէս 'ի Սուրբ Կուսէն, ոչ հեռացեալ 'ի բնութենէ և ոչ քայքայեալ 'ի մարմնաւորութեանն. այլ եկաց փնաց որ էնն՝ նոյն անփոփոխելի: Աստուած մարմնացեալ ոչ մասամբ, այլ բոլորովիմբ. ոչ երկուութիւն, այլ միութիւն անբաժանելի. ոչ Հայր մարմնազգեաց՝ այլ Որդին. ոչ Սուրբ Հոգին մարմնացեալ թանձրածն, այլ Միածինն 'ի Հօրէ, բայց կամաւ և զօրութեամբ՝ Հօր և Սուրբ Հոգւոյն: Նոյն ինքն անբովանդակելին խանձարապատեցաւ, զի մեք զգեցցուք զանապականութիւն. եղաւ 'ի մսուր, զի մեք զանասնական բարսն 'ի բաց լիցուք. 'ի հրեշտակաց փառաւորեցաւ, զի մեք լիցուք նոցա երգակից. ընծայեցաւ 'ի մոգուց, զի պտղաբերեսցուք զհաւատս. կաթամբ բուժեցաւ, զի անմեղութեան ընկալցուք. զարգացաւ ըստ մարմնոյ ամենակատարն, զի ժամանեսցուք 'ի չափ հասակի լրմանն Քրիստոսի. եկն կամաւ 'ի չարչարանս, զի 'ի տանջանաց մեղացն զերծցուք. խաչեցաւ, զի 'ի կենդանութեան պտղոյն վայելեսցուք. մեռաւ, զի մահուամբն մեռուցէ զմահ. եղաւ 'ի գերեզմանի, զի խորտակեսցէ գնիգս գժոխոց. յերրորդ աւուր յարեաւ, զի զմեզ 'ի կենդանութիւն փոխարկեսցէ. համբարձաւ յերկինս և նստաւ ընդ աջմէ Հօր, զի դասեալ

լիցուք և մեք ընդ աջմէ նորա. զալոց է միւսանգամ դատել զկենդանիս և զմեռեալս, և չիք նորա թաղաւորութեանն վախճան:—Այսպէս հաւատամք, և փառաւորելով ասեմք Սուրբ Աստուած, Սուրբ և հօր, Սուրբ և անմահ, որ խաչեցար վասն մեր՝ սղորմեա մեզ: Իսկ զոչ այսպէս խոստովանողսն՝ նզովեցին սուրբ հարքն: Նմանապէս և մեք նզովեմք զհին զամենայն եղեալ հերձուածողսն և զնորս, զՊօղոս Սամոստացի, զՄանի և զՄարկիոն, զՆեստոր և զԹէոդորիտոս և զայլս, որք լրբաբար յանդգնեցան ասել երկու բնութիւնս և երկու դէմս 'ի վերայ միոյ Քրիստոսի Աստուծոյ և թէ՛ Սուրբ Կոյսն ոչ ծնաւ զԱստուած՝ այլ զմարդ սոսկ ըստ մեզ և զլոկ տաճար Բանին Աստուծոյ: Են և այլք ոմանք, որք ասեն, թէ մինչ 'ի յերկրի էր Տէրն Քրիստոս՝ յերկինս ոչ էր, և մինչ 'ի խաչին էր, չէր յաթոռ փառաց, և մինչ 'ի գերեզմանի էր՝ ոչ էր ընդ աջմէ Հօր. զխորհողս այսպէս նզովէ Աստուած, և մեք նզովեմք զամենեսեան, որք այսմ հաւանեցան կամ հաւանին:

Եւ առաքեցաք առ ձեզ յուխտէս մերմէ զայլ հաւատարիմ զՄատթէոս քահանայ բերիլ զգրեալսդ մեր առ ձեզ, յիշեցուցանել և զբանն Յոհաննու աւետարանչի որ ասէ, եթէ ոք եկեսցէ առ ձեզ զվարդապետութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ոչ ունիցի, մի՛ ընդունիլիք զնա 'ի տունս և մի՛ բանիւք ողջոյն ասել նմա. եթէ

ոք տացէ այնպիսւոյն ողջոյն, կցորդ լիցի չար գործոց նորա: Զի որ ոչ խոստովանի զՏէր Յիսուս մարմնով եկեալ, նա իսկ է նեոն մոլորեցուցիչ. զայնպիսին 'ի սահմանաց ձերոց հալածեսձիք, և զմահաբեր վարդապետութիւն նորա ամենեկին ոչ լսել: Արդ վասն զի հարքն ձեր հաւատակից էին հարցն մերոց և դուք մեզ, հաճոյ թուեցաւ գալ 'ի ձէնջ այսր եպիսկոպոսաց երկից կամ աւելեաց՝ լսել 'ի ձէնջ յանդիման զճշմարիտ վարդապետութիւնն. զի մի ոք կորիցէ 'ի հովուաց կամ 'ի հօտից. այլ 'ի վերայ բարւոյ զիւտի ձերոյ եղիցի ուրախութիւն հրեշտակաց յերկինս և մեզ յերկրի ծառայիցս և երկրպագուացս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ: Ողջ լեբուք 'ի Տէր:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ը.

Հալածումն հերձուածողաց յԱղուանից, զոր տէր Աբառ Աղուանից կաթողիկոս ընդ գալ թղթոյն արտասահմանեաց:

Յայն փոյթ աղմկի սփռեալ տարածեցաւ ընդ ոլորտս երկրի համբաւ ժողովոյն Քաղկեդոնի, որ 'ի ներեւն Աստուծոյ զօրացաւ վարդապետութիւն նոցա, և զիւրալուր զբուրթեամբն, ներկեաց զբազմաց ազանց հոգիսն: Եհաս դաւանութիւնս այս և յաշխարհս Աղուանից 'ի ժամանակս տեառն Աբառ

այս Աղուանից կաթողիկոսի, որ յոյժ քննութիւն առնելով իւրով եպիսկոպոսօք, որք վերնադոյնդ կան 'ի գրի, նոքօք հանդերձ հալածեաց 'ի տանէն Աղուանից զվարդապետս կրօնին այնմիկ՝ զԹովմասն և զԵղիայն և զԲնոտն և զԻբաս և զայլս ընդ նոսին զնմանողս նոցին արար տաւրաբնակ 'ի հեռաւոր վայրս: Եւ այնու եղև խաղաղութիւն ուխտի եկեղեցւոյ 'ի ժամանակին յայնմիկ ողորմութեամբ Տեառն ամենակալի: Այլ մարմնաւորական պատերազմունքն կարի աճէին:

Գ Լ Ո Ւ Ն Թ.

Պատմութիւն յարուցման ազգաց բարբարոսաց և պէսպէս անցից տիեզերահեծ տազնապիցն, որ եղև աշխարհաց:

Ո՛վ սքանչելի պատմութեանս, զոր հանդերձեալ եմ հնչեցուցանել 'ի լսելիս տիեզերաց՝ մօտաւորաց և հեռաւորաց, որում ոչ համեմատեն ոչ դարուցն առաջնոց նշանազիրք ազգի ազգի պատերազմաց և խռովութեանց, որք 'ի տեղիս տեղիս և յազգս ազգս գործեցան, և 'ի Հոգւոյն Սրբոյ բազում մասամբք և օրինակօք կանխաւ գրոշմեցան, և ոչ արտաքնոցն յարմարական ճարտարաւսօս առաքելաց երկրաւոր և շնչաւոր իմաստասիրական յօրինուածքն կարող են հանգոյն այսմ

գտանիլ: Զի եկն եհաս 'ի վերայ մեր միանգամայն և կատարեցաւ, զոր Փրկիչն մեր 'ի կենսաբեր աւետարանի անդ 'ի ժամանակի չարչարանացն ըստ հանդուրժելոյ լսելեաց ընտրեալ երկոտասանիցն մարդիօրէնս զիջանելով խօսէր, ասէ. «Լսելոց էք պատերազմունս և համբաւս պատերազմաց, և լինել սովուց յաճախութիւն, և սուրբ և սասանութիւնք, և նշանք յարեգական և 'ի լուսինն և յաստեղս, և խռովութիւնք ժողովրդոց՝ որպէս արեաց ծովու խռովելոյ»: Եւ նոյն ինքն Տէրն զգուշացուցանէր. «Եթէ արթուն լերուք, զի ոչ գիտէք զօրն և զժամն»: Եւ արդ քանզի ընկղմեցան միտք իմ և զբաղեցան խորհուրդք իմ 'ի տիեզերական հարուածոցս, և մոռացայ զկարգ բանին, զոր հանդերձեալն էի արկանել հիմն և սկիզբն առնել ժամանակաց և անցից, որք անցին ընդ աշխարհս Ազոլանից՝ ըստ բանի մարգարէին՝ թէ «Մոռացայ ուտել զհաց իմ 'ի ձայնէ հեծութեան իմոյ». սակայն և այժմ առ անգամ մի թողեալ զահ և զերկիւղ որ գեռ զմեզս ունի՝ 'ի նոյն կարգն դարձցուք, զի տեսանեմք զբազումս, զի կան և կամին լսել. եթէ զինչ արդեօք կարիցէ բովանդակել զանթիւ հարուածս բարբարոսական թշնամեաց շուրջանակի զմեօք, ապա և ընդ նմին գնշանս մեծամեծս և զարմանալիս, որով զթշնամիսն մեր պարտեաց հօր և մարգասէր աջն Աստուծոյ, և անկան

ստաղաստ առաջի աչաց մերոց: Եւ զի անցեալ ժամանակն յետս յետս զիւրն պահանջէր 'ի մէնջ՝ պատմել սկսայց յառաջին ութևտասն նահանջէն, յարութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի մհեկի ամսոյն՝ յերեսուն և հինգ ամէն Խոսրովու Որմզդեան արքայից արքայի:

ԳԼՈՒԽ Ժ.

Առաջին ութևտասն նահանջէն սկիզբն պատմողաբար:

Իբրեւ լցաւ ժամանակ գերութեանն Երուսաղէմի, որ յաւուրս Փղաւոս Հերակլի քրիստոսասէր կայսերն, որպէս երբեմն եօթանասուն ամայն՝ յաւուրս Կիւրոսի պարսկի, այց արար Աստուած յանդիմանել զսեզ թագաւորն Պարսից՝ զմեծն Խոսրով, որ 'ի բազում ժամանակաց յաղթահարեալ վանեաց, վարատեաց նա զտուն օգոստական մեծ աշխարհաւն իւրով Հռոմաւ և նշառուոր քաղաքաւն Պաղեստինեաւ: Արդ իբրեւ տեսնա, եթէ յաջողեաց զործ մարտի պատերազմաց, զոր սկսաւ առնել ընդ արքային Յուսայ 'ի ձեռն զօրավարին իւրոյ, զոր կացոյց 'ի վերայ զօրացն այնմիկ զոր կազմեալ էր ընդդէմ արևմտից, որոյ բուն անուն իւր Խոռիեան կոչէր. և վասն մղելոյ նորա և յօրինելոյ զճակատն պատերազմաց և զյաղթութիւնս կատարելոյ՝ ըստ

խորագիտութեան Պարսից այլ և այլ պճնող անուամբ յորշորջէ գնա՝ երբեմն Ռազմիօզան, և երբեմն Շահվարազ: Սա էառ և հրձիգ արար գմեծ քաղաքն Երուսաղէմ, և ՚ի գերութիւն վարեաց զփայտն կենաց՝ զխաչն լուսատու տիեզիւրաց, որով դժոխք գերեցան: Եւ զսպասս ամենայն սրբութեանց կողմանցն այնոցիկ զոսկւոյ և զարծաթոյ և զականց պատուականաց, և զհանդերձս ծիրանիս մեծազինս ընդելուզեալս մարգարտօք, նաև զկահս անգամ շինուածոց զարմանալի հոյակապ մայրաքաղաքաց, զսիւն և զխոյակս կճեայս, նա և զշորքոտանիս և զթռչունս մեծամեծս, զորոց զանուանս ոչ էր լուեալ անգամ ՚ի կողմանս արևելից: Եւ զի ոչ յերկարեցից զբանս, քանզի անցանէ զանցանէ զչափ կարգի տեսութեանս իմոյ զօրծն, զոր գօրծեաց նա և զմթերս գանձուց զոր աւարեաց և ետ բերել ՚ի դուռն Պարսից արքայի. սակայն ոչ յագեցաւ և ոչ շատացաւ անթիւ կարասոցն. և երգեցիկ ազգի ազգի արուեստաւորօքն խրախճանականացն՝ փափկասուն աղջկանց և մանկանց: Այլ առաւել ևս ոգորէր ընդ ծով և ընդ ցամաք և զգեղեցկաշէն քաղաքս Հոովմայեցւոց բնակչօքն իւրովք հանդերձ խաղացուցանէր ՚ի կողմանս Պարսից վասն տենչանաց իւրոց: Նմանապէս և զճարտարս ՚ի նոյն ձև օրինակի նստուցանէր և անուանէր զոմն առաւել քան զԱնախոք քաղաք. և

զայլս յիւր անուն զառաւելն ՚ի վերայ յաւելեալ: Արդ իբրև ելից յաղթութեամբն ըստ ցանկութեանն զկամս իւր ՚ի վերայ ամենայն ազգաց և թագաւորութեանց, մինչև յանչափս զօրանալ և հպարտանալ և կարծել անձին քաջութեամբ առնել զթագաւորութիւն իւր անեղ և զարմանալի, և ոչ էառ ՚ի միտ եթէ Տէր է բարձրեալն թագաւորութեան մարդկան և ում կամի տայ զայն. ապա սկսաւ սակաւ նուաղիլ և անկարանալ առաջի արքային Յունաց, և ոչ ամբառնալ զգլուխ իւր ըստ առաջի զօրութեանն: Զի յանկարծակի ազգ արարեալ կայսեր ամենայն զօրաց իւրոց և զօրագլխաց զյաջողէն Աստուծոյ առաջի նորա, հրամայէր վաղվաղակի ՚ի մի փայր զուամբել հանդերձ ամենայն զօրութեամբք, որք ընդ ձեռամբք իւրեանց. և լսելի լինէր ամենեցուն ժամագիր զուամարտակին այնորիկ: Ոչ ժամանէր այր ընդ ընկերի իւրում, այլ առանց յաղաղելոյ փութանակի կոտորէին զխոփս իւրեանց ՚ի սուսերս և զգերանդիս իւրեանց ՚ի գեղորդունս. տկարք և հանդարտք խրախուսէին, եթէ հօր և պատերազմող եմք մեք: Եւ յարուցեալ ամենայն զօրութեամբ իւրով՝ ինքն իսկ իւրովի զօրավար և առաջնորդ լինէր առաջի զօրաց իւրոց. և դուռն սլալատանն թողեալ ՚ի ձեռս որդւոյն իւրոյ՝ թագ կապեալ նմա նստուցանէր փոխանալ իւր յաթոռ թագաւորութեան: Ոչ հար-

կանէր ընդդէմ՝ զօրացն Պարսից, որք պատեալ
պաշարեալ 'ի հնազանդութեան ունէին զաշխարհս
և զքաղաքս նորա, ոչ անցանէր մօտ առ նորօր
և ոչ զրգուէր զնոսա 'ի մարտ պատերազմի. այլ
թողեալ զնոսա անդէն յերկրի իւրում՝ եկն եւ
ընդ ծով ճանապարհ կազմեալ ընդ աշխարհն ե-
գերացոց, գայ ընդ Հայս և անցանէ ընդ գետն
երասխ, և խորհէր յանպատրաստի ունել զմեծ
թագաւորն Խոսրով: Իբրև ազգ լինէր Խոսրովու,
հիանայր ընդ միտս իւր և ասէր. «Ո՛չ նա է սա՝
որ յերկիւղէն իմմէ յանդունդս վարեցաւ. իսկ
արդ՝ այս զի՞նչ»: Եւ խոյս տուեալ յերեսաց
նորա յամարայնոց սահմանացն Մարաց՝ գնաց
անդէն յաշխարհն Ասորեստանեայց. վաղվաղակի
առաքէ սուրհանդակս երագահասս և գրէ առ
մեծ զօրավարն իւր Շահվարազ երգմունս մե-
ծամեծս և սպառնալիս. «Այնու քաւեսցի, ասէ՛
մեծ նախատինքս և ցասումնս իմ, եթէ այոպէս
ժամանեսցես փութալ հասանել և ոչ թողուլ և
ոչ զմի ոք 'ի մարդոյ մինչև յանասուն 'ի հա-
մարձակելոցդ յերեսս իմ»: Եւ 'ի ձեռն առեալ
զօրավարին զհրամանն և ընթերցեալ զլուրն ա-
հագին՝ վաղվաղակի հանդէս առնէր ամենայն զօ-
րացն Պարսից, և թողեալ 'ի ձեռս գումարտա-
կայն զքաղաքս Հռովմայեցոց և Պաղեստինա-
ցոց՝ զեկեալսն 'ի հնազանդութիւն ծառայութեան,
զգուշութեամբ պատուիրէր ունել մինչև դառնալ

նմա յիրացն հասելոց: Եւ ինքն շարժէր զզօրսն
հանդերձ ընտիր սպառազինուք և քաջընթաց երի-
վարօք աճապարէր հասանել 'ի հրաման թագա-
ւորին: Իսկ կայսրն մեծ Հերակլիոս իբրև ետես
եթէ խոյս ետ յերեսաց նորա թագաւորն Պար-
սից, գաղաթեաց 'ի պնդելոյ զհետ նորա. և առ-
պատակ սփռեալ զկողմամբն Ատրպատականու
մինչև ցտեղին՝ անուանեալ Գայշաւան, տեղի
ամրոցաց ջերմութեան ընտրեալ յառողջութիւն
հովանութեան թագաւորացն Պարսից՝ որ է 'ի
սահմանս Մարաց աշխարհին, աւերէր քանդէր
գերէր գերկիրն ամենայն. և անտի դարձեալ՝
կամէր ձմերել 'ի կողմանս Աղուանից, Վրաց և
Հայոց աշխարհաց: Ուստի և զիր արարեալ առ
իշխանս և առաջնորդս աշխարհաց, զի ինքնակամ
կամօք ելցեն ընդ առաջ նորա և ընկալնուցուն
և պաշտեսցեն զնա հանդերձ զօրօքն իւրովք յա-
ւուրս ձմերանոյ. ապա եթէ ոչ՝ համարեսցին
առաջի նորա իբրև հեթանոսք, առցին ամուրք
նոցա և գերեսցին սահմանք աշխարհացն այնո-
ցիկ 'ի զօրաց նորա: Իբրև լուան գայս ա-
մենայն պետք և իշխանք աշխարհիս Աղուանից,
'ի նոյն ինքն 'ի հրամանէ Խոսրովու թողեալ զմեծ
քաղաքն Պարտաւ, ելեալ գնացին ամրացան 'ի
տեղիս տեղիս. իսկ բազումք 'ի քրիստոնէից և
'ի հեթանոսաց յարուեստագործաց բնակչաց քա-
ղաքին, որք վասն անկարութեան իւրեանց ոչ

կարացին գերծանել փախչել առաջի նոցա՝ մնացին անդէն 'ի քաղաքի անդ։ Եւ քահանայ ոմն, անուն Զաքարիա՝ այր սուրբ, որ էր վանական Պարտաւայ եկեղեցւոյ, հեզ և հանդարտ՝ եղ զանձըն իւր 'ի վերայ նոցա. և երդմամբ և ազգի ազգի հնարիւք գերծոյց զբազում անձինս քրիստոնէից աղօթիւք իւրովք երաշխաւորեալ նաեւ վասն հրէից և հեթանոսաց. ուստի յետոյ գովեցաւ զործ նորա և վկայեալ յամենեցուն՝ կարգեցաւ յեպիսկոպոսութիւն աթոռոյն Աղուանից։ Իսկ իբրև եկն եհաս զօրն Հոովմայեցւոց անթիւ բազմութիւն յոյժ՝ բնակեցան յՈւտի գաւառի առ հեղեղատովն, որ 'ի մէջ սահմանաց գեղջն կադանկատուոց. և կոխեցին քանդեցին զգեղեցիկ սպացուածս այգեստանեայց և գեօղաստանեայց ընդ որս անցանէին, և անտի չուեալ բանակեցան առ հեղեղատովն Տրտուայ մօտ 'ի գիւղն Դիտական։ Ապա եկեալ հասին զհետ նոցա զօր Պարսից, զորս Նուր զօր անուանեն, և էր զօրագլուխ նոցա Շահրապղական, և 'ի հաւատարիմ նախարարաց թագաւորին վերակացու և հրամանատար 'ի միջի նոցա այր մի՝ զօր Քրանիկ Սազար անուանէին, եկն էջ ընդդէմ նորա. և միւս զօրավարն Պարսից եկեալ 'ի Հոովմայ և դարձուցեալ զհերակլեանսն ընդ կրունկն՝ վարեցին ընդ աշխարհն Սիւնեաց։ Զի թէպէտ և հարուածք մեծամեծք եղեն զօրացն Պարսից, սակայն հանին

տարան արկին զնա յաշխարհն իւր, և անդէն կալան զքաղաքսն, զոր հանին բռնութեամբ 'ի նմանէն։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

Վասն գումարելոյ Խոսրովու ընդդէմ արքային Յունաց և յաղթահարելոյ զնա զամս բազումս սրով և գերութեամբ յաշխարհին Հոովմայեցւոց։

Սաստիկ ամբոխիւ ելին Խազիրք ասպատակել յաշխարհս մեր՝ հրամանաւ Հերակլի։ Եւ պատգամատարք առ նոսա Խոսրովու Պարսից արքայի. «Եթէ դուք ճշր հրամանաւ եկիք յաշխարհս իմ, անցնմ, որ թափառական շրջէր յերեսաց իմոց 'ի կղզիս ծովուն արևմտից։ Ապա եթէ կարօտացայք 'ի նմանէն ոսկւոյ կամ արծաթոյ կամ ականց պատուականաց, կամ ոսկեման մարգարտայեռ հանդերձից՝ բեհեզաց և ծիրանեաց, կարող էի ես առաւել կրկին քան զնա հաճել զմիտս ձեր։ Վասն որոյ ասեմ քեզ՝ մի կրկնել առ իս վասն զորա ունայն խնդրոյն, ապա թէ ոչ, եղիցին կամք քո։ Բայց անա կանխաւ ասալից քեզ, զոր ինչ ես գործելոց եմ յառաջագոյն։ 'ի թողացուցանելն ինձ նմա ըստ բանիդ քում, կոչեցից ես յերկրէ նորա զյաղթող զմեծ զօրավարն իմ զՇահվարազ հանդերձ երկու քաջ զօ-

բախանօքն իմովք՝ Շահնուվ և Քրտակարինով, և զգօրս իմ զբւարաւորս և զհազարաւորս և զընտիր սպառազէնս իմ, զոր յօրինեցի ընդդէմ արեւմտից: Արդ անա դարձուցից զերասանակս նոցա ընդդէմ արեւելից, և յարեայց ամենայն դուրթեամբ իմով ի վերայ քո, ոչ թողից զքեզ և ոչ տաց քեզ դուլ և դադար, մինչև հանից զքեզ ընդ ծաղս տրեզերաց. ապա գիտացես և ի միտառցես զանխմացական գտրամեցուցիչ անձին յոգնադիրն, զոր առնես: Զի ուր տարայց հանգուցից՝ յորժամ հանիցեմ ես անտի դայն ամբոխ բազմութեան. ո՞ր իցէ երկիր, որ բաւիցէ առաջի նոցա, եթէ ոչ արարից ըստ բանիդ ըստ այդմիկ: Այսպիսի սպառնալեաց պատգամաւ դարեցին (Խաղիբք) յամին յայնմիկ և դարձան անդրէն ընդ նոյն դուռն: Ապա իբրև ետես իշխան աէր նոցա զայն ամենայն աղիս գերութեան աւարաց, մարդոյ և անասնոյ և անօթոց ոսկեղինաց և հանդերձից պատուականաց, խորհեցաւ ի մօտի իւրում՝ յայնմ կոյս ինքն իսկ իւրովի գալ ելանել: Ազգ առնէ այնուհետև ամենեցուն որք ընդ ձեռամբ իւրով էին՝ տոհմից տոհմից և ազգաց ազգաց՝ լեռնականաց և դաշտականաց՝ յարկաբնակաց և բացօթեկաց՝ ծովամլաց և ցամաքայնոց՝ զլիազերծաց և գիսաւորաց, զի ընդ ակնարկել նորա՝ պնդակազմ պատրաստական գտանիցին:

Արդ յամին երեսներորդի ութերորդի, որ ամ էր տազնապի աղետից սպանմանն Խոսրովու՝ եկեալ նոյն ինքն, զոր վերագոյնն ասացաք, որ էր նա Զերու Սաքան, ունելով ընդ իւր և զորդին իւր, և զհամար զօրուն նորա ոչ ոք կարէր արկանել ընդ թուով: Իբրև եհաս յերկիրս Ադուանից բօթն անագին, կամեցան ամրացուցանել դաշխարնս մեր ի մեծ մայրաքաղաքին Պարտաւարերդի. և լինէր այն ի հրամանէ առն միոյ, որում անուն էր Գայշաք՝ որ առաքեալ էր ի Խոսրովայ պետ և իշխան աշխարհիս. որ փակեաց ի ներքս զբազմութիւն շրջակայ գաւառաց և կամէր պնդեալ զինքն միաբանութեամբ հանդերձ մեծամեծաց աշխարհիս և բնակչաց քաղաքին՝ կալ ընդդէմ նոցա: Բայց հայէր տեսանել, եթէ զինչ անցք անցանիցեն ընդ պահապանս մեծ քաղաքին Չողայ և ընդ գումարտակս սրանչելի պարսպաց նորա, զոր բազում ծախիւք թագաւորացն Պարսից մաշեալ էր զաշխարհս իւրեանց՝ գումարելով ճարտարապետս և հնարելով ազգի ազգի նիւթս ի շինուածս մեծաքանչ զործոյն, որով փակեցին աղիւսցին ընդ լեռն Կովկաս և ընդ մեծ ծովն արեւելից: Արդ ի մօտել տրեզերական ցասմանն՝ որ առաջի էր մեզ ամենեցուն, նախ զնա բաղխեցին ալիք ծովուն ծաւալեալ և ի հիմանց տապալեալ. քանզի տեսանելով զահն սաստկացեալ՝ ժանտառեալի, ժըպը-

հերես, լախնադէմ, անարտեանուն բազմութեանն 'ի ձև իգական գիսարձակս զիմեալս 'ի վերայ, գողունն կալաւ զնոսա առաջի նոցա. մանաւանդ տեսանելով զպնդաքարչ կորովածիգան, որք իբրև կարկուտ սաստիկ տեղային 'ի վերայ նոցա, իբրև գայլք գիշախանձք անամօթացեալ զիմէին 'ի վերայ նոցա և անխնայ կոտորէին յանցս և 'ի փողոցս քաղաքին: Եւ ոչ խնայէր ակն նոցա 'ի զեղեցկատես պայծառագեղ մանկահասակս արուի կամ իգի, և ոչ յանպիտանս և յանօգուտս, ոչ թողուն զհաշմա կամ զծերս և ոչ զթային կամ գալարէին աղիք նոցա 'ի խանդադատանս աղայոց, որ զկոտորեալ մարքն փարէին և զիւնն գարին ստեանց նոցա իբրև զկաթն. այլ իբրև հուր վառեալ յեղէգն մտանէին ընդ դուռն և ելանէին ընդ միւսն, գործ գաղանաց և թռչնոց թողեալ 'ի նմա: Ապա տակաւ շարժէին ալիքն ընդգէմ մեր:

Եւ իբրև լսէր գայս ամենայն պետ իշխանն որ պահէր և ունէր զքաղաքն Պարտաւ, կամէր խօսել առ ամրացեալ բազմութիւնն, որք էին ժողովեալք 'ի մէջ բերդին վասն սաստկացեալ ահին՝ եթէ զի՞նչ իցէ արժան գործել: Եբաց զբւրան իւր և յերկիւղէն մեծէ անդրէն զբանն կըրկնել ոչ կարաց. քանզի թափեցաւ սիրտ նորա և գողունն կալաւ զնա յոտից մինչև ցլուխ, և ծունկք նորա զմիմեանս բաղխէին: Իբրև գիտաց

բազմութիւնն զախնապի վատասրտիլ առնն՝ աղաղակ բարձին և ասեն. «Ընդէ՞ր բնաւ արգելեր զմեզ պահել 'ի ժամս յայս՝ տալ զմեզ կանամբք և որդւովք մերովք 'ի ձեռս արինաբըռ գաղանացն. և արդ ճրպէս կարիցեմք ելանել փախչել առաջի նոցա այսչափ խառնիճաղանճ բազմութիւն քաղաքիս. քանզի եկն եհաս ահա սատակիչ թըշնամին մօտ առ մեզ իբրև մղոնիւք երիւք»: Ապա ասեն այլ ցընկեր, «Ընդ է՞ր հեղգամբ՝ առնելով զքաղաքս զերեզման անձանց մերոց. թողցուք զկահ և զկարասի մեր և ելցուք զնասցուք, թերևս զերծանիլ մարթասցուք»: Եւ գէմ եգեալ առհասարակ ընդ չորս դրունս քաղաքին՝ աճապարէին անկանել 'ի լեռնակողմն Արցախազաւառին:

Իբրև իրազգած եղեն թշնամիքն եղելոցն՝ պնդեցան զհետ փախստէից և հասեալ 'ի մասն ինչ նոցա առ սաորոտով լերինն՝ որ է յանդիման զեղջն մեծի կաղանկատուաց, որ 'ի նմին յիւտի գաւառի՝ յորմէ և ես, 'ի նսեմանալ աւուրն ոչ կարացին ժամանել 'ի բազում ինչ 'ի Պատս, այլ զանկեալն փոքր 'ի շատէ 'ի ձեռս՝ զորս կոտորեցին և զորս զհետ կահից սայլից և զրաստուց դարձուցին անդրէն 'ի բանակն իւրեանց: Իսկ 'ի գիշերին յայնմիկ անցին ամենեւեան, որպէս երբեմն Երբայեցիքն ընդ ծովն կարմիր, և անկան յամուր գաւառս Արցախոյ: Նոյն-

պէս և իշխանն այն՝ Գայշաք անուն, զերծաւ համօրէն տամբ իւրով և անկաւ ի կողմանս Պարսից, և այլ ոչ ևս կարաց կարգել զինքն ի նոյն իշխանութիւն:

Յետ այսր ամենայնի դիմէր ուղին յարուցեալ և զետն յորձանուտ ընդդէմ Վրաց աշխարհին և պատեալ պաշարէին զփափկասուն, վաճառաշահ, հռչակաւոր մեծ քաղաքն Տփլիս: Ազգ լինէր մեծի կայսերն Հերակլիոսի. և ժողովեալ նորա զամենայն զօրս զօրութեան իւրոյ՝ գայր վաղվաղակի հասանէր առ նիզակակից օգնականն իւր: Եւ ի մատուցանել զօժիտս և զընծայս թագաւորականս՝ ընկալեալ յոյժ բերկրեցան ի տեսանել զմիմեանս: Ապա այնուհետև անդ էր տեսանել զեղկութիւն անձանցն, որ փակեալ էին ի բերդին, հասեալ ի վերայ նոցա թշուառութիւն ի վերայ թշուառութեանց: Բայց վասն զի չև ևս էր հասեալ ժամանակն որ առաջի կայր, եղև՝ զի իմացեալ Խոսրովու զժամադիր մեծ թագաւորացն երկոցունց ի քաղաքն յայն յառաջ քան զպաշարիլն՝ զօր փութանակի առաքէր յօղնականութիւն նոցա և ի պահպանութիւն քաղաքին զյօժարն և զքաջ պատերազմող զօրագլուխն իւր՝ զՇարհապադայ և յընտիր հեծելոց թիկնապահաց և զոնապահաց իւրոց ընդ նմա իբրև արս հազար. զոր իբրև տեսին բնակիչք քաղաքին զզօրավիզն առաքեալ հանդերձ յաղ-

թանդամ և կիրթ պատերազմակցօքն՝ յոյժ զօրացան յանձինս իւրեանց և սկսան ծաղր առնել զերկու թագաւորսն: Զի թէպէտ և տեսանէին զանթիւ բազմութիւն զօրացն հիւսիսոյ և արևմտից ի նմանութիւն լերանց ճակատեալ շուրջ զքաղաքաւն, նաև ընդ նմին զմեքենայսն և զշորեքանիւսն և զայլ ազգի ազգի հնարան յօրինեալ ի ձեռաց ճարտարացն Հռովմայեցոց, որով անվրէպ առնէին զքարածիզան ի փուղանել զպարիսպն քարամբք մեծամեծօք. նաև զուռուցիկ տիկան մեծամեծս քարալիցս, որովք զգետն մեծ զիւր, որ պատէ զկողմն քաղաքին, ուռուցեալ յետ ընդդէմ ընդ պարիսպն դիմեցունցանէին. սակայն նոքա ոչինչ վատեալք և ոչ ի մի ինչ իրաց՝ քաջալերէին զմիմեանս, և զբեկեալսն ի նոցանէ անդրէն շինէին և կանգնէին: Ապա իբրև լքան վատնեցան վաստակեցան զօրք երկոցունց թագաւորացն և ոչ սակաւ էր թիւ անկելոցն ի մարտի հետևակաց, խորհեցան առ միմեանս թագաւորքն և ասեն. «Ընդ էր է այս կորուստ զօրաց մերոց. ոչ ապաքէն յորժամ կապիցեմք զհօրն՝ գտուն նորա որպէս և կամիցիմք աւար հարկանիցեմք»: Յայնժամ կարգէր յօրինէր նախանձախնդիր մեծ կայսրն Հերակլիոս՝ եթէ զինչ արժան իցէ գործել. և ասէ ցայրն որ եկեալ էր յօղնականութիւն նմա. «Դարձիր դու՝ մուտ խաղաղութեամբ զօրովք քովք յամիս յայսմիկ ի

տեղի քո. զի տեսանեմք զհովանանութիւն ձեր և
անա ոչ կարէք տուիլ 'ի հասանել ամառնային
տապախառն աշխարհին Ասորեստանի, որ է թա-
գաւորանիսան Պարսից առ գետովն մեծ որ է
Տիգրիս. և 'ի գալ միւս ամին և 'ի նուազիլ ամ-
սոցն ջերմութեան վաղվաղեացես ելանել այսրէն,
զի կատարեսցուք զկամս մեր. և ես ոչ դադա-
րեցայց ոգորել ընդ թագաւորին Պարսից. և
վտանգեալ նեղացուցից զաշխարհս և զծառայս
նորա. և այնչափ հնարեցից խելամտութեամբ՝
մինչև յիւրոցն վճարեսցի»։ Եւ եղև իբրև լուսն
բնակիչք քաղաքին զլքանել վատնել նոցա, առա-
ւել հպարտացան յանձինս իւրեանց և սկսան ըզ-
պատճառ կորստեան իւրեանց զխաղն խաղալ՝ բե-
րէին դուռմ մի մեծ, նկարէին 'ի վերայ նորա
զպատկեր թագաւորին Հոնաց կանգուն մի յեր-
կայն և կանգուն մի 'ի լայն. և զտեղի արտեա-
նաց աշացն յօտ մի՝ ծրագրեալ, որ ոչ կարէր
նշմարել. և զտեղի մուրուացն լերկս ժպրնս. և
զտեղի շնչաւոր քթիցն թիզ մի լայն թուով մա-
զից պէրնէշտէից, զոր թէ ոք կարէր ճանաչել,
եւ բերեալ եղեալ 'ի վերայ պարսպին յանդի-
ման նոցա՝ ազաղակէին առ զօրն և առէին.
«Ահաւասիկ կայսր թագաւոր ձեր, դարձարուք
երկրպագէք սմա՝ Զերու Սաբան է սա»։ Եւ ա-
ռեալ զեղարդ 'ի ձեռն՝ ծակտէին յանդիման նո-
ցա զզլուսն՝ զնմանեցուցեալն ի պատկեր նո-

րա։ Նոյնպէս և զմիւս թագաւորն ձաղէին, ծաղը
սունէին, այլանէին, պիղծ և արուագեղծ կար-
գային։ Զայս տեսեալ և լուեալ թագաւորացն՝
բինանային, փքանային, որս մթերեալս ժողով-
էին 'ի սիրտս իւրեանց, շարժէին զզլուսն և մե-
ծաւ նզովիւք նզովէին զանձինս իւրեանց, թէ և
ոչ հոգի մի ապրեսցի յամենեցունց, որք են ընդ
թագաւորութեամբ նոցա, մինչև խնդրեսցի վրէժ
նախատանացն այնոցիկ, զոր ձաղեցան նոքա 'ի
նոցանէ։ Եւ դարձուցեալ զերեսս իւրեանց՝ նո-
վին սպառնալեօք զնացին։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Գալ զօրացն հիւսիսոյ յօգնել Հերակլի։

Ապա այնուհետև յամին երեսներորդի վեց-
երորդի Սոսրովու՝ եղ 'ի մտի իւրում կայսրն
Օդոստական հնարս հնարել, թէ զիսրդ արդեօք
կարացէ բուժիլ յանհնարին տանջանացն և 'ի
նախատանաց։ Եւ ընդ այն ժամանակս միաբա-
նէր առ իւր զամենայն տունն Հոովմայեցւոց,
զօրս կոչել յօգնականութիւն, խրամատել զմեծ
խառն Կովկասու, որ փակեալ ունի զկողմանս
արևելից հիւսիսոյ՝ բանալ զգրուսն Զողայ, հա-
նել զազգս ազգս բարբարոսաց և նոքօք վանել
զթագաւորն Պարսից՝ զհպարտն Սոսրով։ Յայն-
ժամ հանդերձէր կազմէր զոմն 'ի նախարարաց

իւրոց՝ Անդրէ անուն, այր հանճարեղ և իմաստուն. առաքէր զնա (առ Հոնս) բազում խոստմամբք անթիւ անհամար գանձուց, զի եթէ ձեռնառու լինիցին ինձ 'ի մեծ նախանձուէս, յանձնառնում և ես չնուլ զպատումն զազանաբարոյ սակեալէր ազգին գիտաւորաց: Արդ իբրև զայս լսէր յաջորդ արքային հիւսիսոյ, որ էր երկրորդ թագաւորութեանն նորա և անուն իւր Զերու թաքան, և տեսանէր զմեծամեծ պարզեացն խոստմունսն ընդ նմին և առնուլ ասպատակաւ յաւարի զամենայն աշխարհս, որք ընդ հնազանդութեամբ Պարսից արքայի, մեծաւ յօժարութեամբ առնէր զպատասխանին տալով. «Ես եղէց զլէժ-ինդիր ընդ թշնամույն. ես եկից ելից հասից անձամբ իմով օգնական նմա քաջ զօրօք իմովր. ես հաճեցից զմիտս նորա գործովք պատերազմաց, սրով իմով և աղեղամբք՝ որպէս ցանկալ անձն նորա»: Յայնժամ առաքէր ընդ նախարարին ընդ աշնմիկ առ 'ի հաստատել զխորհուրդ պայմանին աշնորիկ արս հեծեալս ընտիրս զօրաւորս զօրութեամբ, և աղեղնաւորս կօրովաձիգս՝ թուով իբրև հազար մի, որք զիմեալ յանկարծակի ընդ դուռն Զողայ առ ոչինչ համարեալ զքաղաքապահսն և զգումարտակսն Պարսից արքային, որք էին կարգաւորեալ 'ի մեծ դրանն, սլացեալք որպէս զարծուիս առ մեծ գետովն Կուրայ, յոչ ոք խնայելով որ հասանէր ընդդէմ նո-

յա, ճանապարհ կալեալ ընդ աշխարհն Վրաց և Նգերացոց, հատին անցին ընդ ծովն մեծ մինչև 'ի պալատն արքունի. և յանդիման լեալ մեծի կայսերն Հերակլեայ՝ հաստատեն առ միմեանս զերզմունս ըստ իւրաքանչիւր օրինաց և առնուն 'ի նմանէ զհրաման վասն ելիցն իւրեանց՝ ոչինչ կասկածեալ յումեքէ: Իսկ 'ի մտանել ամին երեսներորդի եօթներորդի առաքեաց թագաւորն հիւսիսոյ զխոստացեալ զօրսն պատերազմող, զօրավար կարգեալ զեղբօրորդին իւր, որում 'ի պատիւ իշխանութեանն իւրեանց Շաթ անուն կարգային, որ եկեալ արշաւեաց յամենայն սահմանս աշխարհիս Աղուանից և ընդ մասն ինչ Ասորպատականու և մաշեաց 'ի սուր սուսերի զբազում անձինս բրիստոնէից և հեթանոսաց. իսկ զթիւ նոցա որք գերեցան 'ի նոցանէ ո՞ր կարիցէ հասու լինել կամ ընդ գրով արկանել: Եւ բնակեալ նոցա առ գետովն Երասխայ՝ առաքէր 'ի ձեռն պատգամաց առ մեծ թագաւորն Սուսրով, յայտ առնելով զմիաւորին իւր ընդ կայսերն և զգալն յօգնականութիւն նմա: Եւ էին պատճէնք պատգամացն առ միմեանս այսպէս. «Եթէ ոչ պարձուցանես զերեսս քո 'ի թագաւորէն Հռովմայեցոց և թողցես 'ի նա զամենայն աշխարհս և զքաղաքս, զոր առեր բռնութեամբ քով, և յուրակեսցես զամենայն գերեալսն յերկրէ նորա, զորս այժմդ ունիս ընդ ձեռամբ քոյով հանդերձ

փայտիւ խաչին, զոր ամենայն ազգք քրիստոնէից երկրպագանեն և փառաւորեն. և կոչեացեալ արտաքս քան զսահմանս նորա զամենայն զօրս քո, այսպէս ասէ արքայն հիւսիսոյ, տէրն ամենայն երկրի, թագաւորն քո և ամենայն թագաւորաց, հաստատեցից և ես գերեսս իմ 'ի վերայ քո՝ կուսակալդ Ասորեստանեայց, և փոխանակ միոյ չարեացն, զոր ընդ նմա անցուցեր՝ կրկին հատուցից քեզ. և խաղացից ընդ ամենայն սահմանս քո սրով իմով, զորօրինակ խաղացիք դու սրով քո 'ի սահմանս նորա: Եւ ոչ թողացուցից զքեզ և ոչ յամեցից առնել ընդ քեզ ըստ բանիդ ըստ այդմիկ, զոր խօսեցայ ընդ քեզ: Յայնժամ իբրեւ լսէր զայս ամենայն մեծ թագաւորն Սոսրով՝ յարուցեալ իբրեւ գհեղեղ անհուն, կամ որպէս առիւծ ընդդէմ որսորդաց և իբրեւ արջ որդեկոտոր՝ այսպէս և նա, թէպէտ միաբանեալ 'ի վերայ իւր տեսանէր զյուդիս, սակայն ըստ խորագիտութեան իւրոյ ոչ յայտնէր զերկնչիւն և զողովիւն իւր յերեսաց նորա, այլ հպարտութեամբ և մեծաւ սաստիւ առնէր պատասխանի: «Երթ ասա թագաւորին քո և եղբորն իմում Սաքանայ, եթէ 'ի վաղնջուց հետէ 'ի նախնեացն իմոց և յինէն մեծարեալ և պատուեալ էր տունդ ձեր՝ իբրեւ եղբոր մերոյ սիրելոյ, վասն որոյ ուստերօք և դստերօք ընդ միմեանս պատուաւորեալ էաք 'ի խնամութիւն: Արդ ոչ էր

պարտ և արժան քեզ թողուլ զանդամս քո և խոտորիլ 'ի բանս ծառային իմոյ կտրճին Հոռվմայեցուց: Իսկ կայսրն հիւսիսոյ առեալ զգօրս իւր՝ զիմեաց 'ի կողմանս Պարսից և յամառեալ անդեալ հասանել ջանայր 'ի դուռն Պարսից արքային. որ իբրեւ ետես թէ և այնպէս ոչ վճարեալ, այլ համարձակեալ զիմեալ գայ 'ի վերայ նորա, փախստական գնայ առաջի նորա և անկանի 'ի բուն թագաւորանիստն իւր 'ի մեծն Տիւբոն, և զպատրաստական զօրս իւր, որք էին փոքր 'ի շատէ մօտ առ ինքն ժողովեալ՝ կազմէր առաքէր ընդդէմ կայսերն և յօժարեցուցանէր զմն բազում մեծարանօք և կարասեօք, որ վկայեալ էր 'ի դրան նորա՝ փոխէր յայլ զանունս նորա և Ռոճվեհ անուանէր, հրապուրելով մղէր հարկանէր գնա ընդդէմ ալեացն և զօրավար զօրուն առաքեցելոցն 'ի նմանէ գնա կացուցանէր. որ վասն երկիւղի հրամանի նորա աւամայ կամօք յանձն առնոյր, այլ ինքն գիտէր զպարտիւն յանկարծաժողով տկար զօրուն Սոսրովու առաջի կայսերն: Առաքէր միանգամայն և երկիցս և չորրորդէր զբով զգուշութեամբ առ թագաւորն Սոսրով և ասէր, եթէ «Ոչ միայն վասն մահուան իմոյ, այլ վասն կորստեան զօրաց քոց յառաջագոյն ծանուցից քեզ, զի եթէ ոչ փութանակի յաւելցես ինձ զօրս 'ի թիկունս, ես ոչ զանդիտեմ 'ի մեռանելոյ. բայց ապա գիտասջիր»: Ապա

անդէն հրամայէր թագաւորն խոսրով գրել ըզ-
պատասխանին, եթէ «մի երկիցես յերեսաց նո-
րա, այլ մարտիր և յաղթեա»։ Իսկ 'ի վերջնում
նուազին յոյժ խրոխտացեալ գրէր առ նա առե-
լով, «գի եթէ յաղթել ոչ կարացես՝ իսկ մեռա-
նիլ ընդէր ոչ»։ Տեսեալ նորա գհրամանն գայն
խիտա՝ վերացուցեալ զձեռս իւր հանդերձ զօրօրն
յարեգակն և 'ի լուսինն, աղաղակեաց մեծածայն
և ասէ. «Աստուածք իմ, դատ արարէք ընդ իս և
ընդ թագաւորն իմ անողորմ»։ Եւ մխեալ 'ի պա-
տերազմն՝ անկան առաջի զօրացն Յուսաց ինքն
և զօրքն իւր, և եղեն իբրև զփոշի, զոր տանի մրրիկ
Արդ իբրև տեսին նախարարքն Պարսից գայն ևս
բեկումն մեծ, որ եղև զօրացն Պարսից, սկսան
քրթմնջել ընդ միմեանս և ասեն. «Մինչև յերբ
հոսեսցին վտակք արեանցս 'ի տեղիս տեղիս պա-
տերազմաւ անձանց Արեաց աշխարհիս. մինչև
յերբ իցեմք յահի և 'ի զողութեան արիւնհանդ
թագաւորիս. մինչև յերբ ժողովեսցին ինչք մեր
և ստացուածք, ոսկի և արծաթ 'ի գանձս արքու-
նի. մինչև յերբ պնդեալ կայցեն և կապեալ կիրճ
ձանապարհաց յարգելուլ զշահս աշխարհաց կող-
մանց կողմանց. մինչև յերբ սարսեալ թափեալ կան
հոգիք մեր յանձանց մերոց յահագին հրամանէ նո-
րա. ոչ ապաքէն սպառեաց եկուլ զընտիր ընտիր
ընկերս մեր առաջնորդս աշխարհաց. ոչ ապաքէն
բազում եղբարք 'ի ժամանակս ժամանակս երամ

երամ դասք դասք 'ի պէսպէս տանջանս հրամա-
նաւ նորա վճարեցան, և ոմանք խորատոյզ իսկ
եղեն. ոչ ապաքէն զայր 'ի կնոջէ, և զհայր
յորդույ եհան բաժանեաց յազգս հեռաւորս 'ի
ծառայութիւն և յաղախութիւն և 'ի զուժար-
տաբնակութիւն ընդ երեսս չարաշուք թշնամեաց»։
Չայս և նման սորին բազում շշնջէին գնմանէ.
այլ ոչ որ իշխէր համարձակապէս խօսել ինչ՝
մինչև լցաւ ժամանակ կատարածի կենաց նորա։
Ապա յարեաւ ոմն 'ի հաւատարիմ ընտանեաց նո-
րա նախարար մի՝ դայեակ անգրանկանն խոս-
րովու, որ Կաւասն կոչիւր. խորհուրդ արարեալ
ընդ նմա՝ ետ բառնալ գլխատակ հօրն խոսրո-
վու և զբազմութիւն եղբարց իւրոց և էառ զթա-
գաւորութիւնն։ Հնարելով և առաջնորդելով դա-
յեկին իւրոյ, հրապուրեաց պղտորեաց զմեծա-
յարմար կարգս բնակչաց դրանն խոսրովու և
խոտորեաց յանկարծակի զսիրտս ամենեցուն ըզ-
հետ սանուն իւրոյ՝ Կաւատայ, առ 'ի թագաւո-
րեցուցանելոյ գնա փոխանակ հօր իւրոյ։

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Սպանումն խոսրովու։

Բայց անսացէք ինձ սակաւիկ մի, և պատ-
մեցից կարճառօտիւք զխորագիտութիւն առն, եթէ

զիւրդ կամ որով օրինակաւ կամաց արգելուլ 'ի գառապեղն մահու գահեղ որսորդն՝ գառիւծն արեւելից, յորոյ 'ի գոչելն միայն ազգք հեռաւորը գողային և մօտաւորք յերեսաց նորա իբրեւ զմով հալեալ պակասէին: Նա այնպէս 'ի վայրկեան ժամանակի գողացաւ զամենեցուն սիրտս, և յարեաւ 'ի վերայ նորա իբրեւ յորքոյ միոյ և առնելով զայս ամենայն, ոչ զայլ թագաւոր և իշխան 'ի թիկունս կոչէր, ոչ զազգս և զլեզուս հեռաւորս զօրավիգն օգնականութեան սանտուն իւրոյ ընդդէմ հօրն պատրաստէր, այլ առաքէր միայն ծածկաբար առ կայսրն Հերակլիոս զետեղանալ նմանդէն, ուր էրն զօրօքն իւրովք հանդերձ՝ աւուրս ինչ: Եւ հրամայէր զրել հրովարտակս յերեսաց Կաւատայ առ մեծամեծս և առաջնորդս գնդից գնդից մեծի զրան թագաւորութեանն Պարսից. «Եթէ բարձաւ 'ի հօրէ իմմէ և ինձ առաւ իշխանութիւն թագաւորութեանս. պատրաստական լերուք սակաւ ինչ հեծելովք»: Եւ կացուցանել զնոսա առ խելս կամըջին Տիգրիս գետոյ՝ բոս վեհ Արտաշիւր քաղաքի յանդիման զրանն Տիգրոնի, ուր էր հայրն նորա Խոսրով պահպանեալ մերձակաց զօրօքն իւրովք: Եւ քարոզն մեծաբարբառ ազադակէր յաջմէ և յահեկէ Կաւատայ և ասէր. «Ո՞վ է մարդ, որ սիրէ զկեանս և կամի տեսնել զաւուրս իւր 'ի բարութեան, վաղվադեսցի ընդ առաջ նորոյ թագաւորութեանս Կաւատայ,

զի սա է արքայից արքայ»: Եւ բացին զգրուսս Անյուշն բերդի. և յախուռն կոչէր արտաքս զամենայն կալանաւորս արքային՝ 'ի բազում ժամանակաց արգելեալս 'ի ստուերս մահու, անթիւ րազմութեամբ յոյժ յոյժ և ասէին ցնոսա. «Եկայք ելէք թշուառականքդ սրտառուչք 'ի Խոսրովայ, զի ձեզ բացան դրուներ կենաց 'ի նորընծայ թագաւորէս՝ յորդուոյ նորա Կաւատայ»: Եւ բեկեալ խրաքանչիւր ուրուք զշղթայս իւր՝ դիմեցին առ հասարակ արտաքս: Եւ ելանէր ձայն գոչելոյ օրհնութեան նոցա յերկինս, որք օրհնէին զԿաւատ և ասէին. «Արքայ՝ յաւիտեան կեաց». և մխեալ յինաիր ընտիր երիվարս՝ ասպատակէին 'ի վերայ Խոսրովու. շղթայք իւրեանց 'ի ձեռս իւրեանց հեծեալք արշաւէին յայսկոյս յայնկոյս, արհամարհելով զԽոսրով: Ապա և բազումք 'ի գնդից գնդից՝ 'ի զանապահաց և 'ի թիկնապահաց, և յանուակրաց զրանն Խոսրովու՝ առեալ գնշանս դրօշից իւրեանց, դիմեցին առ Կաւատ որդի նորա: Եւ որք ֆնացինն անդրէն 'ի զրանն՝ ձեպէին զնոսա պատգամաւորքն Կաւատայ զգուշութեամբ ունել պահել զԽոսրով՝ ապա եթէ ոչ, մահու մեռանիլին: Արդ իբրեւ լսէր Խոսրով զբարբառ ազադակին աշնորիկ՝ ասէ ցայնոսիկ որ մօտն կային. «զի՞նչ են ձայնք կողմանցն աշնոցիկ». և նոքա լսեցին, քանզի պատկառէին պատմել նմա: Եւ խառնաձայնք փողոցն ևս քան զկս ստիպէին: Դար-

ձեռք առնէ ցնոտա որք մերձն էին. «զի՞նչ են ան-
կարգ հնչմունք բարբառոցն». և նորա ասեն,
«Քանզի կամի թագաւորել փոխանակ քո որդի-
քս կաւատ և ամենեքին ընթանան առ նա. և
անա ձակատեալ յանդիման չքաղաքիս առ եղբոր
գետոյն, և արձակեաց զամենայն կալանաւորս
մեծի բանտին զարգելեալսն 'ի հրամանէ քումմի,
և ցնծալով ամենեքեան օրհնեն զնա՝ արքայ կար-
գալով»։ Իբրեւ լուաւ զայս ամենայն աղէտս գո-
ժին, մանաւանդ զարձակումն կալանաւորացն՝
հաչէր, հառաչէր, վայէր, վարանէր յանձն իւր
ոչ 'ի նստելն իմանայր և ոչ 'ի յառնելն զգայր
ամենեկն. քանզի ետես զգօրն անազին հասեալ
'ի վերայ իւր։ Եւ լեալ հետիոտս ընդ դուռն բու-
րաստանին իւրոյ, զնաց և թագեաւ ընդ ծառով
և կայր զօղեալ թափեալ ոգի նորա 'ի յանկարծ
երկիւղէն. և զիտէին աչք իւր վերանալոյ 'ի վե-
րայ նորա անողորմ սրոյն։ Ապա եկին հասին 'ի
վերայ նորա դուռնդք ամենայն շուրջ զապարա-
նօքն. և զհետ մտեալ խնդրակէն՝ գտին զնա 'ի
տեղւոյն, ուր նստէր վարանեալ. և տծեալ զնա
արտաքս քան զպարիսպն՝ մուծին 'ի սրահ մի,
զոր Քատակի հնգուկն կոչեն՝ յապարանս Մա-
րասպանդ կոչեցելոյ։ Եւ իբրեւ եմուտ ստուգեաց
գտեղւոյն և գտանուտեառնէն, բախեալ զկուրծս՝
հեծելով ասէր. «Վայ ինձ, եղբւկ եմ ես, ռրպէս
հրապուրեցայ 'ի կախարդացն, որք ըղձային ինձ

'ի Հնդկիկա՝ Մարասպան տեղւոյն ըմբռնեալ։ Եւ
արդ անա եհաս ինձ ըստ բանի նոցա ցնորք, այլ
ոչ ճշմարտութեամբ»։ Եւ պահեալ զնա առ այն
օր՝ 'ի վաղիւն բառնային սրով զգլուխն, բար-
ձեալ զչարն 'ի միջոյ։ Նոյնպէս և զեղբարս իւր
կաւատ արքայ յոտից և 'ի ձեռաց անպիտանս
տրարեալ՝ կամէր խեղութեամբ շնորհել նոցա
կեանս. ապա յամբաստանութենէ բազմաց բար-
ձան և նորա սրով։ Եւ ինքն կալաւ գտեղի Խոս-
րովու հօր իւրոյ թագաւորութեանն։ Եւ էր բա-
րեխորհ ողորմած առ ամենայն աշխարհս և առ
ծառայս իւր. արձակեալ յիւրաքանչիւր տեղիս
զամենայն կալանաւորս, որք էին 'ի զիպահոջ
զրան հօր իւրոյ՝ զրեալ հրովարտակս ընդ ամե-
նայն սահմանս թագաւորութեան իւրոյ՝ ցնծու-
թեամբ և ուրախութեամբ կեալ ամենեցուն։ Եւ
զամենայն հարկս և զմաքս արքունի երեքամեայ
ժամանակաւ ընդ ամենայն տեղիս իւրոյ տէ-
րութեան շնորհեալ ամենեցուն. նա և ջանայր
տոնել, զի մի՞ ոք կապեացէ զսուր իւր յազդեր
իւրում զամենայն ժամանակս թագաւորութեան
իւրոյ։ Այլ քանզի վիրաւորելոց էին զմեզ մեղք
մեր՝ անտեղունչ անկարգ ժամանակօք, ընդու-
նայն կորեան խորհուրդք նորա, կարճեցաւ կէտ
կենաց նորա և տեալ ամիսս եօթն՝ յաւելաւ առ
հարս իւր հայրասպանն այն. քանզի բառնալոց

էր թագաւորութիւնն 'ի տանէ Սասանականացն, և տալ 'ի ձեռս որդւոցն Իսմայելի:

ԴԼՈՒԽ ԺԴ.

Յաղագս Վիրոյի աշխարհակալ կաթուղիկոսութեանն Աղուանից, և մեծամեծ վշտակրութեանն և Աստուծոյ խնամոցն:

Ապա 'ի գտանել ամենեցուն զթողութիւն յանցանաց իւրեանց 'ի նորընծայ թագաւորէն Կաւտայ՝ շնորհելով զմիւս ևս պարգևս՝ կարի իմն ախորժելի թուէր կալանաւորացն և այնոցիկ, որք 'ի զիպահոջն էին պահեալ 'ի մեծի գրանն և որոց մոռացեալ էր զյոյս իւրեանց գառնալ յիւրաքանչիւր աշխարհս և յերկիր ծննդեան: Որք փութանալի յուղարկէին 'ի հրամանէ նորա՝ մեծաւ փափազանօք գնացին 'ի տունս հայրենի: Ընդ որս էր և կաթուղիկոսն մեծ իշխանութեան Աղուանից, Վիրոյ անուն նորա. այլ հաւճարեղ և իմաստուն, զօրաւոր 'ի բանս իմաստութեան, և լեզու նորա իբրեւ գրիչ երազագրի 'ի պատմութիւնս խօսից խորհրդականաց և 'ի մտաւոր խօսս թագաւորաց և մեծամեծաց: Նաև խոնարհախօսութիւն նորա քաղցրալուր ռամկաց և խառնիճադանձ ժողովրդոց, որ երկայնէր զխօսս իւր համեմատեալ ընդ ճառս իմաստնոց և ընդ առակս նոցա: Շարէր յօրինէր

պառակս բերանոյ իւրոյ, զորօրինակ զմարգարիտ յոսկի յեռուցու՝ մանաւանդ 'ի թարգմանութեան լեզուին Պարսից վարժեալ զամս քսան և հինգ 'ի զիպահոջ առ գրանն Խոսրովու՝ յանցական գտեալ ընդ ապստամբողս մեծամեծաց իշխանաց աշխարհին Աղուանից, որք ապստամբեցան յարքայէն Պարսից և կորեան անկան բազումք 'ի նոցանէ՝ ոմանք 'ի սուր, ոմանք 'ի խեղութիւնս անդամոց և ոմանք տարադրեալք յաշխարհս հեռաւորս: Իսկ նա փախստեայ անկանէր 'ի դուռն արքունի, և յաջողեցաւ առաջի նորա. զի շնորհք սրբոյ նշանի նորա յորդեցին նմա ճանապարհ 'ի դուռն թագուհոյն, որ մեծաւ ջանիւ կարաց գտանել 'ի պարգևի զկեանս նորա 'ի թագաւորէն: Բայց մեծաւ երգմամբ հաստատէր յոնձն իւր թագաւորն վասն նորա՝ յամս կենաց իւրոց ոչ գառնալ նմա յերկիր իւր. այլ կալ նմա՝ ի զիպահոջն առ գրանն, եւ ոչ արգելոյր 'ի նմանէ զհասս իշխանութեան աթոռոյ նորա և ոչ զանուն կաթուղիկոսութեան երաճ 'ի նմանէն. այլ պահէր զնա իբրեւ զանօթ ինչ ընտիր և խնայէր 'ի նմա իբրեւ յերկալ քաջութեաց յօր մարտի և սլատեբազմի, մինչև մերձեցաւ ժամանակ պանդխտութեան նորա և եհաս երկունք հարուածոց անողորմ տանջանաց 'ի ձեռն չար թշնամեաց աշխարհիս Աղուանից: Եւ առաքէ զնա Աստուած որպէս երբեմն զՄովսէս 'ի Մափրամայ, զի եկեալ կորզեսցէ հանցէ 'ի ձեռաց

արուսապան և իգաչար ազգին առ 'ի բուծանել
զաւակ 'ի վերայ երկրի գասկաւ մնացեալսն՝ մի
յազգէ և երկու 'ի քաղաքէ: Արդ իբրև ել նա
յարքունուստ և եկն 'ի սահմանս ծննդեան իւրոյ,
փարէր անկանէր ամենայն ուրեք գդրամբք և
զյատակօք եկեղեցեաց իւրոյ վիճակին. հեղոյր
յորդէր զարտասուս և կրկնեալ զծունը՝ թանայր
զգետինն, և դարձեալ 'ի յառնելն քաջալերէր զինքն
և մխիթարէր զորս ընդ ինքեան էին՝ գոհանալով
զԱստուծոյ, որ եղերծ գնա 'ի ժանեաց առի-
ծոյն և շնորհեաց նմա տեսանել միւսանգամ
զյարկս սրբոց եկեղեցեաց. և խորհէր հանդէս
սակաւ մի և լնուլ զանձուկ սիրոյ խանդաղատա-
նաց իւրոց բազմաժամանակեայ հեռաւորու-
թեանն: Բայց առաջի կայր նմա սուգ անհնարին
և քրտունք տեսանելոյ զկործանումն, որ ընդհուպ
լինելոց էր: Զի մինչդեռ սփռեալ էր զանձուկ
սիրոյ իւրոյ 'ի տեղիս տեղիս սննդեան իւրոյ՝
անկարծակի երկրորդեաց հնչեաց հողմն հիւս-
սային և բախեաց զծովն մեծ արևելեան. եկն և
զազանն ապականիչ հանդերձ արիւնարբու կո-
րեամբն իւրով՝ Շաթն կոչեցելով, որ նախ հաս-
տատէր զերեսս իւր ընդդէմ Վրաց աշխարհին՝
քաղաքին Տփլսեաց. և ոչ զոք գտեալ 'ի ներքս
յառաջին քաջ արանցն, տեղի գտեալ սփռելով
զոխսն մթերեալս սակս առաջին նախատանացն
'ի նոցանէ, պաշարեաց զքաղաքն և սկսաւ մար-

տրնչել: Նեղէր զբնակիչսն որ 'ի նմա, որք դար-
ձան ընդդէմ նորա. և յոյժ աշխատեալք որպէս
յառուրս երկուց ամսոց, 'ի զուր ջանացին ընդ-
դէմ հրամանի կատարածի կենաց և հեղման արեան
իւրեանց, որ անդ էր դիպելոց: Յայնժամ գո-
չեաց զազանն ահագին 'ի վերայ նոցա, որսացաւ
և հեղձոյց բաւական կորեանց իւրոց, ելից զմօ-
րիս իւր որսով և զգօրս իւր յափշտակութեամբ,
որք վերացուցեալ զսուրս իւրեանց առհասարակ
զիմեցին 'ի վերայ պարսպին, ուր զմիմեարք զի-
զանալով տնչափ բազմութեանն՝ վերանային քան
զպարիսպն գեր 'ի վերոյ: Եւ անկանէր ստուեր
խաւարային 'ի վերայ եղկելի բնակչաց քաղաքին՝
լուծան յօդք անդամոց նոցա, թուլացան բազուկք
նոցա, մատնեցան 'ի պարտութիւն, անկան յետս
'ի պարսպէն՝ խուճապեալք որպէս ճնճղուկք ըմ-
բոնեալք 'ի գործիս որսորդաց, ոչ ոք կարելով
ժամանել 'ի տուն իւր՝ ձայն տալ ահագին գու-
ժին, հրամայել սիրելոյ ամուսնոյ իւրոյ զթալ
'ի ծնունդս որովայնի իւրոյ, կամ զմտաւ ածել
ծնողաց զծնողական գութս. այլ պակուցեալք ջա-
նային ծածկել զանձինս իւրեանց ոմանք 'ի վե-
րայ տանեաց, ոմանք 'ի մէջ խողովակաց: Իսկ
բազումք զիմեցին 'ի սուրբ յարկս եկեղեցեաց՝
լուռն հարեալ գեղջերուէ սեղանոյն: Եւ ելանէր
զոչիւն հառաչման նոցա ըստ նմանութեան բազ-
մամբոխ հօտից մաքեաց առ գառինս, կամ մօր-

առ մանուկ իւր. և զհետ նոցա հնձողք անողորմք։ Որոց ձեռք իւրեանց հեղուին զվտակա արեանց, ոտք իւրեանց կոխէին զդիակունս և աչք իւրեանց տեսանէին զգիւթաւար իբրև զհեղեղս կարկառի։ Եւ յորժամ հատան ձայնք ողբոց և վայից, և ոչ մնաց ապրեալ և ոչ մի, ապա գիտացին և նոքա, թէ յագեցան սուրբ նոցա։ Եւ ածին զերկոսին իշխանն՝ զմին պետ կողմնակալութեանն Պարսից, և զմիւսն՝ ի բուն բնակչաց աշխարհին Վրաց, որք իբրև ածան ձերբակալք առաջի թագաւորին, հրամայեաց փորել զաչս նոցա։ Փոխանակ զի կոյր նկարեցին զպատկեր նորա՝ ի նախատել գնա. և դռն չարչարանօք հեղձամահ արարեալ զնոսս ողջէն՝ վարեցին զմորթ նոցա յանգամոց նոցա և պրկեալ կանգնեալ լցեալ գնդա խոտով կախեցին ի վերուստ զպարսպէն։ Յայնժամ ձեռս արկին յարկեղս գանձուց մթերեալս՝ և ծանրաբեռնեալ ամենայն բազմութեան զօրացն, բերէին գնէին առաջի բռնաւորին իւրեանց շեղջս շեղջս և կոյտըս կոյտս. և այնչափ յաճախեալ բերին առաջի նորա, մինչև ձանձրացեալ հայել տեսանել զանհամար թիւ տաղանդաց ոսկւոյ և արծաթոյ։ Իսկ զգարդս եկեղեցեաց զակնակապ զմարգարտայեռ սպասուցն ո՛վ իցէ բաւական առ ի պատմելոյ։ Արդ իբրև կատարեաց նա զկամս իւր և հրամայեաց բառնալ անտի զաւարն ամենայն, ինքն չուեալ հանգերձ գանձիւքն դառնայ ի տեղի իւր։

Եւ թողեալ զգօրս պատերազմողս ի ձեռս որդւոյն իւրոյ Շաթայ հանդերձ զառախարակօք արամբք քաջօք՝ երթալ հրամայէր ի սահմանս Աղուանից, և պատուիրէր նոցա զայս ինչ. «Եթէ ելցեն մեծամեծք և առաջնորդք աշխարհին ընդ առաջ որդւոյն իմոյ և տացեն ի ձեռս զաշխարհն իւրեանց ինձ ի ծառայութիւն, և ընդարձակեցեն զքաղաքս և զամրոցս իւրեանց և զվաճառս առաջի զօրաց իմոց, թողացուցէք և դուք նոցա կեալ և ծառայել ինձ. ապա եթէ ոչ, մի խնայեացէ ակն ձեր ի նոսա յամենայն հասակ արուի. և զմատաղատունկս արուացն և զագգս իգականացն պահեցէք ինձ և ձեզ ի ծառայութիւն և յաղախնութիւն»։ Եւ մեկնեալ ի միմեանց զօրացն՝ արարին ըստ բանին ըստ այնմիկ։ Ապա եկին հաւին ի հրամայեալսն։ Յայնժամ առաքէր (Շաթ) պատգամս ըստ բանի հօրն իւրոյ առ կուսակալ իշխանն Պարսից, որ էր մարզպան Աղուանից աշխարհիս՝ Սեմա Վշտնասս անուն, և առ նոյն կաթողիկոսն Վիրոյ, զոր վերագոյնն ասացաք։ Եւ ոչ առեալ յանձն Պարսկին՝ «Ո՞վ ես, ասէ՛ և ուստի, տունդ Աղուանից, զի եղից ես փոխանակ դոցա գանձն իմ ընդ հրամանաւդ ընդ այդուիկ»։ Եւ առեալ զագիսն իւր ընդ իւր՝ յափշտակեալ և զբազումս ինչ յաշխարհէս աստի՛ զերծաւ գնաց անկաւ ի կողմանս Պարսից։ Իսկ հայրապետն Աղուանից Վիրոյ որպէս լուաւ, եթէ հնաւ լուծ

ծանրութեանն 'ի պարանոց իւր միայն, վարանէր յանձն իւր, կասկածէր, երկնչէր 'ի Պարսից թագաւորէն: Քանզի վասն նորին իսկ անուան ապրտամբութեան պանդխտացեալ էր նա յօտարութեան յաքսորս 'ի բազում ժամանակս. և անսպաւառ պատգամացն և կալ առաջի թշնամւոյն վասն բեկման և կորստեան աշխարհիս կամէր յանձն առնուլ: Ապա ըստ խորագիտութեան իւրում գրէր թուղթ 'ի ծածուկ առ թագաւորն Պարսից զսպառնալիս թշնամւոյն. զի եթէ ներեսցէ թագաւորն, հաճեսցէ անգամ մի զմիտս թշնամւոյն իւր առաջի կալով, ապա թէ ոչ, զի 'ի բաց դնասցէ յաշխարհիս սահմանաց: Եւ մինչդեռ նա ակն ունէր պատասխանելոյ 'ի թագաւորէն, կամէր հուպ ունել պահել զպատգամաւորսն որք առաքեցան 'ի թշնամւոյն, կալեալ զաչս նոցա սակաւ արծաթով տանէր բերէր գնոսա պատճառս կազդուրելով: Երբեմն ասէր՝ «կոչեցից զգլխաւոր առաջնորդս ամենայն գաւառաց աշխարհիս, զի միաբանեսցեն և նոքա ընդ իս 'ի պատասխանի հրամանի թագաւորին ձերոյ». և երբեմն ասէր՝ «ոչինչ է պիտոյ յամենալ ինձ բազմացն խորհրդակցութեան, այլ ես ինձէն պատասխանի յօրինեցից ըստ պատշաճի թագաւորին ընծայիւք և ըստ պատուոյ ողջունի թագաւորին ձերոյ»: Յայնժամ սկսան պատգամաւորքն ստիպել և ասեն. «զի՞ կաս, հիմ յապաղես, զի անա եհաս օրն սահմանեալ ասպա-

տակ սփռելոյ ընդ ամենայն երեսս Աղուանից. յայտնեցաք անա քեզ զծածկեալ խորհուրդ իշխանացն մերոց և տեսառն մերոյ՝ Շաթայ: Ապա եթէ ոչ կամիցիս առնել ըստ հրամանի նորա, աճապարեա գերծանել փախչել, քանզի գտին անձինք մեր մեծարանս և տուրս 'ի ձեռաց քոց. և երկնչիմք մեք յԱստուծոյ մերոյ և չկարեմք նենգել և տեսանել թէ՛ մխեսցին ձեռք բազմութեան զօրաց մերոց 'ի ձեզ և 'ի մերձակայ բնակս և 'ի ժողովուրդս քո»: Մինչդեռ նոքա զայս խօսէին, յանկարծակի պատեաց մէզն և մատախուզն զամենայն երեսս երկրիս մերում առ հասարակ, զգաշտս և զգլուխս լերանց, զբլուրս և զխորս ձորոց, և ոչ ուրեք մնաց քայլ մի ոտին յամենայն սահմանս երկրի մերում, 'ի շէնս և յագալսիս, 'ի սունս և յանցս ճանապարհաց. բերան ամենեցուն կարգայր վայ, վայ: Գոչիւն բարբառոսացն ոչ լռէր. և չէր՝ ուր ոչ ելանէր սատակիչ բարբառ չար թշնամեացն, և այն 'ի միում տուր և 'ի միում ժամու: Քանզի բաժանեցին յառաջագոյն վիճակաւ ըստ գնդից գնդից զգաւոս և զշէնս, զհեղեղատս և զգետս, զաղբիւրս և զմօրս, զլերինս և զգաշտս՝ յամենեւին միապէս ըստ ժամադրին սփռեալ զասպատակն աշխարհակուլ. և 'ի ծագաց մինչև 'ի ծագս դողային սահմանք մեր: Ապա այնուհետեւ անդ էր տեսանել նմանապէս կատարել բարբառոյ մար-

գարէին. «Եթէ զորօրինակ փախնուցու մարդ յիւրեայ առիւծու և պատահեսցէ նմա արջ. և զերծեալ 'ի նմանէ՝ անկանիցի 'ի տուն իւր և յեցուցեալ զձեռս իւր յորմն՝ հարկանիցէ գնաօձ». այնպէս հասին 'ի վերայ մեր աւուրքն այնոքիկ: Զի յերեսաց սրոյն, որպէս յահեղ առիւծէ 'ի մագիլ գիշաքարշ բեկանող արջոյն 'ի ժանիս սովոյն մատնէին. 'ի միասին լքեալք, յօգալոյծք, սովաբեկք, ակամայ դիմեալք 'ի գերութիւն՝ որպէս 'ի չարութենէ օձից 'ի յահե տեսեան դառնաշունչ թշնամւոյն խածանէին: Ապա 'ի ծածկել զմեզ ծովային ալեացն այնոցիկ՝ զհետ մտեալ կաթուղիկոսին մերոյ, հանին գնա 'ի տեղուշէ ապառաժ վիմայատակ լերանցն 'ի գեղջըն, որ կոչի կողթ ագարակ, և թողեալ նորա զկահ և զկարասի իւր և զսպաս գանձուցն՝ հեծեալ 'ի ձի փախստական լինէր առաջի նոցա: Եւ ոչ ոք կարաց ընդ նմա ելանել 'ի սպասաւորաց իւրոց. բայց մի ոմն յապաեկաց աշխարհիս՝ անուն նորա Գաղ Վշնասպ, այր յաղթանդամ և զօրեղ 'ի տոհմէ գնդապետութեան ազգին իւրոյ, նա միայն ժամանեաց ելանել ընդ նմա: Եւ ոչ արգելին զարշաւանս թշնամւոյն վիմախառն ձորախիտ ապառաժք լերանց Արցախական ամուր գաւառացն. այլ գործեցին մեղք մեր առաջի նոցա զգոռարինսն 'ի դիւրինս. առանց գայթակղութեան էին գնացք ընթացից երիվարաց նոցա

'ի վերա գլխոց լերանց. հասին զհնի կաթուղիկոսին թշնամիքն, լարեցին զաղեղունս 'ի վերայ նորա յիւր դառնութեան: Յայնժամ սքանչելի նորհք սուրբ խաչին, զոր ունէր ընդ իւր, անջրպետեաց 'ի մէջ նորա և թշնամեացն. և ոչ մխեցաւ 'ի նա ձեռն յաւուրն յայնմիկ: Եւ 'ի նսեմանալ աւուր զերծեալքն ուխտիւք խնդրէին զխաւար գիշերոյն առաւել քան զլոյս տունջեան. և 'ի գիշերին յայնմիկ ընդարձակէր ճանապարհն փրկութեան մեծի հայրապետին և ամենայն ապրիւոյն: Եւ կրկնեալ անդրէն հասին պատգամաւորքն թշնամւոյն, «Թէ արա զայդ և ապրեսցիս զու և տուն քո և ամենայն մնացորդք երկրի քո, ապա թէ ոչ՝ հրամայեցաւ յինէն ունել ածել զրեզ առ իս ակամայ կամօք»: Եւ ժողովեալ առ ինքն կաթուղիկոսին զամենայն գլխաւորս, զորդիս թագաւորագանց և մեծաց աշխարհիս, զգաւառապետս և զգիւղապետս, զերիցունս և զսարկաւազունս, և զգպիրոս, որք 'ի ժամուն անդ հանդիպեցան յամրոցին Զարարերդոյ, և ասէ յնոսա. «Արք եղբարք՝ դուք ինքնին գիտէք զհարուածս մեծամեծս, զահ և զզոլունս անյագ և անողորմ սրոյն, որ վասն մեղաց մերոց առաքեցաւ մեզ և ընկղմեաց յանկարծակի զանձինս մեր, և ահա եմք 'ի տարակուսանս և ոչ գիտեմք յո երթիցուք, կամ ուր փախիցուք յերեսաց նորա: Եւ արդ՝ եթէ արասցուք ըստ կամաց նոցա

և եթէ ոչ, սակայն օր մահուան մերոյ 'ի ձեռս նոցա յամենայն ժամ նկարեալ է առաջի աչաց մերոց. ես անսացից տեսանել զօգուտն ձեր խորհրդով՝ վաղվադակի արարէք ինձ պատասխանի. ստիպէ զիս եկեալ պատգամն, և սա ոչ 'ի ռամկաց, այլ նախարար 'ի զօրս թշնամեացն, և հաւատարիմ դայեակ և դաստիարակ թագաւորորդւոյն Շաթայ»։ Իբրեւ զայս խօսեցաւ՝ ձայն բարձին միաբան և ասեն. «Ընդէր խօսի տէր մեր ըստ այդմ բանի այգանել զթշուառացեալ անձինս մեր։ Իսկ արդ գուցէ՞ ոք 'ի մէնջ իմաստնագոյն քան զքեզ՝ ճանաչել զիմաստութիւն և զխրատ, կամ համարձակեացնէք առաջի քո խօսել զբանս հանճարոյ։ Արդ եթէ երկայնամտեսցի մեզ մարդասէրն Աստուած, մի՞ յապաղեր որպէս հովիւ քաջ զնել զանձն քո 'ի վերայ մեր վասն որոյ և մեք ըստ կարի մերում գիցուր զանձինս 'ի վերայ քո»։ Յայնժամ ասէ ցնոսա. «Եթէ միայն Տէր հաճեսցի, ես ոչ զանգիտեմ յերկիւղէ նոցա։ Բայց դուք զայս արարէք զոր ասեմ ձեզ. իւրաքանչիւր ոք 'ի ձէնջ ըստ կարի իւրում բերցէ արծաթ և ոսկի և հանդերձս. և մի ազահեսցեն սիրաք յինչս ձեր, զի կարասցուք ցածուցանել զերեսս նոցա պատարագօր»։ Յայնժամ բերեալ յօժարութեամբ ամենեցուն առաջի նորա. ապա եհան և նա բազում ինչ 'ի զանձուց իւրոց, որ ինչ պատշաճ էր 'ի պա-

տիւ յընծայ նոցա պարգեաց։ Եւ զեկեալն առ ինքն զդայեակ արքայորդւոյն հարցեալ, և ստուգեալ 'ի նմանէ զանուանս մեծամեծաց և իշխանաց, նախարարաց և զօրավարաց, և պետաց ցեղից ցեղից ամենայն զօրուն ըստ առաւելութեան և ըստ խոնարհութեան նոցա, զի գիտասցէ պատուել կարասուովն։ Եւ այսպէս բաժանեալ զինչսն ըստ անուանց տոհմից նոցա, և գրով նշանակեալ կնքեաց. և հրամայեաց կահավարից և սայլից բառնալ, և ասէ ցոր անդն կային. «Իրաւունս համարիմ ես բաց 'ի խառնիճազանձ ժողովրդոց՝ ձեզ ամենեցուն յայտնի անձանց դալ 'ի բանակ այլազգւոյն, զի հաւատարմագոյն լիցի յաչս նոցա երթն իմ ձեօք հանդերձ 'ի հնազանդութիւն նոցա»։ Իբրեւ լուան զայս՝ բազումք յօժարեցան զհետ նորա և սակաւք սրտաբեկեալ։ Եւ թոյլ տուեալ՝ ոչ զոք բռնադատէր, և ասէ. «Քաջալերեցարուք, որդեակք՝ մի երկնչիք. քանզի առաջնորդ է մեր Հոգին ճշմարտութեան և զաւազանն Մովսիսի, շնորհք սուրբ խաչին Քրիստոսի առ 'ի հարկանել զալիս ծաւալեալ ծովուն առաջի մեր»։ Եւ չուեալ անտի՝ գնաց յառաջ ելանել. և իբրեւ անցին ընդ ձորս լեռանց և թափեցան 'ի զեղեցկատես վայելուչ հարթհաւասար յուրի դաշտն Ուտի գաւառին, ոչ կարէին իմանալ նշմարել զտեղին ընդ որ անցանէին յանթիւ բազմութենէն զօրացն Շաթայ. այլ որպէս

երբեմն 'ի մէջ Կարմիր ծովուն, նոյնպէս և սահմանք անթիւ բանակին մինչև 'ի հասանել նոցա 'ի գունն արքայորդուն պարսպէին զնա ընդ աջմէ և ընդ ահեկէ: Եւ գտին զնա բանակեալ 'ի նմին գաւառի ըստ հիւսիսոյ կողմանէ մերձ 'ի մեծ քաղաքն Պարտաւ 'ի մէջ յորդաբուլի մօրաջուրցն: Անդ տեսաք զբազմոցս նոցա 'ի գունն 'ի վերայ ծնդաց ըստ նմանութեան փաղանգաց ծանրաբեռն ուղտուց. իւրաքանչիւր կոնք մի լցեալ մսով յանաւորք անասնոց, ըստ նմին և սկտեղք, յորում թանային յուտելն իւրեանց յաղաջուր, և զբաժակա և զըմպելիս արծաթեղէն քանդակունս յոսկի համակեալս, զորս բերեալ էին յաւարէն Տփլեաց. ընդ նմին և զըմբոցս եղջիւրեղէնս և զշորմաձկս փայտեղէնս մեծամեծս, որով զարգանակն լափէին. և նովին պարարտական սաղոյց անուռայ աղտիւքն՝ յաբխոռն յանգգայս, 'ի միոյ բաժակէ՝ երկու երկու կամ երեք երեք 'ի նոցանէ զանապակ զինին, կամ զկաթն ուղտուց և ձիոց յանյազ որովայնս իւրեանց իբրև 'ի տիկա ուռուցիկա չափէին: Ոչ օրինաւոր մատուցակք էին առաջի նոցա և ոչ սպասաւորք 'ի թիկանց կողմանէ, և ոչ անգամ որդւոյ թագաւորին, բայց զինաւորք, որք զգունն նորա պահէին շուրջանակի ասպարափակ նիզակախա զգուշութեամբ: Եւ իբրև մուծին զնոսս 'ի ներքս ըստ մի դռնապահս մինչև ցերկրորդն՝

և զընծայս ողջունին բարձեալ 'ի բազկաց մերոց զինի կաթուղիկոսին, ապա ընթացան ընդ առաջ նորա և հրամայեցին ամենեցուն փոխել ոսն ոսն և երկրպագանել երիցս անգամ. և զայլսն արգելեալ յերկրորդ դրանն և փոխեալ 'ի նոցանէ զօժիտսն 'ի բազուկս իւրեանց, տարան զկաթուղիկոսն միայն 'ի ներքսագոյնն, ուր նստէր արքայորդին: Եւ 'ի հանդիման լինելն երկիր եպագ կաթուղիկոսն 'ի վերայ երեսաց իւրոց և մատոյց նմա զպատարագսն, նոյնպէս և մեծամեծացն ամենեցուն: Եւ ընկալեալ 'ի ձեռաց նորա, և յոյժ բերկրեալ 'ի տեսանելն զնա հանդերձ բազմութեամբն երթեալ առ նա, նստել հրամայեաց նմա մերձ առ ինքն 'ի խորանի անդ. և հայեցեալ ընդ երեսս կաթուղիկոսին իբրև ժամ մի՝ ասէ. «Հայր իմ ես դու, և տեսիլ քո իբրև զտեսիլ Աստուծոյ. և զի՞ յամեցար դալ առ իս, զի ոչ լինէր այդ շտապ տագնապի 'ի զօրաց իմոց աշխարհի քո: Եւ արդ 'ի զալդ քո ելցեն հրամանք յերեսաց իմոց առ ամենայն զօրս զօրութեան իմոյ, զի զարձցին անդրէն 'ի բանակս իւրեանց և ոչ ևս ելցեն ասպատակ սփռել ըստ սահմանս երկրի քո. և բերանոյ քո հնազանդ լիցի ամենայն զօրութիւն իմ. և ես ուխտեցիք քեզ երդմամբք յարև հօր իմոյ՝ Ջերու Սաքանայ, զի զոր ինչ ինչդրեսցես յինէն՝ անվրէպ կատարեցիք: Եւ դու պատուէր տաջիր յամենայն իշխանութեան քո,

զի դարձցին յիւրաքանչիւր տունս և ՚ի վաստակս իւրեանց և ՚ի գործս ձեռաց: Եւ ասպատակեցից ես ընդ աշխարհս, որք շուրջ գրեւ, և բերեալ հանգուցից զաւարն և զկապուտն ՚ի սահմանս քո, և փոխանակ միոյ բեկմանն կրկին հատուցից քեզ զիւթիւն մարդոյ և անասնոյ, զի ստացաւ հայր իմ զաշխարհս զայսոսիկ երեսին՝ Աղուանից, Լըփնաց և Չողայ յիւր սեպհական ժառանգութիւն յաւիտեանական»: Յարեաւ կաթուղիկոսն և երկրպագեալ նմա ասէ. «Ծառայք քո և հօր քո եմք՝ ես և ամենայն բնակիչք երկրիս, ինայեաւ այսուհետեւ յանձինս ծառայից քոց և դարձո զսուրբ քո ՚ի մէնջ, զի քեզ ծառայեսցուք և հօր քո՝ գործօրինակ ծառայեցաք Սասանականին»: Եւ զայս ասացեալ՝ զօրութեամբ սրբոյ խաչին շիջաւ ցատումս բարկութեան զազանաբարոյ իշխանին և ամենայն նախարարացն և զօրացն, և եղեն զգօնացեալ իբրեւ զոչխարս և իբրեւ զօրս երկիւղածս յԱստուծոյ առ սիրելի եղբարս և առ համաշունչ քաղաքակիցս և դրացիս: Եւ կարդային զանուն կաթուղիկոսին ըստ անուան արքայորդւոյն իւրեանց, Աստուած Շաթ և Աստուած կաթուղիկոս, և զանուանս երթելոցն ընդ նմա՝ սիրելի եղբարս: Ապա հրամայեցաւ նոցա նստել յուտել ընդ ինքեանս: Եւ իջուցին գնոսս ՚ի վերայ ծրնգաց ըստ օրինի իւրեանց՝ եղեալ առաջի զամանս ՚ի մսոյն պղծոյ, և ոչ կամեցան ճաշակել, զի էին

աւուրք պահոց քառասնորդացն, և թոյլ տուեալ ըստ կամաց ծառայիցն Աստուծոյ՝ բարձին զմիսն և բերին եղին հացս սակաւս անօսրոնս՝ խարշեալս ՚ի տապակի, և գոհացեալ զԱստուծոյ օրհնեցին, բեկին կերան և հաճեցին զմիտս նոցա: Եւ յարուցեալ յընթրեաց անտի հրամայեաց յուղարկել զկաթուղիկոսն հանդերձ իւրայնեօքն, զի երթիցէ ՚ի քաղաքն և հեշտութեամբ ազցի ՚ի տան իւրում: Ապա յայնմ օրէ էր ընդ նոսա ՚ի րանակի նոցա ՚ի չուել նոցա և ՚ի նստել, եւ իբրեւ հաստատեցան սիրաբ նոցա ՚ի նա, ապա և նա սկսաւ համարձակել և խնդրել և ասէ առաջի արքայորդւոյն. «Որովհետեւ ծառայք քո եմք, խօսեցայց զօգուտն առաջի քո՝ տէր իմ, զի մի խոսանացեալ անապատացի երկիրն՝ առաքեսցես ՚ի քէն գործակալս՝ արս հաւատարիմս յամենայն տեղիս, ՚ի շէնս և յազարակս, ՚ի բերդս և յաւանս, զի դարձցին բնակիչք երկրիս և գործեսցին առանց երկիւղի և պահեսցին նոքօք յամենայն բռնութենէ զօրաց քոց: Եւ եթէ միամատութեամբ ստացայք դու և հայր քո զերկիրս ՚ի ծառայութիւն, խոնարհեալ դու մեծամեծօրդ յաղաչանս իմ և հրամայեալ արձակել զամենայն անձինս զիրեալս ՚ի զօրաց քոց՝ զարս և զկանայս, զաղջկունս և զմանկունս, զօրս ունին արգելեալ ՚ի խորանս իւրեանց, զի մի քեցեսցին բաժանեսցին հարք յորդուց իւրեանց, և մարք ՚ի դստե-

րաց, և սարսուղեալ ելանիցեն ըստ երկիրս՝ որ պէս եղինք գորովեալք յորսորդաց որթուց իւրեանց»։ Այսպիսի մեղմ և ողոր բանիւք ըստ հոգևոր իմաստութեան իւրոյ դարձոյց զսիրտ նորա՝ ի խնդիրս իւր։ Եւ ել հրամանն այն յերեսաց արքայորդւոյն առ ամենայն զօրս, զի արձակեցին ամենայն գերեալք և մի ոք իշխեսցէ արգելուլ կամ թագուցանել. ապա եթէ ոչ՝ պատիժս մեծամեծս կրեսցեն։ Եւ առաքեաց ՚ի վերայ այնոցիկ արս յայտնիս, զորս Թնդեանս անուանեն՝ ընդ արամբք սպասաւորօք կաթողիկոսին. որք ելեալ ՚ի բանակս նոցա քննէին և յուզէին ՚ի խորանս և ՚ի վրանս նոցա, և զթագուցեալսն ՚ի ներքոյ կարասւոյ կամ գրաստու պատանաց զմատաղ մանկունս քարշէին ածէին արտաքս, և ոչ ոք իշխէր հարկանիլ ընդգէմ նոցա։ Եւ ժողովեալ երամ երամ ածէին ՚ի դուռն կաթողիկոսին։ Իսկ նա իբրև հաւ ՚ի վերայ ձագուց գթացեալ զգեցուցանէր զմերկսն և կերակրէր զկարօտեալսն և առաքէր յիւրաքանչիւր տունս։ Եւ շնորհք Աստուծոյ էին ընդ նմա, և յաջողէր յամենայն ճանապարհս և ՚ի խորհուրդս իւր. և մեծացաւ անուն նորա ՚ի մէջ բազմութեան թշնամեացն մինչև յօրն, յորում այց արար Աստուած ՚ի ձեռաց նոցա ժողովրդեանն իւրում ՚ի փրկութիւն։

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

Վասն սաստկացեալ սովոյն, սրոյն և գերութեանն ՚ի միասին։

Պարտ և արժան է մեզ յիշել վասն ժամանակի նեղութեան սովոյն, զի եկն հնաս եռացոյց ՚ի ներքոյ ոտից մերոց զմուկն ծախող և եկեր զամենայն բոյսս և սպառեաց զամենայն պտուղս անդաստանաց մերոց։ Ապա ՚ի մի վայր գումարեալ սոսկալի զօրավարքն երեքին՝ սոփն, սուրն և մահն գործակից նոցա զոյգընթացեալք ընդ միմեանս խուճապէին, անխնայ վիրաւորէին և դիւթաւ տարածանէին. ոչ արժանի լեալ հաղորդութեան յետին թոշակին քաւութեան. զի արգելոյր սուրն, հեղգայր սոփն և հեղձուցանէր մահն։ Ո՛հ դառնութեան ժամանակիս այսորիկ. եղկելի են աչք նոցա, որք տեսին զվինն զայն մեծ։ Թշուառացեալ գերծեալքն աղբսէին լեւանց, եթէ անկերուք ՚ի վերայ մեր, անաբեկեալք և ՚ի տերևոյ և եթ խարխափելոյ սրտաթափք։ Եւ ՚ի ժամանակի նեղութեան յաւուրս քառասնորդաց պահոցն յախուռն անխափր մեղձեցեալք ՚ի գէշ մեռելոտեաց անսրբոց, այլ և զարմատս բանջարոց, և հանեալ զկեղև ծառոց և զծայրս ոստոց ծամէին և ոչ լինէր օգուտ ուժի ինչ ուտելն զայնս։ Նաև զչոր խիզ խաղողոյ տայր։

անձանց թշուառականացն աղալ և ուտել. առ որս բազմութիւն սովածացն ժողովեալ 'ի մի վայր դիմէին 'ի վերայ այնպիսեացն, յափշտակէին 'ի նոցանէ, պատուհասակոծ առնէին և այնպէս սատակէին և նոքա ընդ չքաւորսն. և միշտ քաղցեալ կային աչքն յագահել և 'ի հանել զընկերին: Լուայ 'ի հաւատարիմ մարդկանէ, եթէ տեսաք մեք զոմանս ուտել զմեռելոցն անդամս, զբազմաժամանակեայ մորթս արջառոց և զպարկս ծխակերս, նաև զօգս կօշկաց հնացեալս եփէին և ուտէին. զայլ օրինակ մերոյ փորձութեանս ոչ կտրեմք գտանել՝ բայց միայն զաւերն Երուսաղեմի 'ի Վեսպիանոսէ և 'ի Տիտոսէ. կոխեցաք զդիակունս սովամահաց՝ սեւացեալս և ուռուցեալս ընդ երեսս դաշտաց իբրև դքարինս հեղեղատի, առ որս կատարէր բանն մարգարէական՝ եթէ «զթաղումն իշոյ թաղեսցի, և հաց սգոյ մի գտցի 'ի տան նորա»: Եւ 'ի ժամուն յայնմիկ 'ի խառնել դալարւոյն առաւել էր թիւ սատակելոցն քան զամենայն աւուրս ձմերայնւոյն: Բայց որ կարեւոր է 'ի լսել և 'ի միտ առնուլ՝ այս է, զի մօտ 'ի վախճան ժամանակի կատարածի սովոյն այլ իմն ախտ հիւանդութեան տարածեցաւ ընդ սահմանս աշխարհիս, որ ոչ էր ըստ բնութեան այլոց ցաւոց. զի անկեալքն յախտէ անտի անզգայեալք իբրև զաւուրս ամսոյ միոյ կամ երկուոյ՝ կափկափեալք կցէին զատամունս, յեղուն զաչս

իւրեանց, ոչ զնշան հիւանդութեանն իմանային, և ջուր խնդրել ոչ գիտէին. ոմանք իբրև մոլեզին վարսամահարս եղեալք յանկողնոցն մերկք և խայտառակք ընդ որմս խօսէին և ընդ հողմս կոծէին. այլք զհիւանդապաշտս կոփէին. և թէպէտ ցաւքն ժանտ էին՝ սակայն մահք ոչ գործեցան, զոր անուանեցին ցաւ խելագարութիւն, ծիրէին սևացեալք, հալէին մարմինք նոցա, լուծանէին յօղքն, ճողէին մազք հերացն և մուրուացն, զորոց ողբալի սուգ առին զաւուրս բազումս 'ի վերայ անցից խայտամահացն՝ աղաչելով զամենողորմն Աստուած, զի յանդումն տրասցէ անտանելի հարուածոցն: Ես Վիրոյ՝ Սղուանից և Լփնաց և Չողայ կաթողիկոս, թողու՛տսել զայլ ամենայն պէսպէս զազրալիս՝ զմարմնոյ սեռութիւնս և զկնտութիւն գլխոց. զի յայսմ ևս յայտնի լիցի բանն մարգարէական, եթէ «ածից 'ի վերայ ամենայն հասակաց զբուրձ. և 'ի վերայ ամենայն գլխոց զկնտութիւն. և արարից նմա իբրև սուգ սիրելւոյ»: Ապա իբրև ետ Աստուած կատարել զամենայն կամս իւր, յիշեաց զնոսա իբրև զՆոյ 'ի ջուրցն հեղեղէ 'ի տապանի անդ: Եւ զթացեալ ետ նոցա զխնդրուածս նոցա. առաքեաց զլիութիւն յանձինս նոցա, յագեցոյց զքաղցեալս և զկարօտեալս լի արար բարութեամբ. զի վայելեալք զայնս՝ յաւելցեն 'ի փառաբանութիւնս Աստուծոյ:

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

Սակա մեծ սքանչելեացն, որ խնդրեաց զվրէժ 'ի թրջ նամեաց:

Յերկրորդ ամի Արտաշրի որդւոյ Կաւառայ Պարսից արքայի (յամի տեառն 629) մինչ զեռն ունէր նա զիշխանութիւնն ըստ կամս իւր իշխանն հիւսիսոյ զօրանայր բռնութեամբ յամնայն հրամանս իւր. և եղ զահ և զերկիւղ իւր ընդ երեսս երկրի: Առաքեաց զործակալս 'ի վերայ ազգի ազգի արուեստագործաց, որք զգիտութիւն ոսկէծնութեան և արծաթահալութեան և երկաթահալութեան և պղնձագործութեան ունէին. նաև զանցս վաճառաց և զկարթընկէցս ձկնորսութեան մեծամեծ գետոցն Կուրայ և Նրասխայ՝ զամենայն ճշգիւ պահանջէր, և զգլխորարմայն ըստ սովորութեան աշխարհագրի Պարսից թագաւորութեանն: Եւ իբրև ստուգեաց զամնայն բարութիւնս երկրիս՝ և հաստատեաց 'ի միտս իւր ոչինչ ծածկիլ 'ի նմանէ, եղ 'ի մտի իւրում 'ի ժամանակս ամառնային վազել յաշխարհն Հայոց և զնոսա ևս սահմանակցօքն նորա ածել 'ի հնազանդութիւն իւր: Եւ ընտրեալ 'ի զօրաց իւրոց արս զօրաւորս իբրև երիս հազարս և իշխան նոցա՝ զԶորպան Թարխանն կոչեցեալ,

այր ժպիրն և արիւնարբու, առաքէր զնա յառաջագոյն քան զինքն, զի պատրաստեցէ առաջի նորա աներկիւղ զճանապարհս նորա, և քննեացէ վասն հպարտացեալ զօրավարին Պարսից, որ դեռ ևս ունէր զաշխարհն Պաղեստինացոց. և ինքն տակաւ Հուեաց զհետ նորա ըստ կազդուրելոյ աղխի բազմութեան զօրուն իւրոյ: Արդ իբրև եհաս իշխանն նորա առաջապահ յաշխարհն Հայոց և լսէր զգալն ընդդէմ նորա զօրավարին Պարսից, ընկճեալ կայր իբրև օձ 'ի ճանապարհին պարանակալ և պահէր առաջի նորա զճանապարհն: Այդ լինէր ապա Շահ Վարազայ լուրս այս, եթէ զինչ խորհեցաւ թշնամին, կամ եթէ ուր ձգեցան աներկիւղ առաջապահքն 'ի զօրուն իւրեանց ընդդէմ նորա: Յայնժամ և նա հրապարակաբօս լիւնէր 'ի մէջ զօրաց իւրոց և կարծիս տայր կտրել զառաւիղս Սասանականին և զիւր զթագաւորելն և ասէր. «Տեսէք և 'ի միտ առէք՝ տունդ Պարսից, զի ոչ ինչ էք առանց իմ, որ վանեցի զորդին Հռոմէլայ. և արդ դարձայ ընդդէմ արևելից և հրամայեմ քաջ զօրաց իմոց ընդ ոտս երիվարաց կոխել զԳոդեստանս *) ելեալս յերեսաց հիւսիսոյ. ոչ վրկէ զնոսա զիեցիկն իւրեանց, յոր յուսացեալն էին՝ խաղալիկ 'ի ձեռին, և գգուէին 'ի զիրկս որպէս զմանուկ ընդոծնի իւրեանց. այլ

*) Գոդեստանը՝ Թերևս Գուլթը կամ Գոլթը—Готы.

անկան պարտեցան առաջի սակաւաւորաց, և անմարդի գտեալ զձեզ՝ հաստատեցին 'ի սիրտս իւրեանց ժառանգել զփառս Արեաց աշխարհիս»։ Եւ զայս ասացեալ հպարտութեամբ բարբառէր առ մի ոմն քաջ արանց զօրուն իւրոյ, զոր Հոնան կոչէին՝ իշխան գնդին Տաճկաձիոց. «Արի՛ ասէ՛, անցիր ընդ մէջ, ընտրեա գուք զգունդս արիս իբրեւ տառն հազարս և դիմեա 'ի վերայ նոցա. մի ընտրեսցես վասն նոցա տեղի պատեւրագի, մի ճակատեսցիս ընդ նոսա և մի՛ ձգեսցես գտուր քո 'ի պատենից իբրեւ վրէժխնդիր 'ի վերայ թշնամեաց իւրոց, զի մի պարծեսցին յազգս իւրեանց, եթէ սրով սատակեցին գնոսա, այլ ընդ ոտս և ընդ լանջս երիւարաց քոց կոխեսցես գնոսա, և հոսեսցես գնոսա որպէս զփոշի առաջի հողմոյ. այլ և զայս արասցես ընդ նոսա, զի սպառեւ զառաջինսն՝ յառաջեսցես միսիլ 'ի թագաւորն և 'ի բանակս նորա, և քեզէն միայն վճարեսցես զգործ պատերազմին ընդ նմա։ Եւ իբրեւ սպառեսցես զամենեսին առ հասարակ, կոչեսցես զտեղի պատերազմին Գերեզմանս թշնամեաց. ահա ասացի քեզ»։ Արդ իբրեւ լուաւ զայս հպարտն 'ի հպարտէն, պանծացեալ յանձն իւր՝ ելանէր ճոխութեամբ յերեսաց նորա. և հանդէս արար զօրուն՝ եհաս ընդդէմ թշնամոյն։ Իբրեւ իրազեկ եղեն թշնամիքն, յառաջ քան զգալ նոցա դարան գործեալ 'ի ճանապարհին՝ կէսքն ընդդէմ

նոցա ճակատեալ կային. և բախեալք ընդ միմեանս իսկոյն 'ի փախուստ դառնային. ապա յարուցեալ աստի և անտի գոչէին 'ի վերայ նոցա, և շուրջ պատեալ որպէս հուր յեղէզն զեղերբ ծովուն Գեղամայ՝ ոչ թողուին 'ի նոցանէ և ոչ մի, և ոչ ոք էր որ գուժկան լինէր այնչափ արանց։ Եւ պարծանք նոցա յետս ընդդէմ լինէին, զի ոչ եթէ իւրով զօրութեամբ զօրանայ մարդ, այլ Տէր տկար առնէ զհակառակորդս։ Իբրեւ կողոպտեցին զգիւղունսն և ժողովեցին զզարդս երիւարաց՝ զգեղարդունս և զսուսերս ոսկիապատս, և զվահանս և զհանդերձս պատուականս հռովմայեցւոց՝ ճարտարաներկեալս և յօրինեալս, բովանդակ զամենայն կուտեալս բաժանեցին յինքեանս։ Եւ ըստ սովորութեան իւրեանց զամենայն գեղեցիկ երիւարաց հերձուին զլանջս և զչնչափողս, կտրէին և զվարսս պարանոցաց և ճակատուց, և զագիսն ընդ մորթն և ընդ ոսկրն մինչև ցկանգուն մի, որով անշքեղացուցանէին զսեսիլ նոցա իբրեւ զիշուց կահակրաց։ Արդ իբրեւ պարտեցաւ այն ևս հպարտութիւն, գիտաց 'ի միտս իւր ամենայն պատերազմող և որ կապէր գտուր իւր յազգեր, եթէ ոչ ինչ համարի առաջի նոցա իշխանութիւն թագաւորաց և զօրութիւն զօրավարաց։ Բայց անդէն դարձոյց զերեսս իւր կաթսայն հիւսիսոյ յետս ընդդէմ որդւոցն իւրոց, սկսաւ ոգորիլ իւրովի ընդ ինքն, ցանել

գեռանդն բարկութեան իւրոյ 'ի վերայ կորեանց իւրոց և տուժիլ ընդ միոյ գնազարս և ընդ երկուցս զբիւրս: Եւ քանզի սկսայ ասել վասն հազին և սոսկալի հատուցմանն, որ հատուցաւ 'ի գլուխ թշնամեաց մերոց. յուզին միտք իմ զբազում ճառօք ածել օրինակ, եթէ առաւել իցեն քան զընկղմիլն Փարաւոնի, կամ ամբառնալ խաչանման ձեռացն Մովսեսի 'ի հարկանելն զԱմազէկ, կամ մեծ քան զոր Գէղէոնն կոտորեաց, կամ հսկայազօր քաջութիւն որդւոյն Յեզսեայ, կամ սոսկալի ան գիշերային, որ եհաս 'ի վերայ Ասորեստանեայց, և որ սոցին նմանք: Այլ մեր 'ի նոյն դարձցուք 'ի կարգ բանիցն. զի մեծ արար Տէր զաննելն իւր ընդ մեզ և մեք ոչ նայեցաք: Արդ դիմեցին նոքա 'ի կիրճս ճանապարհաց երկց աշխարհաց, Հայոց, Վրաց և Աղուանից. և անդ ընկճեալ հասանէր բօթն անազին 'ի հիւսիսական տոչորիչ ծովէն, որ է նա ինքն Ջուրու Սաքան՝ առ գիշախանձ կորիւնն իւր Շաթ, յետէ հասին 'ի վերայ իմ հէնք և ոչ յաւելուս տեսանել զերեսս իմ. և փոխանակ զի ոչ կացի ես յակաստանի, այլ ձգտեցայ յանապատշաճ թագաւորութիւն, որ ոչ էր ինձ անկ, վասն այն յամբարտաւանիլն իմում և յայսմ բարձրութենէ անկայ: Եւ արդ դու մի յապաղեր սատակել զազգդ, որ ընդ քեզ են. և ջանա ապրիլ 'ի ձեռաց դոցա, զի մի 'ի յառաջագոյն լսել դոցա զե-

ղեալքս՝ վազվազեացեն պատառել զքեզ. այլ ես կորեայ և անգաւակեցայ»:

ԳԼՈՒԽ ԺԷ.

Վասն Միրհական տոհմին լինել 'ի Սասանեկան խորովու ցեղէն, և լինել նախագահ տանս Աղուանից:

'ի ստոյգ և 'ի բուն պատմագրաց այսպէս ծանեաք, եթէ Բնդոյ և Վստամ եղբարք՝ ազգայինք Պարսից թագաւորին, յարեան 'ի վերայ Որմզդի արքայի հօր խորսրովու և սպանին զնա. և ինքեանք գնացին զհետ քեռորդւոյն իւրեանց խորսրովու որդւոյ Որմզդի, և փախստեայ եղեալք 'ի ձեռաց Վարհամայ՝ Չորինն կոչեցելոյ, անկանին 'ի Յոյնս առ Մօրիկ թագաւորն Հոռոմոց: Եւ նորա փեսայացուցեալ զՍորոս:՝ առաքէ ընդ նմա զօրս բազումս. և նա անցանէ գայ և առնու զթագաւորութիւնն իւր: Յետ բազում ամաց լինի վրէժինդիր արեան հօր իւրոյ Որմզդի. կոտորէ զերկոսեան քեռիան իւր՝ զԲնդոյ և զՎստամ, և 'ի նոյն ազգէ իբրեւ արս վաթսուն: Ուստի լեալ փախստական Միրհանն այն ազգայինն խորսրովու միաբանէ ընդ իւր զկողմս աշխարհացն՝ և առեալ երգս իբրեւ երեսուն հազար, անցանէ 'ի կողմն Աղուանից, հասանէ յՈւտի գաւառ մերձ 'ի քաղաքն մեծ Պարտաւ և կամէր մտա-

նել 'ի Խաղիրս, և յաւելուլ 'ի թշնամիսն: Իսկ արքային Խոսրովու լինին մեղադիր պատուաւորքն իւր, թէ ընդէր ոչ է քեզ փոյթ վասն Միհրանայ ազգակցին քո, որ յերկիւղէ քումմ, յաւելաւ 'ի թշնամիս քո և յարուցանէ 'ի վերայ քո խռովութիւն: Նա իսկ և իսկ առնէ գիր խոնարհութեան գկնի Միհրանայ թէ, «Եղբայր իմ և հարազատ՝ մի լիցի քեզ հեռանալ յինէն թշնամութեամբ, և եթէ ոչ հաճեցար ընդ իս բնակել, ուր հրովարտակի իմ հասանէ, երկիրդ այդ քեզ լիցի 'ի բնակութիւն, որչափ և հասանեն գնացրոսից քոց»: Եւ 'ի գալ հրովարտակին պատահինմա 'ի սարոտն գաւառին Գարգմանայ. զոր առեալ ընթերցաւ և լի եղև ուրախութեամբ: Եւ տեսեալ զբարեխառնութիւն աշխարհին՝ հաճեցաւ 'ի նմա լինել բնաբար. և շինեաց յիւր անուն քաղաք մի՝ կոչելով գնա Միրհաւան: Իսկ 'ի գալ գարնանային աւուրցն ելանէ 'ի վերկոյս Գարգման գաւառին, գաւով առ ինքն կոչէ 'ի գլխաւորացն արս երկոտասան, սրով բառնայ գնոս և տիրէ աշխարհին: Ապա յետ բազում ժամանակաց խաղաղական կենօք վճարի յաշխարհէս: Լինի սորա որդի Արմայէլ, որ ծնաւ զՎարդՎարդ ծնաւ զքաջն Վարդան, որ շինեաց զբերդն Գարգմանայ գերիս ամս. և 'ի նենգելն 'ի սիրտ իւր գնախնական ազգս Հայկազնեայց գեոանշահիկս, զոր վերագոյնն զրեցաք 'ի մատենիս:

կոչէ որպէս 'ի ճաշ. և հաց կորստեան գործեալ տայ նոցա ուտել. և 'ի ճաշի անդ արեամբ նոցա արար գլխատումն արանց վաթսնից. միայն թողոյր 'ի նոցանէ զփեսայեացեալն իւրում ցեղին զԱրմիրհն Եռանշահիկ: Այսպէս եղև նոցայն տիրել Աղուանից: Նաև զվայրասուն ազգն Կովկասու հնազանդեցոյց ինքեան. և սա մեռանի խաղաղութեամբ: Սորա լինի որդի Վարդ, Վարդ ծնանի զՎարազման, զՇուշիկ տիկին և զՎարազ Գրիգոր՝ զառաջին իշխանն Աղուանից, որ էառ զմկրտութիւն 'ի Վիրոյէ Աղուանից կաթողիկոսէ: Վարազ Գրիգորի լինին որդիք չորք՝ Վարազ Փերոժ, Զիւանշիր, Յեզուտ Խոսրով և Վարազման: Այս կացցէ 'ի պատշաճիս:

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

Պործք և քաջութիւն մեծի իշխանին Զիւանշրի, երկրորդ որդւոյն Վարազ Գրիգորի, որ 'ի Պարսիկս եցոյց զարութիւն քաջութեան:

Յետ ամաց չորից մահուան մեծին Խոսրովու, որ Պարսիցն էր արքայ՝ թագաւորէ որդի սորա Յազկերտ: Զօրանայ ազգն Հազարու՝ միաբանեալք 'ի ցեղս տասն և երկու, խրոխտ և անեղ յուրութեամբ յերկրէ հեռաստանէ զիմեալ գան իրիս մրրիկ ընդ անապատ երկիր, անցանեն ընդ կողմանս Ասորեստանի և ելանեն տազնապաւ

ընդդէմ թագաւորին Պարսից: Յայնժամ որ մի-
անգամայն 'ի ձեռս թագաւորութեանն Պարսից
էին զօրավարք և իշխանք, տեսարք և բնաշխար-
հիկ ազատք 'ի կողմանց կողմանց զօրաժողով
լինելին կալ ընդդէմ օտարազգի թշնամւոյն: Եւ
'ի լինել աշտորիկ, Վարազ Գրիգոր իշխանն Ա-
ղուանից ըստ սեպհականն իւր լինելոյ Արատ-
շըրական տոհմի, տեսեալ գերկրորդ որդին իւր
Զիւանշիր խրոխտ և սիգողաճեմ՝ չքնազագեղ ու-
նելով տիպ, որոյ դեռ ևս կամէր ինչ ծագիլի 'ի
ծնօտան տէգ մուրուաց՝ սիրեցեալ յաչս հօրն,
պատրաստ 'ի սպառազինութիւն, քաջասնոյց իր-
րե կարծուի, վստահ եղեալ հօրն յամենայաջողոյ
Զիւանշիր՝ հաստատէր 'ի միտս իւր լինել նմա
հնարաւոր ի կեանս աշխարհիս, հաւասարել զինքն
'ի մեծամեծս և կալ առաջի թագաւորաց: Վասն
այսորիկ յորդուց անտի փոխանակ իւր պատշաճ
համարէր զնա առաքել 'ի դուռն արքայի: Որոյ
առեալ 'զգոռնդան 'ի հօրէն՝ նախ քան զիշխանն
Սիւնեաց և զսպարապետն Հայոց յառաջէր հա-
տանել 'ի համաշխարհականն յայն բերաւոր ժո-
ղովս. զոր տեսեալ զօրավարին Ռոստոմայ՝ թուե-
ցեալ յաչս նորա իբրեւ եղբայր կամ որդի, այլեւ
ամենեցուն երևէր ըզձալի: Անդ առնոյր զօրա-
վարն զյոզնահազարս հեծելոց, զայր հասանէր 'ի
Տիգրոն առ թագաւորն Յագկերտ և յանդիման
առնէր գմանուկն Զիւանշիր: Եւ նոյնժամայն

եղեալ արքային զձեռս 'ի գլուխ նորա գովեաց,
և կոչեաց զնա ասպարապետ Աղուանից: Եւ ան-
ցեալ ընդ գետն Դկղաթ՝ եհառ 'ի Վեհկաւատ գա-
ւառ. և պարծեալ 'ի բազում զօրս իւր մեծա-
մեծս՝ խրոխտայր առաթուր հարկանել զհարա-
ւայինսն զամենայն: Եւ յայնկոյս Մեռեալն ջրոյ
րանակեցաւ ընդդէմ նոցա: Եւ յորժամ ելանէին
ասպատակք 'ի նոցանէն, ելանէր և սպարապետն
Աղուանից և զյաջողութիւն իւր ցուցանէր արի-
աբար. յառաջնում նուագին զօմանս հարկանէր
և առաւել ևս սիրայորդոր լինէր, զի զիտէր եթէ
Տէր ընդ իս է: Եւ յետ սուղ ինչ աւուրց յամ-
սեանն մեհեկի, որ օր ծննդեան էր Քրիստոսի՝
երեսուն հազարք հեծելոց և տասն հազարք հե-
տեակաց ընդդէմ նոցա ճակատեցան: Եւ որդիքն
Հագարու եկեալք 'ի Կատշանէ բազմութիւնք հե-
ծելոց և քսան հազարք հետեակաց ասպարախիտ
շարժամբք, յառաջ խաղացեալք նախաձեռն լի-
նէին հարկանել զզօրս Պարսից: Իսկ սպարապետն
Աղուանից ընդ արս զօրութեան միջամուխ լեալ՝
գերկուսն 'ի զիմամարտից հարեալ ընկենոյր և
զայր ելանէր երիս վէրս դժնդակս յանձին բե-
րելով, և գերիվարն 'ի չորս վայրս խոցեալ. ուս-
տի մինչև ցգետն հինահալած արշաւանօք զհեա-
րնթանայր թշնամին, և սա մարտուցեալ ընդ նո-
ռա՝ զայր և զգետովն անցանէր, և արենազանդ
լեալ զգետս և զգէնս շաղախէր: Իսկ իբրեւ ետես

զմեծամեծս և զգօրս ամենայն իբրև զխոտս հրն՝
 ձեալս՝ աճապարէր անդրէն՝ ի դուռն արքունի:
 Իբրև պատմեցան արքայի արութեան նորա գործը
 և կարեւիւր խոցոտմունք՝ նոյնժամայն հրամայէր
 տալ նմա ապարանս և արքունի բժշկաց կալ տո
 նմա, նաև յաշխարհէն բազում ընդունելութիւն:
 Ապա գտեալ զառողջութիւն՝ մտանէ առ արքայ. և
 նա դնէր զձեռն ի գլուխ նորա, բանս բարեաց ի
 լուր ամենեցուն զնմանէ խօսէր, ըստ զօրավա
 րաց կարգի տայր նմա նշանակա և փոզս ազգե
 ցութեան, երկուս նիզակս ոսկիս և երկուս վա
 հանս ոսկեքանդակս. զօրս միշտ առաջի նորա
 շրջեցուցանէին. և նախամեծար քան զամենեսին
 առնէր զնա՝ ընդ մէջ ածեալ զօտի ոսկի ընդե
 լուզեալ մարգարտով, և սուսեր ոսկեստրեայ, և
 ապարանջանս բազկացն, և պսակ ցանկալի ի
 գլուխ նորա: Ետուն նմա ևս զանգապանս մար
 գարտով, և գումարտակ նոյնգունակ շուրջ զպա
 րանոցանս. ագուցին նմա արջնաթոյր մօրս չո
 բիւք զըօշակօք, և զբաւտս անդուսս մետաքսա
 ոէչս ոսկէթեզան փարուազով: Եւ հրամայեցին
 նմա զիւղաստանեայս բնաբար ծառայութեան և
 գետս ձկանց: Անդ էր տեսանել ըստ գրեցելումն՝
 վաստակոց բարեաց պտուղ փառաւոր: Որոյ ա
 ռեալ զայսքան թագաւորական մեծութիւնս և
 ևս յառաջագէմ լինէր: Քանզի ի Մարս և յԱհ
 մատան երկու զօրավարք սասաիկ վրդովմամբ

զմիմեանս բախէին ի կռիւ. և հարեալ սորա
 զայր մի յանդիման ամենեցուն թաւալգոր խն
 զացուցանէր. և ինքն որպէս իմաստուն զնոսա
 ի խաղաղութիւն վարէր: Ուստի և զօրավարն
 խուազատ բազմամեծար յարգանօք զնա ընդ իւր
 ածէր:

Իսկ յութ ամսոջն Յագկերտի. ել միւսան
 զամ թշնամին և պաշարեաց զարքայ ի Տիսպոն
 րադաքի զամիսս վեց: Յայնժամ զօրավարն խո
 ազատ և ասպարապետն Աղուանից զիմեալ շար
 ժէին զօրօք հանդերձ: Անդ ակն ի վեր եղեալ
 արին Զիւանշիր երիւք հազարօք նախընթաց լի
 նէր ի վերայ, և հինահալած արշաւանօք տա
 րեալ զնոսա անցուցանէր ընդ գետն և ոչ տայր
 նոցա թոյլ զամիսս վեց անցանել ընդ Դիղաթ
 գետ մինչև առեալ զթագաւորն ելանէին ի դաս
 տակերտն մեծ. և անեղ յորովութեամբ զիզանէր
 թշնամին ի վերայ նորա: Եւ անտի շարժէին
 զթագաւորն ի Բեկղաղ. և որդիքն հարաւոյ յոգ
 նահազար բռնութեամբ նմանեալ ալեաց ծովու՝
 զհետ շարժեալ խաղային: Եւ եղեալ անդ սակաւ
 աւուրս՝ ոչ դադարէր ասպարապետն Աղուանից
 յիւանելոյ առ նոսա, և զիւրոյ անձինն հրապա
 րակաւոր ցուցանել զքաջութիւն. որ բազում ան
 զամ առաջի թագաւորին իսկ զօտարագգի թըշ
 նամեացն բերեալ ընկենոյր զգլուխս: Յետ այսո
 րիկ ճակատ առ ճակատ պատերազմ խմբեալ՝ եղև

բեկումն չար 'ի Տեառնէ Պարսից զօրուն 'ի լըրման ժամանակի նոցա: և վերնառաք հրամանն երթալը կործանէր զթագաւորութիւն նոցա: Արդ զամս եօթն 'ի պատերազմունս յայսոսիկ տաժանեալ մրցէր քաջն Ջուանշիր. և տասն և մի զրժընդակ վէրս յանձն առեալ՝ գայր հրաժարեալ 'ի նոցանէ յԱտրպատական գաւառ, ուր տեսեալ զայնքան հռչակեալ անուն նորա զօրապետին Պարսկի՝ ստիպէր զնա առնուլ զքոյր իւր 'ի կնութիւն. իսկ նա վասն չկամելոյ զոք յանօրինաց առնել կին՝ դիմեալ գայր յերկիր իւր: Վասն որոյ յոյժ խնդութիւն քաջախնամող հօրն լինէր՝ նմանեալ նահապետին Յակոբայ 'ի տեսանելն զանդրանիկն Հռաքելի, առ որ հագին արծարծեալ փարէր նոյնպէս զորդւոյն իւրով, զգոյն երեսացն ալեծաղիկ զարդարել:

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

Սպարապետութիւն Ջուանշիր Աղուանից և զրթահարկ նորա զՊարսիկս, և մահն Յազկերտի և անձնատուր լինելն կոյսեր Յունաց:

Եկեալ մեծապանծ անուամբ ամենապայծառ արին Ջիւանշիր 'ի Պարսկաստանի մարտից՝ հանդիսացուցանէր ընդ ինքեան զբովանդակ տունն Աղուանից ըստ թագաւորական հրամանին. և առեալ զգունդս իւր հանդերձ հարբէն՝ 'ի վերկոյս

Պերոզապատ քաղաքին ելանէր: Իսկ քաջն Պարսից շարժեալ գային 'ի վերայ աշխարհիս սակս ապստամբութեան Ջիւանշիրի: Եւ մինչ դեռ առաջ թշնամեացն զառ ստորին կոյս նորին գաւառի ճեպով ելանէին, անդէն վաղապոյն ճեպով զինեալ ինքնաձեռն հարկանէր անդ Գիւղմն ազգի ոմն հեղինակ զօրուն, որ սրահար ճարակմամբ ինքն և զօրքն իւր անկումն բազմաց առնէին. այլ և ձերբակալս 'ի նոցանէ և ձիս և ջորիս և կապուտ յովով առեալ դառնայր, և ոչ դադարէր հետամուտ լինել զնզին Պարսից: Լինէր միւսանգամ 'ի լեռնավայրի անդ բախումն ընդ միմեանս, և յաջողեցաւ այն օր ևս նմա 'ի Բրիստոսէ առնել յաղթութիւն: Եւ իսկոյն եհաս դեղուր գուժի, եթէ մտին զօրքն Պարսից 'ի Պերոզ քաղաք և զհայրն հանդերձ եղբարբքն զերի առեալ վարեցին: Արդարեւ ասեմ, եթէ որպէս արջ որդեկոտոր զայրագնեալ զազանանայր, դառնայր ճեպով 'ի հայրենի վիճակին իւր սահմանս՝ յայնկոյս գետոյն Կուրայ 'ի Կապիճանն գաւառ, և անդ դնէր ընդ նոսա ոչ վարկալարազի, այլ խոհականապէս դէմ առ դէմ ռազմ պատերազմի: Եւ անգանգիտող մրցմամբն իւր առնոյր վէր 'ի զլուխն. այլ բաւական աջոյն Բրիստոսի օգնականութեամբ սաստիկ և զօրեղ զինքն եցոյց, մինչև ոչ միոյ առն մնալ 'ի թշնամեացն որ ոչ սատակեցան. ուստի և մեծապանծ անուամբ դա-

դարէր դարձեալ առ սահմանօքն Վրաց: Եւ անդ մեծապատիւ այրն Ատրնեբսէն իշխան աշխարհին՝ որ երբեակ գահերիցութիւն 'ի Հռովմայեցոց թագաւորութենէն ունէր, գայր առ նա և իւրովի պատէր զվերս նորա՝ զմեծի քաջութեանն նորա զյաղթութիւն խնդութիւն համարեալ: Յայնժամ խաղաղական և անքակ միաբանութիւն հաստատեալ ընդ միմեանս՝ առնոյր յօգնականութիւն զգօրս Վրաց, աճապարէր նախարշաւ յԱտրեանն գաւառ, և ուր միանգամայն գտանէր 'ի զօրացն Պարսից՝ սրոյ ճարակ առնէր. զնոյն գոհակ շտապ տագնապի և 'ի վերայ ձմեռնահան գիտ քաղաքին իւր առնէր, մինչև զհասակածին և զարգանդակից մանկունս նահանջմամբ թափէր: Յետ այսորիկ սկսան յԱտրպատականացն առաւել ևս անդր հեղուլ զգունդս բազումս: Իսկ նա ոչինչ կասկածէր 'ի նոցանէ, զի բնութիւն էր 'ի նմա որ 'ի բազումս խիզախող լինէր քան 'ի սակաւս: Որ և 'ի Շակաշէն գաւառի գերկուս պատերազմունս հազարաւորաց քաջավրիժակ խոցոտմամբ կենազրաւէր: Եւ զօրս լեալ 'ի տեղիս տեղիս անթիւ սրահար շարժմունս Պարսկաց 'ի Զիւանշիրէ՝ անտեղի է տսել: Յայսոսիկ նայելով նախարարացն Հայոց 'ի Վրաց աշխարհին՝ խորհէին 'ի ծննդոց իւրեանց առնուլ նմա կին. իսկ նա յԱրուեծան տոհմէն առնոյր կին՝ զգոլստոր իշխանին Սիսական աշխարհին, ընդ որ յաւէժ

ուրախ եղեն Սիւնիք: Իսկ զօրավարն Պարսից զմեծ պարտիրն 'ի նմանէ զիտացեալ և զկործանումն զօրաց՝ շրջեալ 'ի սէր խաղաղութեան գրէր թուղթ և արձակէր զմեծագահ իշխանն Սիւնեաց մեծաւ երգմամբ գալ նմա 'ի միաբանութիւն, զոր հազիւ ուրեմն հաւանեցուցանէր միջնորդն առնել զմիակամ սէր և զխաղաղութիւն: Եւ նա զայս կնքեալ խորհրդաբար դառնայր. նոյնպէս և սուրապետն Աղուանից մարն և եղբարբքն հանդերձ դառնայր յաշխարհն իւր: Եւ ապա յիշեցեալ զնուաղիրն մեծ թագաւորութեան Պարսից, և զառաջնոց թագաւորաց արևելից զինքնակալութիւնս և զիւր նմանեցուցեալ արքայականն շուք, զնէր 'ի մտի զիշխանութիւնն իւր և զսիրոյ վիճակ ոչ ումք զնել ընդ ձեռամբ. վասն որոյ խիզախէր և առ Պարսիցն զօրապետս՝ իւրաքանչիւր կողմանց իշխողս առանձնակի. և ինքն եղբարբքն հանդերձ ելանէր 'ի հայրենի գաւառն: Իսկ զօրագլուխն Պարսից՝ դաւաճանեալ կոչէր պատճառաւոր բանիւք զհայր նորա, զի 'ի հնազանդութեանն կացցէ նմա. արձակէր գունդս և կարգէր կողմնակալս Աղուանից նահանգիս: Արդ զինչ արացցէ արին այն Զիւանշիր և անզրանիկ եղբայրն իւր, որք չյանձնառու քինախնդիր եղեալք զէն զանձամբ արկեալ՝ հեծան յերազընթաց երիվարս և զերկայն զայն ուղի կարճ բերելով՝ գային շրջագայութեամբ 'ի Պերոզքաւաս

քաղաք. ուր 'ի զուարիակ և յանտառախիտ տեղւոջ զառաջինն քնով զօղեալ՝ ընդ ծագել արեգական ձիարձակ եղեալք՝ որպէս կորիւնի առիւծոց զքաղաքն յափշտակէին, և զորս 'ի քաղաքին կամ յամենայն սահմանս ընդ հրամանս, ոք զտանիւր զօրավարին Պարսից՝ չարաչար պատժէին: Եւ վառեալ զօրօքն իւրեանց հարուածս մեծամեծս Պարսից հասուցանէին, մինչև ողմանդամ զհայր իւրեանց անդրէն դարձուցանէին: Եւ 'ի քսաներորդ ամի Յագկերտի համօրէն 'ի բաց բառնայր 'ի միջոյ տէրութիւնն Պարսից. և այն երեսուն և մի ամ էր տիեզերամարտութեանն Հագարացոց և տեառն իմոյ Ջիւանշիրի տան և հինգ ամ: Եւ այսպէս Տաճիկք յարձակեցան 'ի կողմանս հիւսիսոյ և արևելից: Վտանդէին զտեսրս տոհմից տալ 'ի ձեռս զտեղիս ապաւինութեան, և 'ի պատանդ առնուին զգաւակս և զկանայս առ չապստամբելոյ 'ի նոցանէ: Իրրե տեսանէր զգաւագանն խստութեան հարաւայնոյ Ջիւանշիր՝ փոքր ինչ ժամանակ դաւաճանեալ գնոսա էանց յայնկոյս գետոյն, ուստի անվեհերն իւր սիրտ վառէր բորբոքէր վերստին առ նոսա 'ի պատերազմ, զի զիւր հայրն 'ի նոցանէ ևս թափեցէ: Եւ հայր նորա արգելոյր զնա 'ի խորհրդոյն և զնայր կամաւորաբար առ թշնամիան: Իսկ բազմիմաստն Ջիւանշիր ընդ զօրավարին չայոց զնէր ուխտ և քաջալերէր դառնալ 'ի հնա-

զանդութիւն կայսերն Հոռոմոց: Եւ եկեալ 'ի միակամ եղբայրութիւն՝ գրէ առ թագաւորն Յուսայ օրինակ գայս.

ԳԼՈՒԽ Ի.

Թուղթ Ջիւանշիրի առ թագաւորն Յունայ Կոստանդին:

«Ամենայաղթ տէր՝ հօր և ողորմած թագաւոր Հոռոմոց, Օգոստոս Կոստանդին, ծովու և յամաքի աստուածաբար իշխան, Ջիւանշիր սղարապետ և իշխան Աղուանից հանդերձ արևելիցս ծառայական աշխարհաւ նուաստաբար ողջունելով՝ երկրպագէ: Հաճոյ թուեսցի քրիստոնսսէր տէրութեանդ ախորժելով ընդունել 'ի հեռաւոր անձանց զնորընծայ հնազանդութիւնս. զի 'ի մեծ վայելչութենէ փառացդ պարգևեսցի պսակաւազձիկ խոնարհութեանս մերում աստուածաշնորհ թարերարութիւն»:

Արդ իբրեւ մատուցաւ հրովարտակն առաջի ամենաբարեպաշտ կայսերն, զուարճանայր զուարթանայր բազմամեծար ուրախութիւն զօրն զայն տունէր: Եւ իսկոյն հրամայէր զրել երզմունս յունել համամիտ խաղաղութիւն, պարգևս մեծամեծս շնորհէր, գահոյս արծաթի քանդակակերպ թիկամբք ոսկէզօծ, հանդերձս ոսկէմանեալս և զիւրոյ անձինն մարգարտայեռ պատե-

նիւք սուսերն և առնէ զնա պռոտոն պատրիկ, և տայր տանել պատրկութեան և հիպատութեան և ապա հիւպաքոսութեան և ստրատելատութիւն հազար երկերիւր արանց պատիւ. զի որում ինքն կամեսցի՝ շնորհեսցէ և նա զայնս: Եւ որ 'ի կիսնեղուտ խաչէն Քրիստոսի մասն՝ զոր միշտ 'ի ծոց իւր կրէր, հանեալ յիւրմէ՝ առաքէր նմա:

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

Պատճէն հրովարտակին:

«Քեզ տեսան Ջիւանշիրի՝ Գարդմանայ տեսողն և Աղուանից իշխանի, ապուրիպատ և պռոտոն պատրիկ, և արևելից կուսակալի 'ի փրկական խաչիս աստուածային զօրութենէ շնորհք և ողորմութիւն, և 'ի մերմէ օգոստոսական թագաւորութենէս խաղաղական և մեծ սիրով ողջոյն»:

«Ընկալաք զգիր ողջունիդ, որ եցոյց մեզ զառ Աստուած բարեպաշտութեան քո զսէր, և ուրախ եղաք, փոխանակ զի առեր յանձն հանդերձ արևելից աշխարհաւոյ նուաճիլ մեզ 'ի հնազանդութիւն: Վասն որոյ մեք և որդիք մեր ընդ քեզ և ընդ ծնունդս քո մտերմաբար անքակ սիրով յազգէ յազգ մինչև ցյաւիտեան քաղցրութեամբ եղիցուք»:

Իբրև լսէր նա զբանս թղթոյն՝ հրաշալի խորն

զութեամբ զուարճանայր, մանաւանդ զնշանին ամենագոր գալստենէն առաւել լինէր գոհացող: Աստի անկեալ 'ի վերայ երեսաց առաջի փրկական խաչին՝ փառաւոր առնէր զԱստուած, որ ամենայն բարութեանց տուողն է: Յայնժամ կաթողիկոսն Աղուանից եպիսկոպոսօքն հանդերձ և երևելի արամբք բազմութեան առաջի եկեալ՝ ծաղկաբեր և օրհնաբանիչ լինէին մեծագարդ պատուոյն: Եւ անդ այնուհետև ոչ լինէին գործ անկարգ խօսից, կամ արբեցութիւնք, կամ կատակերգութիւնք, այլ չափաւոր վայելմունք: Եւ զզիշերն զայն փակեալ զինքն զուրկ 'ի քնոյ անցոյցանէր՝ խորհելով զաշխարհին իւրոյ զօգուտն: Եւ 'ի ծագել արուսեկին մեծի՝ առնոյր զարքունական զարդս իւր և նստէր 'ի զահոյսն. դրունք բանային, և զինուորքն մտեալ ունէին զգէնս իրեանց աստի և անտի շուրջ զնովաւ պարախմբեալք, և ըստ կարգի պատուաւորքն մտանէին ահաբեկեալք. զատաստան արդար և իրաւունք անկաշառ 'ի դրանն նորա հասարակաց լիւնին շնորհեալ. ոչ զբաղմունք պագշտելիք, այլ զորն ողջոյն աշխարհական հոգոց պարապէր. և զորս առ լերամբն Կովկասու վայրագասունք իմաստարար ածէր 'ի զգայութիւն: Այսպէս 'ի սահմանայն Վրաց մինչև 'ի Դրունս Հոնաց միահեծանս խնդրութեամբ եղև տէր մինչև ցգետն երասխ:

ԳԼՈՒԽ ԻԲ.

Կայսեր Յուստինիանոսի գալ 'ի Պարսս և Կոնստանդինոպոլսի

Իսկ յինն և 'ի տասներորդի ամի թաղապետութեանն իւրոյ Կոստանդինուս թոռն Հերակլայ բազմամբոխ զօրօք և ընտիր հեծելովք և զբխաւորօքն Յուստինիանոսի հանդերձեալ եկն յաշխարհ Պարսից կորզեալ 'ի նոցանէ զկողմանս աշխարհին, զճառագայթաւէտ զլոյսն աշխարհաց իւր իւր ունելով: Յայնժամ առաքեաց զմի ոմն զխաւորացն առ Զիւանշիր գալ նմա 'ի տեսութիւն. և վաղվաղակի աճաղարեալ հասանէր յայտարհն Մարաց առ մեծ կայսրն. զորոյ զգալ իբրեւ լսէր՝ ընդ առաջ նմա ինքն ելանէր 'ի Քոնստանդինոպոլս և ողջամբ ընկալեալ զնա՝ նոյնժամայն հրամայէր փոխել 'ի նմանէն գտխրական զգեստն զոր սակս մահուան ամուսնոյն իւրոյ էր զգեստն եւալ. և ազուցին նմա զարքունական զգեստն: Ընդ որ առեալ համարձակութիւն՝ խնդրէր ի կայսերէ զմասն յաւիտենից թագաւորին նշանի: Եւ նորա առեալ զփրկութեան արեգակն՝ յանդիման իւր կտրեաց և ետ նմա զայրիչն մեղաց տեսելով. «Սա եղիցի քեզ և որդւոց քոց աշտարակ հօր ընդդէմ թշնամւոյն»: Տեսեալ զայսպիսի երկնաւոր պարգևս առ նա եղեալ նախարարաց

Հայոց և զօրավարին Համագասպայ՝ 'ի նախանձ մեծ գրգեցան. և նմա ոչ էր փոյթ, այլ աշխուհեալ ինդրէր հրաժեշտ 'ի բարեսէր տեսունէն: Եւ նա ոչ իբրեւ զճառայ ոք, այլ իբրեւ զեղբայր համագաս՝ յանդիման Պարսից և Այրարատեան ազատացն զնա յուզարկեաց. որոյ հիացեալ ընդ Աստուծոյ ներողութիւնն առ ինքն լեալ՝ գայր յիւրն աշխարհ: Զայս լուեալ զնորայն գալուստ հոգեզուարձ հայրապետին Աղուանից՝ Ուխտանիսի, հանդերձ բազում ժողովով օրհնեաց զնա 'ի ձայն մեծ ասելով. «Ահա առաքեաց մեզ Տէր 'ի Սիրնէ զաւագան զօրութեան. և սովաւ տիրեսցուք մերոց թշնամեաց»: Խորհի մեծիմաստն Զիւանշիր տեղի հանգստեան տէրունական նշանին գտանել. և 'ի բնական գաւառին Գարգմանայ բերդի հիմն արկեալ տանն Աստուծոյ մեծապէս զեղազարդէ 'ի հրճուանս և 'ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ: Եւ 'ի փոխանորդել զարնանային ժամուն՝ հանդերձեալ կազմեցաւ մեծարդի իշխանն Աղուանից միւսանգամ տեսանել զկայսրն, հանդիպեալ նմա վաղարշապատ քաղաքի: Յայնժամ հրամայի 'ի թագաւորէն, զի մեծամեծք պալատանն և վեհանձինքն ընդ առաջ նորա ելցեն, և աշխատէս արքունաբար մտանէ 'ի կայսերական մարզարանն: Եւ զնա տեսեալ կայսերն՝ խնդամիտ համբուրիւ 'ի յառաջագահ անդր զնստինն առձեռնեալ զնէր քան զամենայն մեծամեծացն. և լինէր օրն այն

յաւուրս նորա օրհնեալ պէսպէս գեղեցկազարդութեամբ ոսկւոյ և արծաթոյ. և զինչ թագաւորական սպաս էր, զամէնն նմա հրամայեաց տալ, ընդ որ տրապէզիտքն անգամ սոսկացան. և 'ի վերայ ափսոցիկ զքաջ հաւուն իւրոյ Հերակլի և զՆիկիտահանոյն զարքունական գօտին էած ընդ մէջ նորա և զիւրն պատմուճան և դրօշս երկուս, և զորդիս նորա առնէր պատրկունս գտղայականս: Եւ որ միանգամ առաջին թագաւորացն Աղուանից գիւղաստանեայք և սահմանք լեալ էին՝ զամենայն 'ի նա ընձեռեաց յազգաց ազգս, արևելեայցս ամենեցուն արքայաբար առնել տեսչութիւն: Եւ ոչ էր խորհուրդ կայսերն ծածկեալ 'ի նմանէ. յորմէ և լսելով հանճարեղ խորհրդականութիւնս բազումս՝ հիանայր, և ողջունեալ զնա ասէ. «Անձն քո ընդ անձին իմոյ, և սիրա իմ որպէս գսիրա քո՝ երթ 'ի խաղաղութիւն»:

Այսպէս գերահռչակ հրճուանօք գայր անցեալ ընդ աշխարհ իւր: Եւ վերստին առնէր հրաման ընդ որ իւրն էր աշխարհ՝ շինել տնկել վայելել և կեալ 'ի խաղաղութեան: Եւ իւր շինեալ բազում ապարանս և որ ինչ մարդկան է վայելուչ. և ամենապայծառ իրք անկարօտ էր նմա 'ի փառացն Աստուծոյ, մինչև Թուրքաստանի թագաւորն խնդրէր 'ի նմանէ սէր և խաղաղութիւն և ընծայաբեր նմա լինէր երիվարս ընտիրս, ծառայս և աղախնեայս և զանազան գեռնոց մորթաւ:

Այլ և յԱսորեստանեայց և յԱտրպատական գաւառէ, յԱյրարատեան գաւառէ և 'ի Վրաց աշխարհէն մինչև 'ի Հնդկաց ևս գային առ նա լսել և տեսանել զնորա բազմահանճար խորհրդականութիւն. և խոնարհամիտ սէր նորա առ հասարակ եկելոցն լինէր հիացուցանող պատմութիւն յիւրաքանչիւր աշխարհի: Եւ ոչ ուստեք եղև այս նմա, այլ փայտն կենաց. նա յայտնի արար զանուն նորա ամենայն տիեզերաց, և օրհնութիւնն բարեխնամ ծնողին:

Գ Լ ՈՒ Ն Ի Գ.

Վասն ելիցն Խազրաց և յաղթահարին 'ի Զիւանշիրէ յայնկոյս գետոյն:

Յետ այսոցիկ լինելութեան և երկուց հորովելոց ամաց՝ ելանեն Խազիրք յաշխարհս Աղուանից յառ և յաւար: Յայնժամ իշխանին Աղուանից զինեալ զինքն՝ մտանէ առաջի ամենայաղթ նշանին և կացեալ 'ի վերայ ծնգաց իւրոց՝ զարբային Իսրայէլի երգէր գերգս, «Եթէ տէր իմ, առ զգէն և զասպար քո և արգել զեկեալսն 'ի վերայ իմ»:

Եւ առեալ զգունդս իւր էանց յայնկոյս գետոյն մեծի կուրայ և ետ ընդ նոսա պատերազմ և ոչ վրիպեցաւ 'ի խնդրոյն: Եւ 'ի իւրոսն և պատերազմին՝ զթեալ քաջասնոյց նորայն

երիվար գլորեցոյց զնա, սակայն ոչ կործանեցաւ, զի Տէր ետ ձեռն և կանգնեաց զնա. որ 'ի յառնելն եհար զընդդիմամարտն, և զայն օր ևս արար յաղթութիւն մեծապէս, ասելով առ բարբարոսն այն ազգ. «Գնա մուտ ընդ Դուռն Զոդայ. և մի ևս յաւելցես գալ այսր, զի արգել Տէր զյառնելն քո»:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ի Դ.

Կատարումն տաճարին Տեառն 'ի բերդին Գարդմանայ և նաւակատիքն 'ի Զիւանշիրէ, և օրհնաբանումն նորին, և կանգնիւն 'ի նմա խաչին Քրիստոսի:

'Ի յաղթահարելն Զիւանշիրի և երկուց ամաց անցելոց՝ զկնի վանելոյ զգօրս Խազրաց՝ կատարի գեղեցկայարմար շինումն տաճարին յանուն Աստուծոյ: Եւ նորա յարուցեալ անկանի առաջի մշտնջենաւոր լուսոյն՝ կալով յաղօթս. «Այժմ արի՛ Տէր, 'ի հանգիստ քո, զոր շինեցի անուամբ քո 'ի յարկ քոյոյ կենեղուտ փայտիդ»: Յայնժամ առնոյր զկաթուղիկոսն հանդերձ եպիսկոպոսօք և ամենայն նախարարօք իւրովք, ելանէր իբրեւ աւուր միոյ ճանապարհ 'ի վերկոյս Պերոգապատ քաղաքի: Անկեալ աղօթէր նախ 'ի վանս մի, զոր շինեալ էր յանշէն վայրս 'ի մէջ երկուց գաւառաց ամենալի բարեօք 'ի հանգստի իջևանի իւրոյ և ամենայն անդր եկելոց, հրամանս կարգեալ

ի վերայ, թէ մի լիցի ումեք անընդունելի 'ի Աշխ մնալ: Եւ անտի յարուցեալ բազմախումբ կաճառաւն մտանէ 'ի Գարդման գաւառ, որ օր տաննամի էր արաց ամսոյ. զխաչն լուսոյ տալեալ հանգուցանէ 'ի տանն զոր շինեաց, և անդ կացեալ 'ի վերայ ծնգաց իւրոց՝ թախծալից զըղջմամբ և արտասուօք զնէր աղերս ամենահաստիւն և առէր.

Գ Լ Ո Ւ Ն Ի Ե.

Աղօթք Զիւանշիրի:

«Տէր իմ Տէր՝ որովհետեւ եղեր անյիշաչար ծառայի քո բազմամեղի, և պարգևեցեր ինձ զխաչն, զորմէ զքեզ բեռեալ կախեցեր յերկրի, տաքեա 'ի տաճարս յայս զշնորհս Սուրբ Հոգւոյդ և հանգոյն Սողոմոնի տաճարին հոգեխառն ամպով փառաց քոց իբրեւ միգով զսա զարդալեալ վայելչացո. արա զսա տուն աղօթից և խնդրուածոց, որք յարեալ ծովեզերայք իցեն: Զի որք միանգամ պատարագօք զերեսս քո պաշտեսցին 'ի տեղուջս յայսմիկ, լուիցես դու 'ի բարձանց և տացես զխնդրուածս նոցա: Եւ եթէ ամենայն աշխարհս Աղուանից միաբան գայցեն փառաւորել զանուն քո 'ի տանս յայսմիկ՝ աստուածընկալ զօրութեամբ խաչիս աղխեսցես զզը-

րունս թշնամեացն և խափանեացես զմարտիցն հէնս, զօգս քաղցրաբերս հրամայեացես հեղույն 'ի վերայ երկրիս, զի լիապատար բերմամբ որի և թղենի և ամենայն բոյսք անդաստանաց պրտադաւէտ լիցին, և յըզալի երկրիս անվրդով հանդիցեն: Իսկ զՋուլանշիրս, որ ծանրաբեռնեալ ևս յանցանօք և 'ի քո՝ Տէր, ամենագոր նշանիս օգնականութիւն՝ որպէս կարօտագոյն ոք հիւանդ 'ի բժիշկ բարի, անձկացեալ ապաւինեցայ, մի՛ն զարձուցանեք ունայն և ամաչեցեալ: Եւ զսուսնս զոր շինեցի՝ արա զսա հովանի զլիսոյ իմոյ յօր մարտի. զյարուցեալսն 'ի վերայ իմ ներքոյ իմ արացես. զուստերս և զգստերս իմ աներկիւղ արացես 'ի չարէ և զօրաւոր յամենայնիւ: Եւ զո՝ Տէր իմ Տէր, որ պահեցեր զիս 'ի մանկութենիս իմմէ, 'ի շրջապատեալ փորձութեանց փրկեցի, յաճախեցեր ինձ ոսկի և արծաթ, ծառայս և ազախնեայս, և ետուր ինձ իշխանութեամբս իմով արքայաբար առնել տեսչութիւն, ընկալ և այժմ զծառայս քո 'ի բարի, և 'ի վերայ ծննդոց իմոյ հեղ զհանձար գիտութեան՝ զնալ 'ի ճանապարհս քո և հնազանդ կալ առ 'ի քէն պսակելոյ կայսերն Յունաց աներկայաբար: Իսկ 'ի համաշխարհական աւուրն յարութեան հասելոյ, յորժամ տեսերեոյթքն զերեւելիսս փոխանորդեն և փողազոյ հնչմունքն զննջեցեալսն կոչեն 'ի քնոյ, և հրեղէն ջոկքն 'ի ծագաց երկրէ առ ամենակալ թա-

գաւորդ հաւաքին, յայնժամ 'ի ձեռն կարապետի խաչի քո՝ յոր ապաւինեալս եմ, ողորմութեամբ այց արացես ինձ և զուգակցի իմոյ Խոսրովանուշի, նախահարց իմոց, մանաւանդ ծաղկեալ ալեօք հօր իմոյ Վարազ Գրիգորի և մօր իմոյ Գորիզիստոյ և եղբարց իմոց Վարազ Պերոժի և Յեզուտ Խոսրովու և զաւակաց իմոց: Իսկ զիս զՋիւանշիրս՝ որ յօրինակ Դաւթի երանելոյ իջուցի զարտասուս, մի՛ն բարկութեամբ խրատեր և մի՛ն ճշդութեամբ պահանջեր. զի զի՞նչ օգուտ է քեզ յարենէ իմմէ յիշանել ինձ յապականութիւն: Փրկեա զիս 'ի յաւիտենից փորձանաց, և փոխանակ տաճարիս այսմիկ՝ զոր շինեցի յանուն քո յերկրի, պատրաստեա մեղուցելոյս զհոգեւոր օթեւանս 'ի տան Հօր քո՝ Քրիստոս:—Ես իբրեւ կատարեաց զազօթս, մատոյց և զայն՝ որ յազգս նորահրաշ տօնին էին պատարագք: Եւ ուխտեաց անդ ուխտ փրկութեան, եթէ սա եղիցի ինձ և որդւոց իմոց տեղի տալոյ երախայրիս առաջի Տեառն և գտանելոյ զողորմութիւն 'ի նմանէ: Եւ յետ այնորիկ իշանէ աստուածավայելուչ աւետեօքն 'ի ձմեռնահանգիստ քաղաքն Պերոգքաւատ. և զամի ողջոյն յըզալի և՛ 'ի խաղաղաւէտ անցուցանէ 'ի հանգիստս:

ԳԼՈՒԽ ԻԶ.

Խնամութիւն Ջիւանշիրի ընդ Հոնս, և առնել սէր թըշ-
նամեացն:

Մինչդեռ նստէր խաղաղացեալ 'ի գահոյս
իւր արին Ջւանշիր, 'ի միւս ամս լինէր ձմեռ-
նային եղանակի հասարակաւորութիւն. և ել թա-
գաւորն Հոնաց յոգնահագար հեծելովք. և թէպէտ
յառաջագոյն զգուշանալ աշխարհին հրամայեալ
էր 'ի նմանէ, սակայն ասպատակաւորք Հոնաց
յայտոյս գետոյն Կուրայ և զեզերբք Երասխայ
ոչ միայն զբնաշխարհիկսն, այլև որ յԱյրարա-
տեան գաւառաց և 'ի Սիւնիստանեայց աշխար-
հէն հօտք և անդեայք 'ի ձմեռնաճաշակ դաշտն
եկեալ էին յարօտ՝ գերի վարեալ գամենայն 'ի
բանակետոյն ժողովէին: Ապա եղև թագաւորին
Հոնաց ցանկութիւն տեսանել զերեսս Ջուան-
շիրի: Եւ արձակեալ զեղբարս իւր առ նա թա-
խանձեցուցանէր զնա տեսանել զմիմեանս և 'ի
մէջ իւրեանց առնել սէր եղբայրական: Իսկ քաջ
և արի տէրն ոչինչ ածեալ զմտաւ զարհուրէր,
թէ ոչ ոք յարքայիցն Պարսից կարաց յանդիման
տեսանել զթուրքաստանեայցն թագաւոր, այլ
աներկիւղաբար անկեալ առաջի փրկչական խա-
չին, ասէ. «Թէպէտ և գնացից 'ի մէջ ստուե-
րաց մահու, ոչ երկեայց 'ի չարէ, զի դու՝ Տէր,

ընդ իս ես»: Ես անտի յարուցեալ ելանէր առ
նոսա արքայաչու կազմութեամբ: Իսկ թագաւորն
Հոնաց ընդ առաջ նմա ելեալ գայր հանդերձէր
նաով, և յայտոյս խաղացեալ՝ դադարէր յեզր
գետոյն 'ի վերայ մեղմաշարժ և խորասոյգ ջրոյն:
Քսեն առ միմեանս խորհուրդս խաղաղականս՝
բառնալ 'ի միջոյ զանմիաբանութիւնս երկոցունց
և զրաւիլ 'ի համակամ եղբայրութիւն. որոց կըն-
քեալ զգաւիլն՝ դարձան յիւրաքանչիւր տեղիս:
Իսկ զի՛նչ քաջասիրտ տէրն իմ 'ի միւսում ա-
ւուր եցոյց. — Տասն և եօթն արամբք էանց յայն-
կոյս գետոյն 'ի բանակն Հոնաց. անդ առնոյր
զդուստր թագաւորին իւր 'ի կնութիւն և դար-
ձուցանէր յաւարէ անտի հարիւր և քսան հազար
հօտից և եօթն հազար ձիոց և արջառոց բազ-
մութիւն. և ոչ ինչ նուազ քան զհազար և եր-
կիւրիւր արանց գերեկաց: Եւ անտուստ դար-
ձեալ խաղաղութեամբ գայր 'ի տեղի իւր բար-
գաւաճեալ սրտիւ. լայր առաջի Տեառն, կարգայր
և ասէր. «Ոչ եթէ յաղեղն իմ յուսացեալ եմ,
այլ դու, Տէր՝ փրկեցեր զիս. և պարծանք իմ 'ի
քեզ՝ Տէր, ես»: Յայնժամ հրամայէր, զի որ ինչ
զարձուցեալ էր յաւարէն՝ արք հաւատարիմք առ
իրաքանչիւր ոք ըստ մասին բաժանեացեն: Եւ
այս եղև երկու ամօք պակաս յերից տասներե-
կաց, յորս աշխարհակալ սպարապետութեամբն
իրով 'ի տիոց անտի երիտասարդականացն մին-

չև ցմիշակ արբունս ժամանակին զրուստայեցի
համաշխարհալուր կատարեաց՝ նախ 'ի Պարսս
ապա 'ի Հոնս զանվեհեր քաջութիւնս՝ անխա
գորով. մինչ զի արեւելից և արեւմտից, հիւսիս
և հարաւոյ, յԱրիս և յԱնարիս, հրապարակաւ
ամենեցուն եցոյց զքաջափարթամ ծանօթու
թիւնս:—Արդ ձեռնարկեցից և զայն ասել, եթէ
նրպէս կամ զի՞նչ պատճառաւ շնորհատուն ա
խաչ ծագեաց նմա 'ի խաւարէ զոյս, կամ եւ
քաղել ծաղիկ 'ի հրոյ:

Գ Լ ՈՒՄ ԻԷ.

Որ ինչ 'ի թագաւորէն հարաւոյ մեծարանք արեւելի
իշխանին եղև՝ աստանօր գտցես:

Լեւրինք մշտնջենաւորք և ծովք անդնդայինք
ալեկոծեալք հնազանդեալ կան բանին Աստուծոյ
Քանգի վերնառաք հրամանն, յորժամ հայի յեր
կիր՝ դողացուցանէ զնա, և 'ի մերձին 'ի լերին
ծխին: Որպէս և այժմ ահա յերեսաց Տեառն բար
բացեալ բլուրքն հարթեալ հաւասարեցան և ալ
փարթամ խորոցն ջրայեղց բռնութիւնք անդէ
յինքեանս սուգան: Զի ահագին փառք Պարս
տէրութեանն խոնարհեցաւ, զանբաւ խրոխտ բար
ձրութիւնս նորա խորք ծածկեցին. լռեցին թի
ւաւոր արձանք խորոց 'ի հովմուռոյց եռանդման:

և փուշք ագարակի օդասլաց թռչմամբ եկեալ
աղաւարեցան 'ի վերայ մկանանց լայնատարած
ծովուն: Զի որպէս ջուրք բազումք կոհակաշարժ
բռնութեամբ ծովասոյգ առնեն զերկիր, նոյնպէս
լերեմն ժամանակի թագաւորք Հոռոմոց ամբո
խեալ զօրօք հիածածուկ զընդհանրական աշխարհիս
առնէին բազմութիւնս: Իսկ այժմ այնր աթոռոյ
ամբարձեալ զօրութիւնքն այնքան 'ի վեր ցնդեալ
իջան, մինչ զի որք միանգամ ընդ ձեռամբ նո
րա էին մարդկային անտառք՝ գնացեալ յարեցան
ինդ հովանեաւ այնր, որ Գեղէնեան զմակին էր
պատաղիչ. զոր 'ի նոսա բարձեալ բռնաւորաց
խաւարիդքն խլրտել անգամ ոչ կարէին: Զի իբրե
կտես քօշն արեւմտեան, թէ դարձոյց Տէր զօգ
նականութիւն 'ի սրոյ նորա և կինճն վայրենի
զազանանայ փշրել զեղջիւր նորա, առեալ զլրումն
ժամանակին ըստ կանխասաց մարգարէութեանն
և խոստմանն Աբրահամու. «Եթէ ձեռք Իսմայելի
թամենեսին և ձեռք ամենեցուն 'ի նա», և եթէ՝
«Առաջ նորա հուր ծախիչ և վերջ նորա բոց
բորբոքեալ».—յայնժամ առեալ կայսերն Հոռո
մոց զսինիւքորան զօրացն՝ աճապարէր ընդ ծով
և ընդ ցամաք անցանել 'ի սահմանս հեռաւորս
կղզեացն արեւմտից: Այն վեցերորդ ամ էր հա
րաւայնոցն փոխելոյ զթագաւորութիւն իւրեանց
յաշխարհն Ասորեստանի. զի թողեալ զերկիր ա
լախնոյն՝ արկանէին զաթոռ տէրութեանն 'ի

Դամասկոս, որոյ նստեալ անդ՝ սկսանէր շորի
զիւրեկ յաջ և յահեակ ծծել զուղեղ երկրի: Քան
զի տուաւ նմա լայն և ընդդիմակաց զօրութիւն
աշխարհավար իմաստ, երկրավար քաղցրութիւն
և հեզութիւն մարդկային, ուստի չորիւքս այս
ոքիւք չորից անկեանց աշխարհիս հասարակա-
պէս եկաց իշխան:

Արդ տեսանելով զանհնարին տկարանալի
կայսերն Հռոմոց 'ի թագաւորէն հարաւայնոյ,
որ իբրեկ բոց ճարակեաց զբազմամարդ հրապա-
րակս և զքաղաքս նորա հրով, բազմահոգ վասն
իւրոյ իշխանութեանն լինէր մեծ իշխանն արեւ-
ելից Զուանշիր, նախագգաստ լինէր, թէ զոյգ
ամբոխն հարաւոյ ընդ ոտս առեալ զերկիր նորա
կոխեցէ: Եւ թէպէտ կարող էր զթուրքաստա-
նեայցն հանել զանթիւ զօրսն յիւր յօգնականու-
թիւն, յանձն առնոյր նուաճիլ ընդ լծով ծառա-
յութեան թագաւորին հարաւոյ: Արդ իբրեկ լսել
բռնակալն հարաւոյ սակս մերոյ իշխանին ծա-
րափառ բարեխառութեանն, զոր առ կայսրն ունէր
Հռոմոց, և կամ եթէ նա էր երասանակալ Թուր-
քաստանեայցն ազգաց հանել և արգելուլ գնոտս
յաղագս մարմնական խնամութեանն, անգանգ
անըմբերելի նախանձ 'ի միտս տիեզերակալ պար-
ծողին բորբոքէր: Ուստի 'ի ձեռն հաւատարիմ
պատգամաւորաց առաքէր երդմունս մեծամեծ
և զխոստմունս անչափ պարգեաց, զի առ նա

երթիցէ: Իսկ նա մեծայոյս բարութեանցն, որ
'ի խաչն Քրիստոսի վստահ եղեալ՝ կազմէ ըն-
ծայս բազմապատիկս և հանդերձի նոքօք յողջոյն
տիեզերակալի. և նախ ժամանէ 'ի տուն Տեառն,
զոր յապաւինութիւն իւր շինեալ էր 'ի բերդն
Գարգման. և անդ սրտառուչ հառաչմամբ զծած-
կազիտին խնդրէր այցելութիւն, զոր մեծն Դա-
ւիթ ասէ. «Արարիչ իրաւանց և արդարութեան՝
մի՛ մատներ զիս 'ի ձեռն նեղչաց իմոց»: Եւ
այսու մտօք հրաժարեալ մեծայաղթ յուսով զի-
նեցաւ՝ չուեալ 'ի տար աշխարհ: Իսկ զօրավա-
րին Հայոց ամենայն նախարարօք ընդառաջ նորա
ելեալ զուարճալից խնդութեամբ ընդունող լի-
նէր, և մեծապատիւ շքով յուղարկիչ: Իբրեկ իջա-
նէր յերկիրն Ասորեստանեայց՝ տեսանէր, զի
ահա պետք թագաւորին գաւառացն այնոցիկ հրա-
մանաւ նորա և ճոխք քաղաքացն ըստ իւրաքան-
չիւր սահմանս պատուիչ լինէին, երիվարք պատ-
րաստք և օթեվանք կազմք, մինչև եհաս 'ի դուռն
թագաւորին մեծաւ շքով: Յայնժամ հրամայեալ
մերձակայ մեծամեծացն ընդ առաջ ելանել նմա,
սծելով զերիվարս, յորս ինքն թագաւորն հեծա-
նէր, և այնպէս շքեղաշուք փառօք և պատուով
մուծանէին 'ի բանակն յօգնահոյլ զուպարից:
Վասն որոյ 'ի հոյակապ նորա անունն խառնի-
ճաղանձն ամենայն 'ի տես ձեպէին համախմբեալ
'ի ճանապարհին: Իսկ թագաւորն հարաւոյ 'ի

ծագել արևուն նախ քան զսովորական ժամն յարուցեալ 'ի քնոյ հրճուալից մտօք և բարի ողջունիւ զիշխանն արևելից տեսանէր, և յարազուարճ վասն գալստեան նորա լինէր: Ուստի ամենակատար ընդունելութեամբ և ոչ առ մի ոք 'ի կողմնակալաց երկրի այնպիսի եղեն փաթշահաբար մեծարգութիւնք. մանաւանդ յորժամ զփորձ առնոյր զխոհական հանճարամտութեան նորա, վասնզի թէպէտ և բազում տեարք և յոլով ազգաց հիւղինակք ընդ ձեռամբ նորա կային հնազանդեալք, այլ ոչ ումեք ի նոցանէ աներկևան խորհուրդ որպէս Զիւանշիրի տայր, յորոյ վերայ պարգևս մեծամեծս շնորհէր նմա և որոց ընդ նմայն էին: Յետ այսորիկ խնդրէր իշխանն արևելից խաղաղական ողջոյն և հրաժեշտ: Իսկ արքայն հարաւոյ վասն սեռն և սերտ սիրոյն հաստատութեան երդմունս կնքեալ՝ տայր նմա և գաջ իւր, որ չէր երբէք լեալ սովորութիւն տիեզերապետ գոռոզին օտարազգւոյ ումեք առնել զայս: Այսոցիկ այսպէս եղելոց՝ մեծավայելուչ փառօք յուղարկիւր 'ի համաշխարհական մարգարանէն, և գայր հասանէր յԱյրարատական գաւառ. ուր ընդ առաջ լինի նմա 'ի Մամիկոնեան տոհմէ քաջն Գրիգոր համօրէն ազատօքն և ածել զնա 'ի գիւղաքաղաքն իւր Արուճ: Գայր հասանէր անդ աղանին սուրբ և սիւնն եկեղեցւոյ՝ մեծ հայրապետն Հայոց Անաստաս. զոր տեսեալ

մեծահաւատ իշխանին հոգեզուարճ բերկրանօք լլցեալ, խոնարհեցուցեալ զինքն՝ օրհնեցաւ 'ի նմանէ որպէս 'ի հրեշտակէ սրբոյ. և նովին բարեգարգութեամբ գայր իջանէր 'ի գաւառն Գարդման, ուր իսկ և իսկ մտանէր 'ի յարկ ապստինին իւրոյ և սկսանէր զոր ինչ ազնուական նիւթեղինացն առ 'ի զարդ հրաշագեղութեան անձառելի լուսոյն ծախել. որ և գեղազեղիչս 'ի գործարկեալ նկարեաց 'ի գմբեթէն մինչև 'ի բարաւորս դրանն պատաղահիւթ կերպասագործեալ. և զդուռն սենեկին՝ զլոյսն տիեզերաց ունողին, արծաթապատ հրաման տայր քանդակել: Եւ յայտու ամենայնի վերայ իբրև գերեամ մի ողջոյն հաւատարիմ խորհրդովք տիրասէր առ թագաւորն հարաւոյ զինքն ցուցանէր մեծավայելուչ իշխանն Զուանշիր:

Գ Լ Ո Ւ Մ Ի Ը.

Կրկնակի երթն Զուանշիրի առ բռնական հարաւոյ, և օգնելն նորա Յունաց իմաստաբար օժանդակութեամբ, և կիսակտուր զհարկս առնել:

Դարձեալ թագաւորն հարաւոյ կոչէ պարգևախոստ հրաւիրանաւ զհռչակելին Զուանշիր արևելից իշխան, զի 'ի նախկին պատիւնս ևս առաւել արասցէ յաւելուած փառաց: Զի ճոխք րաղաքին Բիւզանդիոյ եկեալ էին յանձն առնուլ

զլուծ հարկատուութեան որդւոցն Հագարու: Վասն
այն զի յերեսներորդ ամի թագաւորութեանն
Կոստանդնի ինքնաձեռն եղեն ներքինիքն սպա-
նանել զնա, որոց 'ի թագաւորէն լինէր հրաման
մնալ մինչև եկեացէ անդ իշխանն արևելից: Իսկ
բազմագով տէրն ըստ առաջին նուագին կաղ-
մութեամբ անդր հասանէր, որում 'ի վեր քան
զառաջինն անհամեմատ մեծարանք' և պատիւս
հանդիպէր, զի զհարազատ եղբօր իւրոյ զապա-
րանս 'ի հանգիստ նմա յօրինել հրամայէր և
յընթերիսն միշտ ընդ իւր 'ի սեղանն նստել. ուս-
տի և եկելոցն 'ի կայսերական քաղաքէն պա-
տուական արանց՝ նմա հրամայէր առ նորա բանս
խաղաղականս գնել: Ընդ որ յոյժ զարմացեալ
լինէր թագաւորն յաղաքս տրամախոհ խորագի-
տութեան նորա, որում և ոչ սակաւ լինէր շնոր-
հակալութիւն որ 'ի թագաւորութենէն Հռովմա-
յեցոց անդ պատգամաւորաց: Քանզի բազում
իրօք և յօգուտ նոցա զթագաւորին հնարէր հա-
ւանեցուցանել զմիտս: Յետ այսորիկ գերահրո-
շակ ևս պատուով ըստ թագաւորիկ արքայից զա-
րևելից իշխանն ծայրափառել հրամայեաց թա-
գաւորն հարաւոյ, ընծայելով նմա զայն, որ 'ի
Հնդկաց աշխարհէն քաջահրահանգ և առատաուս
փիղն խրոխտաձև, որով դրունք թագաւորաց ա-
հեղագոյն և բազմաշուք զարդարին. զորմէ 'ի
յաւիտենից ոք մինչև ցայսօր ոչ լուաւ թէ առ

մեծարգոյութիւն ինչ կրտսերագունից հրամայե-
ցաւ. զկնի այսորիկ և զպապկեայն, որ պատուա-
կան է քան զամենայն թռչունս, զոր 'ի նախա-
վաղ ժամանակի ոչ գոյր յայլում ուրեք տեսա-
նել վայրի՝ բայց միայն 'ի Հռովմայեցոցն թա-
գաւորութեան. ըստ նմին և այլ ևս մեծութիւնս՝
զսուսեր պողովատիկ ոսկեպատեան մարգարտա-
նո՞ գեղաշարեալ, զպատմուճանս ոսկեհուռս ըս-
տաւրակս և զդիպակս ոլիբերոնս, զգուարճատե-
սիլ ծիրանիս և որ ինչ մեծագան գոյնք ըստ
թուոյ միահամուռ, որ յառաջն և որ այժմ. և
զյիսուն և երկու ձիս երազաքայլս, յորս ինքն
թագաւորն նստէր: Նաև տիկնացն իւրոց դշո-
յին հրամայէր, զի նա ևս արևելից տիկնոջն տա-
ցի, զթագուհեաց հրաշապաճոյճ գեղազարդու-
թիւնս, զմետաքսառէչ և զոսկեհիւսակ զգեստս.
և որոց զկնի եկելոցն հրամայէր իւրաքանչիւր
ուճեմն տալ իբրև յիսուն արանց դիպակս և ձե-
ղենակս. և ընդ ձեռամբ նորա փակէր զՍիւնես-
տանեայցն իշխանութիւն: Այլ և ստիպէր զնա
թագաւորն, զի առցէ յանձն և յայնկոյս գետոյն
Ատրպատականացն իշխել: Իսկ նա ոչ հաւանէր
տիեզերական կողմանցն միահեծան իշխանու-
թեամբ ձոխանալ. այլ թողու զայն յաւելուած
փառաց և ըստ բնական աշխարհաշէն բարուց
ընտրեանն՝ լաւ համարէր զընտանին խորհել օ-
գուտ: Եւ սկսեալ այնուհետև զթողութիւն ծան-

րաբեռն իւրոյ վիճակին խնդրել հարկաց, զոր ախորժելով յանձն էառ թագաւորն հարաւոյ, և հրամայեաց երկակիսեալ զհարկացն լուծ թելիւ ւացուցանել յառաջին երրեակ չափուց զմասն մի: Արդ յետ այսչափ մեծապարզ և երախտեաց, որով արար մեծաբանս քան զամենայն իշխանաց, դարձեալ տայր նմա զաջ իւր և յաւետոս սքանչ պատուով արձակէր զնա: Գայր հասանէր յաշխարհն իւր, փութայր ժամանել 'ի տուն Տեառն, անկանէր 'ի վերայ երեսաց իւրոց, գոհնայր զանպատում պարգևացն Աստուծոյ և ասէր. «յԱստուծոյ է զօրութիւն և փառք իմ»: Անտի իջանէր յոտանն անդր, որ ցրտային ձմեռայնոյն էր հանգիստ և յայնժամ լինէր անդ համաշխարհական ժողով, ուր տեսանէաք զնա ոչ միայն սովորական չափով, այլ առաւել ևս բազմապատիկ արքայական շքով պճնեալ պերիս տեալ. տեսանէաք ևս զարքայական հաւ, որոյ տեսակն ցանկալի էր, զի ընդ գեղնագոյն փետուրսն փոքր ինչ կանաչութիւն համալար խառնեալ արտաքս ճոճէր, և լանջացն կարմրանի գոյն այսր անդր տրոհէր շուրջ զպարսնոցան առ միմեանս պատուածեալ՝ նման զարնանային առաւօտեան ցօղոյ կալոյ յանդաստանս ոսկէծայր բրախց մարդարտաձև 'ի վայր կոխեալ բոլորովիմբ: Դարձեալ և բերանովն կռանայր, յորում բոլորատէգ լեզուն իբրու դանդաճ ցուցեալ՝ զրա-

րակալանգ ճոռուղումն ձայնի ըստ մարդկային ինութեան խօսից ստէպ ստէպ հղովէր. և սա՛ զորօրինակ յառաջինսն անգ, ներոնի ումնն կայսեր 'ի սենեական լինէր գովող, այսպէս և 'ի վերջնումս աստ յոգնաբաստիկ իշխանիս մերոյ տեսաք զնա օրհնիչ. ընդ որ թէպէտ առաւելաւորանչ էին զարմանք, սակայն ոչ այնչափ քան զոր հանդերձեալս եմ ասել: Զի 'ի զբօսանս խաղուց տեսանէաք յելս անդ արքայաչու կազմութեանն արտաքոյ պարսպին 'ի նախադրան ճառարհին, որպէս առ թագաւոր յերկրպագութիւն գայր անարի անբարի կենդանին վիմահալին փիւղ, որոյ գերանաձև սրունքն որպէս զեառն ինչ 'ի վեր բարձեալ ունէին զնա, և զխլապատակէ անտի ըստ չարութեան սօղնոցն նմանութեան 'ի վայր կոյս կախեալ ձեանայր պատիճն, զոր առ գետովն շրջշրջելով այսր անդր ստէպ զարձուցանելով ուղղորդաձև 'ի վեր կանգնելով, մերթ յինքն քնթոնեցուցանելով և ուժգնակի մօնչմամբ գտուրեալութիւն շնչոյն ընդ խոչափողն արտաքս հեղով, արդարեւ ասեմ, 'ի բնմութ շարժելոյ գլխոյն անարեկ զարհուրանօք զողումն ունէր զբնութիւն մարդոյ: Տեսանէաք և զերիվարս ածեալս՝ սիգաւորք պերճազարդք ձմողք ձեպողք և ճախրապացք, որք հողմավար թիթևութեամբ զարշաւանսն առնէին ոսկէսանձ թամբօք և գեղգեղեալ զինուք:

Եւ արդ աստանօր զի՛նչ ասացից և զի՛նչ խօսեցայց. զի աստուածային նախախնամութեամբ ՚ի ծնէ իսկ սա ՚ի փառս և ՚ի մեծութիւն ստեղծաւ. և մինչև ցայսօր ժամանակի ընդարձակեաց սմա Տէր լինել առ ամենեսին ամենափառ. վասն որոյ ոչինչ պակաս քան զթագաւորս զսա տեսաք ամենայն ընչիւք. ոսկի և արծաթ բազում յոյժ, ծիրանիք պատուականք և հանդերձք գեղեցիկք. ակունք պատուականք և լուսափայլ մարգարիտք ոչ սակաւք. նաև ամենայն ինչ լի և պատարուն: Արդ այս երբեակ տասներեակի և տարիք երեք են, զոր սկսաւ Տէր բազմամեծար զբարեյազթ իշխանն Ադուանից առնել, ՚ի չորից ազգաց թագաւորաց աշխարհակալաց պատուեալ և մեծարեալ յոյժ, ոչինչ նուազ զորով քան զբռնակալսն զայնոսիկ. այլ յամենայնի վեհ և մեծ գոլով: Ապա մի ոք տղայական բարուք և անխմաստ խորհրդով փոքր վարկանելով զսորա տիրողութիւնս՝ յազագս ոչ ունելոյն թագ և ինք զլուխն՝ ծայրայապաւիչ լինիցի թագաւորական պատուոյ և յոգնավայելուչ մեծութեան սորա: Վասն որոյ ամենանուազտ ծառայիցս ընդարձակ եղիցի՝ ոչ ընդ Օգոստի ումեմն, կամ ընդ Տիրեւրայ կայսեր, այլ ընդ աստուածաշնորհ բարեբաւրութեամբ անեղագոյն գերազանցելումն՝ ընդ երանելոյն Կոստանդիանոսի, որ յԱստուծոս պսակօքն պատուեալ փառաւորեցաւ, այս արդ

ղարև զքեզ ինքն՝ զբազմամեծար իշխանդ արեւելից, լծորդել: Քանզի զինչ ինդրէ ՚ի քէն Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս, որ զքեզ ստեղծ՝ տէր իմ թէոդորոս՝ եթէ ոչ հրաժարել ՚ի մեղաց և սիրել յԱստուած, երկնչիլ ՚ի նմանէ և գնալ ՚ի ճանապարհս նորա, զի քեզ բարի լինիցի և որդւոց քոյ յազգէ յազգ մինչև ցյաւիտեան:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ի Թ.

Տեսիլ միանձնացելոյ առն Աստուծոյ Իսրայելի ՚ի վերայ Մաշտոցի սրբոյ և նահատակութեան աշակերտացն, և գիւտ սրբոյ խաչին, որ ՚ի Գիսն էր:

Զճշմարտախօս զրուագս բանից սակաւ ինչ նուազ գտի և միայնանալոյն Իսրայելի սկիզբն անյայտ իմն էր: Այլ զայս և եթ՝ որ ինչ խորհրդոյս էին իրք, բովանդակեցաք, թէ կատարեալ ամ մի ՚ի լերինն ննջէր նա ՚ի յերկրի ՚ի վերայ ծնգաց իւրոց՝ և ՚ի չորրորդում պահու զիշերոյն յեղակարծում երևեալ նմա տեսիլ հրաշալի զարմանազան լոյս փայլատակեալ և ընդ նմին ծաւալեալ հոտ անուշից, որ առլցեալ պարարէր զնորա հոտոտելիսն, և իմաստութիւն յաւելեալ ՚ի նա՝ խելամուտ նմա առնել զամենայն և ՚ի միտ առնուլ զասացեալսն, զմեծ խորհուրդ ցուցաւ իութեանն անցեալ ժամանակաց, զպարգևաւտ բարոգութիւնսն—թէ իբր արդեօք կամ զիմրդ

ընկալան, որպիսի արամբք, ո՞ր ուստեք էին որդի արեամբ պատերազմեալ՝ վկայ անուն ժառանգեցին, կամ ո՞ւր ուրեք զաստուածայինն ծածկեցին զգանձ, և թէ քեզ զի՞նչ պարտ իցէ առնել: Այս ամենայն ասացեալ առ նա միանգամ և երկիցս, զարթուցեալ այրն՝ յահի լինէր իբրեւ ժամ մի հարուստ. ապա յարուցեալ անտի զուարթանայր, և բազկատարած եղեալ առաջի Աստուծոյ՝ գոհութեամբ զառաւօտին կատարէր զաղօթս: Եւ ի վաղիւն իբրեւ զմտաւ ածէր զաստուածային բանն, թէ «Վայ որ գործէ զգործ Տեառն հեղգութեամբ»՝ փութացեալ իջանէր ի լեռնէ անտի՝ առնելով ընդ ինքեան զիւրն արբանեակ. ձեպով անցանէր յեկեղեցաւան եպիսկոպոսանոցին, և մտեալ մի ծաւ զգուշութեամբ ասէր մանրամասնաբար զերևումն ցուցակութեան խորհրդոյն եպիսկոպոսին՝ ճշգրտիւ զբովանդակն: Եւ ասէ. «Տէրդ իմ՝ մի հեղգասցուք զհրամանս Աստուծոյ կատարել, զոցէ իբրեւ զլացող դատապարտիցիմք. այլ զկնի լինելով գործոյս՝ փութապէս կատարեա, զի յայտնեսցի Աստուծոյ գանձն»: Զայս ամենայն խելով եպիսկոպոսին Դաւթայ, որ Մեծկողմանց էր տեսուչ, մտախոհ եղև իբրեւ ժամ մի, խորհեցաւ ընդ միտս իւր առնուլ ընդ իւր արս ոմանս ի քորեպիսկոպոսաց անտի պարկեշտից, և նորոյ հանդերձ պատմեաց հայրապետին Աղուանից Ռիտանիսի: Նորա լուեալ զայն՝ ուրախութեամբ

յոհանայր զՏեառնէ՝ յոյժ զարմացեալ ընդ զուրաւորութիւն եպիսկոպոսին, որ պատմէր զտեսիլ հօրն՝ եթէ զիարդ եղև արժանի այնմ խորհրդոյ. և յաղաքս նորին իրաց հրամայէր կաթողիկոսն ժողով մեծ լինել և կոչել նաև զմիւս եպիսկոպոսն Արցախական կողմանն, զոր Մեծիրոսնք կոչեն, զարի այրն Յովէլ. որոյ եկեալ անդէն սաստիկ բարբառով յանդիմանէր զկաթողիկոսն և զեպիսկոպոսն Դաւիթ, «Թէ ընդէ՞ր ընաւ թողիք յականջս ձեր զայնպիսի դատարկարանութիւն և անսայք ցնորական տեսեան, զոր Դիրք մեզ չհաւանել ուսուցին: Զի յետ առաքելոց և աւետարանչացն քարոզելոյ ոչ երկին այդպիսի իբք, և ոչ այժմ լինել պարտի»: Եւ ինքն ի էր հօր գիտութեամբ և տեղեակ Աստուածաշունչ գրոց: Յայնժամ պատասխանեալ առ նա որդոյ հայրապետին՝ ասէ. «Ըստ Գրոց իմանալի է այս. բայց զի նոր իմն և չքնաղ է պատմութիւն տեսեանս՝ գուցէ յԱստուծոյ իցէ. և մեք այնմ ընդգիմամարտեալ՝ իբրեւ զլացողս դատապարտիմք, և չէ պարտ հակառակիլ, գուցէ աստուածամարտ գտանիցեմք. զի ոչ է պարտ ի մտաց ապել գերեմունս, որ յետ առաքելոց՝ ամենայն սրբութեանց, սուրբ խաչիւն հանդերձ և գանձք երկնայինք ծածկեալք ի վերջին ժամանակս տեսեամք ի ձեռն մարդկան ի տեղիս ակդիս երեւեալ են, յերուսաղէմ սուրբ քաղաքի

և 'ի բազում յայլ քաղաքս, որովք այժմ լցեալ են տիեզերք և պայծառացեալ եկեղեցիք: Յի աստէն իսկ յԱղուանից աշխարհիս 'ի բազում տեղիս երևեալ են նշխարք սրբոց, և չէ ինչ այս նոր զարմանք, որ այժմս երևի. զի ոչինչ է 'ի գանձուց Աստուծոյ, որ ծածկեսցի յերկրի: Եւ չէ իսկ պարտ գճշմարտութիւն ընդ ստութեան և խաբէութեան 'ի բաց ընկենու, կամ զգործ Աստուծոյ ընդ սատանայի լիկանս համարել, այլ ստուգիւ քննել և ճշմարտիւ 'ի վերայ հասանել, որպէս սուրբ Առաքեալն ասէ. «Թէ զամենայն ինչ փորձեցէք, և զբարին ընկալարուք»: Եւ զարձեալ 'ի կաթողիկէն ասէ. «Թէ մի՛ ամենայն հոգւոյ հաւատայք, այլ ընտրեցէք զոր յԱստուծոյ հոգին: Արդ երթայք դուք յաջորդեալ եպիսկոպոսքդ կողմանցն այնոցիկ և երկաքանչիւրդ ոստիկանաբար 'ի վերայ հասէք քննութեանն. առաւել խնդրեսցիք յԱստուծոյ թէ աստուածային իցէ, թէ այլազգ 'ի բաշտականաց, զի սատանայի փորձանք և մարդկան խաբէութիւնք յայտնի են: Եւ Աստուծոյ շնորհքն առաւել ևս յայտնի: Արդ որպէս Տէր Աստուած երևեցուցանէ և յայտնէ զխորհուրդդ ձեզ 'ի տեղւոջն՝ օր ըստ օրէ և մեկ ուսուսցիք»:— Յայնժամ կամաւորութեամբ յանձնն առեալ զհրամանս հայրապետին եպիսկոպոսացն երկոցունց՝ Դաւթի և Յովելեայ, և տուեալ ողջոյն՝ գային Հոգւոյն Սրբոյ առաջնորդելով:

յՈՒՍՏԱԿ ԳԱԼԱՌՆ ՄԵԾԻՈՂՄԱՆՑ 'ի Զղախեան հովիտն յԱպարիսական դաշտակն առ ափն Տըրտուական գետոյն, որ է 'ի վիճակին Մեծիրանաց: Եւ ելեալ բնակէին 'ի նշանաւոր պրակին 'ի Խունաբերձ տեղւոջ 'ի սարևանդակ վայրի. և անդ կայր մատուռն մի քայտեղէն, խեցեղէն կերպաւորեալ և խաչանիշ զարդու յարմարեալ՝ պալարափայլ որմոցն յօրինեալ գեղեցկութեամբ: Արդ 'ի լինել համբաւուն այնորիկ՝ վաղվաղակի ճեպով ժամանեալ գումարէին արք պատուականք, քորեպիսկոպոսունք, երիցունք, սարկաւազունք, հարիւրաւորաց գաւառապետք, գլխաւորք և մեծամեծ գործակալք և բազմութիւն ժողովրդոց արանց և կանանց, զի մասնաւորեսցին ամենեքեան տեսակի սքանչելեացն Աստուծոյ: Ապա հրամայեալ եպիսկոպոսացն քարոզ հնչեցուցին 'ի հանդիսաւոր ժողովարանին, զի եռօրեայ պահք և աղօթք պնդութեամբ կատարեսցին. զի կայր ոչ սակաւ 'ի նոսա երկպառակութիւն՝ ոմանք հաւանէին և կէսք չհաւանէին: Եւ նոյն ինքն գլխաւոր եպիսկոպոսն Յովել՝ պատրանս համարէր: Եւ 'ի ընդ կիտի եռօրեայ պահոցն՝ Աքասուն Իսրայելի առեալ բահ 'ի ձեռն և եդեալ ծունր համօրէն ամենեցուն՝ դիտէր ուղորդաբար 'ի նկատեալ տեղին և հրամայէր անվհեր բրել. ուր 'ի նմին գործ դասահոյլ մարդկան բազմութիւնն գհոյն զգեստիւք իւրեանց 'ի

բաց պեղէին: Եւ մեծ ջանիւ վաստակաբեկ եղեալ՝ ոչ կարէին զտենչալի գանձն գտանել: Ապա այնուհետեւ յարեալից կողմանէ զփայտաշար յարկն քակէին, ուր կանգնեալ էր սեղանն մեղսաբաւիչ պատարագի Տեառն. անդ անկեալ 'ի խոյլ ե'ի խնդիր՝ իբր կանգունս երիս փորեցին 'ի ներքոյ սեղանոյն. և այն յանկարծակի բուրեալ 'ի տեղուջէ անտի հոտ անուշից սաստիկ համեղութեան, առցեալ համազարդ պարարտութեամբ յաւէտաբար զյուովիցն քաղցրացուցանէր զճաշակս. որպէս թէ ճշգրտեալ նմանէր ազնուական հոտն բիւրոց խնկոց և ծաղկանց զանազանից՝ մինչև զարմանալ ամենեցուն առհասարակ: Եւ իբրեւ փորեցին թիզս տասն՝ գտին կողովս երկուս արծաթեղէնս՝ կապարի կնիք 'ի վերայ եղեալ յոր տախտակ մի ոսկէձոյլ հաստահեղոյս բեւեալ, և 'ի նմա գրեալ ասորերէն և հայերէն գրով: Եւ քանզի 'ի մէջ բազմամբոխ հրապարակին այնպիսի հրաշագործութեան Աստուծոյ յինչ երեւումն, այր առ այր և մարդ առ մարդ զարմացումն յոյժ յաճախէր. և զմիմեամբք կուտակեալ զեղուին փութային զսրբութեանցն առնուլ զտապանակս. զի հաւատով էին վառեալ 'ի սէր սրբոցն: Անդ այնուհետեւ լինէր սրտալիր ուրախութիւն և ակնավայելուչ տեսիլ հայեցելոցն. նոյնպէս և սրբոց արանց և քրիստոսասէր եպիսկոպոսաց յովովիւր սիրացեալ յոյժ վասն

սրանչեղեացն Աստուծոյ՝ օրհնութեամբ մեծաւ զոհանային զանպատում պարգեաց նորա:

Եւ այլն այն Իսրայել մեծարու եղեալ յոյժ առաջի եպիսկոպոսացն և յաչս ժողովրդոց՝ պատուէին զնա ըստ արժանի իւրում սրբութեանն: Ապա առաձնացեալ եպիսկոպոսացն Իսրայելիւ հանդերձ և պատուաւոր քահանայիւր, և բացեալ զկնիք մատանւոյն 'ի սրբութեան տապանակացն՝ զտանէին զփրկագործ խաչին մասն. ընթերցեալ զղիր ոսկէձոյլ տախտակին, նորին իսկ արքիպիակոն քորեպիսկոպոսին, և էր զիրն այս, եթէ «երուսաղեմեան մասնաւորեալ նշխարք սրբոց են»: Իսկ զայն աստուածային նշանն իբրեւ տեսնէր Մեծիրանց հովուապետն Յովէլ՝ բազմաբեղուն ծաղկէր իւրով սաղարթածաւալ գիտութեամբն, և 'ի բոլոր սրտէ գոհացող լինէր զԱստուծոյ: Եւ հաստատեալ ճշմարտութեամբ զտեսիլ Աբասուն՝ հռչակեցուցանէր յաւանջս ամենեցուն շինող այնմ լինելով, զոր երբեմն խախտէր. նմին իրի և վասն առաջին դիմամարտն լինելոյն յանցաւոր և դատապարտ զինքն վարկանէր գոլ: Եւ վասն զի յիւր նահանգին էր նախալիճակեալ վայրն, ուր կենսատու լոյսն էր ծածկեալ, վասն այն ոչ որպէս առուղեկան ոք կամ անցաւոր շնորհել ումեք անսայր, այլ ինքն լինէր 'ի վերայ իւրոց գանձուց հրամանատարութեան մատակարար: Եւ զմի 'ի տապանակացն

առեալ 'ի պատիւ յինքեանն տանէր եպիսկոպոսանոց: Եւ ընդ այն թէպէտ կարի յոյժ դժկամակ այրն Աստուծոյ լինէր, զի որ ինչ նմայն հաւատացաւ յԱստուծոյ և որում ինքն եղեալ էր գտակ 'ի դէպ էր և ընդ նորին ձեռն մատուցարարել սրբութեանն Աստուծոյ, սակայն նորա թոյլ տուեալ ըստ իւրում հեղութեանն՝ չլինէր գումեքէ ամբաստան, այլ առնոյր զմնացեալ տապանակն կամակցութեամբ եպիսկոպոսին Դաւթի, և հանդերձ քորեպիսկոպոսաջոկ և երիցախումբ պաշտօնէիւք Տեառն և ամենայն ժողովրդովք տանէր 'ի տեղի բնակութեան իւրոյ՝ սաղմոսիւք և օրհնութեամբ յուղարկեալ հանգուցանէր զսրբութիւնն Տեառն՝ լապտերօք լուցելովք և մոմեղինօք վառելովք 'ի Գլխոյ Վանաղ սուրբ եկեղեցւոյն: Եւ 'ի միմեանց հոգեոր ողջունիւ համբուրեալ՝ դառնային յիւրաքանչիւր տեղիս:

ԳԼՈՒԽ Լ.

Պատճէն թղթոյն, որ գրեցաւ յեպիսկոպոսացն 'ի Դաւթէ և 'ի Յովելայ և 'ի մեծ ժողովարանէն, թէ որպէս եցոյց Աստուած զմեծ սքանչելիսն:

«Ուզվածեմ հոգեճաշակ համբուրիւ առ լցեալ և 'ի շնորհաց Հոգւոյն ընկալեալ պարգև, աստուածազան արեւելից արքեպիսկոպոս Ուրբանոս, և բարեխնամող քաջագնեայ, յաւետաբար-

գաւաճ զօրաւոր ապուհի պատրիկ տէր Զիւանիւր՝ Ազուանից իշխան, ամենայն նախարարօք համանգամայն ընդ ձեզ Դաւիթ և Յովէլ՝ նուստ եպիսկոպոսունք 'ի Տէր խնդալ:

«Աւետաբեր հնչմամբ հանդիսացուցանել ձեզ պարտիմք 'ի ձեռն հրովարտակ պատճենիս զհրապառ ծածկելոցն երևումն և զգլխաւ սրբոյ խային, որ առաւել քան զառաւել յաճախեաց զյոգնայեղց զարմացումն 'ի մեր միտս: Զի որ երբեմն անհաւան և անհաւատ մտօք ճառել իսկ վասն իրացն չառնուաք յանձն, այժմ անա տեսող եղեաք յաւէտասքանչ ցուցակութեան խաչիս և պիտառապէս վկայեմք ճշմարտութեամբ, թէ սա և պարծանք պարծանաց: Եւ զիմիդ զայս տալ լուծեան մարթ իցէ կամ զարփիափայլ պատկերն դնել ընդ գրուանաւ, այլ յայտ է թէ 'ի վերայ կարգաց լուսեղէն աշտանակի, այսինքն՝ 'ի սրբում կոշարանի լուսատու յԱմարասումն լինել զսա: Արդ այսուհետեւ պարտ է մեզ դատողագոյն հրապարակել զառիթն զգալի մերոյ փրկութեան, զգեղաղէշ յարավայելուչ չորեքիւրեպիտն զատիւկանն յաղագս մեր ընդունելով յինքեան զանհամեմատ նախակրութիւն: Զի արդաւոր սա իսկ է քրիստոնէից յոյս, մեռելոց յարութիւն և կուրաց առաջնորդ: Զի որ երբեմն դատարարութեան էր անուն խաչն, այժմ հաւա-

տացելոցս իրք եղեն փրկութեան, որով և 'ի ձեռն սորա 'ի ներքոյ արքայականին գտաք յառադոտութի, և չերկնչիմք այսուհետեւ 'ի բոցեղէն նեախիզի զի զթագաւորականն նշանն յանձինս մեր բարձեալ բերեմք: Ունկնդիր լերուք մտադիւրութեամբ բանիս, զոր լսէք. թէպէտ ոչ կամաւ յօժարեցաք հմտանալ այսմ գործոյ, այլ իբրեւ ոչ մարթացաք դառնալ ընդդէմ ձերոց հրամանաց, և մանաւանդ զի երկբայելի մտօք խաբէութիւն զիրան կարծեցաք. սակայն ճշդիւ քննեալ շնորհիւն Աստուծոյ՝ գտաք զճշմարտութիւնն 'ի զայն մեր 'ի հովիտ մի Արցախայ՝ յեզր գետոյն 'ի տեղի մի Չղախ անուն կոչեցեալ, ուր կայր մաստուն մի: Եւ ահա համբաւն հռչակէր երթալոյն մերոյ, և բազմութիւն շրջակայիցն յոյժ շեղջալուտեալ անդր հասանէին՝ քահանայական դասը և այլք 'ի պատուական արանց, յորս ոչ սակաւ կայր հակաճառութիւն դիմամարտելոց: Բայց ապա պահա պինդս եղաք երեքօրեայ ընդմիջ մանաց և յաւէժ խնդրուածոցն իւրաքանչիւրոց և սկսանէաք զփորձութեան աննել մերձ առ սեղանովն, ուստի յանկարծակի հոտ անոյշ բուրեաց և յաճախապէս զմեր լցոյց հոտոտելիս, որով և յետ սուղ ինչ վաստակոց գտաք զփափագելին 'ի ձեռն շնորհաց Բարձրելոյն և յաղօթից սրբոյ հօրն Իսրայելի՝ կողոփս երկուս արծաթեղէնս կապարեայ կնքով պնդեալ հոռոմափակ, յորմէ տասիս

տակ մի ձոյլ ոսկի հաստահեղոյս բեռեալ և 'ի նմա գիր ասորի և հայ. և ըստ գրոյն բացեալ մեր առաջի սրբազան քահանայից՝ գտաք զամենակեցոյց խաչին մասն և այլ բազում սրբութեանց, զորոց գիրն ասաց, թէ «Երուսաղեմեանն մասունք սրբութեանց Տեառն»: Ընդ որս ես խկ Յովէլ նուաստ եպիսկոպոս մեծապէս գոհացեալ զբոլորից պարգևատուէն՝ զամենայն երկրայութիւն 'ի բաց ընկեցեալ յիմոց մտացս, և հաւատով ընկալեալ զտեսիլ Աբասուն, վասն լինելոյ գիւտիս այսորիկ յիմում վիճակիս, մեծաւ պանկութեամբ զմի 'ի տապանակացս յիմ սեփական եկեղեցին առեալ տարայ, և զայլ սրբութիւնսն յուղարկեցաք 'ի ձեռն քորեպիսկոպոսաց և քահանայից և դասուց պաշտօնէից մեք՝ Դավիթ և Յովէլ եպիսկոպոսունք, 'ի տեղի մենաստանեայց Աբասուն, շնորհօք Աստուծոյ ցնծալից ուրախութեամբ և հոգեւորական երգովք:

«Եւ Տէր Աստուած զօրութեամբ և փառօք զձեզ պահպանեցուցէ 'ի շնորհս աստուածընկալ խաչիս երեման և բազմաւուրբ կենօք խաղաղականօք 'ի ցօղոյ երկնից և 'ի պարարտութենէ երկրի տացէ զանհամեմատ վայելումն երկաքանչիւրոցդ՝ հոգեծաղիկ տեսողիդ և թագազարմ ժառանգօք մեծազան հեղինակիդ Զիւանշիրի: Ողջ լերուք 'ի Տէր»:

ԳԼՈՒԽ ԼԱ.

Առ այս պատասխանիք եպիսկոպոսացն՝ ՚ի հայրապետէն և յիշխանէն:

«Տառայարեալ պատճէն հրովարտակիս, զոր շարաքերեալ և կարգեալ էր՝ տեսաք, յորմէ մեծապէս զանգղջականէն գոհացաք զԱստուծոյ, որ իւրով ողորմութեամբն օր ըստ օրէ հրաշագործել յարարածս իւր, առաւել և ՚ի մեզ՝ զշնորհս ձերոյ սրբութեանդ, Դաւիթ և Յովէլ եպիսկոպոսունք Ուխտանէս նուաստ կաթողիկոս և Զիւանշիր Աղուանից զօրավար և իշխան, ՚ի Տէր խնդար:

«Վասն կենսատու փրկութեանդ, հասկոյ մեզ յԱստուծոյ՝ յաւետապէս գոհացաք զԱստուծոյ պարգեացն և վասն խաչիդ, որ ՚ի միջի մեղքում երևեցաւ և ծագեաց, եբաց և լուսաւորեաց զաչս մեր՝ վասն այգորիկ անդադար բերանով և անհանգիստ լեզուաւ զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս զբարերարն, զսքանչեազործն և զպարգեաբարձն օրհնեցաք, որ շնորհեաց մեզ անապական պարգևս ՚ի Սուրբ Հոգւոյն. և մեք՝ թէպէտ հեռի եմք մարմնով, մերձ համարեալ հոգւով յիշեալիք տալի նորազիւտ խաչիդ: Եւ դուք զառաքինս զգեստ և զսրբասնեալդ Իսրայէլ, և զգանձդ շնորհաց հանդերձ սրբոյ նշանիւդ առեալ՝ այսր տա մեզ հասուցէք մեծաւ զգուշութեամբ, զի և մեր

երկրպագեսցուք երանաւէտ համբուրիւ հանդերձ տիեզերական ժողովովս: Ողջ լերուք Տերամբ»:

Եւ նմանապէս իսկ երջանիկ վերադիտող և տեսուչ եպիսկոպոսացն տեսեալ զգրուակ նամակին արևելից զօրապետին և սրբոյ կաթողիկոսին, այնուհետև շեշտակի ճեպով առեալ զգտեալ դանձն սրբութեանց՝ եպիսկոպոսքն հանդերձ Իսրայէլիւ անյապաղ ժամանէին ՚ի մեծ քաղաք Պերոժապատ. վասն զի արևելից մեծ իշխանն Զիւանշիր և եպիսկոպոսապետն Ուխտանէս անդ նստէին ամենայն նախարարօք: Որոց ընկալեալ զլուսապայծառ շնորհսն հռչակաւոր հանդիսիւ յերկարէին զերկրպագութիւնն ՚ի բազմախումբ հոյարանին. և նպաստամատոյց ընծայիւք և պատարագօք կատարէր իշխանն առաջի սուրբ խաչի սեղանոյն գնուէրս իւր. և ներբողելով զՄբասն՝ մեծարէր զնա կաթողիկոսաւն և ամենայն աշխարհակոյտ ամբոխին: Ապա հրաման տայր յուրեկէլ զնա խաչապայծառ տապանակաւն անդրէն ՚ի վերնակողմ գաւառն Մեծկուենից՝ ՚ի բարձրաւանդակ լեռնն, ՚ի տեղի մենաստանի նորա ՚ի Գլխոյ վանս: Եւ ողջոյն տուեալ հոգեւոր համբուրիւ երանելոյն՝ խնդամիտ յիւրաքանչիւր դառնային նաւահանգիստս:

ԳԼՈՒԽ ԼԲ.

Խնամաւորելն նախարարացն Աղուանի ցաղգաշաղախ,
և անիծանիլ:

Ընդ այսոցիկ յապա ժամանակս տարօրէն
խառնակութեամբ գլխաւորք Աղուանից ազգա-
շաղախ աղծապիղծք եղեն: Նախ՝ թագաւորայն
Կողթայ տեառն տունն, ապա յԱրշակաշէն գա-
ւառին երեք տունք՝ Դաստակերայն, Ճնշմիայն
և Մամշեղուն, և Կուր գետոյն յայնկոյս տունն
Հեջերւոյ, և յՈւտի գաւառի ի Գիսն Վարազ-
պերոժի տունն, որ Ղաքնար ունէր պատիւ, և
Վարաժնու սպասատունն, որ յԱրաժկանն նստէր,
և Տուերակու տունն: Զսոցա անօրէն ամուսնու-
թիւնսն երանելի հայրապետն Ուխտանէս անի-
ծիւք փակեաց, և անդարձ լեալ ՚ի գործեալ Հա-
րեացն՝ ամենեքին առհասարակ բնաջինջ եղեալ
սատակեցան յերկրէ: Որ և յետոյ փոխի ՚ի Քրիս-
տոս սուրբ հայրապետն և յաջորդէ զաթոռ նո-
րին Նղիազար՝ այր բարի և ազնուական: Սա էր
եպիսկոպոս Շաքւոյ, որ ՚ի վախճանիլն Ուխտա-
նիսի ՚ի ժողովի անդ գիպեալ ըստ կոչմանն՝ ընդ
այլ եպիսկոպոսունան, զոր Հարափառք ոմանք ՚ի
գալն նորա ՚ի ժողովն պարսաւէին, և զկնի ցայ-
գապաշտամանն ընտրեալ զայր ոմն վանական՝
ժողովրդեան առաջնորդ ՚ի Պերդապատ քաղաքի՝

կամեցան առնել կաթուղիկոս, և յայնժամ զգետ-
նեաց զնա այսն պիղծ. ՚ի տեսիլ ամենեցուն
զամբաստանութեանն կտակ ՚ի մէջ բերելով և
անդէն վիճակադրեալ որպէս զՄատաթիայն պար-
կեշտ այն Նղիազար՝ ՚ի նոյն ժողովոյ առնու
զառաքելական պատիւն, մինչդեռ բարեբաստիկն
Ջուանշիր զաշխարհական տէրութիւնն վարէր՝
յանհաստատելի կենցաղումս ՚ի կամս Աստուծոյ:

ԳԼՈՒԽ ԼԳ.

Յաղագս սրբական առն Իսրայէլի քահանայանալոյն, և
գիւտ սրբոյ խաչին վիպասանումն զրուցատրար:

Այլ քանզի աղբիւր ուղփիածեմ իջիւք էր
այրն երջանիկ, և ՚ի յորդանոս քաղցր վտակաց
իւրոց յոգունց արբուցանէր, սաստկացեալ ու-
նելով միշտ պատերազմ ընդդէմ խաբեայ թըշ-
նամուոյն, որով սովոր իսկ են առաքինազունքն
ախոյեան քաջ և ընտիր ընդդէմ նորա գտանիլ.
Նոյն օրինակ և սա գեղեցկազարդ արդարութեամբ
էր վայելչացեալ և անուանեալ յաշխարհիս. բըղ-
խեաց արձակեաց յեղակարծ ՚ի յոլովից ճաշա-
կելիս զհոտ անուշից սրբութեանց սրբոց: Յե-
տուստ ուրեմն ՚ի յակնարկել Հոգւոյն սրբոյ ՚ի
սիրտ վերադիտողին Դաւթի՝ տուելովն նմա զմեծն
քահանայապետութիւն, ձեռնադրէ զնա զի կալցի

իշխանութիւն շահելոյ զողիս կորուսելոցն՝ որպէս մեծն Պետրոս, և զանարատն մատուցանելոյ պատարագ՝ որպէս զԱհարօն: Եւ մերձաւորք և հեռաւորք խրախճանակիցք լինելով 'ի սրբական աջոյ նորա առցեն զօրհնութիւն: Բայց ահա մեծ զարմանք այն էին սքանչելեաց, զի որ յովորցանհաւատ իրն թուէր՝ այն ըստ կարգի կատարէր առ նա օր ըստ օրէ ըստ առաջին խորհրդոյ վերին ցուցակութեանն. սակս որոյ 'ի դէպ էր առ նա առաքելական ձայնն. «Թէ զնախա հրաւէր կոչեցեալսն արգարացոյց Աստուած, և զարդարսն փառաւորս արար»: Արդ յետ անցանելոյ ամ մի 'ի վերայ այնորիկ, սակս նախագուշակ հրամանին, որ 'ի վերուստ եղև նմա՝ զազդումն ցանկութեան յոյժ ունէր սուրբ երէցն խնդրել զփափագելի խաչն՝ զծածկեալն սրբոյն Մաշտոցի 'ի Գիս անուանեալ գիւղն, որ յԱռի գաւառի: Եւ վասն զի ինքն առաջին 'ի բարեկրարց զսիրոյն ունէր զպատուիրան խորհելով առ ամենեանս և զգեցեալ զճշմարտութիւն Աստուծոյ 'ի ծածուկ, վասն այն բարեխնամարար հոգացեալ զբոլորիցն օգուտ ոչ հռչակէր զծածուկ խորհուրդն 'ի հանդէս ամբօխից և խուսափել ջանայր 'ի մարդկան գովեստից՝ փախչելով 'ի փառամոլ և 'ի սնապարծիկ ախտից: Վասն այնորիկ զմի ոմն 'ի սրբաստելոցն քահանայից 'ի նախամեծար պատուաւորաց հետեոյ իւրումն գի-

տին առնէ. և ոչ ժողովով կամէր զերթն, այլ 'սովաւ հանդերձ հասանէր 'ի նախասացեալ վայրսն՝ 'ի Հին եկեղեցին: Եւ ոչ գիտելով ստուգել և նշմարել գտեղին՝ նոյնժամայն նշան զարմանալի լինէր 'ի վերայ սաղարթասպաս ծառոցն նոճից, որք երկաքանչիւր աստի և անտի միջաւորեալ ունէին յինքեան զկոշարանն սուրբ, յոր իրր թէ ծագումն ինչ լուսոյ երևեալ բոցաճածանչ կամարածև միացեալ ընդ զմբեթին և բովանդակ սահեալ ճառագայթէր 'ի ծայրս ծառոց նոճից և նման աղեղանդ, որ յամբս երևի՝ փայլակնաբար ցայտէր 'ի ստորադրեալ քարատող և աղիւսաշար պուրակն, ուր կայր դադարեալ խաչն Քրիստոսի: Գիտացեալ այնուհետև սրբոյ առն, եթէ յայնմ տեղուջ է զանձն անկապուտ, առնոյր 'ի ձեռն բրիչ՝ պարեգօտեալ իբրև զարին Աբրահամ, սկսանէր բրել զնկատեալ տեղին իւրով համահաւանեալ արամբն: Եւ իբրև վայրափոսէր հինգ քիլ կամ թէ աւելի ինչ՝ յանկարծակի երևէր տապան մի արծաթի ժանգառագոյն հնացեալ, որ ունէր առնասարակ հայ, հոռոմ և ասորի գիր և ցուցանէր 'ի նմա գոլ զմասն կենդանարմատ փայտին. և կայր անդ նշանն Քրիստոսի արծաթաձոյլ գեղազանեալ ոսկիաղօտ տեսակաւ, որ յաւէտ է 'ի խաչէն Քրիստոսի: Ապա այնուհետև հրճուալից եղև յովովակի խնկարկուլեամբ այրն Աստուծոյ և զուարթանայր հոգե-

ծաղիկ պայծառութեամբ, և յարակից լեալ մարմնաքնար Դաւթի երգոյն, յօրինէր նուագս երաժշտականս. «Օրհնեցից զՏէր յամենայն ժամ» և որ 'ի կարգին է՝ վասն շնորհելոյ երկիւղածալ իւրոց զնշանն, որ միշտ ապրեցուցանէ 'ի թրշնամւոյն. և զանխաբար ընկալեալ զայն նշան փրկութեան՝ յիւրն բերէ յեկեղեցի:

Յաւուրսն յայնոսիկ յերկիւ նշանին և 'ի զալ հասանիլ 'ի հանգստարանն՝ մեծ և հրաշալի զարմացումն լինէր, զի լուել անհնարին էր զահեղ մեծ փառացն Աստուծոյ: Զի որպէս Կիւրեղ, որ յերոսաղէմ էր հայրապետ՝ զրութեամբ առ Կոստանդիանոս վասն երեւման խաչին ասէր, թէ ցայտը լուսոյ մինչև 'ի Զիթաստանեայց լեառնն ոչ միում կամ երկրորդում երևեալ, այլ ամենայն բազմութեան քաղաքին ակնյայտնի ցուցեալ երևէր՝ նոյնգունակ եղև արևելից աշխարհիս լուսոյ խաչիս երևումն: Զի հարթ հասարակ ամենեքին տեսանէին զսաստկութիւն լուսոյն բոցաճաճանչ փայլմամբ եկեալ ընդ ամպս երկնից՝ սլացեալ յայտ յանդիման ամենեցուն ելէէջ շնորհացն 'ի վերայ ամենասուրբ խաչին՝ երբեմն 'ի նմանութիւն հրոյ երբեմն 'ի նմանութիւն լուսոյ, և երբեմն 'ի նմանութիւն աստեղն, որ ծագէ յառաւօտուն, զոր ոչ մեք, այլ աշխարհ ամենայն եղեն տեսողք մեծապայծառ ճառագայթիցն: Զի մինչ ընդ երկինս ցուցեալ էր մերձ առ տեղեաւն տաճարին Տեառն

ոչ միայն բնակչաց քաղաքին, այլ և շրջակայ համասփիւռ ամենայն գիւղից և քաղաքաց, արանց և կանանց, հովուաց 'ի լերինս և անդորդաց 'ի փոսս ճարակողաց և արդիւնաւորաց 'ի դաշտս, որք աշխարհասէրք զպտուղսն կապտէին, և բազում ճանապարհորդաց բացօթէից, 'ի հինգերորդում պահուելիւնն այդոքիկ ամենեքեան տեսանէին զարփիահրաշ սքանչելիսն: Եւ եկեալ բազում ճեպով ընդ այլ բազում տեսողսն՝ ահիւ քաջասլաց քայլարանաց խառնիխուռն խմբելոցն հոյլք հոյլք 'ի հանդիսի բացարձակ տեսարանին ընդին զցանկութիւն փափազանացն, համբուրելով զսուրբ խաչն Քրիստոսի: Եւ ընկալեալ զշնորհս և զողորմութիւն 'ի նոյն ինքն 'ի տենչալի զինէն՝ զհանդերձեալ վայելուչ յաղթութեանն առեալ ընդունէին զպարգևս: Եւ զի բազումք 'ի գլխաւորաց աշխարհիս 'ի կողմանց կողմանց եկեալ էին 'ի տօնն տէրունական նշանին, վասն սաստիկ և ահեղ նշանացն, որք երևէին 'ի վերայ խաչին, ոչ իշխէին զգիշերն յարկսն յայն մտանել կամ 'ի դաւթին օթել. այլ ելանէին արտաքս 'ի սարեւանդակ վայրս և զգիշերն ամենայն անդ աղօթէին մինչև ցառաւօտն: Եւ 'ի ծագել արեգական մտանէին 'ի գաւիթ եկեղեցւոյն առաջի խաչին ահիւ և երկիւղիւ, և իսկոյն յարեալ 'ի հրսկումն խաչապայծառ տօնին՝ կատարէին զգոհալիկան պատարագն 'ի վերայ սեղանոյն: Ապա

յետ երեւելոյ հրաշիցս այսոցիկ վերստին ընծիւղեալ վերածաղկէր հզօրեղ աստուածընկալ խաչն աշտարակին մեծի, յոր դաւանիլ հաւատալ արժանաւորեցաք յԱստուծոյ, որ միշտ զմեօք պահ պահութեամբ պարունակեալ զիւրոյ արարչութեան գործ խնամոց անվթար տայ մեզ նեցուկ զփրկական կայմն, զպարզօրն 'ի մեզ գաստուած գիտութեան առաջաստ. ուր գիտութեանց զբարացն ջոկք և ուխտի մանկանց դասք արտարումնային, զի 'ի նոցանէ էր ծածկեալ խորհուրդն Ապա զգացեալ Աստուծոյ սպասաւորին այնորիկ, որ էր 'ի հին եկեղեցւոյն, զծագումն խաչին, քաջայօժար կամաւ երթայր 'ի Մեծկուենիցն դաւառն 'ի Գլխոյ վանաց եկեղեցին, և անդ զսուրբն տեսեալ հեղինակ, Իսրայէլ անուն՝ անկեալ առ ոտս նորա՝ պատմէր գտեսիլ իւր յանուրջս և մաղթէր յայտնել նմա զիրացն հանգամանս, Իսկ նա ոչ առնոյր յանձն յայտնել նմա զխորհուրդն, որով դառնայր նա 'ի տեղի իւր: Եւ 'ի վաղիս առ նոյն այր երկրորդէր նոյն տեսիլն՝ ունելով և ձեռագիր նշան, զոր բերեալ տայր առնն Աստուծոյ. որոյ զայն տեսեալ և հմտաւորեալ, թէ 'ի վերուստ է ազգեցութիւնն, յայտնէր նմա զխորհուրդն՝ զնոյն ինքն զկենսատու խաչն ցոյցանէր, և երդումնապատիժ սահմանադրութեամբ պատուէր տայր նմա՝ մի՛ ումեք պատմել: Բայց նա թէպէտև բազմադաշն լեալ էր երդմամբ չպատ-

մել ումեք, սակայն յետ սակաւ աւուրց դրժողաբար ուխտագանցեալ երթայր առաջի կաթուղիկոսին և այլոց ամենեցուն հուշակէր զզրոյցն, զի չէր պարտ պարածածկիլ ճշմարտութեանն. ինդ որ հայրապետն եղիազար հիւնայր վասն պարգևական աւետեացն: Եւ նոյնժամայն կամաւ իշխանին Զիւանշիրի գիր հրամանական առ Իսրայէլ առաքէ՝ փութանակի զչքնաղագիւտ խաչն Քրիստոսի առ նա հասուցանել: Իսկ նորա հնազանդեալ հայրապետական հրամանին՝ փութով հասանէր 'ի սուրբ եկեղեցին և ինքնին մեծ իշխանն՝ և սուրբ հայրապետն ամենայն մեծամեծօքն անդ հասանէին, և ակն յայտնի գնորդափայլ խաչն Քրիստոսի տեսանէին, որ սրբոյ Մաշտոցի իւր իսկ ձեռացն լեալ էր, որով դարձուցանէր զաշխարհս Աղուանից 'ի կոոցն մոլորութիւնէ լուսածնութեամբ աւագանին շնորհաց: Եւ երկրպագեալք սրբոյ նշանին՝ դառնային յարագուարձ բերկրանօք՝ գտենչալի պարգևաց տուողն բարեբանելով:

Յայնմ հետէ մեծարու եղեալ քահանայն Աստուծոյ Իսրայէլ առաջի կաթուղիկոսին և իշխանին և յաչս մեծամեծացն՝ առնոյր հրաման 'ի նոցանէ գործել զամենայն համարձակապէս. և յետ սուղ ինչ աւուրց վասն առաւել հրաշիցն և մեծամեծ սքանչելեացն, որ բազում անգամ եղեալ էին 'ի վերայ ծառոցն նոճից, կամեցաւ զի 'ի

նուէր նշանի ձօնեսցէ զնոսա 'ի պատկեր տեառնա-
 նման խաչին: Եւ առժամայն կոչեցեալ զվարձա-
 ւորս արս ճարտարս հիւսանց պատշաճաբար յո-
 րինել տայր զնշան խաչի՝ քանդակակերպ զար-
 դուք զըռւագելով, պատրաստութեամբ զամե-
 նայն ըստ գործոյ Տեառն: Զայնոսիկ լուեալ
 եպիսկոպոսապետին և Զուանշիրի՝ գրեն առ այրն
 Աստուծոյ Իսրայէլ, զի և նոքա հազորդեսցին
 հասանել 'ի ժամագրութիւն նաւակատեսց նշա-
 նին և յօծումն սրբոյ խաչին, որում մեծաւ լր-
 ջութեամբ քաջահաւան եղեալ քահանային Տեա-
 ուրն՝ պատրաստական յօրինէր զպէտս կազմու-
 թեան նուիրական տանն ըստ օրինակի խաչա-
 դարդ պայծառութեանն: Այլ նոքա հեղգական
 ծուլութեամբ չժամանէին հասանել յանբաւ գոր-
 ծոյն. և յայնժամ տեսիլ Աստուծոյ երևէր 'ի
 վերայ պատրիարզին Եղիազարու, զի մի պղեր-
 գասցի երթալ օծանել զխաչն Քրիստոսի. որոյ
 պարառաբար յարուցեալ յառաւօտուն փութա-
 պէս հասանէր 'ի կարգեալ եկեղեցին 'ի վիճակն
 Դիս անուամբ նահանգին: Եւ յայնժամ իշխանն
 մեծ չուեալ էր 'ի կողմանս հարաւոյ 'ի Սիսա-
 կանացն գաւառ: Եւ վասն զի նմանակիր առա-
 քելոցն էր բանիւք և գործովք՝ զպատրանաց ցնորո
 վրէժխնդրութեամբ վանէր, գորինչ զճշմարտու-
 թիւն ծաղկէր՝ պսակ պարծանաց վարկանէր
 ծանուցանէր, թէ աստուածապաշտութեանն է խոր-

նորդ զարմանագործ տեսեանն, որ երբեմն առ-
 Իսրայէլ քահանայ, և ընդունէր զնա իբր զԱս-
 տուծոյ սպասաւոր: Եւ հանեալ մասն 'ի սրբոյ
 խաչէն Մաշտոցի դնէր 'ի փայտակերտ նորոգա-
 լն նշանն. օծանէր զնա իւղովն օրհնութեամբ և
 կանգնեալ 'ի մէջ եկեղեցւոյն՝ առնէր նաւակա-
 տիս մեծապէս խնկովք, հուչակաւոր հանդիսիւք
 եկեղեցական ուխտիւ և հաւատացելոց դասուք:

ԳԼՈՒԽ ԼԴ.

Մահ օրհասական Զիւանշիրի մեծի իշխանին:

Եւ եղև 'ի ժամանակին յայնմիկ խաղալ
 զնալ մեծի իշխանին Զիւանշիրի 'ի կողմանս լեռ-
 նականաց 'ի զբօսանս բոլոր տարեկան աւուրցն՝
 հրճուական երկաշափութեամբ, և յոգնայարգար
 զուսանօք, ուր և խոհականութեամբ նուաճէր
 զամենեսեան ընդ իւրովն իշխանութեամբ և բո-
 յորովին բարեբաստիկ եղեալ գերասացութեամբ
 իմն և խրոխտաբար զամենայն ինչ յօրինէր ի-
 մաստակիր քաջութեամբ: Բայց ապա ըզձալի
 հուչակաւորն այն, զի 'ի ձեռն խարդաւանող ախ-
 տին ընդդէմ Աստուծոյ երկասիրէր պատուիրա-
 նին, թափուր և ունայն 'ի նորայն փառաց երե-
 ւէր. և ամենայն ինչ սարդի ոստայն եղեալ վաղ-
 վաղակի չքնաղն այն քակտէր վայելչութիւն:

Զի 'ի ժամ տապակէզ աւուրցն առեալ զերհրաշ պետականին զազատազարմ տոնմն հանգերձ նամեսական գնդիւն 'ի հովիտս բարձրաբերձ լերանցն՝ բերկրէր, և ծաղկատեսակ հանգըստեամբ 'ի գեղեցիկ մարգս յոլովէր զաւուր բարեկեցիկ յղիութեամբ: Իսկ իբրև անցանէին աւուրք խորշակայեղց օթոյն 'ի ժամանել բարձրութեան տօնի նաւակատեաց խաչին, համարածեալ 'ի կողմանցն յայնցանէ՝ գայր անցանէր յՈւտի գաւառ 'ի Պարտաւ քաղաք յիւրական գեղազարդեալ տաճարն. և անդ պարգեւածիր մեծարանօք 'ի հանդիսաւոր տօնին Աստուծոյ մատուցանէր երկրպագութիւն: Եւ մինչդեռ հանգուցեալ էր մեծաւ ուրախութեամբ մեծահոշակն Ջիւանշիր, այր ոմն տարօրէն և վատանշան 'ի կայենեանն ընկղմեալ ախտ՝ 'ի հրապոյրս խորգախութեան զընկերս իւր համահաւանս արարեալ,—որ ոչ գտէր նորա և ոչ զպատիւ տանհօրն իւրոյ, զոր գտեալ էր 'ի նմանէ մեծապարգեօք՝ յիշէր ինչ—մահ խորհեցաւ 'ի վերայ նորա՝ խորհուրդ վատ արկեալ 'ի միտս իւր. և հրապուրեալ գնա 'ի պատճառս բղջախոհութեան՝ փաստապատիր բանիւք հաւանեցուցանէր զիտելանել 'ի զբօսանս խոհերականս: Եւ մինչ 'ի տաճարէ անտի ելանէր իշխանն ընդ ճանապարհ պարտիգայար ծաղկոցացն, 'ի գիշերի յառաջին պահուն անվահան և թուր միայն ունելով, որ

սպառազինեալ սուրհանդակ պահապանացն ջոկք՝ անհոգ և անվեհեր 'ի դրունս պալատանն անկեալ կային ընդ քնով, առեալ չարաբարոյ Ենիբայ զաւաճանողին վարազայի զվաղրն արքունական՝ զսուսերն պողովատիկ և զվահանն ոսկեխնձոր, զաւով յառաջապահ լինէր 'ի պատճառս և ըստ օրինակի զինակրութեան. և ինքն անօրէն նենգաւորն 'ի ծածուկ վառեալ ագեալ էր զրահս 'ի ներքոյ պատմութեանին իւրոյ: Ապա իբրև հասանէին 'ի միջնավայր անդր բուրաստանին և մերձ էին 'ի պարոյկ որմոյ, որ պարունակեալ էր զայնատարած արքունական բանն, որպէս այլով ամենայնիւ իմաստայեղց էր անվկանդն Ջիւանշիր, այժմ ևս զիտաց գնենդութիւն սպանողին պիտակահոյլ զաւոյն. և 'ի հնչիւն ձայնի վառելոյ զրահին պակուցեալ սրտաբեկ լինէր՝ համարելով, թէ աշխարհախումբ խորհուրդ է վասն իւրոյ սպանմանն, և լռելեայն 'ի տաճարն կամէր դառնալ: Իսկ անօրէն սպանողն զսուսերն թերաքամեալ ունելով՝ յանկարծակի յետուստ կողմանէ հարկանէր զիշխանն արի սաստիկս վիրաւորեալ, զի մերկ էր 'ի զրահից, այլ չկարէր ստեպ գնա յաղթահարել. որով և աճապարէր նա որպէս առիւծ մռնչող ձեռն 'ի գործ արկանել սուսերուն: Բայց զի զօրութիւն բարձրելոյն հեռացեալ էր 'ի նմանէ՝ մատնելով գնա 'ի ձեռն ձեռնասուն սիրելոյն նորա, յառաջնում նուագին

իբրև 'ի վերայ նորա յարձակէր սուսերան՝ նորա
յասպարն առեալ ընդդիմամարտեալ արձանա-
նայր. և խրեալ զգէնն 'ի սերա վահանն՝ ոչ կա-
րէր հանել զսուրն և անդրէն ամփոփել ամենե-
ւին: Իսկ նա լցեալ վիրազային գազանութեամբ
զայրազնեալ վիրաւորէր զամենայն մարմինն նա-
րա, և իբրև զթիւնաւոր օձ խածանող սրտամու-
թեամբ նրանակոտոր և վազակաւոր խոցոտմամբ՝
անխայաբար յերկիր ընկենոյր զիւր տէրն. և յոգ-
ւոյն 'ի ծոցն թափիլ՝ վարկանելով տիրասպանին
կիսամահ գնա արարեալ՝ զանխաբար արտաբա-
ելանէր՝ յիւրն երթալով տուն, կեղծաւորեալ ոչ
տալ կարծիս, որպէս թէ յանգէտս 'ի տան նրա-
ջեսցէ: Եւ անա անդուստ ուրեմն իրազգած լիալ
իրացն եղելոց՝ գոյժ ազմկի խռովութեան հնչէր
և կաճառ ամբոխին բազմանայր. յորոց մի ոմն
յեղբայրական հարազատաց վրիժապարտին՝ զե-
կուցեալ նմա զոճիրս իրացն զոր գործեալ էր
անդէն փութապէս հեծեալ նա յերիվար փախա-
տական լինէր: Յայնժամ պատրիկ ոմն քեռորդի
իշխանին՝ առեալ զիւր ամհակաւանն լէզէոն գնդի
յիսնեական զկնի ելանէր մահապարտին, բայց ոչ
զգացեալ հասանել նմա վասն նախափախուստ
լինելոյն, 'ի վերնակողմն երթային յԱրցախունեայ
գաւառն նմին իրաց քինախնդիր. և գտուն հօր
նորա աւարեալ քանդէին հրդեհաբոց կիզմամբ
և զմետաքսառէջ և զկերպասանիւթ դիպակս, և

զոյնագոյն կապերտս, գոսկի և զարծաթ և զըն-
տիր ընտիրս կահուց և սպասուց աւար առեալ. և
խրեանք ողորմագոչ արտասուօք անդրէն դառնա-
լին, լային զիշխանն և աշխարէին: Այլ զի գեռ-
ունչ նորա 'ի նմա կայր, սուղ ինչ աւուրս տե-
ւեր կենդանի. և որդւոց իւրոց իւրաքանչիւրումն
զկանձս և զպատիւս յայտ առնելով՝ կարգէր գնո-
սա 'ի բաժինս նոցին. և 'ի դժնդակ վերացն պա-
կսեալ վախճանէր:

Յայնմ ժամանակի ոչ սակաւ խռովութիւն
լինէր աշխարհիս. զի կուտեալ զինեալ խուռն
կաճառացն, և մեծամեծ նախարարայն ժողո-
վալ, և ամենայն երկիրն առհասարակ վայիւք
ի եղեալ՝ ողբային զիշխանն կալանաւոր և զժըն-
դակ գոչմամբ. որ այնպէս անտանելի սուգ և
անհնարին բեկումն աշխարհիս հասոյց: Յայնժամ
հարտասան ոմն 'ի մէջ անցեալ, տեղեակ արհես-
տական իմաստից, Դաւթակ անուն կոչեցեալ՝
հարազելտական վարժիւքն յաջողակ և վերժա-
նական քերթութեամբ յառաջադէմ, յառատաբեր
բանից պաճուճանացն ճարտարութեամբ և քա-
լապէս հրատարակող, լեզու ունելով նման երա-
զողիր զըշի, սա յօլով աւուրբք յառաջ ժաման
էր 'ի դրան արքունի: Եւ իբրև հասանէր օրհա-
տական շշուէն 'ի վերայ արևելից աշխարհիս սակս
յանկարծահաս սպանման մեծի զօրավարին, յայն-
ժամ սկսաւ նա երգել ըստ ալֆաֆիտաց զլիա-

կազույթեանց զողբս զայս 'ի վերայ բարեացս
սլարտին Զիւանշիրի, և ասէր այսպէս.

ԳԼՈՒԽ ԼԵ.

Ո Ղ Բ Ք

'ի մահն Զուանշիրի՝ մեծի իշխանին:

Աստուածային բանին արուեստաւոր հոգի,
Յօրինեա իմաստս 'ի տիրական երգմունս,
Զի սգալի ձայնիւ անդադար ողբասցուք
Ի վերայ դժնդակ կորստեան մերում:
Բեկումն մեծ որ եղև արևելից աշխարհիս
Ի՛սղաղակ կործանման հնչեաց ընդ երկիր
Ազգ լ՛ազինք լուիցեն զբարբառս իմ,
Երկրածինք ամենայն ողբասցեն ընդ իս:
Գլորեցաւ վէմն կենդանի և հօր
Եւ սլարիսպն ամբույթեան խորտակեցաւ,
Աշտարակն բանաւոր տապալեցաւ,
Եւ ցանկն շինութեան խրամատեալ քակեցաւ:
Դարձաւ 'ի գառնութիւն խաղաղութիւն մեր
Եւ դրունք հինից տեղացին 'ի մեզ,
Զի մեծաքանչ տէրութիւնն կործանեցաւ
Հրաշալի պետութեան շիջաւ ճառագայթի:
Եկին հասին 'ի վերայ մեր անէծք,
Զոր կանխագոյն սպառնայր մարգարէն Նաայի:

Զի զաւուրս տօնի տէրունեան նշանին
Դարձուցին մեզ 'ի սուգ, 'ի լալիւն դառնութեան:
Զանգիւա կորստեան փորեցին խորխորատ
Զի զհովիւն բարի ընկլուզեցին 'ի նմա.
Հոգի մոլորութեան շնչեաց 'ի նոսա,
Ի նանիր թագուցին զորոգայթն մահու:
Էր նստեալ որպէս առիւծ 'ի մօրւոջ
Եւ լսեալ 'ի նմանէ սարսէին թշնամիք
Տեարք տոհմից և իշխանք ամենայն
Երկիւղիւ և սիրով հնազանդէին նմա:
Ընդ ամենայն երկիր ել համբաւ նորա
Ի ծագս աշխարհի ծաւալեցաւ անուն նորա
Զի զհնարիմաց զօրութիւն և զհանճարեղ իմաստն
Հանդիսաւոր հնչամա՛ր զովեցին տիեզերք:
Թագաւորն Յունաց և աշխարհն հարաւոյ
Տենչանօք խնդրէին տեսանել զտէրն
Յոգնամեծար ողջունիւ ընդմենէին
Եւ փառօք պսակեալ պատուէին մեծապէս:
Փամանեցին առժամայն չարիքն մեր
Եւ անգեղջ մոլորութիւն յանդիմանեաց
Բարկացուցաք զԱրարիչն զործովք մերովք
Եւ մատնեաց 'ի կորուստ զնախագահ տէրու-
թիւնն:
Ի բաց մեկնեցան պահապանք (նորա),
Օգնութիւնք վերնայինք հրաժարեցան 'ի նմանէ,
Զի Տէր հեռացաւ յաւուր չարի
Եւ եթող զնա կոխան ժանտից:

Լարեաց աղեզն իւր բանասարկու թշնամին
 Եւ սրեաց որպէս սուր զնենգիչ սիրոյն
 Չարաչար խոցոտմամբ հասոյց 'ի վերայ
 Որպէս յաղգին Մովսէս 'ի գիշերին սատակումս
 Խորհաւանող խորհրդով տարեալ մեկուսի
 Անողորմ խոցոտմամբ վերաւորեաց զվե-
 հագնն... *)

Ծնունդ չար որ մեղաւ նմա,
 Որդի անօրէնութեան, որ չարչարեաց զնա,
 Անիծիւք պարուրեալ գնացէ ընդ երկիր
 Եւ Կայէ 'ի երերմամբ վարանեալ շրջեսցի:
 Կապեսցին շաւիղք փախստեան նորա
 Եւ թռչունք երկնից ճախրեսցեն 'ի վերայ նորա
 Ազուաք ձորոց սլացցին 'ի նմա
 Եւ դազանք վայրենի սպասեսցեն նմա:
 Հուրն Հերովդէի առաքեսցի նմա
 Եւ ծնցին 'ի նմա որդունք և մկունք
 Աղեկէզ առչորմունք բորբոքեալ 'ի նմա
 Կերիցեն առժամայն գտիրասպան մարմին նորա:
 Ձեռն որ ձգեցաւ 'ի սպանանել զտէրն,
 Ոտք որ կոխեցին զհրաշալի պատկերն
 Ուրկածին ախալու հռացմամբ գօսացեալ՝
 Յարեսցին 'ի նա ցեցք չարակեղ խոցոտմամբ:
 Դողեալ հանգիցէ ընդ հովանեաւ դժնկի
 Եւ կորիւնք իժից մեղիցեն նմա

*) Յերկոսին օրինակս մեր պապսին աստանոր
 երկու հետագայ տողքս:

Թոյնը քարբից հեղցին զնովաւ
 Սատակագոյն ուռուցմամբ հերձցեն զնա:
 Ճրագ ճշմարիտ խաղաղութեան էր նա մեր,
 Նաւապետ ցածուցիչ խռովութեան ալեաց
 Անձն քաջին Ձիւանշիրի,
 Որ զամենայն գերչաց փարատէր զյուզմունս *):

ԳԼՈՒԽ ԼԶ.

Վասն Վարազ Տրդատայ լինել իշխան յաթոն Ձիւան-
 շիրի, և Հոնաց վրէժխնդրութիւն նորին մահուան, և
 սորա առ նոսա առնել խաղաղութիւն:

Եղև յետ այնորիկ իբրև մեկնէր արամու-
 թիւնն, փարատէր սուզն և փոքր մի տարակու-
 սական աղետիցն լինէր մոռացումս, յայնժամ
 տեսարք տոհմից, կուսակալք, մեծամեծք, նախա-
 րարք և ամենայն իշխանք աշխարհացն այնոցիկ
 ժողովեալք առ մեծ արքեպիսկոպոսն Եղիազար՝
 խորհուրդս բարեաց վասն խաղաղութեան խոր-

*) Որպէս ընթերցողն ինքնին կարէ նկատել. «ըստ
 ալֆաֆիտաց զլիակարգութեանց երգեալ ողբն» 'ի
 Դաւթակ քերթողէն թերի է. յերկոսին օրինակս մեր
 մինչև 'ի Մ գիրն հասուցանէ զրիչն զայս ողբ: 'Ի ձե-
 ոսգրին խառնիխռոն իբրև բան արձակ եղեալ տեսա-
 նէր այն, զոր մեր ուշի ուշով ընթերցեալ՝ գտաք 'ի նմա
 չափ և քանակութիւն, յոյր սակս և բաժանեալ որոշե-
 ցաք զիւրաքանչիւր շար բանից առանձինն, որպէս տե-
 ասնել ունի ընթերցողն 'ի վեր անդր:

հէին և շինութեան աշխարհիս Աղուանից՝ և մտադիւր մտածութեամբ հոգացեալ սակս իշխանութեան՝ հաճեցան առժամայն ընտրել հաւանութեամբ գնախարար ոմն, որ մեծարեալ էր կայսերակերպ պատուով զապենի պատրկութեան ստացեալ պատիւ, որոյ անուն Վարազ Տրդատ, որդի Վարազ Պերոժի՝ եղբօր Զիւանշիրի։ Եւ սրտայօժար կամակցութեամբ իշխանք աշխարհին և կաթողիկոսն ճեպեցին մեծաւ փութով հասանել ՚ի կատարուն Գործոյն. և անդրէն ամենայն մեծամեծքն առ հասարակ գնշան կենդանատեսակ զբօշիցն վառելոց ՚ի ձայն փողոյ հռչակեալ, առեալ կացուցանէին գնա ՚ի վերայ ոսկեհանգույց վահանին և երիցս վերաբերելով՝ ներբողական հնչէին բարբառս։ Եւ այսպէս մեծաւ ուրախութեամբ աւանդեալ նմա զպատիւ նախագահ իշխանութեանն հայրենական գահոյին՝ օժտաբեր և ընծայաբեր լինէին նորոգ նորա տէրութեանն, որ նախ յառաջ քան զայս արի այրն Վարազ Տրդատ հօրքիմաց հանճարով գերագոյն յոյժ ցուցանելով ամենեցուն զսէր խնամակալ բարեկամութեան, իբրև յայն իսկ հասանէր իշխանութեան գահ, թէպէտև անբեղոյ միտս ունէին ընդ նմա ոմանք ՚ի մախայորդոր տոհմակցացն, բայց նա ՚ի ձեռն իմաստակիր և քաղցրահամբոյր խօսից նուաճէր և յինքն յանկուցանէր զամենեցուն սիրտ, և երկայնամիտ հեզութեամբն հնազանդե-

յուցանէր զաշխարհն ըստ սովորական իւրոյ տէրութեանն. և ՚ի նոյն աճապարեալ՝ ունէր զհրահալաւոր մայրաքաղաքն Պարտաւ։ Յայնմ ժամանակի զօրավարին և մեծ իշխանին Հոնաց Ադիւղի Թուերոյ առեալ զբազմութիւն զօրաց իւրոց, և որք ուստեք ուստեք եկեալ էին առ նա աշխոյժագնեայք յաշխարհէն Գովղոյ՝ ՚ի զէն և ՚ի զարդ վառելոց զօրապետաց՝ զբօշիւք և գնդիւք մկնդակազգեստ աղեղնաւորաց, և սպառազէն հեծելոց զրահեալք և սաղաւարտեալք՝ իբրև թէ վրէժխնդիրք արեանն Զիւանշիրի. ասպատակ սփռեալք յաշխարհն Աղուանից և առ ստորոտով մեծ լերինն Կովկասու և յաւանս Կապաղանայ գաւառին, ինքն իւրովի յօգնական գնդիւն ընդ հովիտս դաշտացն ճախր առեալ՝ անցանէր յՈւտի գաւառ ընդ գետն Կուր։ Եւ ահա սաստիկս ամփոխեալ զմարդ և զանասուն աշխարհին, աւար առեալ գերէին զամենայն. և ինքեանք անդրէն զարձեալ՝ բնակէին ՚ի կողմանս դաշտին առ սահմանօքն Լփնաց։ Իսկ իբրև ետես իշխանն Աղուանից Վարազ Տրդատ զայն ամբօխ բազմութեան գնդին՝ զի ասպատակ սփռեալ գերէին, քանդէին զամենայն, նեղեցաւ յոյժ և տարակուսեցաւ։ Այլ առաքէր պատգամ առ իշխանն Հոնաց զմեծ կախկողպոսապետն Եղիազար՝ ցուցանելով ՚ի ձեռն նորա զիւր միամիտ հաւատարմութիւն և զսէրն, զոր ունէր առ նա մտերմաբար իբրու եղբօր սի-

րելոյ, և թէ չեղաք մեք հաղորդ սպանմանն Զիւանշիրի, այլ 'ի ձեռն վատանշան առն միոյ նուազագոյնի եղեն ոճիրքն անհնարին չարեաց: Զայս ամենայն խօսեցաւ կաթողիկոսն Աղուանից առաջի հիւղականին Հոնաց, որոյ յաւելեալ և զայլ բանս աստուածայինս զանգիտականս՝ մերձեցուցանէր զնա յերկիւղ և 'ի սէրն Աստուծոյ, և նուաճէր զմիտս նորա 'ի հաշտութիւն և 'ի սէր անբակտելի. և ապա հաւանական մտոր զիշխանն Հոնաց օգնական և թիկունք նորա ի խանութեանն առնէր: Եւ ինքն չուեալ անտի անցանէր զնայր յաշխարհն իւր:

ԳԼՈՒԽ ԻԷ.

Վասն յառաջադիմութեան Վարազ Տրդատայ, և ընդունել զահ և պատիւ 'ի կողմանց, և վախճանի Դաւիթ Մեծկողմանց եպիսկոպոսի և Իսրայելի փոխանորդի զաթոռ նորին, որ եղև առաջնորդ բարի յիւրում կողմանն:

Այնուհետև աստուածարեալ իշխանն Վարազ Տրդատ օր ըստ օրէ յառաջանայր 'ի պետաւորութեանն իւրում, և ընդունէր զգերագոյն զանն 'ի հզօր և յարքայակերպ իշխանէն Տաճկաց՝ սահմանակալ լինել կողմանն արևելից, իշխել ամենայն թագաւորութեանն Աղուանից և Ուտալացոց զաւառին և նուաճել ընդ ինքեամբ զամենի:

սինն, յարագուարճ ցնծութեամբ յաղթող և հզօր գլուխ 'ի վերայ սահմանաց իւրոց:

Ընդ ժամանակս ընդ այնոսիկ և երջանիկ հայրապետն Մեծկուենից՝ Դաւիթ, յաւելաւ առ հորս իւր, որոյ զբարեոքն պատերազմեալ՝ յաստեացս բարի անուանեցաւ, և 'ի հանդերձեալսն հրանիւթիցն գտաւ հանդիսակից: Բայց ապա անհովիւ հօտն գլուխ՝ եկեղեցին ֆնացեալ էր տըխուր: Յայնժամ խորհուրդ 'ի միտ առեալ բարեպաշտ իշխանին Աղուանից ընդ հարազատ զօրավարին և ընդ կաթողիկոսին ամենայն եպիսկոպոսօք և նախարարօք հանդերձ՝ փութով հասանել 'ի կատարումն աստուածային խորհրդոյն. «Եկայք՝ ասէ, զընտրեալս զայս յԱստուծոյ Իսրայէլ՝ առաքինազգեստ այր՝ յաթոռ աստուածական վերագիտողութեան զաւառին Մեծկողմանց կարգեսցուք տեսուչ. զի լուսաւորեսցէ զնոսա օրէնստեսոյց խոհականութեամբ 'ի հրամանս Արարչին»: Իսկ նա թէպէտև առ մի նուազ ոչ առնոյր յանձն, բայց իշխանասաստ հրամանաւ ստիպէին զնա ոչ յամառել պնդել, զառաքելականն յիշելով զբան. «Եթէ որ եպիսկոպոսութեան ցանկայ՝ բարւոյ գործոյ ցանկայ», կամ զվաղնջուցն յիշատակել 'ի միտս նորա զհամբաւական տիոց զտեսին ցուցակութեան նմա 'ի սուրբ եկեղեցւոյն 'ի Վաղարշապատ քաղաքի. վասն որոյ ձայն արկեալ ասէր. «Կամք Աստու-

ծոյ կատարեսցին»։ Ապա յայնժամ շեշտակի ձեպով յղեալ զնմանէ արս աւագս իշխանս 'ի նախարարաց, զի փութով առ նա հասուցեն։ Արդ եկեալ հասեալ նոքա 'ի մէջ Արցախն գաւառի, գտանէին զնա 'ի Գլխոյ վանս յիւրում մենաստանին. ուրանօր եղև ժողով վիճակելոց քահանայից. և յուղարկեալ զնոսա անախ՝ պիտառականն հրովարտալօք հասանէին առ կաթողիկոսն և առ իշխանն Աղուանից և յանդիման առնէին նոցա զսրբաանեալն Իսրայէլ՝ կրօնաւորազգեստ կարգաւ. որոց առեալ զգիր գովութեանն՝ մուրհակ կնքէին նմա յիւրաքանչիւր կողմանց՝ զօրավարն նախարարօք հանդերձ։ Եւ պատուեալ զնա կաթողիկոսին ձեռնադրէ յեպիսկոպոսութիւն գաւառին Մեծկողմանց՝ մեծաւ ժողովով և ընծայական թղթով յուղարկեալ զնա յիւր գաւառն։ Եւ նորա եկեալ 'ի նախնականն հասանէ յեպիսկոպոսանոց, որում Տաղձանսն անուանէին. և մեծաշուք մեծարանօք յաթոռակցաց և 'ի զրկխաւորաց և 'ի ժողովրդականաց՝ առաւել քան զամենեսին լաւ ցուցանէր զիւր վարդապետութիւնն, առեալ զնշան խաչին յանձն իւր՝ բաղկատարած պաղատանս առ Աստուած մատուցանէր վասն իւրոյ աշխարհին, և զգաստացեալ կրօնաւոր վարուք յառաջադէմ լինէր, շրջէր ընդ ամենայն գաւառս վիճակելոցն իւրոց և հաստատէր զնոսա վարդապետական շնորհօք յուղղա-

փառ հաւատս պատուիրանին ճշմարտութեան։ Այսպէս և այսու օրինակաւ ցուցանէր զիւր վարդապետութիւնն և պայծառանայր սիրովն Քրիստոսի։

ԳԼՈՒԽ ԼԸ.

Սուղարկումն Իսրայելի եպիսկոպոսի յԱյրարատեան գաւառն 'ի մեծ իշխանէն Վարազ Տրդատայ առ մեծ հայրապետն Հայոց Սահակ՝ և առ բարեպաշտ իշխանն վասն սիրոյ։

Ընդ այն ժամանակս լինէր խորհուրդ բարեպաշտ իշխանին Վարազ Տրդատայ 'ի գործ ինչ խորհրդական և 'ի սէր՝ արձակել զեպիսկոպոսն Իսրայէլ առ մեծ կաթողիկոսն Հայոց և առ բարեպաշտ իշխանն Այրարատեան գաւառին. որոց մեծաւ սիրով պատուեալ ընդ յառաջ ելանէին նմա, և տուեալ նմա հանգիստ՝ շնորհէին նմա յամել ժամանակս ինչ 'ի տիեզերական աշխարհին։ 'ի ժամանակսն յայնոսիկ բերեալ էր իշխանն և մեծ զօրավարն Հայոց 'ի Թորդանայ 'ի Դարանաղեաց գաւառէն զպատուական նշխարս սրբոյն Գրիգորի բոլորովին ամենայն ոսկերօքն հանդերձ յաշխարհն Հայոց յԱյրարատեան գաւառն 'ի Վաղարշապատ քաղաք և հանգուցեալ 'ի նորաշէն յարկս եկեղեցւոյն, զոր մեծին ներսիս շինեալ էր յանուն սրբոյն Գրիգորի։ Ապա

մեծաւ աղաչանօք անկեալ եպիսկոպոսն Իսրայէլ առաջի կաթողիկոսին և զօրավարին Հայոց՝ մաղթէր, եթէ հնար ինչ իցէ լնուլ զկարօս սրտին և զինդրուածս նորա. «Տուք, ասէ՛ ի նշխարաց սրբոյն Գրիգորի»։ Իսկ նոքա ոչ տուին յանձն. «Եթէ ոչ ուրեք երբէք բաշխեալ են նշխարք սրբոյն Գրիգորի, և ոչ ումեք ունիմք իշխանութիւն հանել մասն ՚ի նմանէ և տալ քեզ»։ Յայնժամ կալեալ նորա օգնական զգլխոյն Հեղինէ՝ զաիկինն Հայոց Մեծաց, որ յԱղուանից նահանգէն էր և սակս այնորիկ եղև ձեռնադրումաւ. որ պարառաբար յարուցեալ գայր առ կաթողիկոսն և աղաչէր կատարել զինդիրն վասն նշխարաց։ Նոյնպէս և զօրավարն Հայոց զիսրայէլէն հաւանեցուցանէր, «Թէ տուք զբաժին իմոյ աշխարհին և տան հօր իմոյ ՚ի մեծէն Գրիգորի, և կատարեցէք զինդրուածս եպիսկոպոսին, որ առաքեցաւ յիմոյ աշխարհէն. զի լցեալ նորա զփափագն՝ զուարթամիտ հրաժարեալ յուզարկեսցի ՚ի մէնջ»։ Եւ մարդասիրին Աստուծոյ արկեալ ՚ի սիրտ նոցա միակամութեամբ տալ մասն յօրէնսուսոյց ծնօտէն խոստովանողին մեծին Գրիգորի և պարգեւել նմա զփափագելի գանձն. որոյ մեծարեալ մեծապատիւ շքեղութեամբ՝ յարքունեաց ընկալեալ ողջոյն և յանձն արարեալ շնորհացն Աստուծոյ. գայր հասանէր լուսաշատ փառօք յաշխարհն իւր. և զբերեալ սրբութիւնսն

անգուցանէր յիւրում մենաստանին ՚ի Գլխոյ վանս։

ԳԼՈՒԽ ԼԹ.

Վասն խորհրդականութեան իշխանին Վարազ Տրդատայ իւր նախարարս արձակել զեպիսկոպոսն Իսրայէլ յերկիրն Հոնաց սակս հաշտութան։

Ապա ՚ի վաթսնեորդ երկրորդ ամի հարաւայնոյ իշխանութեան գոռողին Մանմատայ խորհուրդ լինէր հաւանութեամբ Վարազ Տրդատայ Աղուանից իշխանի ընդ ազգակից նախարարս իւր և ընդ կաթողիկոսին Եղիազարու և ասէ. «Ահա արկք, որք եզան ՚ի վերայ մեր ՚ի դժնդակ ազգէն Տաճկաստանեայց՝ յոյժ վտանգեալ տարաւուսէ զմեզ՝ և երկրորդ անգամ անհնարին աղէտք այն են մեզ՝ ամի ամի ասպատակել յաշխարհս մեր զօրացն Հոնաց, և յերկաքանչիւր կողմանցն անութենէ թշնամեաց աւերեալ պակասեցաւ երկիրս։ Եկայք՝ մերձաւորք իմ և սիրելիք, զի ընտրեսցուք զեպիսկոպոս մի ՚ի մերմէ աշխարհէս վասն մերոյ խաղաղութեանն, զի երթեալ հաւանցէ շնորհիւն Աստուծոյ զմիտս երկուց աշխարհակալաց ՚ի հաշտութիւն և յանքակտելի սէր. զի մի լիցի մեզ յայսմհետէ խէթ ունել ՚ի միտս մեր և թշնամութեան խորհուրդ»։ Եւ զայս իբրև մտաւոր իշխանք և նախարարք՝ առժամայն ընտրե-

ցին և արձակեցին մեծաւ աղաչանօք զիմաստուն և զպարկեշտ եպիսկոպոս գաւառին Մեծկողմանց, որում Իսրայէլ կոչէր. վասն զի ողջախոհ վարուք բացափայլեալ առաջի ամենեցուն ճշգրտապէս հրաշանայր. շահելով զիւր հոգին հնազանդութեամբ և զսիրոյն կատարէր պատուիրան յանձն առնոյր վաղվադակի և ճանապարհորդէր զնալ 'ի հեռաբնակ աշխարհն Հոնաց: Յայնժամ պատրաստեցին հանդերձեցին զընծայս և զպատարագս, նոյնօրինակ և վասն հեռաւոր ճանապարհին թոշակս նմա և որք ընդ նմայն էին: Եւ յառաջէին անտի յամսեանն մեհեկի, որ օր տառն և ութ էր ամսոյն. և յուղարկեալ խաղաղութեամբ 'ի Պերոգապատ քաղաքէ՝ վտարեալ անցանէին ընդ գետն մեծ Կուր: Հատեալ անցանէին ընդ սահմանս Աղուանից և մինչև յերկոտասան օր գային հասանէին 'ի քաղաքն Լփնաց. ուր ընդ առաջ ելեալ նմա ամենայն քաղաքացիքն՝ ընդունէին զնա խնդութեամբ ըստ կարգի եպիսկոպոսաց, մանաւանդ զի մերձեալ էր տէրունակամտօնն աստուածայայտութեանն. և մտանելով 'ի քաղաքս երեկօթս արարեալ անդէն կատարէին և անտի գնացեալ անցանէին յաշխարհն Ճղրաց առ ստորոտով լերինն մեծի: Յայնժամ ձմեռնային հողմոցն հիւսիսային բաղխմունքն ձիւնասոյց անհնարին փոթորիկս յարուցին մերձ 'ի սարաւանդակ լերինն Կովկասու: Եւ յայնմ տեղուջ ետ

րեայ արգելեալ՝ ոչ կարէին զաչս ամբառնալ կամ նշմարել զանցս ճանապարհին. վասն զի տաժանեալ յոյժ լցան տարակուսանօք յաղագս սատանայական պատերազմին. արհաւիրք և բոմբիւնք զարթուցեալք ոչ կարէին զայնն Աստուծոյ զարհուրեցուցանել, զի գնշան խաչին առեալ 'ի ձեռն՝ հրամայէր ծոնր զնել ամենեցուն. և նոքօք հանդերձ ելեալ 'ի լեանն, որում Վարդէզրուակ անուանէր, զօրութեամբ աստուածային նշանի խաչին և աղօթիւք մեծ եպիսկոպոսին լինէր խաղաղութիւն հողմոց, և հանգարտէր բռնութիւնն: Եւ այնպէս անցանէին աներկիւղ ընդ կատարն հսկայաձիր և զիւցազանց: Յետ այնորիկ ոչ արև և ոչ աստեղք 'ի բազում աւուրս երևէին. և դառնաշունչ օդն ոչ սակաւ կայր 'ի վերայ, զէմ եղեալ սկամայ տարազէմ գնացեալ, լքեալք և աշխատեալք 'ի բազում աւուրս, երթեալ 'ի վաղնջուց 'ի թագաւորանիստն հասանէին կայեանսն՝ յայնտեղի, ուր վկայեաց սուրբն Գրիգորիս կաթուղիկոս Աղուանից: Անտի յետ աւուրց ինչ հասանէին 'ի դուռն Զողայ, որ է մերձ 'ի Դարբանդ: Եւ անդ նախաստամատոյց մեծարանս գտեալ 'ի քաղաքացեաց, և բազմապատիկ ճանապարհս արարեալ գային հասանէին 'ի հոյակապ քաղաքն Վարաչան 'ի մուտս քառասնորդացն: Զորոյ զգալուտն լուեալ մեծ իշխանին Հոնաց, ընդառաջ ընթացեալ և ողջունիւ ընկալեալ զնա մեծաւ

ուրախութեամբ՝ խոնարհեցուցանէր զինքն առաջի նորա. պատուէր և պատիւ հայրապետական սրբութեանն առնէր: Եւ եղև իբրև պայծառապէս ծագեցան աւուրք քառասնորդացն սրբոց՝ մեծափրով ընկալեալ զնա քաղաքացեացն, զուարճացեալ և պատուեալ լինէր յամենեցունց, մանաւանդ առաւել՝ ի բարեխնամ իշխանէն և յաղհուական մեծամեծացն: Զայն պայծառութիւն ընդունելութեան և զհամբոյր սրբութեան սիրոյն իբրև տեսանէր եպիսկոպոսն՝ խնդամիտ յոյժ լինէր և մեծապէս գոհանայր զանպատում պարգևացն Քրիստոսի: Եւ այնպէս բազմօրեայ հանգուցեալ ի վաստակաբեկ աշխատութեանց՝ լսէր և տեսանէր անդ ամբարտաւանութիւն և զկրօն մարգահաճոյ ազգին թշուառացելոյ. ողբայր և տրտմէր վասն անհնարին չարեացն և երկմիտ հաւատոց նոցա, որք զանձինս իւրեանց աստուածապաշտս անուանէին՝ և էին ի գորութենէ անտիւրացեալք և օտարք:

ԳԼՈՒԽ Խ.

Հաստատելն ի հաւատս զՀոնաստանն եպիսկոպոսին Իսրայէլի վարդապետական շնորհիւ, և նոցա քաղցրութեամբ ի ձեռն սբանչելեացն լսել:

Քանզի սատանայակուր ծառայ գաթի մոլորութեամբ ազճատեալ ազգն այն՝ ըստ հիւսիսա-

կան ցրտամիտ մորոսութեանն առապելայօղ և ստապաճոյճ կրօնս զհեթանոսական սղտոր պաշտամունսն մեծ գոլ կարծէին. և զորոտընդոստ հրատեսակ շանթիցն ցայտմունս և զեթերակէղայրեցմունս՝ թէ մարդոյ զիպեացի և թէ այլ ինչ նիւթեղինաց, ձօնեալ զնա և նուիրեալ քուար Աստուծոյ համարէին առնել: Նոյնպէս հսկայի ումնմն վայրագի անճոռնոյ ձիախորով զոհիւք պաշտօն մատուցանէին՝ կարգալով զնա քանգրի խան ասուած, զոր Պարսիկք Ասպանդէաս կոչեն. բնաւին անթագաւոր միտս ունելոյ զինի ամենայն մոլորութեանց. թմբուկք և սոխճք ի վերայ զիւրականաց, և նրանաւորոտր զանաւացիս պայտիւք և զանդամովք արիւնահոս գծմունք. մերկանդամ սրագործութիւնք դժոխոց տեսարան, որ առ գերեզմանօք յածին, այր առ այր և ջոկ առ ջոկ մարտատեսիկ հոլորանին. և յոգնայեղց կաճառացն ջրմըշամատ եղեալ առ միմեանս զեղխութեանն կատարէին զընթացս ձիարձակ արշաւանօք այսր անդր ձախրելով. ոմանց սուգ և կոծ և ոմանց խաղ՝ ըստ այսամիտ սովորութեանն զխաղսն խաղային և զկաքան յորդորէին՝ զազիր դործովք ընկղմեալք ի խոհերս խաւարայինս՝ կուրացեալք ի լուսոյ Արարչին: Քանզի կրակաց և ջրոց զոհէին, և ճանապարհաց աստուածոց ոմանց երկրպագանէին՝ լուսնի և ամենայն արարածոց, որ ինչ թուէր յաչս նոցա զարմանալի:

Նոյնօրինակ և ափրողիտական ցանկութեամբն զեղխեալք ըստ հեթանոսական վայրենամիտ բարուցն՝ զհօրակիրնն առնելով կանայս և զմի կին ունելով երկուց եղբարց. և պէս-պէս կանայս առնէին, բազում անկրօն կարգս ունելով և անկանոն խորհուրդս, ոչ կարացեալ նկատել իմասնալ զարեգալն արդարութեան: Զորս իբրև լսել և տեսանէր զայնպիսի չարեաց պաշտամունսն և զկռակործան սովորութիւնսն՝ զցայգ և զցերեկ խնդրէր յԱստուծոյ վասն աշխարհին փրկութեան, թերևս դարձի հնար գտանել մարթացի: Ապա ժամ 'ի հրամանէ նորա լինէր աստուածարեալ իրին, և ամենայն ազատակոյտ նախարարայն և ռամկաց Հոնաստանեայց՝ գալ յերկրպագութիւն պաշտաման սրբոյ եկեղեցւոյ և լսել զպատգամս աստուածայինս. որոց անդէն ժողովեալք այնուհետև 'ի տէրունական տունն՝ իշխանն և աշխարհախումբ բանակն խնդրէին լսել զբանս յեպիսկոպոսէն և ասէին ցմիմեանս. «Եկայք լուիցոր 'ի սմանէ բանս մխիթարութեան. զի սա է առաջնորդ սուրբ հաւատոյ քրիստոնէից, որ առանկ աշխարհի զպատգամս Հոգւոյն Սրբոյ»: Ապա իբրև տեսանէր զյօժարամտութիւն նոցա և զմտազիւր ունկնդրութիւնն, սկսաւ ճառել նոցա զփարզապետական գիտութեանն և ասէր. «Որդեակր՝ դարձարուք և ծաներուք զՏէր Աստուած, զի ողորմեսցի և կեցուսցէ զձեզ, զի նա ինքն է Տէր

և Արարիչ ամենայնի. 'ի բաց թողէք այսուհետև զպղծութեան պաշտամունսդ. մի մատուցանէք երկրպագութիւն արարածոց, զի սատանայական է այդ և կորուսիչ հոգւոց. զի ոչ ոք կարէ երկուց տերանց ծառայել և ոչ ոք կարէ զբաժակ Տեառն ըմպել և զբաժակ դիւաց. և չիք հնար 'ի սեղանոյ Տեառն վայելել և 'ի սեղանոյ դիւաց. այլ զգիտութեան և զանգիտութեան մեղս ձեր մի յիշեսցէ Աստուած. այլ արկցէ զձեզ 'ի բովս գիտութեան և 'ի խրատ արդարութեան, որ լուսաւորեաց զամենայն տիեզերս աստուածընկալ աւագանաւն, և մերժեալ զմէզ և զմառախուղ 'ի խաւարչական ազգացն հեթանոսաց՝ ծագեաց 'ի նոսա զհաւատոյ ճշմարտութեանն լոյս. նոյնպէս և զձեզ լուսաւորեսցէ իւրովք ճառագայթարձակ շնորհօքն. միայն թէ զանձինս ձեր մատուցիք առաջի աստուածութեանն աներկեան մտօք, սիրով արմատացեալք և հաստատեալք 'ի փառս աստուածորդւոյն. խոստովանութեամբ սրբոյ երրորդութեանն հաւատացէք. զի և անմարմին գիտութիւնքն սրբասաց երրորդական ձայնիւ աղաղակեն ասելով. «սուրբ, սուրբ, սուրբ, Տէր զօրութեանց՝ լի են ամենայն երկիր փառօք նորա». տեսանես զերից անձնաւորութեան և զմի Աստուածութեան զօրութիւն. որպէս և յառաջընծայ աւանդեցին մեզ աստուածազան առարեալքն և խոստովանողն Գրիգորիոս. թէ Հայր

յանձնէ, Որդի 'ի Հօրէ, Հոգին սուրբ 'ի նոցունց յէութենէ. և լի է ամենայն երկիր փառօք նորա, այսինքն է՝ քարոզութեամբ աւետարանին ըստ փրկչական բանին 'ի վկայութիւն ամենայն հեթանոսաց, որ ելից տարածեցաւ ընդ տիեզերս՝ ըստ սաղմոսի ձայնին. «Թէ ընդ ամենայն երկիր ել բարբառ նոցա, մինչև 'ի ծագս աշխարհի ևն խօսք նոցա». և միւս մարգարէն ասէ. «Լցաւ երկիր գիտութեամբ Տեառն՝ որպէս զՅուրս բազումս, որք ծածկեն զծովս»: Ահաւասիկ տեսանեմք այսօր, զի 'ի ձեզ ընծայեալ տպաւորի աստուածային բանն վարդապետութեան և ծառայեալ արդիւնանայ յանդաստան սրտից ձերոց, ուր բազմաբեղուն խայրի ընծայելով 'ի ձեռն ճարտարապետ մշակաց՝ զհարիւրաւոր, զվաթմնաւոր և գերեմնաւոր: Արդ այդչափ քաջապլտութիւն 'ի ձեզ լինելով՝ զի՞ հարկաւորի մահացու թռչնոյն մուտ առնել յողջախոհ և 'ի ծաղկազարդ մտաց ձերոց անդաստան. ոչ զիտէր եթէ նախանայրն մեր Ադամ ռակս սորա ելեալ 'ի դրախտէն՝ զփշաբեր և գտատասկածին ժառանգէր գերկիր, զորմէ և առաքեալն ամբողջ տանէ. թէ անօրէն իշխանն յորժամ աստուածոսնալ կամեցաւ՝ ձեռն արկանէր և զամենայն մարդիկ մեղօք կապէր, որ և նախանձաբեկ եղեալ առ 'ի պատիւ նախաստեղծին, 'ի ներհակայնս յորդորել ախտս՝ ածել 'ի հրապոյրս խարդախոս

թեան, սպանութեան և ամենայն ախտից, երբմանց և նզովից սերմանց լինէր հայր ինքն և ամենայն ազգ իւր թշուառական. որպէս և ասէ իսկ Ծմնդոց պատմութիւնն, թէ էառ իւր Ղամեք երկուս կանայս, թէ և Յաւրազ որդին Ղամեքայ եհան գերգոց քնարս, մանաւանդ թէ զփոյս և զաւելդս, և զթմբուկս՝ և զամենայն ձայն արուեստական, որք են յօրինիչ կռապաշտութեան և յորդորիչ իզամօլ ախտից, զոր և Նաբուգոդոնոսոր յայն հրաւիրելով ձայնս՝ խելայեղեալ կոչէր 'ի կռապաշտութիւն անարի ոսկիաստեղծ անդրուոյն զոհարան. ձօնէր նմա, նուիրական տօն լինէր նմա. տեսարանին տեսանել զանապառ շարութիւնն գիւտմօլ ազգին Կայենի. զի որպէս սպանումն 'ի սատանայէ էր, նոյնպէս և երկու կանայս առնուլ և դաշնակաւոր նուագս յօրինել 'ի նոյն բանսարկուէն լինէր առ ոմանս, որք անդէն իսկ ընկղմեալք 'ի շնութիւնս և յայլանդակ միտս, Սեթեան ազգին խառնակեցան ընդ դատերս նզովից. և փոխանակ բարւոյ խոստմանցն ածէ 'ի վերայ նոցա Աստուած զանձրեաստս պատիժն և զհամաշխարհական կատարածն: Եւ նոյ՝ քանզի յարգարացեալ տոհմէն արդար գտաւ յազգին յայնմիկ 'ի ձեռն հաւատարիմ մաքրութեանն իւրոյ, հրամանաւ Աստուծոյ պահեալ լինէր իւրայնովքն հանդերձ 'ի ջրահեղձ պատուհասէն: Այսպէս արգոյ և պատուական են հա-

ւատք և սրբութիւնք: Ահա և Քանան անիծալ յաղազս ծաղրական ժպրհութեանն Քամայ՝ բոսբանի պատմութեանն, եթէ անիծեալ լինի Քանան մանուկ, և եղիցի ծառայ եղբարց իւրոյ: Տեսանեմք, զի յաղգէ նորա ելեալ Ներբովդ հրակայ, որ զիւցազնէին կախարդութեամբ զբոլորս հրապուրէր ազինս աշտարակաշէն առնել քարակոյտ. և ինքն ամբարհաւաճեալ յաղազս յակիւանդամ տեսակին և հսկայազօր մեծութեանն՝ թագաւորէր ՚ի վերայ ամենեցուն. որպէս և գրեալ է, եթէ եղև սկիզբն նորա թագաւորութեան ՚ի Բաբելոն: Նաև յեա կործանման աշտարակին և խառնափնդոր լեզուացն լուաք մեք ՚ի ժամանակագիր պատմութենէ ոմանց, եթէ աստուածոյ նմանեցուցեալ զինքն Ներբովդայ՝ ամբարտաւանեալ հպարտանայր, մինչև զպատկերն իւր անդրիագործ ճարտարաց ոսկիապաճոյճ նկարիւք քանդակել հրամայէր յարծաթս և ՚ի պղինձս, անուն կոչելով ինքեան նկարագրին, որոց բազում ազգս մոլորեալս նուիրական ձօնիւք զոհ մատուցանէին առաջի ախր պատկերի: Որպէս և այժմ իսկ ահա տեսանեմք զձեզ, զի յողջողդամիտ և առասպելակոծ մրցանօք յածիք այսր անդր՝ յանկոխ ճանապարհս խաբէութեամբ կախարդասոր վնկաց և գետնակոչ քաղէից. և Ասպանդետայ ումնն վայր հսկային ձիովք այրեցելովք զոհ մատուցանէք. և զայն ոչ իմանայք, թէ անմաքրոյն

սիրող զիմրդ լինիցի սուրբ. զի որպէս զոհաբանքն անմաքուր և պիղծ են, նոյնպէս դարչելի և պիղծ են առաջի Աստուծոյ ամենեքեան, որք Ասպանդիայ մատուցանեն նուէրս, ըստ գրեցելուս, «եթէ պիղծ է առաջի Տեառն ամենայն անօրէն և ընդ արդարն ոչ ունի հաղորդութիւն»։ Նոյնպէս և եթերաց գետ կայծականց, որ ՚ի ձայնէ որոտմանց փայլատակէ, Աստուած կարգացեալ փրկիչ անուանէք. և զիմրդ ոչ իմանայք՝ ով անոպայ մտացիք, եթէ վեցամսեայ ժամանակաւ, յորժամ ձմեռնայինք յուղէին ցրտոց բռնութիւնք, ուր ուրեք երթեալ դադարեցին ամբայոյզ փայլատակմունքդ և ձայնք որոտմանց. ոչ ապաքէն յակնարկել արարչին մերոյ Աստուծոյ զփայլատակելն փայլատակեն, ՚ի հրատուծոյ զփայլատակելն փայլատակեն, ՚ի ձմեռնային ժամանակի, որով յայտ իսկ է, եթէ ոչ են աստուածք, այլ արարածք արարչին Աստուծոյ մերոյ: Եւ դուք յոյժ մոլորեալ էք, ոչ լսելով զբանն զայնն, եթէ աստուածք, որ զերկինս և զերկիր ոչ արարին՝ կորիցեն յերկրէ. այլ դուք ծաներուք և տեսէք, եթէ Տէր Աստուած նա է, որ միայն է ինքնութեամբ, և յառաջ քան զնա չիք ոք, ինքն է արարիչ ամենայնի, որ երկին և որ ոչն երկին. և Որդին միածին Աստուած, որ ՚ի Հօրէ ծնեալ, և Հօգին Սուրբ որ ՚ի նոցունց յէութենէ, որով և աշխարհ եղև: Մերկացարուք

այսուհետև զհին մոլորութիւնսն և նորոգեցաւ ըստ ի նորոգումն սրտից ձերոց առ ի ընտրել ձեզ զլուսն. զի Քրիստոս Յիսուս եկն յաշխարհս փրկել զմեղաւորս: Եկայք դարձաւորաւ առ նա ի ձեռն ապաշխարութեան. մի երկրպագանէք արեւ զական և լուսնի, այլ Աստուծոյ, որ զարեգակն և զլուսինն արարեալ է, և զերկինս և զերկիր և զծով և զամենայն որ ի նոսա. զի որք արեգական և լուսնի երկրպագանեն՝ բաժին է նոցա հուրն անշէջ, իսկ որք ջրոց գոհն, իջցեն որպէս զվէմս ի ջուրս բազումս. իսկ որք ձօնին վարսաւոր ծառոց նուէրս մատուցանելով, այսպէս ասէ վասն նոցա աստուածային Գիրն: «Եթէ հուր վառեսցի ի վերայ ամենայն փայտի ազարակի, կերիցէ զամենայն ամբարիշտս և մի շիջցէ»: Իսկ որ կապեալ ունին յանձին զպատկերս վիշապ օձին ոսկեղէն կամ արծաթեղէն, վասն նոցա ասէ Գիր. «Արծաթ նոցա և ոսկի մի կարացէ փրկել զնոսա յաւուր բարկութեան Տեառն, որ կարողն է բառնալ զբեռինս ծանուսն գտանջանաց գեհնին յաւիտենից զիմադարձաց մեղաւորաց, որք իբրեւ զհեթանոսս իցեն ամբարիշտք»: — Զայս և աւելի քան զսոյն խօսեցաւ մեծ քահանայապետն Իսրայէլ:

ԳԼՈՒԽ ԽԱ.

Հաւատալն Հոնաց ի Քրիստոս ի ձեռն եպիսկոպոսին Իսրայելի և կործանումն զոհարանաց և կանգնել խաչին Քրիստոսի:

Քանզի յորդորեալ էին յոյժ յունկնդրութիւն րանից առնն Աստուծոյ բարեմիտ իշխանն մեծագահ Աղփիզութուեր հանգերձ բանակօքն, որոց ակորժաբար լուեալ զծաղկազարդ նորա վարդապետութիւնն և զքաղցրուսոյց խրատն՝ փառաւոր առնէին զԱստուած և ասէին. «Արդ հաւատամք ճշմարտութեամբ, եթէ առաքեաց Տէր ի ձեռն սորա զմխիթարութիւն շնորհաց իւրոց առ մեզ, զի ապրեցուցէ զմեզ ի խաւարային գործոց և յամենայն սատանայական զնացից»: Ապա այնուհետև մխիթարութեամբ հնազանդեցուցեալ զանձինս լծոյ քաղցրութեանն Քրիստոսի, սրբութեամբ և պարկեշտութեամբ զարդարէին զպահս թառանորդականս, պահօք և ալօթիւք զցայգ և զցերեկ հոգեւոր նախանձու այր քան զայր փութային յերկրպագութիւն սրբոյ եկեղեցւոյն՝ մոռանալով զառաջին որկորստութեան մոլորութիւն, և այն՝ շնորհօք լուսատու խրատուց սրբոյ եպիսկոպոսին, որոյ հրամանին հնազանդելով յանձն առնոյր աստուածասէր իշխանն՝ իւրով մօտակաց սուրհանդակաւն զեօթանեսին եօթնե-

րորդան *) ամի ամի սրբութեամբ կատարել, զինքն էր բարեմիտ այր յոյժ, և նոյնժամայն հրամանակատար լինէր աստուածային պատուիրանին, հալածականս առնէր զորդիսն խաւարի հաւատացեալ լուսափայլ վարդապետութեան օր ըստ օրէ պայծառանայր սիրովն Քրիստոսի, ասպընջական ցանկալի սուրբ հաւատոցն լինելով աշխարհածնունդ հայրենեացն որդի գտանէր շնորհօքն Աստուծոյ. այլ և ուժով պնդութեամբ հարստութեամբ քաջ և անուանի եղեալ էր 'ի մարտս պատերազմաց, որպէս զոլիւմպ ազգն Յունաց հօր երեւալ առ ամենեւեան՝ զհոյս կապ քաջութեան անուն ժառանգէր: Զի բազում գործս արութեան ցուցեալ 'ի Թուրքաստանի առ Սազրիականն և 'ի սէր իւր գրաւեալ գնա տայ զգոլստը իւր նմա կնութեան. և ինքն 'ի ծերութեանն բերելով պատիւ՝ փառաւորեալ լինէր 'ի մէջ երկց աշխարհացն. իբրեւ զպսակ պարծանաց ընդունէր խրատն լուսաւոր վարդապետութեան եպիսկոպոսին. առ սակաւ սակաւ ջանայր խափանել 'ի վերայ մեռելոցն զմոլեկան լալիսն և զգիւական սրակոծութիւնն՝ զարշելի և պիղծ համարելով զհայրենի պաշտամունսն, և զայլոց աստուածոց խափանէր զնուէրս՝ 'ի պաշտել զԱստուած կենդանի՝ զարարիչն երկնի և երկրի, և

զորդին միածին և զհոգին համագօր. զամենայն լաւելուածս չարեաց 'ի բաց հերքելով 'ի մասց՝ իրեւ զարդի ծնեալ մանուկ անխարդախ կաթինն փափագէր. շինէր 'ի տեղիս տեղիս զեկեղեցիս և մեծացուցանէր զպատիւ քահանայիցն Աստուծոյ: Եւ քանզի 'ի վարսաւոր ծառոց կազնեաց լարձրագունից, զորս ձօնեալ էին Ասպանդիատայ զարշելոյ առ 'ի զոհս մատուցանելոյ նմա ձիովք, զորոց զարիւնն հեղուին զծառովք, և զգլուխն և զկաշին արկանէին զոստովք ծառոցն, հրամայէր եպիսկոպոսն հատանել զմին, որ զլուխ և մայր էր այլ ամենայն ծառոց, և համարէին գնա աստուածոցն փրկիչ և կեցուցիչ և տուող ամենայն բարեաց: Իբրեւ լսէին, թէ հրամայէր հատանել զհսկայածիր դիւցազանց ծառն, որով զայթակղեալ էին 'ի կործանումն ամենեցուն, ճիշ բարձեալ և զօձիս հարեալ՝ 'ի ձայն բարձր աղաղակէին կախարդքն և քաւդեայք և վհուկք քրմապետօքն հանդերձ առ իշխանն Հոնաց և առ մեծամեծս աշխարհին, և ասէին. «Եթէ զիմրդ մարթիք և իմանայք և դիտէք առնել զայդ, զոր հակառակորդդ մեր և թշնամին աստուածոց մերոց ասէ ձեզ, հատանել զծառն զայն. և ընդէր իսկ բնաւ անսայք նմա և լսէք՝ քանզի աւերել կործանել զբազինս մեհենաց մերոց, զոր հարքն մեր կանգնեցին, և թագաւորք և իշխանք և աշխարհս մեր բոլորովին պաշտեցին մինչև ցայժմ,

*) Այսինքն՝ զբառասնորդական պահան:

և գտին զպարգևս բարեաց 'ի նոյն իսկ 'ի դիցն մեհենաց և 'ի ծառոց ձօնելոց, զմարդաշատութիւն աշխարհիս, և զօրաւոր և յաղթող լինել ձեզ 'ի պատերազմունս թշնամեաց ձերոց: Արդ զուր համարիք ինչ զդա և լսէք բանի զորս և տայք դմա զիշխանութիւնդ զայդ՝ հանել աւերել քակտել զմեհեանս աստուածոց ձերոց. ոչ ապաքէն յորժամ պաշտէիք և մատուցանէիք զզոնս և զնուէրս առաջի ծառոցն յանուն հսկայազօր քաջին Ասպանդիատայ, զոր ինչ խնդրէիք առնուիլ և գտանէիք զբարիս. զհիւանդս ձեր առողջացուցանէր, յարեգակնակէզ երաշտից և 'ի տօթախառն ջերմութեանց անձրեւս ածեալ ձեզ նորս զօրութեամբն, որք զտապ խորշակին զովացուցանէին. զբոյսս և զտունկս դալարեցուցանէին և զպտուղս պարարէին 'ի վայելումն և 'ի կերակուր ձեզ: Նոյնպէս և 'ի սաստիկ անձրեւաց և յամպոց եթերական փայլատակնացայտ օդոց յորտընդոստ խոռվութեաց՝ խաղաղութիւն առնէր ձեզ: Բայց արդ թէ այլ մոլորական բանից զորս հաւատայք և պաշտէք զԱստուածն՝ զոր դայիք արողէ ձեզ. սակայն զբնական աստուածսն ձեր, զորս նախնիք ձեր և զուր պաշտեցիք, ոչ է պարտ ձեզ թողուլ և ուրանալ և 'ի բաց ընկենուլ և մատնել 'ի ձեռս դորս, որ ընդ ոտն արկեալ մանրեացի զնոսա. զի մի սրտմտեալ բարկասցին և յանդիմանեացեն զաշխարհս մեր չարաչար հարուածովք: Այլ

և ով իսկ իշխեսցէ մօտել հալել և մերձենալ 'ի վայրն յայն, ուր հսկայազօրին Ասպանդիատայ մեհեանքն և բազինքն շինեալ և հաստատեալ են, կամ 'ի ծառն գեղեցկաբոյս, որ պահիչ և կեցողիչ է աշխարհիս այսորիկ. ապաքէն որք անդիտութեամբ 'ի ծառոյն յայնմանէ յանկելոց տերեւոց, կամ 'ի փայտից ինչ, որ 'ի նմանէ առնուին 'ի պէտս իւրեանց, չարաչար կեղօք և այստահարութեամբ, այլ և մահուամբ իսկ յանդիմանէր զնոսա, և զտուն և զազգն հատանէր. և արդ դա կարէ՞ հալիլ մօտիլ և կտրել զնա, կամ աւերել զմեհեանս աստուածոց մերոց: Արդ զիտեմք զայս, զի եթէ յամառեալ պնդի և մերձի առնա՝ յանդիմանի չարաչար ցաւովք, այլ և 'ի կենաց իսկ հանէ զդա»:

Յայնժամ պատասխանեալ իշխանն Հոնաց առ քաղղեայսն և առ կախարդսն, առ վհուկս և առ պաշտօնեայս բազնեաց և ծառոց և ասէ. «Մեք հաւանեալ հաւատացաք առնս այսմիկ և պաշտեմք և երկրպագանեմք Աստուծոյն, զոր դաք արողէ մեզ. և ոչ արգելումք զդա յաւերելոյ և 'ի քանդելոյ զմեհեանս, և 'ի խելոյ և կտրելոյ 'ի հուր: Արդ եթէ դուք կազմառն և յայրելոյ 'ի հուր: Արդ եթէ դուք կազմառն զարհուրեցուցանել ինչ զդա, կամ 'ի ցաւս ներովք զարհուրեցուցանել ինչ զդա, կամ մահ ծանրութեան ախտի ինչ արկանել, և կամ մահ իսկ հասուցանել դմա, հաւատամք 'ի ձեզ և հաս-

տատիմք անդրէն շինել և պաշտել զմեհեանս և զբազիրնս և զանդրիագործ պատկերս. երկրպագեմք ծառոց և մատուցանեմք զոհս և նուէրս որպէս մինչև ցայժմ: Ապա եթէ դուք ոչ կարէր յանդիմանել զդա և զարհուրեցուցանել ինչ, և դա աւերեալ քակէ զբազիրնս և զմեհեանս, հատանէ զծառս և 'ի հուր այրէ, և ոչ ցաւք ինչ հասանեն զմա և ոչ մահ՝ մեք նոյնպէս հաւանեալ հաւատամք 'ի դա, եթէ յԱստուծոյ ատաքեցաւ դա մեզ. և երկիրպագանեմք միոյն Աստուծոյ, որ արար զերկինս և զերկիր և զարեւդակն և զլուսին և զաստեղս, և զձեզ կապեալ ոտիւք և ձեռք մատնեցից 'ի ձեռս դորա, որ քնդ նոյն ծառովք և մեհենեօք զձեզ այրեսցէ:

Յայնժամ քաղզեայքն և կախարդք և մոսկր Ափրոդիտեայ մոլեկան կախարդութեամբ սկսան զիւթութիւնս առնել ստապածոյճ գետնակոշութեամբք, ուռոյցս և բարբառջմունս իմն յօրինէին, և ոչ ինչ կարէին գործել 'ի սուտ և 'ի մոլար արուեստից իւրեանց. զի երբեմն յառաջ քան զայս կապէին զմարդիկ անյայտ կապանօք, և զոր կամէին՝ 'ի ծանր ցաւս արկանէին՝ այս առաքելով 'ի նոսա, և ապա քարոզէին նոցա փաստապատիր բանիւք, եթէ պարտ էր ձեզ զոհս և նուէրս մատուցանել մեհենեաց և ծառոց և ոչ մատուցիք, փոխանակ այնորիկ եղև այդ առ ձեզ յանդիմանութիւն 'ի մեծէ աստուծոյն մերմէ:

Բայց արդ առէք զոհս և նուէրս և մատուցէք առաջի ծառոց և մեհենեաց. ապա ապրիք 'ի պառոց և 'ի հարուածոց այտի: Եւ որպէս ասէինն՝ նոյնպէս առնէր և կատարէր սատանայ: Այլ երբեմն առ աչօք և ցնորիւք անձրևս սաստիկս երևեցուցանէին. և երբեմն երաշտիւք ցամաքեցուցանէին զիւակործան և սատանայական մոլորութեամբք. և այնու ամենայնիւ գայթակղեցուցանէին և կործանէին զաշխարհն նոցա, զի մոլորեալ էին և մոլորեցուցանէին զյողգողամիտս: Ապա յայնժամ ոչ կարացեալ յայնցանէ ինչ մի 'ի գործ և 'ի կիր արկանել կամ զարհուրեցուցանել զայրն Աստուծոյ և յաղթել նմա, կապեցան և փակեցան 'ի նշանէ սրբոյ խաչին ամենայն զօրութիւնք նոցա: Ապա սկսաւ խօսել եպիսկոպոսն սուրբ և օրէնստուոյցն առ իշխանն Հոնաց և առ մեծամեծս, «Եթէ ոչինչ զարհուրիմ և երկնչիմ, կամ զմտաւ ինչ ածեմ վասն դոցա հարախօսութեանցդ. զի են իսկ դոքա անյոյսք 'ի ճշմարիտ կենացն Աստուծոյ, որք կամին զիւցապաշտ կախարդութեամբ զարհուրեցուցանել զիս՝ որպէս և զայլս 'ի մարդկանէ մորոսամիտս. և ոչ 'ի ծառոցդ բարձրագունից մեհենեաց զմտաւ ինչ ածեալ զանգիտեմ կերպ ի կերպս լինելով առաջի իմ, այլ ես յայտ յանդիման ամենեցուն ձեր գործեմ աներկիւղաբար յուսալով 'ի շնորհս սուրբ խաչին Քրիստոսի և բառնամ զկարծիսդ 'ի սրտից ձե-

րոց և զծառագողի մոլորութիւնդ, որ ոչինչ խակէն և ոչ չար ինչ կամ բարի առնել կարեն, և ոչ անարգել զօրեն զթշնամադիրս իւրեանց, զոր այժմ դուք աչօք ձերովք տեսանէք առ կուսս համերս, թէ սրպէս փշրեսցին 'ի ձեռաց իմոց, և ընդ ոտս անկեալ կոխեսցին 'ի գնացս աշխարհի»:

Յայնժամ հրամայէր եպիսկոպոսն քահանայից առնուլ փայտատ 'ի ձեռն, զնել ծուր և աղօթել՝ կարգալով առ Աստուած զսաղմոսս զայս. «Յարիցէ Աստուած և ցրուեսցին ամենայն թրշնամիք նորա. փախիցեն ատելիք յերեսաց նորա, և ապա արարեալ զնշան խաչին 'ի վերայ ծառոցն բարձրագունից, զորս ձօնեալ էր յանուն Ասպանդիատայ զարշելոյ. և դիմեալ 'ի ներս քահանայիցն առ հասարակ կտրեցին զծառսն. և նոյնժամայն հրամայէր բերել 'ի քաղաքն Վարանշան: Եւ կոչեալ առ ինքն 'ի ճարտարագործ հիւսանց քաղաքին, հրամայէր առնել զնա խաչ պայծառակալիւ բոլորագուլ յօրինուածովք նկարակերպ, և պէսպէս կենդանագիրս հաստատէր սուրնձեալս 'ի վերայ բոլորովին, գեղեցիկ պատկերագործ նմանութեամբ ճշգրտեալ 'ի ծայրի մինչև 'ի խոնարհ համանման գեղովք պաճուճեալ: Նոյն օրինակ և յաջոյ կողմանէ գեղեցկագոյն իմն լուսեղէն խաչս մի զմիոյ զինի 'ի վերուստ 'ի վայր տողեալս պնդէր հաստահողով

բևեռօք, և առ 'ի ստորին դռնակ մի երկբացիկ քանդակագործ շուշանաձև չորեքկուսի, յորում կայր խաչ մի արծաթեղէն մասնաւորեալ 'ի տէրունական խաչէն: Այսպիսի օրինակաւ կարգեալ և յարմարեալ զանազան հրաշալի գեղեցկութեամբ կանգնէր զնա յՈւխտի և 'ի խնդրուածոց անուն յարքունական դրանն ընդ արևելս, և ասէր. «Առաջի այսր ամենակեցոյց նշանիս երկրպագեցէք Տեառն արարչին ձերոյ, զի որ սովորն էիք երկրպագել ծառոյդ այգմիկ մոլեկան մտածութեամբ և սովորական ընդելութեամբ, երկրպագէք խաչիդ և անտեսանելոյ պատկերի աստուածութեանն: Քանզի ուտէիք և ըմպէիք զմիս և զարիւն զոհիցն անասնոց, զոր զիւաց առաջի ծառոյն մատուցանէիք, վասն այնորիկ փոխանակ նուիրեալ ծառոյն զխաչն իւր կանգնեաց 'ի մէջ տիեզերաց, և փոխանակ արեանցն զօհից զարիւն իւր ետ 'ի քաւութիւն մեզ ամենեցուն: Եւ ես գիտեմ, որ անգիտութեամբ արարիք, զոր ինչ արարիքն: Բայց արդ այսուհետեւ մատուցէք զանձինս ձեր առաջի աթոռոյ շնորհացն Աստուծոյ, թօթափելով 'ի բաց զամենայն ախտս չարեաց անօրէնութեան ձերոյ և զփառացն լուսոյ պատմուճան արժանի լիջիք զգեհուլ յանձինս ձեր»։ Իսկ բարեպաշտ իշխանն Հոնաց Իլութուեր *)

*) Այլ օր. Աղութուեր:

իբրև լսէր զայն, մեծամեծօք հանդերձ յորդո-
րեալ 'ի սէր և յերկիւղն Աստուծոյ, և զայն ևս
տեսանէր թէ ոչ յայնցանէ զոր քաղզեայքն ա-
սէին յանդիմանել ինչ նմա 'ի ծառոցն մեհենից
և անկանիլ 'ի ցաւս և հասանիլ 'ի մահ, ոչ ինչ
դիպեալ նմա յայսցանէ Հար, այլ ևս առաւել քան
զկս պայծառացեալ զուարթանայր և զօրանայր
'ի գործ մշակութեանն Քրիստոսի, առաւել ևս
հաստատէին 'ի հաւատս և լսէին զբան վարդա-
պետութեան նորա: Ապա յայնժամ մեծաստու-
իշխանութեամբ հրաման տայր զսատանայակոր
և զդիւանով ազգ կախարդացն և քաղզեայց զր-
խաւոր քրմապետօքն հանդերձ ունել, և կապեալ
ոտիւք և ձեռօք ածել առաջի առնն Աստուծոյ և
տալ 'ի ձեռս նորա: Իսկ նա հրամայէր զամանս
'ի հուր ընկենու 'ի յանցս ճանապարհաց, յիւ և
'ի մուտս փողոցաց առ 'ի գերծուլ զաշխարհն
ամենայն յունայնակրօն պաշտամանց և հա-
զանդել ամենահեշտ լծոյ ծառայութեանն Քրիս-
տոսի: Եւ զամանց, որոց կապեալ ունէին յան-
ձինս իւրեանց զոսկեղէն հեթանոսական ձուլա-
ծոյսն հրամայէր զերծուլ և հանել 'ի նոցանէ, և
ինքն իւրովք ձեռօք խորտակէր յանդիման ամե-
նեցուն՝ առնելով և զայնս նշան տէրունական
խաչի: Այսպէս և այսու օրինակաւ ցուցանէր աս
ամենեսեան զիւրն աստուածապաշտութիւնս և
կարգեցաւ այս ամենայն կարգաւորութիւնս 'ի

սուրբ քառասներորդան 'ի բիւրաւոր արքունա-
կան Հոնաստանեայցն բանակի. կազմեցաւ և
պատրաստեցաւ կամօք Տեառն Աստուծոյ 'ի ձեռն
եպիսկոպոսին և ազդեցութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ.
որով ծաւալէր շնորհք պարգևաց անպատում փա-
ռացն Քրիստոսի:

Իսկ ծագումն արփիափայլ լուսոյ պատեքին
սրբոյ իբրև հասանէր՝ բազումք 'ի քրմապետացն
և 'ի զլիաւոր կախարդասար քաղզէիցն դեռևս 'ի
զժնդակ կապանս անկեալ դնէին: Եւ ապա հա-
ւանութեամբ իշխանին Իլիթուերոյ ժողովեալ բո-
լոր քաղաքայնոցն հրաման լինէր ատեան դնել և
հրապարակ յօրինել և տալ ցեղից երկաքանչիւ-
րոց պայքար՝ յանդիման կաճառախիտ բազմու-
թեանն: Յայնժամ սկսաւ եպիսկոպոսն յաստուա-
ծային Գրոց ձեռն 'ի գործ արկանել վարդապե-
տութեան. սաստկագոյնս յանդիմանէր զնոսա և 'ի
նախատինս զսրբականաց արկանէր. և կռապարիշտ
թշուառական քուրմքն յամօթ եղեալ 'ի տէրու-
նական խաչէն, զոր միշտ 'ի ձեռին ունէր եպիս-
կոպոսն, պակուցեալ սրտաբեկ լինէին և ինքեանք
խիւ զանձինս զսրբվէին: Եւ խոստովանեալ զիւ-
րեանց մեղս՝ դարձան 'ի հաւատս ճշմարիտս. զո-
րոց զքուէս կորուսիչս հմայից 'ի ձեռն ատեալ
եպիսկոպոսին 'ի նիւթ հրոյ ծախէր, և արժանի
առնէր զնոսա վերստին ծննդեանն 'ի ձեռն սրբոյ
առաքանին: Իսկ իբրև ետես զայն իշխանն Հո-

նաց ամենայն բազմութեամբն հանդերձ, առաւել
 ևս հաստատեցան 'ի սէր հաւատոցն Քրիստոսի՝
 հեռացեալ 'ի սնոսիազործ պղծութենէ պաշտա-
 մանցն: Իսկ յաւուր նաւակատեաց նորոգազարդ
 նշանի խաչին, զոր կանգնեալ էր եպիսկոպոսին
 յարքունական դրանն, արարեալ իշխանին և ամենայն
 մեծամեծացն զենմունս պատարագաց, մինչդեռ
 զօրհնութիւնսն կամէին երգել քահա-
 նայքն 'ի վերայ ընծայիցն առաջի խաչին, աս
 եպիսկոպոսն ցիշխանն. «Ահա զխոստմունս սիրոյ
 քո, զոր ունիս առ Աստուած՝ այսօր հատո Տեա-
 ուրն հաշտեցուցանել զնա ընդ ձեզ՝ 'ի բաց բառ-
 նալով զանօրէնութիւնս 'ի ձէնջ, զի յայսմհետ
 մի լիցի խէթ և խութ ընդ ոտն. մանաւանդ զայ-
 դոսիկ քրմապետսդ յայսմ նուագի փորձէ Հոգին
 Սուրբ, որով դուք եղբրուք կատարեալ որպէս
 Հայրն ձեր երկնաւոր կատարեալ է: Արդ հաւա-
 նեցարուք այսմ բանի, զի որոտընդոտ չովա-
 յիցդ շիրիմք՝ Դարքունանդ կոչեցեալ՝ նախ նա-
 այրեսցի յայսմ աւուր 'ի ձեռն խոստովանող քր-
 մապետացդ այդոցիկ, որոց երթեալ նգովելով
 նգովեսցեն և այրեսցեն և ապա ճաշակեսցեն կե-
 րակուր»: Իբրև լուաւ զայս բարեպաշտ իշխանն
 Հոնաց՝ փութով տայր 'ի ձեռս նորա քանդել զմե-
 հեանսն: Եւ յայնժամ առաքեաց եպիսկոպոսն
 զՄովսէս՝ զայր հմուտ արուեստական շնորհի
 հանդերձ այլովք քահանայիւք քանդել և այրել

զմեհեանսն. որք գործակցելով քրմապետացն դա-
 ւուց զգիւցազնեայ զպղծանոցսն բոցակէզ սպա-
 ուէին առհասարակ: Եւ ինքնին եպիսկոպոսն ելեալ
 'ի բարձրաւանդակ տեղի հանդէպ կռոցն՝ եղեալ
 ծուր և արարեալ զնշան խաչին տէրունական՝
 հողմն ուժգին սաստկապէս հասեալ վառէր զայ-
 րեցումն բարձու մեհենին և զչափայն զաղիւր
 մորթովք հանդերձ: Եւ 'ի զոհարանաց անտի դար-
 ձեալ մեծաւ ուրախութեամբ 'ի քաղաքն՝ լուսա-
 զգեստ մկրտութեամբն լինէին. և զօրն զայն տօ-
 նից տօն և ժողովոց ժողով առնէին իշխանն և
 մեծամեծքն:

Գ Լ Ո Ւ Ն Խ Բ.

Որհնուրդ մեծ իշխանին Հոնաց Իլիթուերոյ ընդ նա-
 խարարս իւր, զի եպիսկոպոսն Դարայէլ առնոսա մնացէ
 'ի հաստատել անդ զաթոռ հայրապետութեան:

Մտանէ մեծ իշխանն Հոնաց ընդ ամենայն
 մեծամեծս և նախարարս իւրոյ տէրութեան 'ի
 խորհուրդ բարի և ասէ. «Սաւար ուրեմն տգի-
 տական մթացուցիչ հոգւոց զմեօք պարփակեալ
 ունէր 'ի վազնջուց, որով նկատել ոչ կարէաք
 զարդարութեան զլոյսն բոլոր աիեզերաց: Արդ
 Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս առաքեաց առ մեզ
 քաղցրութեամբ իւրով առաջնորդ կենաց զայս

եպիսկոպոս, որ բանիւք և գործովք կշտամբեալ յանդիմանեաց զանօրէնութիւնս մեր և ետ մեզ ճանաչել զամենաստեղծն Աստուած և զսքանչելահրաշ նորա զօրութիւնն, որում ամենեկին իսկ միտք իմ ճշմարիտ հաւատացեալ վկայեաց. և ահա հաւատացաք 'ի մի Աստուած՝ արարիչ երկնի և երկրի: Օրինակ բերցուք մեզ զամենայն աշխարհս, հաւանեալս այսմ հաւատոյ և զմեծ թագաւորութիւնն Հռովմայեցւոց: Քանզի թաղաւոր ոմն եղեալ ասեն՝ անուն Կոստանդիանոս, որ զԿոստանդնուպօլիսն շինեաց. առաջին գնա ասեն լեալ քրիստոնեայ թագաւորութեանն այնմիկ և այնչափ հաւատարիմ եղեալ այր, որ հրեշտակ Աստուծոյ կայր 'ի սպասու հմա. և այսու հաւատով հօր յաղթութեամբ զամենայն թշնամիսն իւր կործանեաց: Արդ եթէ 'ի ձեռն քրիստոսան կան հաւատոցն այնպէս փառաւոր և յաղթող մարթ է մեզ լինել՝ մեք զի՞ յեղգասցուք հաւատալ յԱստուած կենդանի: Ահա ուսուցիչ պատգամացն Աստուծոյ այրս այս Իսրայէլ եպիսկոպոս. եկայք աղաչեսցուք զսա, զի կացցէ յայտարհիս մերում և լուսաւորեսցէ զմեզ»: Զայս սոսիկ միաբանութեամբ խորհեալ՝ յղէ նա առ եպիսկոպոսն Իսրայէլ զաւագ ոմն իշխան՝ անուն Աւչի, այր զօրաւոր, որ թարխանութեան ունէր զպատիւ և զսենեկապետն Զաթկասար. և նորա 'ի գալն առ նա պատմեն զխորհրդոյն զօրութիւն

եթէ ասաց մեծ իշխանն Հոնաց և ամենայն մեծամեծքն. «հայր մեր՝ ծանեաք զարարիչն մեր 'ի ձեռն քո և հաւատացեալ երկրպագեմք միշտ սրբոյ երրորդութեանն. աղաչեմք զքո սրբութիւնդ, զի հաւանեսցիս լինել մեզ տեսուչ և վարդապետ՝ կանգնելով 'ի Վարաշան քաղաքիս՝ մերում զաթոռս հայրապետական. և յուխտ Տեսոն մտից ես Իլիթուեր ընդ քեզ. զամենայն հեթանոսական պաշտամունս բնաջինջ խլեցից յերեսաց Հոնաց երկրիս. զկախարդասար քաղդեայս, որ ոչ գան 'ի հաւատս՝ հրով այրեցից. և անձն, որ հեթանոսաբար շրջիցի յաշխարհիս իմում կամ գաղտկոց զոհեսցէ, սատակեցից գնա սրով: Եւ յառաջ եղիցի նոյն ինքն աստուածաշտութիւնն, և քարոզեսցին անպատում պարգեքն Քրիստոսի»: Եւ պատասխանեալ ասէ ցնոսա. «Ոչ է իմ այդ կարողութիւն առնել անձամբ առանց մեծի հայրապետին Աղուանից սրբոյն Եղիազարեւ. զի նորա է այդ իշխանութիւնդ և ես վիճակ ունիմ բարեկարգ, զիմորդ մարթացայց թողուլ զհօտ իմ, զոր Աստուած շնորհեաց ինձ հովուել. այլ Տէր Յիսուս ըստ մարդասիրութեանն իւրոյ զձեզ հոգասցէ աճեցուցէ և օրհնեսցէ, և տացէ ձեզ ըստ հաւատոց ձերոց հովիւ 'ի տեսաւորել աւետարանաւն Քրիստոսի»: Եւ երկրորդեալ և երրորդեալ պատգամացն՝ գնոյնն ասէին բանս: Եւ եպիսկոպոսն ասէ. «Թոյլ տուք այժմ մինչև

շնորհեցէ ինձ Աստուած երթալ յաշխարհն իմ առ բարեպաշտ որդեակն իմ Վարազ Տրդատ՝ իշխանն Աղուանից, և առ սուրբ կաթողիկոսն եթէ Աստուծոյ և նոցա հաճոյ թուեցի՝ կատարեցէ Աստուած զբանդ զայդ, ոչ է վասն իմ պատիւդ այդ, զոր խոստանայք. այլ եթէ Հարսնաւ տանջանօք 'ի ձէնջ տանջիմ, փառս և պատիւ ինձ զայն համարիմ՝ վասն Տեառն խրնդամիտ յոյժ լինելով. բայց պարտ է ձեզ զայդ խորհուրդ մտածութեան գրով ծանուցանել առ համօրէն աշխարհն Աղուանից և առ հայրապետն Եղիազար, որ 'ի սրբոյն Եղիշէ մինչև ցայսօր արևելից հիւսիսականաց միայն վիճակեալ է յառաքելական աթոռ՝ յաստուածաբնակ քաղաքէն Երուսաղեմէ և 'ի սրբոյն Յակոբայ յեղբօրէ Տեառն ընկալեալ զձեռնադրութիւն. և դուք սահման էք այնր վիճակի. առանց կամաց խորհրդակցութեան բոլորեցունց հարց և եղբարց աթոռակցաց իմոց՝ այդ զիմորդ լինիցի. զի նոր է զործս և կարևոր խորհուրդս»:

Լուեալ զայս ամենայն յեպիսկոպոսէն՝ կատարեցին գհրամանն և արձակեցին զնա պատուով յաշխարհն իւր:

ԳԼՈՒԽ ԽԳ.

Պալուստ Իսրայելի Մեծկողմանց եպիսկոպոսի 'ի Հոնաց. և երկու գլխաւորաց զկնի եկեալ 'ի խնդրել զնա յառաջնորդութիւն իւրեանց:

Մեծ և բարեպաշտ իշխանն Հոնաց՝ Իլիթուէր, հանդերձեալ կազմէր 'ի գլխաւորաց աշխարհին իւրոյ զԻրթզինն Խուրսանց և զՉաթն Խազը՝ զկնի սրբոյն Իսրայելի պատգամատարս սիրոյ: Եւ պատճէն հրովարտակին էր այս.

«Իմանալի աչաց տեսութեամբ ընկալաք զառաքեալդ 'ի ձէնջ զայրդ Աստուծոյ Իսրայել եպիսկոպոս, և ընդ դորա ձեռն ողջունեմք զձեզ՝ պիսկոպոս, և ընդ դորա ձեռն ողջունեմք զձեզ՝ եղիազար Աղուանից մեծ հայրապետ, և սիրելի եղբայր մեր Վարազ Տրդատ աշխարհակալ իշխան Աղուանից: Վասն զի խնդրէիք խաղաղութիւն 'ի մէնջ, և մեք հոգևոր ողջունիւ տեսաք զդա որպէս զպատկեր Աստուծոյ. և 'ի ձեռն դորա սրբական վարուցն և նորահրաշ սքանչելեացն, զոր եցոյց Բարձրեալն՝ ծանեաք զարարիչն մեր և ստացաք խաղաղութիւն հոգևոց մերոց: Եւ արդ խնդրեմք 'ի ձէնջ՝ զդոյն ինքն զԻսրայելդ տեսուչ և առաջնորդ մեզ շնորհեցէք, յորոյ ձեռն գտաք զփրկութիւն յաւիտենից. զի և մեր ընդ ձեզ անքակ սէր հաստատեցի: Ողջ լեւուրդ 'ի Տէր»:

ԳԼՈՒԽ ԽԴ.

Թուղթ իշխանին Հոնաց 'ի նոյն խորհուրդ յաշխարհն
Հայոց:

«Առ սուրբ եպիսկոպոսապետ Հայոց Մեծայ՝
Սահակ, և մեծագով իշխանդ՝ Գրիգոր Հայոց զո-
րապետ, ողջոյն շատ:

«Յըսկզբանէ լինելութեան երկրի անգիտու-
թեամբ խաւարեալ մառախլապատ միգով հարկն
մեր ննջեցին 'ի դժոխս. իսկ զեկեալն փրկութիւն
աշխարհի գվերինն Աստուած յերկիր եկեալ գՔրիս-
տոս՝ 'ի լուր ականջաց լուաք իբրեւ ընդ աղօս
և յարշաւանաց մերոց յաշխարհդ յայդ և որ մօտ
առ մեզ տունդ Աղուանից, զմի հաւատս ունողր
այժմ դուք և ամենայն աիեղերք, նախանձ բարի
և 'ի մեր անկեցաւ 'ի սրտի, և բանն Քրիստոսի
Աստուծոյ մերոյ լցեալ կատարեցաւ՝ և 'ի ծագս
հիւսիսայնոցս քարոզել զաւետարանն նորա, զոր
բովանդակապէս ուսաք 'ի լաւագոյն առնէ միոյ՛
Իսրայէլէ՝ Մեծկողմանց եղելոյ եպիսկոպոսի և
այժմ զեղեալ առ մեզ սքանչելիս յեկեղոցդ լուեալ
ձեր՝ և զհայցումն մեր կատարել ախորժեսյիբ,
զնոյնդ առաքել մեզ տեսուչ, և 'ի սրբոյ հայրա-
պետէն Նղիազարէ խնդրեալ է մեր, և զձեզ զոր-
ծակից և հաւատակից նմա գիտելով՝ աղերսեմ
յերկաքանչիւրոցդ կատարել զմեր հոգեոր խն-

դիրա: Զի սակս նորա լինելոյ առ ձեզ արշաւանք
զօրացս խուժադուժ ազգաց յաշխարհդ ձեր ար-
ղեկալ փակեալ լինիցի՝ մեր մի հաւատ լինելով:
Ողջ լերուք»:

Արդ իբրեւ եկին հասին նոքա յաշխարհն Ա-
ղուանից և Հայոց և տուեալ ողջոյն պատմելով
դամենայն զոր ինչ արար Աստուած 'ի ձեռն նո-
րա աշխարհին Հոնաց, մատուցին զթուղթսն մե-
ծի իշխանին Հոնաց՝ և մեծաւ խնդութեամբ ըն-
կալեալ նոցա և ամենայն աշխարհին՝ առնեն պա-
տասխանի զայս:

ԳԼՈՒԽ ԽԵ.

Պատասխանի թղթոյն Հոնաց:

«Ի Սահակայ Հայոց կաթողիկոսէ և յամե-
նայն քահանայական ուխտէ և 'ի Գրիգորէ Հայոց
իշխանէ և 'ի համօրէն եկեղեցեացս ժողովրդա-
կանաց 'ի Տէր խնդալ:

«Վասն կենսատու փրկութեան հասելոյ 'ի
ձեզ յԱստուծոյ՝ որպէս մեզ պատմեցաւ, ան-
պայման ուրախութեամբ գոհացաք զանզղջական
պարգեւացն Քրիստոսի. և զթուղթն՝ զոր նոր-
ընծայ ծառայիցդ Աստուծոյ գրեալ առ մեզ,
տեսաք. յորմէ իմացաք զբարեբարութեան ա-
րարչի, որ ծագեաց յաշխարհդ ձեր զլոյս առ-

տուածանօթութեան՝ որպէս և յամենայն աշխարհս. փառաւորեցաք զմարդասէրն Աստուած, որ ոչ եթող զձեզ յընդունայն պաշտամունս հարցն ձերոց առաջնոց, այլ ծանոց ձեզ զանուն իւր սուրբ. և եղէք ճշմարիտ երկրպագութեամբ արարչին ձերոյ Աստուծոյ: Ահա զիտացաք եթէ անուն նորա տարածեալ ելից զտիեզերս՝ որպէս 'ի ձերոցդ գրեցելոց և 'ի պատգամաւորաց լուսարեթէ սրպէս դարձայք բոլորով սրաիւ 'ի ձեռն Իսրայելի եպիսկոպոսի: Եւ արդ մեք և աշխարհս մեր՝ թէպէտ և մարմնով հեռի եմք, սակայն սրբաւի սիրով մերով համարիմք, թէ յանդիման տեսաք զձեզ: Այլ զոր խնդրեցիքդ 'ի մէնջ զեպիսկոպոսդ Իսրայէլ՝ մեծ է այդ խորհուրդ ձեր, զի չէ մարթ հօտի առանց հովուի լինել. արդ ծանր և դժուարին է մեզ չկատարել զհայցումն ձեր, սակայն պատճառք կան, զի ոչ է վիճակեալ նա մերոյ աթոռոյս, այլ տանն Աղուանից. մեր կամ է և մեծ յօժարութիւն լինել նմա առ ձեզ հաշնապագ. այլ այդ հրաման և իշխանութիւն արքայապետի մերոյ է՝ Եղիազարու հայրապետին Աղուանից. նորայ է գործդ այդ... *) Արդ զոր ծաներութեամբ զԱստուած կենդանի, որ տայ կեանս մարդկան, մեռուցանէ և կեցուցանէ. և նոյն շնորհք Հոգւոյն Սրբոյ հաստատեացէ զձեզ յեր-

*) Բառք ինչ պակասին յերկոսին օրինակս մեր-

կիւղն Աստուծոյ և 'ի պահպանութիւն պատուիրանաց նորա. և մեք կարօտութեամբ սրտի անմոռաց յիշեսցուք զձեզ 'ի մեր եկեղեցիս. ողջ լիւրութեամբ»:

Իբրեւ դարձան 'ի Հայոց Զիթգինն Խուրասն և Չաթն Խազր, և կացին առաջի կաթուղիկոսին եղիազարու և իշխանին Վարազ Տրդատայ 'ի մայրաքաղաքն Պարտաւ՝ խնդրէին հրաժեշտ 'ի նոցանէ և տալ զեպիսկոպոսն: Յայնժամ ոչ կամեցան տալ նոցա զԻսրայէլ յառաջնորդութիւն՝ ասեն. «Ոչ է պարտ դմա զհաւատացեալ դմա յԱստուծոյ զհօտն իւր թողուլ միանգամայն և լինել ընդ ձեզ. այլ երթալ և գալ դմա ըստ կարի իւրում հրամայեմք 'ի հաստատել զձեզ 'ի հաւատս Քրիստոսի, և ողջ պահել զանխախտելի սէր մեր որ առ միմեանս. այդմ մեք կամակից եմք, զի լինելով դորա միջնորդ ընդ ձեզ՝ բարձցի թշնամութիւն 'ի միջոյ մերմէ և անկեացի սէր և խաղաղութիւն»: Զայս ամենայն լուեալ իշխանացն և խռովամիտ ընդ իրսն եղեալ՝ զարհուրէին. և անյօժար կամաւորութեամբ հաւանեալ ասեն. «'ի գալ և յերթալ առ մեզ մի յապաղիսցէ, և զեղեալ հիմն հաւատոյ անդրէն մի քակտեսցէ և մի թողցէ զմեզ որքս. զի այլում վարդապետի ոչ անսամք և ոչ հնազանդիմք»: Իսկ երանելի եպիսկոպոսն ըստ քաղցր բարուցն առնէր շինութիւն երկոցունց կողմանց, յանձն առնոյր զեր-

Թախն 'ի Հոնս քաջայօժար կամաւորութեամբ և յանձանձեւ զնորընծայ հաւատն Քրիստոսի և ոչ նեւ հաստատուն զուխտ և զպայման զաշխարհութեան նոցա: Այսմ հաւանեալ բանի մեծաշնորհ եպիսկոպոսին՝ խնուին ուրախութեամբ և դառնային խաղաղութեամբ 'ի տեղի իւրեանց: Բնաւաւոր առնելով զամենասուրբ Երրորդութիւնն:

ԳԼՈՒԽ ԽԶ.

Դաւթի Մեծկողմանց եպիսկոպոսի վասն պատկերաց և նկարագրութեանց հայցուած 'ի Յովհաննէ Մայրապետ մեցւոյ:

Ընդ այն ժամանակս, յոր դեռես վարէր զհայրապետութիւնն Աղուանից տէր Ռախտանէ և զլինի նորա Եղիազար, խռովութիւնք և հերձուածք բազումք 'ի կողմանս կողմանս զիստաւորաց և տգիտաց լինէին, մարտ և մրցումն Թաւադայ և Հայոց. և աշխարհն Աղուանից անվրդով մնայր յայնցանէ:—Յհաս համբաւ իմն առ նոստ եթէ ոմանք պատկերս ոչ ընդունին, ոմանք մկրտութիւն ոչ առնեն, ոչ աղ օրհնեն և ոչ պատկ դնեն հարսանեաց. յայս պատճառս, թէ քահանայութիւն բարձեալ է յերկրէ: Վասն որոյ Դաւթի եպիսկոպոս Մեծկողմանց խնդրեաց զրով 'ի Յովհաննէ վարդապետէ Հայոց զպատճառս իրայն:

և նա արար հմուտ այնմ ճշմարտապէս՝ այսպէս տաացեալ. «Եթէ աղանդդ այդ յետ առաքելոցն երևեցաւ, և պատկերամարտութիւն նախ 'ի Հոռոմս երևեցաւ. վասն որոյ ժողով մեծ եղև 'ի կեսարիա. հրամայեցին նկարել զպատկերս 'ի տանն Աստուծոյ: Բայց բարձրամտեալ նկարչաց՝ զինքեանս զերագոյն կամէին լինել քան զամենայն արուեստաւորս եկեղեցականս և ասէին. «մեր արուեստս լոյս է, զի ծերք և տղայք առհասարակ վերժանեն. իսկ զԳիրս սուրբս սակաւք ինթեռնուն»: Աստանօր աղմկեալ կրկին լինի ժողով. և քննեալ արդարացուցին զգրիչս և զվերժանողս և զմեկնիչս և եղին յառաջ քան զնկարիչս: Եւ անտի մինչև ցՄովսէս Հայոց կաթողիկոսն այն աղանդ հերձուած ինչ էր յայտնեալ. ապա ընդ երկուանալն հայրապետութեան Հայոց՝ էր մեծ մարտ ընդ Մովսէս և ընդ Թէոդորոս Կարնոյ եպիսկոպոս, զոր փիլիսոփայապետն կոչէին. և ուղղափառքն աղարտէին զՀոռոմոց զամենայն կրօնսն: Եւ առնէր ժողով Մովսէս իւր կողման վարդապետացն և հրամայէր ամենեկին ոչ հաղորդել ընդ Հոռոմս՝ հնազանդեալս թողիկեղոնական ժողովոյն... մի՛ զիրս, մի՛ պատկերս և մի՛ նշխարս 'ի նոցանէ ընդունել: Յայնժամ Թէոդորոս ետ հրաման ժողովիլ եպիսկոպոսացն Հայոց, որ 'ի նորայն կողմանն, 'ի Կարնոյ քաղաք և ասէ. «պարտ է մեզ առնել կա-

թուղիկոս» . և ածին զՅովհանն ոմն Սիւնական, ձեռնադրեցին և հնազանդեցան քաղկեդոնական կրօնիցն . և ոչ ոք 'ի նոցանէ եղև խնդրող ուղղափառ հաւատոց՝ բաց յենովսայ երանելւոյ, որ զնաց 'ի նոցանէ և եկն առ Մովսէս կաթողիկոս, զոր ուրախութեամբ ընկալան: Մովսէս նրա տէր 'ի Դուին կաթողիկոս . պատշաճեցին և Հոռոմայեցիքն Յովհաննու զկաթողիկոսարան յԱւանի՝ մօտ առ միմեանս . և էր խռովութիւն 'ի միջինոցա՝ չընդունելով զՅովհաննու ձեռնադրեալսն: Ապա Յեսու անուն քահանայ և Թադէոս և Դրիգոր, որք 'ի Մովսիսի կողմանէն էին, զնացին 'ի Դունայ և ելին 'ի Սոթից գաւառն ընտելելով յանապատս, զի կրօնաւորք էին . և սկսան ուսուցանել, եթէ՛ զպատկերս, որ յեկեղեցիսն են նկարեալ 'ի բաց ջնջեցէք և ընդ աշխարհական քահանայս մի՛ հաղորդիք: Եղև խռովութիւն 'ի գաւառին, և համբաւն եհաս առ Մովսէս հայրապետն, որ իսկոյն գրեաց, թէ փութով այսրէն եկայք: Եւ նոքա ոչ անսացին հրամանին, այլ անտի զնացեալ բնակեցան 'ի ձերում Արցախական գաւառի: Եւ հարցեալ հայրապետին զգիտնաւորս իւր, եթէ զիարդ են այնց մարդկան զործք, նոքա զոր վասն հոռովմայականին էր թիւրութիւն՝ ետուն պատճառս . ապա գրեցին նամակ, թէ մի՛ ոք իշխեսցէ խոտել զնկարս որ յեկեղեցիս են: Եւ 'ի վախճանել հայրապետին Մով-

սեսի և 'ի տիրելն Խոսրովու Հայոց՝ միաւորեցաւ երկիրն . և նստուցին հայրապետ զԱբրահամ ճշմարիտ և ընտիր այր, որ զԺողովն Քաղկեդոնի նախ եբարձնգովիւք, և ապա ձեռնադրեցաւ: Իսկ պատկերամարտքն, որ իջին յԱղուանս՝ պղղատորեցին զերկիրդ ձեր: Ապա Գարգմանայ տէրն կալեալ զերեսին արսն, որոց անուանքն 'ի Թրդթիդ են, ետ կապանօք ածել 'ի Հայս . և եղեալ նոցա յանդիման մեզ՝ հարցաք . «թէ՛ յոր պատճառս չընդունիք զմարմնացելոյ Աստուծոյ զպատկերն» . ետուն պատասխանի՝ «թէ՛ արտաքոյ է պատուիրանաց և եթէ կռապաշտից է զործդ այդ, որոց զամենայն արարածս 'ի պաշտօն էր առեալ . մեք ոչ պազանեմք երկիր պատկերաց, զի ոչ ունիմք հրաման 'ի Գրոց» : Ապա մեր յայտ արարեալ զՄովսիսականն 'ի խորանին նկարակերտութիւն և զՍողոմոնեան տաճարին զանազան րանդակագործութիւնսն՝ զնոյնն նկարադրեալ և 'ի մեր եկեղեցիս: Զայս և զսոցին նմանս ասալեալ՝ զթիւրութիւն նոցա ուղղեցաք:

ԳԼՈՒԽ ԽԷ.

Խորհրդագրաժողովին թէ որով ժամանակաւ անիծա-
 ժողովն Քաղկեդոնի և Աղուանից անխառն մնալ 'ի հա-
 չէ. կամ բաժանումն Վրաց 'ի Հայոց. և զի՛նչ Արար-
 համու կաթողիկոսի վասն Աղուանից:

Քառասներորդ երրորդ ամ էր թուականին
 Հոռոմոց, յորժամ լուսաւորեցան Հայք 'ի հա-
 լատս. և Աղուանից լուսաւորութիւնն երկու հա-
 րիւր և եօթանասուն ամ յառաջ էր. իսկ յիս-
 հարիւր և ութսուն ամ լցելոյ հաւատալոյն Հա-
 յոյ՝ յաղագս ժողովոյն Քաղկեդոնի եղև հանդէս
 ժողովոց 'ի ժամանակս Բաբկենի Հայոց կաթո-
 ղիկոսի: Յոյնք և ամենայն Իտալիա, Հայք և Ա-
 ղուանք և Վիրք միաբանեալ նգովեցին զժողովն
 Քաղկեդոնի և զսուժարն Լևոնի հրամանաւ բարե-
 պաշտ թաղաւորացն Հոռոմոց՝ Զենոնի և Անտո-
 տասայ: Եւ յետ ութսուն և եօթն ամաց անցե-
 լոց 'ի ժամանակս Աբրահամու Հայոց կաթողի-
 կոսի բաժանեցան Վիրք 'ի Հայոց միաբանու-
 թենէ 'ի ձեռն Կիւրիոնի, այլ և Յոյնք և Իտալիա
 ընդ նոսա: Իսկ Աղուանք ոչ քակտեցան յուր-
 զաւիաւորութենէ և 'ի միաբանութենէ Հայոց. որոյ
 շրջաբերական թղթով վասն Կիւրիոնի զիմադար-
 ձութեանն Աբրահամ՝ և յաղագս ամենեւին 'ի բոլր
 կտրելոյն զնա սրով Հոգւոյն, ազդէ նախ յԱղուանս:

տայ գիտութիւն և գրէ այսպէս 'ի թղթին, «Եթէ
 յառաջագոյն քան զՀայոց աթոռակալութիւնն կա-
 յեալ աթոռակալութեանն Աղուանից, և ընդ մեզ
 համաձայն դուրով, նոցա կամակեցութեամբ նգովե-
 ցաք և ընկեցաք զԿիւրիոն ըստ հրամանի հարցն՝
 մեք և Աղուանք. և զնոյնն 'ի վերայ Վրաց հրա-
 մայեցաք՝ ամենեւին մի հազորդիլ ընդ նոսա՝ մի
 յաղօթս, մի 'ի կերակուրս, մի յմպելիս, մի 'ի
 լարեկամութիւնս, մի 'ի դայեկութիւնս, մի յա-
 ղօթս երթալ 'ի խաչն, որ Մցխիթայի տեղեօքն
 համբաւի, մի 'ի Մանգլեաց խաչն, մի 'ի մեր
 եկեղեցիս զնոսա ընդունել. այլ և ամուսնութեամբ
 ամենեւին հեռանալ, միայն զնել ինչ, կամ զնոց
 տալ՝ որպէս Հրէից: Արդ որ ոք անխտրաբար
 հազորդեացի՝ կամակից լինելով անհաւատութեան
 նոցա, նգովեացի հոգւով և մարմնով, և ամենայն
 կենցաղով իւրով որոշեացի յեկեղեցւոյն Աստու-
 ծոյ. և եղիցին խաւարաբնակ և յաւիտենից հրոյն
 կերակուր, որ զհրամանս զայս արհամարհեցեն:

ՓԼՈՒՆ ԽԸ.

Յաղագս Յունաց առ Հայս վասն ոչ ունելոյ զինն դասս եկեղեցական կարգաւորութեան, և Հայոց ջանք՝ Աղուանից լինել ընդ նոքօք արքեպիսկոպոս, որում ոչ հաւանեալ Աղուանից. և դառնալն Սիւնեաց 'ի Հայոց յԱղուանս և առնուլն զձեռնադրութիւն և զձէթ:

'ի թագաւորեին Մարկիանոսի Հռովմայեցւոց՝ անդէն հրապուրեալ 'ի Պողքերայ կնոջէն և 'ի կարգընկէց նեստորականէ, պատառեալ ելոյժ զսահման ուղղափառ հաւատոց քաղկեդոնական հաւաքմամբն: Յետ որոյ նոցին հաւանեալքն բազում անգամ մրցեցան վասն Հայոց 'ի հաւատարիլ ընդ նոսա, էր որ թղթով, և բազում անգամ դէմ յանդիման ժողովովք. կոչեցին միանգամ 'ի Կոստանդնուպօլիս, և երկիցս 'ի Թէոդոսիոպօլիս, և ջանային իբրեւ զվրիպեալս շահիլ զնոսա: Այլ թէպէտ թագաւորական հրամանս յարակիր ճարտարքն Յունաց վստահանային 'ի սուր լեզուս հելլենական յորդաբանութեամբ յաղթող լինել, սակայն ընդ նմին և զպատասխանիս լսէին. քանզի նորոգեալ էին 'ի Հայաստան եկեղեցիս ուսմունք, և էին յոյն լեզուին տեղեկագոյնք: Այլ Հայք համբաւէին զՅովհաննէ Մայրապոմեցւոյ, եթէ 'ի կողմն Յունաց լեալ՝ հակառակ բերի. որոյ զըպարտութեան պատճառ էր

Սողոմոն ոմն միանձնեայ, որ յետոյ Հայոց եղև կաթողիկոս. և նորա հարցեալ զվարդապետն իւր Սողոմոն, որ Մաքենացւոցն էր հայր՝ նա զրով ուսոյց զայս, «եթէ ոչ պարտեցան Հայք 'ի հաւատոյ մասին. այլ աշուհիկ յոյժ եղեն պարտեալ, զի ասացին Յոյնք, եթէ կարգաւորեաց Աստուած զեկեղեցի ինն դասուք, որպէս 'ի վերանդր երկնայինքն՝ նոյնպէս դահաւալեցան և 'ի ներքին խորանիս: Պատրիարկ, որ է հայրապետ, և արքեպիսկոպոս, որ կոչի եպիսկոպոսապետ և կաթողիկոս, մետրապօլիտ, և եպիսկոպոս, քահանայ, սարկաւագ, կէսսարկաւագ, ընթերցող, և փաղք. այսք ամենայն միաբանեալ ապա կարեն ձեռնադրել զհայրապետն, և հայրապետն զամենեւեան: Արդ եթէ ողջմտութեամբ հաւատայք, խոստովան լերուք, եթէ ով է պատրիարկն ձեր. զի չորք միայն կացին 'ի վերայ երկրի՝ Աղէքսանդրիոյ Մարկոսի աթոռն, Անտիօքայ՝ Մատթէոսին, Հռովմայ՝ Ղուկասուն, և եփեսոսի՝ Յովհաննուն, ըստ չորեքանկիւն տիեզերաց, ըստ քառավտակ գետոյն Ադրիատիանի, ըստ չորեքկերպեան կենդանեացն, ըստ չորից աւետարանչացն և ըստ չորից մովսիսական օրինաց. զի երկրորդում օրինաց որիշ համարի: Արդ մեք ամենեւորն հնազանդիմք, հնազանդեցարուք և դուք միում 'ի նոցանէ կամ ամենեցուն, որ մի հաւատ լինիմք: Քանզի ձեր սուրբն Գրիգոր 'ի Կեսարիա

եպիսկոպոսապետ միայն ձեռնադրեցաւ և յետ
նորա մինչև ցայսօր. ապա եթէ այլոյ եկեղե-
ցւոյ ուղղափառ էք՝ զատ յայցանէ, ցուցէք զպատ-
րիարզն, ընդ որով զասի արքեպիսկոպոսն ձեր,
որ մինչև ցայսօր ընդ մեօք էր. ապա եթէ պատ-
րիարզ ոչ ունիք և ոչ զայլ կղերիկոսս եկեղե-
ցւոյ բովանդակ, յայտնի խոտորեալ հերձող էր
ընդ Արիոսս և ընդ այլ խուժաստանս և չարա-
փառս: Այսուիկ անպատասխանի լինէին Հայր-
զի այնպիսի զրութեամբ վարէր եկեղեցի նոցա:

Իսկ 'ի թագաւորելն Յուստինիանոսի փո-
խեաց զնշխարս սրբոյն Յովհաննու աւետարան-
չին 'ի Կոստանդնուպօլիս, և հաստատեաց անդ
զաթոռն հայրապետական և բուն աթոռն մնաց
անդէն յեփեսոս. նոյնպէս և զՄատթէոսին փո-
խեաց յԱնտիոքայ յերուսաղէմ, ասէ՝ զի քաղաք
է մեծի արքային. և բունն մնաց յԱնտիոք: Յայն-
ժամ շարժեցան ամենայն մեծամիտք, և ուր ա-
ռաքեալ էր վախճանեալ՝ զամենեցուն աթոռն
պատրիարզ խոստովանեցան: Անդանօր ապա և
մերոյս բերաւ բան 'ի բերան յետ քան զկարգն
նոցա զնելոյ: Եւ զՀայս Պարսիկք և Յոյնք բաժա-
նեալ էին, և տէր Մովսէս էր յաթոռն սրբոյն
Գրիգորի 'ի Դուին. և կողմանք Յունաց հակառակ
նմա նստուցին զՅովհանն ոմն մերձ առ նա: Իսկ
զերկուանալն հայրապետութեան խոտեցին տեսա-
քըն Սիւնեաց, և ոչ հաւանեցան ընդ մի ոք յեր-

կուցն՝ հրամանաւ եպիսկոպոսին իւրեանց առա-
քինւոյն Պետրոսի, որ հասեալ 'ի վախճան՝ պա-
տուէր ետ վիճակին իւրում առնուլ ձեռնադրու-
թիւն յԱղուանից և զմեռոն օրհնութեան՝ մինչև
միասցի աթոռն սրբոյն Գրիգորի: Վասն այսորիկ
ձեռնադրեցաւ Վրթանէս յեպիսկոպոսութիւն Սիւ-
նեաց 'ի Զաքարիայ հայրապետէն Աղուանից. ընդ
նմին և զիւրն օրհնութեան ամ յամէ առնուին
Սիւնիք յԱղուանից, մինչև բարձաւ հակառակու-
թիւնն և միապետեաց Աբրահամ զհայրապետա-
կան աթոռն:

Եւ 'ի սակս ինն զառակարգութեան՝ զլիա-
ւոր եկեղեցականք անձնահաճ կամաւ ըստ նպերտ
բարուց՝ Հայաստանեայց, կարգեն զԱբրահամ
պատրիարզ, և զԱղուանիցն՝ արքեպիսկոպոս, և
զՎրացն՝ պետրապօլիտ: Խեռեցաւ Վրացն, որում
կիւրիոն կոչէին՝ և հակառակութեան բերէր վճիռ.
Իսկ սուրբ հայրապետն Աբրահամ ասէր, լինել
յառաջահաւատ քան զՎիրս՝ զԱղուանս, և նոցա
անկ է եպիսկոպոսապետութիւն: Յայսմ մաքառ-
մանէ և 'ի խնդիր ուղղափառ հաւատոյ՝ դարձան
Վիրք և եղեն քաղկեդոնիաք: Իսկ 'ի յունական
զօրավարացն գրգռեալ Հայք խնդրել զգահերի-
ցութիւն 'ի վերայ Աղուանից, որում ոչ հաւա-
նեալ Աղուանք՝ զայլ ոմն երեւցուցին կանխաւ
առաքեալ եկեալ յաշխարհն Աղուանից՝ Եղիշէ ա-
նուն, յաշակերտաց Տեառն՝ ձեռնադրեալ 'ի ձե-

աւանէ Յակոբու եղբօր Տեառն, քարոզեալ անդ և եկեղեցի շինեալ նախկին քան 'ի Հայս, առաջին մայր եկեղեցեացն արևելից՝ զԳիսոյ եկեղեցին նորին հիմնադրեալ և զինքեանս նմա աւանդեալ՝ դարձան 'ի Հայոց առ ինքեանս՝ չլինելով ընդ ումք իշխանութեամբ։ Ապա Հայք վասն մեծաբանութեան Յունաց, որ փոքրկացուցանել ջանային զկայս հանդստեան Թագէտսի առաքելոյ՝ չունել եպիսկոպոսապետ և մետրապոլիտ, խորհեցան առնել մետրապոլիտ զմարդպետական և պիսկոպոսն՝ տալ նմա խաչ և պատիւ միայն և ոչ առնել ձեռնադրութիւն եպիսկոպոսի. նորա խնդրեալ եպիսկոպոսս երկուս կամ երիս լինել ընդ իւր. որում ոչ հաւանեալ զլիաւորացն՝ երկուցեալ մի գուցէ արդեօք այլ իմն գունակ բաժանումն լինել միապետեալ աթոռոյն։ Ապա տեսանելով միշտ աստուածերկիրդ և հլու և հաւան պատուիրանաց գտեարսն Սիւնեաց, և զկրիս եկեղեցեացն քաջութեամբ և ուղղափառս յամենայնի՝ նոցա ետուն զպատիւն լինելոյ մետրապոլիտ Հայոց խաչանիշ մեծարանօք և ոչ ժառիրս ինչ աւելի և ոչ քարոզել եպիսկոպոսապետ զհայրապետն. իսկ զայլ առաջին սովորութիւնս նոցա թողին, զի մի ամբօրս ինչ լինիցի։ Վասն այնորիկ չքարոզեն եպիսկոպոսապետ Սիւնիք և ոչ զրեն 'ի պատասխանին Հայոց եպիսկոպոսապետ. զի թէ քարոզելի էր, ապա և զրելի։ Բայց

ոչ քարոզելն մեծութիւն է և ոչ զրելն. և զիսչն առաջի ունել՝ 'ի փառս տէրունեան է. և անունս լոկ խաչիւն և քարոզն բնաւորեալ է յիշատակ ոչ ուրուք ընդ նովաւ լինելոյ։

Այսպէս գետեղեցին զինն դասս։ Եւ տէրունիք 'ի Սիւնիս՝ հոգեւոր տէր զրելն, և նոքա 'ի ծառայէ։ Ապա վասն տեառն եղիայի խաղաղործութեան յերիցոյ վանս, յորժամ յԱղուանս երթայր՝ սակս այնր ոչ զրելն 'ի ծառայէ, արգելին և նոքա զհոգեւոր տէրն։ Այդպէս է ստուգութիւն իրացդ։

Գ Լ ՈՒՆ ԽԹ.

Պատասխանի թղթոյն Մխիթարայ Ամարասայ եպիսկոպոսի 'ի Հայոց.

«Պատուական գտելոցդ և վեհ հռչակելոցդ, որք գտկարութիւնն բերեալ յօժարութեամբ յառակութեան, զանտեղիս բացասողք, նմանող թուեցեալք՝ 'ի դէպ ինձ ասել՝ կամօք հաւատար ընդ ջանի հարցն Աթենականաց, նորագոռնից լսողք և պատմողք յարդեան ժամանակիս, 'ի մէջ հիւսիսակողմանդ տարավարողք զբոլոր լսողս տարուբերմամբ, մանաւանդ 'ի սակս ջամբելոյ զխորհրդոցն սեռութիւն, տէր Մխիթար Ամարասայ եպիսկոպոս, Սիմէոն Մեծիրանց եպիսկոպոս և եթէ այլ եպիսկոպոսք նոցին համախոհք

սրբոյ եկեղեցւոյ, և ազատ մարդիկ և այլք 'ի ժողովրդականաց Աղուանից՝

«Յաբրահամէ Հայոց կաթողիկոսէ, 'ի Թէո-
դորոսէ Մարդպետական եպիսկոպոսէ, 'ի Սա-
փաննոսէ Բագրևանդայ եպիսկոպոսէ, 'ի Գա-
թայ Սիւնեաց եպիսկոպոսէ, 'ի Մովսիսէ Խոր-
խոռունեաց եպիսկոպոսէ, 'ի Քրիստափորէ Ա-
պահունեաց եպիսկոպոսէ, և յայլոց եպիսկոպո-
սաց և յուխտէ եկեղեցւոյ և յազատ մարդկանէ,
ըղծամք աղօթալիւր և ուժգին խնդրուածովք սրտի
զաւերունեան հոգեխառն ողջոյն համարձակապէս
մեզ առ ձեզ ասել:

«Քանզի գրելով ձեր առ մեզ պատմեցիք
զձեր աստուածալաշտութեան կամս, թէ անհա-
կառակս արդեօք և թէ ստեղծեալ գհակառակու-
թիւնս, զոր ընկալաք 'ի նախարարէ միոյ Սիւ-
նեցւոյ՝ Գրիգոր անուն: Քանզի և զարբանեկէն
ձեր ասաց 'ի կերտողէն հրաժարեալ, բայց մեզ
բարեպաշտութեան խնդիր դուշակեցաւ և կամաց
շարժութիւն 'ի կատարեալ խոստովանութիւնն
երանելի նախնեացն. և թէպէտ 'ի նմանէ լուրս
զանազանս տեղեկացաք, այլ նախնեացն ձերոց
հարազատ եղբայրութեան գութ բռնաձգեալ էած
զմեզ յայս, զի զգրեալն ձեր համառօտ խոստո-
վանութիւն հաւատոյ կամեցաք յիշատակել, և առ
նմին զՀոգւոյն Սրբոյ վարդապետութիւնն զնեւ
մերձ ըստ մասին՝ 'ի ճշմարտութենէ հեռանալ

կամ միաբանիլ. որոց յետ ծանօթանալոյ տուր ինձ
զքո միասդ յէանալ յուղիղն և մի դասիր 'ի հակա-
ռակող կամս, զի եկեղեցւոյ Աստուծոյ ոչ է այդ
սովորութիւն: Քանզի 'ի ձէնջ զիրն ծանոյց մեզ՝
յետ դուզնաքեայ զմէնջ գոհութեանն, ամբաս-
տանութեան ճառ զմարդոյ տկարագունի նշանա-
կեալ, և զմեր նմա հաւատալն իբրև անիմաստ
անտեղի իմն համբաւեալ. և թէ ոչ թերի, այլ լի
նման ձեզ եմք 'ի հաւատս, զի առաքեալքն և
վարդապետքն հասարակ և միապէս աւետարա-
նեցին: Ապա յետ սակաւ ինչ բանից՝ զսրբոյ
երրորդութեանն յառաջ քան զյաւիտեանս գէու-
թենէն էր աստուածաբանեալ ձեր տարաբեր-
մամբ. և յետ յոլովից՝ զմարմնաւորութիւնն բա-
նին մեզ պատմեցիք զանազանեալ մտօք. զոր-
պիսի վարդապետութեան միտս եկեղեցի Քրիս-
տոսի չէ առեալ յառաքելոց, և ոչ 'ի բանից զրոց
'ի նոյնս բռնաձգելոց, այլ 'ի գայլոց յափշտա-
կեալ, արք, որք խօսին թիւրս 'ի ձգել զկնի իւ-
րեանց զաշակերտեալն. իսկ այլ խօսք, որ ոչ
ընդ սոսա միաբանին՝ իբրև պարզամտաց խաբե-
լոց կեղծաւորութեան դուռն առ մեզ հաւատա-
ցեալ՝ փակի: Եւ զի այս այսպէս, ով պատուա-
կանքդ, միտ զիք խոստովանութեան ձերում, թէ
սուր ձգէ զձեզ և որպէս մեկուսացուցանէ 'ի Հոգ-
ւոյն Սրբոյ վարդապետութենէն: Արդ բան առ բան
բազմաւորական և հատու պատասխանեօք զլոյսն

առ խաւար ծաներուք՝ խորագոյնս քննելով։ Եւ դու՝ բարեաց ցանկացողդ, վերացո ընդ իս սրագոյնս զհայեցուածս 'ի սահմանն Սրբոյ Երրորդութեանն, զոր Պօղոս վարդապետէ առ Հռովմայեցիսն. «Աղաչեմ զձեզ՝ ասէ, 'ի ձեռն Տեառն Յիսուսի Քրիստոսի և սիրով Հոգւոյն պատերազմակից լինել ինձ յաղթս առ Աստուած. և թէ Աստուած է Տէր Յիսուս Քրիստոս և Սուրբ Հոգին»։ Այսպէս ուսուցեալ զանուն Սուրբ Երրորդութեանն՝ գրէ իսկ, թէ ամենայն առաքելական կտակարանքն լի են այսու բարբառով. յոր անուն մեք հրաման առաք մկրտել և փառս վայելել միով երկրպագութեամբ։ Արդ ընդէ՞ր տամբ տեղի պատառելոյ զեկեղեցին Աստուծոյ, զսր Որդին Աստուծոյ ժողովեաց 'ի մի գաւիթ։ Մի 'ի մէնջ երևեսցի Նաբաթ և Աբիութ՝ օտար հուր մատուցանելով անհաւատապէս, զի մի հրատուչոր լիցուք. զմեզ վերստին զերկնոզն զՔրիստոս մի անարգեսցուք՝ այլաձևելով զհաւատս, զի մի զՆոյեանն առ Քանան անէծս յորոշողէն զօգիս յայծեաց մեք առցուք։ Քանզի ընդ մեզ է ձայնս և ընդ քեզ՝ Միութար, որ կացեալդ ես գլուխ Ամարսայ եկեղեցւոյդ. և համբաւես, եթէ զԳրիգորի եղեալ հիմն և զնոյն հաւատս ունիս և զգաւական բարեխօս առ Քրիստոս Աստուած վասն մեզ ժառանգակից նմա լինելոյ. մի գուցէ լինիցի լսել, եթէ դուք զաւակ Քանանու էք ծա-

ռայելոյն մեղաց և ոչ Յուդայի խոստովանողի, և հրամայեսցի կտրել ընդ մէջ և ընդ կեղծաւորացն դնել մասն։ Եթէ որդիք այնց հարց եմք, որք ոչ անզանազան յԱռաքելոցն են, հաւատ գնոցին ուսուցեալ՝ պինդ կալցուք. և մի ջուր ընդ լուռն խառնելով՝ զմանութիւն անխարդախ կաթինն արասցուք։ Զի որոյ անուամբն մեք պարծիմք՝ նա իսկ չարախօս լինի առ երկնաւոր Հայրն։ Այլ և ոչ յովովութեամբ ոխից հրապուրեսցուք, այլ ըստ առակողին խրատու՝ մի միտել ընդ բազումս 'ի չարիս, ընդ ութ ոգիսն տապանափակ ջանասցուք լինել 'ի բազմաց ամբոխն չողողաց և 'ի ջրահեղձոյց պատուհասէն ընդ Ղովտայ դերձանել 'ի հրակէզ անձրեաց, ընդ երկունս 'ի պարգևականն մտանել յերկիր 'ի վեց հազարաց տապաստելոց։ Քանզի և ցանկ բարի հովիւն զլերինս հնչեցուցանելով՝ ասէ. «Մի երկնչիր հօս փոքրիկ, զի հաճեցաւ Հայր ձեր տալ ձեզ զարքայութիւն»։ և զյամառեալս յայցանէ յորդորեսցուք 'ի նոյնս։ Բայց մեք՝ որպէս ընկալաքն երկրպագութեամբ պատուել զՍուրբ Երրորդութիւնն, առանց թերահաւատութեան ունիմք և կալցուք մինչև յաւիտեան, խորշելով յամենայն եղբօրէ, որ յայսմ ստահակ իցէ»։

ԳԼՈՒԽ Ե.

Վասն Յովսեփայ անապատականի բնակիլ յԱրցախ, և երթն յերուսաղէմ, ընդ նմին և լեւրումն նշխարաց սրբոց:

՚ի թագաւորութեան Հերակլի և ՚ի Չախշախ թագաւորութեանն Պարսից Յազկերտի, ՚ի կաթողիկոսութեան Հայոց Եզրի, ՚ի սպարապետութեանն Մուշեղի, ՚ի Սիւնեաց տէրութեանն Գրիգորի, յեպլիսկոպոսութեանն Մաթուսաղայի և յիշխանութեանն Աղուանից Վարազ Գրիգորի Գարգմանայ Տեառն գնացի ես՝ Յովսէփ անապատականս, ՚ի գաւառէն Գեղամայ յանապատէն Բրաի Այրեաց վասն չար նեղութեան ժամանակիս, յոր անիրաւք զայրացեալք առ ոտն կոխեցին զեկեղեցիս, և զտառապետալս հարկապահանջր անառակ գնացիւք սուրեցին. մանաւանդ արիւնաբբու ազգն տաճկաց սկսան զօրանալ և դնել զամենայն աշխարհն իբրև զհող ՚ի կոխումն. յայսպիսի նեղութեանց խոյս տուեալ եկի ՚ի գաւառս Արցախոյ ՚ի գեօղն Յիւրեկս առ ծերունի եպիսկոպոսն Մինր. և նորա բնկալեալ զիս զանարժանս՝ խնդրեաց ՚ի գեղջեացն զայս տեղի և շինեաց եկեղեցի. և կացեալ իմ ՚ի սմա ամս երկոտասան՝ զնա Աստուած յաւել առ հարս իւր. և յաջորդեաց զաթոռ նորին Անդրէաս՝ նմա յանձն

արարեալ զիս տեառն իմոյ. որ բարեսէր մտօք ամենայնիւ զտեղիս հաստատեաց, բայց ոչ կային նշխարք սրբոց ՚ի վանքս: Իսկ Մխիթար ոմն անապատական ՚ի Տանձեաց՝ ցանկացեալ սրբոյ քաղաքին Երուսաղեմի, երկու ընկերօք գնացեալ երկրպագէ ամենայն սրբութեանցն. և մի ամ կացեալ անդ՝ շնորհէ նմա Բրիստոս ՚ի նշխարաց սրբոյն Ստեփաննոսի և սրբոյն Գէորգայ՝ ՚ի ձեռն հաւատարմի միոյ Հոռմայ շինացւոյ, որ սակաււր մերձաւորաց էր պահեալ զայնս. և ՚ի սպառիլ նոցա՝ ետ զսուրբան ցՄխիթար և ասէ. «Տարցես զնոսս յաշխարհն մեր և յարժանաւոր բնակեցուցես տեղոջ»։ Եւ նորա մեծաւ փութով առեալ զգանձան՝ չոգաւ ընդ Հոռոմս կոյս յերկիւղէ թշնամեաց և հասանէր ՚ի լեառն Տորոս ՚ի վկայարանս սրբոյն Անդրէի, որ բազում ընկերօք վկայեաց ՚ի Սելեկիոսէ թագաւորէ: Անդ մեծահայց եղեալ նորա խնդրէ ՚ի նշխարաց Անդրէի ՚ի սպասաւորէն Թովմասայ. և նորա հաւանեալ աղաչանացն՝ տայ նմա զխնդիրն: Յայնժամ ընկալեալ զպատուական գանձն՝ գայ հասանէ ՚ի կողմանս Արցախայ. զորոյ զհամբաւն լուեալ իմ Յովսեփայ՝ ելի ընդ առաջ նորա ըստ արժանի սրբոցն և հանգուցի զայն օր. և ՚ի վաղիւն հարցի զՄխիթար, թէ ո՛ւր կամիս զսուրբան տանել», նա ասէ. «ուր Աստուած կամի և նոքա բնակին»։ Իսկ իմ յորդորեալ ՚ի սէր սրբոցն ասեմ

ցնա. «Գիտեմ զի անարժան եմ՝ ի սպասաւորել զոցա, այլ քն հանդերձ՝ Մխիթար, վստահ լինիմ ի սպասաւորել զամենայն աւուրս կենաց իմոց»։ Յայնժամ հաւանեալ նորա՝ հանգուցանէ զսուրբսն ի վկայարանին, զոր շինեաց փոքրիկ հիւանն և որդին իւր Յովհանն՝ նպատաւորեալ և Բախդա նէր դարբին. և զամս երեք ըստ կանոնաց զնոցայն կատարեցաք զյիշատակս։ Յետ այսորիկ տնկեցաւ ի սիրտ իմ ցանկութիւն ստանալ ի նշխարաց սրբոյն Յովհաննու, որ մեծ ի ծնունդս կանանց ի փրկչէն վկայեալ։ Եւ հանգերձեալ իմ աշակերտօքս Քրիստոսատրիւ և Գրիգորիւ և սարկաւազաւս զնացի ի խնդիր Կարապետին հրամանաւ և թոշակաւ Անդրէի երիցուն և հաւատութեամբ ընտանեացն իմոց՝ Յովհաննու և Մխիթարայ կրօնաւորաց։ Չոգայ հասի ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ, և զերկրպագութիւնս անդ կատարեալ՝ մեծաւ տրտմութեամբ դարձայ, վասն զի ամենեքեան էին հաւանեալ ժողովոյն Քաղկեդոնի. որոց ողջոյն անգամ ոչ տուեալ՝ եկի ի գաւառն իմ Գեղարքունի ի Պուհայ վանս, յորում տեղեակ ի մանկութենէ էի լինել անդ մասին նշխարաց Յովհաննու. և յոյժ տենչանօր հայցեցի ի Գրիգորիկայ սպասաւորէ սրբոյն. և ողորմութեամբն Աստուծոյ հաւանեալ նորա երաց զտապանակն և գտաք անդ զսուրբ Մկրտիչն և զԹովմաս առաքեալ և զնախավկայն Ստեփաննոս,

զորս առաջնոց հարանց բերեալ էք յուղղափառացն սրբոյն Երուսաղէմի։ Ընկալեալ իմ Յովսեփայ բերի ի նոյն վկայարանն. և մեր մեծապէս լցեալ խնդութեամբ ընդ առաջ մեր եկին. և այնպէս հանգուցեալ ի տեղիսն կարգեցաք զյիշատակ սոցա ըստ հրամանի Կիւրղի Երուսաղեմացւոյ, որ զընթերցութեան եցոյց ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ։ Յետ այսր եղելոյ հաճեցան սուրբքն ամենայն, որք ի գաւառին Գեղամայ բերդին իւրաքանչիւր ոք անուամբ և զրով և եղան ի նմին եկեղեցւոյն։ Որոց բարեխօսութեամբն Տէր Աստուած աշխարհիս ողորմեսցի»։

ԳԼՈՒԽ ԾԱ.

Վասն որ ի սուրբն Երուսաղէմ եկեղեցեաց շինուածք, թուով և չափով հիմնադրելոց. զստոյգն զտցես աստանօր, որում տկանատես լեալ։

Անձնաչափ կենարարին Քրիստոսի լայնութիւնն տապանափորած վիմին գիրկ և կէս հեռի է ի միջի գմբեթէն սրբոյ կենարար գերեզմանին. և ի վերայ սեանցն գմբեթաձև եկեղեցւոյն, որ շինեալ է հարիւր կանգուն բարձրութեամբ և հարիւր լայնութեամբ. և յայնմ երկոտասան սիւնք ի ներքոյ և երկոտասան ի վերոյ վերնատանն.

և յայնմ վերնատան է գեղարդն և սպունգն և սկա-
ւառակն Բրիստոսի պատեալ ոսկուով: Իսկ եկեղե-
ցին կաթուղիկէ, որ Մատուռն անուանի, որ և
գիւտ խաչին՝ քսան կանգուն հեռագոյն ՚ի Յարութե-
նէն, վաթսուն և հինգ սիւն ՚ի վերոյ և ՚ի ներ-
քոյ երկայնութեանն: Իսկ սուրբ Գողգոթայի և
կեղեցին տասն քայլ հեռի է ՚ի Յարութեանէն, որ
Աղամայ գերեզման կոչի, ներքոյ և ՚ի վերոյ սե-
ղանոյ խորհրդոյն, յորում խաչեցաւ Բրիստոս ՚ի
վիմին վերայ: Իսկ Սուրբ Սիոն եկեղեցին միով
ասպարիզաւ բացագոյն է ՚ի Յարութեանէն. հա-
րիւր կանգուն յերկայնն և եօթանասուն ՚ի լայնն,
ութսուն սեամբք կամարակապօք և չէ վերնա-
տամբ, այլ թարբ կապեալ է փայտեայ. և պսակ
փշոյն կայ ՚ի կախ զթարբէն, զոր եզին ՚ի Կե-
նարարին գլուխն: Եւ յաջմէ եկեղեցւոյն է վեր-
նատունն խորհրդոյ և փայտեայ գմբէթ, յորում
նկարեալ է ընթրեացն խորհուրդ Փրկչին. յորում
սեղան խորհրդոյ և պատարագ մատչի ՚ի վերնա-
յարկն Սիոնի, և վերնատուն մի շինի: Եւ սուրբ
Սիոն ընդ աջմէ խորանին Պրդատոսի, որ Կապ-
աթա անուանի. և վէմն, յորոյ վերայ կայր
Փրկիչն առաջի Պրդատոսի, յորում ոտից տեղն
երևի ցարդ ևս. և աւագան ՚ի ներքոյ նորին, ուր
զաշակերտաց լուաց գոտն: Եւ յահեկէ Սիոնի
բանտն, ուր գ՛րբիստոս արգելին, անդ սեղան և
և պատարագ մատչի: Եւ յայնմ տեղւոյ, ուր

զՍուրբ Կուսին դագաղն կալաւ հրէայն արտա-
րոյ քաղաքին և չտայր թոյլ թաղել՝ գմբէթ կա-
պեալ է ՚ի չորից սեանց. և սեանցն պղնձի խաչ
ղղեցուցեալ, որք են մարմարիոնք: Եւ անտի ՚ի
վայր երկու հարիւր և յիսուն քարեայ աստի-
ճանք մինչև ցտուրբ գերեզման Կուսին, որ ՚ի
ձորն Գէթսեմանի. և անտի մինչև ՚ի լեռն Ջի-
թենեաց, ուստի վերացաւ Բրիստոս՝ ութ հարիւր
աստիճանք են: Իսկ ՚ի տեղւոյ համբարձմանն՝
ըստ Յարութեան եկեղեցւոյն ձևոյ գեղեցկահիւս՝
գմբէթաձև շինուած է, հարիւր կանգուն յեր-
կայնն և հարիւր ՚ի լայնն. անտի երևի Յորդա-
նան գետ և Հովր լեռն և բազում գաւառք: Իսկ
Բեթղեհեմ հեռագոյն է ՚ի Յարութեանէն երկու
հարիւր և քսան հրասխիւ յարեմտից կողմանէ. չափ
մեծութեան եկեղեցւոյն երկու հարիւր կանգուն
երկայնութիւնն և հարիւր ՚ի լայնն, իննսուն
սեամբք մարմարիոնովք քարեայ կամարակապօք.
և ՚ի նմա է կրկին այրն, զոր Աբրահամ գնեաց
՚ի կալուածս շիրմաց. և ՚ի ներքոյ բեմին է սուրբ
այրն և մսուրն, ուր սեղան է և պատարագ մատ-
չի. և յաջմէ եկեղեցւոյն է մատուռն, յորում
մանկանցն սպանելոցն ՚ի Հերովդէէ նշխարքն
պահին. և անտի յարեւելից կուսէ ըստ Յորդանա-
նու կողմանէ երեք ասպարիզօք հեռի ՚ի Բեթղե-
հեմէ է հովանոց, ուր երկու եկեղեցիք են և պա-
տարագ մատչի: Եւ Յորդանան գետ հինգ հրասխ

հեռի է յերուսաղեմէ յարեելից կուսէ, ուր Փրոր կիչն մկրտեցաւ. յորում եկեղեցի սագաշէն խաչանման յարմարեալ, ութսուն կանգուն երկայն և ութսուն լայն. երեք սեղանք խորհրդոց և սրտարագք մատչին: Եւ լեառն Ձիթենեաց՝ երուսաղեմի յարեելից կուսէ լինի:

ԳԼՈՒԽ ԾԲ.

Անուանք վանորէից, որք յերուսաղեմ են շինեալ յԱղուանից անուն, զորս 'ի թղթոյ երանելոյն Անաստասայ առ Վահան Մամիկոնեան՝ առեալ ուսար:

Պանդայ վանքն, որ յարեելից կողմանէ Ձիթենեաց լերինն կայ՝ Պանոն ոմն ճգնաւոր յԱղուանից եղեալ նախաշինող, և այժմ Պեարոս Աղուան քահանայ ունի:—Մրուվոյ վանք Սուրբ Բառասունքն 'ի նոյն կողմն և մերձ 'ի նա, զոր այժմ Տաճիկն ունի: Պարտաւոյ վանք Սուրբ Աստուածածնին, որ առ Աշտարակին Դաւիթի զոր այժմ ունի կին ոմն՝ Մարիամ անուն Շամբորեցի, և զկէսն Տաճիկն ունի: Կաղանկատուայ վանք 'ի նոյն կողմն, այժմ Թէոդորոսն ունի քրիստոնեայ և տաճիկն Աբրահամեան դպիր Աբուղկամեայ՝ յԱղիովտայ և 'ի Չարիշատայ: Արցախայ վանք Սուրբ Աստուածածնին և սրբոյն Ստեփաննոսի՝ այժմ տաճիկն ունի զամենայն:

Ամարասայ վանք Սուրբ Գրիգոր, այժմ ունի կին մի Գրիգորիկ անուն և զկէսն ունի Տաճիկն: Այլ երեք վանք Աղուանից, զորս Տաճիկք ունին բռնութեամբ, որոց անուանքն չեն յայտ: Միւս ևս այլ վանք Աղուանից ընդ Առասուենից վանօքն, որ 'ի շուկամիջին է, զոր այժմ Տաճիկք ունին. այսինքն՝ առ նախանձու հայրապետքն Երուսաղեմի խանգարեցին զՀայոց և զԱղուանից անդ ձեռնառուութիւն վանորէիցն, զի հարիւր աւելի վանք կան անդ, զորոց փոյթ կալեալ իշխանացն Հայոց՝ եօթն կենդինար տուեալ թագաւորին՝ Յուստիանոսի, (որ է եօթնասուն հազար դահեկան) թափեցին 'ի բռնութենէ հայրապետացն զամենայն վանորայսն. ապա յետոյ յանհոգաւոր մերայնոցս ամենայնն այլայլեցաւ:

ԿԱՏԱՐԵՑԱԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԻՐԲ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՍ ԱՂՈՒԱՆԻՑ

ՀԱՅԿԱՅԷ

ՀԱՏՈՐ ԵՐՐՈՐԴ

Գ Լ ՈՒՒ Ա.

Սակո Իսմայելեան ազգին յարձակմանն 'ի հարաւոյ յունիլ զծագս տիեզերաց, որոյ սկիզբն 'ի Մահմետէ կարծեցեալ մարգարէէն եղև:

Զոր ընկալաք 'ի հոգեգուարճ վարդապետաց մակերևումն ապառնեաց՝ արտածել ուսցուք, յիշելով զնահապետական բանն առ Իսմայել մարգարէացեալ. «Եթէ ձեռք զորա յամենեսին, և եղիցի ազգ մեծ»:

Ընդ նուազիլն թագաւորութեանն Պարսից Սասանական ազգին 'ի վեր երևեցաւ այր մի Մահմէտ անուն, վայրագ ազեղնաւոր, որ յանապատս կայր: Եւ 'ի միում աւուր դիպաւ նա Արիսի կեղծիւն միայնակեցի ումեմն՝ անուն Փարիսի, առ որ լիալիճ աղեղն 'ի Մահմետէ գեղապարէր: Իսկ նորա սաստիկ ձայնեալ ասէ. «Մի մեղանչեր՝ որդեակ, զի իբրև զքեզ մարդ եմ». ասէ առ նա Մահմէտն. — «Զի մարդ ես, վասն էր կաս 'ի քարանձաւդ»: Յայնժամ կոչեցեալ առ ինքն զնա՝ սկսաւ ուսուցանել 'ի Հին և 'ի Նոր կաւկարանաց ըստ Արիսի, որ արարած զՈրդին Աստուծոյ ասաց: Եւ նա, զոր ինչ 'ի նմանէ լի-

նէր ուսեալ՝ հրամայէր խուժադուժ Տաճկայի պատմել. և բողոքէր առ նա զի մի ոք զիտասցի զնորա տեղին: Իսկ անիմաստ ազգն այն՝ ի դար մանս եղեալ սակս հրաշաբանութեանն, ասէնց Մահմէտ. «Ուստի՞ է քեզ զայդ գիտել». և Մահմէտն հայթայթեալ զանծանօթն իւր ազգ՝ ասէ. — «Հրեշտակ խօսի ընդ իս՝ որպէս ընդ մի ոք յաստուածախօս առաջին մարգարէիցն»: — Եւ նոցա գաղտնի լրտեսս կացուցեալ առ ի գիտել թէ՛ ով պատմէ նմա զայն, կամ ուստի գիտէ նա զայն ամենայն. իմացեալ Մահմետի զգաւորանքն, ծածկաբար զվարդապետն իւր սպանեալ ընդաւազեաց. և ի նմին տեղուջ նստեալ ինքն ասէ ցլրտեսս. «Յայսմ տեղուջ հրեշտակ ինձ իրեալ՝ մեծամեծ սքանչելիս պատմէ»: Եւ նոցա տեսեալ զնա միայն՝ եկին պատմեցին վրիպական ազգին Տաճկաց. և նոցա մեծախումբ արասեալ ժողով՝ դիմեցին յանջրդի յանապատն և մեծագոյն պատուով զՄահմէտն ածին յիւրեանց մէջն, որ սկսաւ առնել մարգարէութիւն և ասէ. «Եթէ դուք անսայք իմոյ մարգարէութեանս և քարոզութեանս և առնէք զայնս՝ մեծ իշխանութիւն ազգիս մերոյ հասանէ, որպէս Հոռոմոյ գիրն ասէ, թէ մեզ իշխանութիւն վասն հաւատոյս մերոյ տուաւ յԱստուծոյ. Եւ զոր իւրեանս տարուշանաց և զոհից էին տեղիք՝ Գումբէթ Արահամու անուանեաց և սեղի աստուածակոխ. և

անդ հրամայեաց կոտորած պոռնել, և զօրն զայն Արահամու անուանեաց: Հրաման ետ չորեք-կուսի ի զօհանոցն աղօթել, քար արձան կանդնել և համբուրել յանուն Արահամու: Եւ առ նա երանելի մարգարէն պոռնէր զմարգարէութիւն, «Եթէ թողցէ այր զկին իւր, և լինիցի առն այլում, եթէ դառնայցէ առ այր իւր, ոչ ապաքէն պղծելով պղծեսցի կինն այն»: Զայս իսկ կատարեաց Մահմէտն, զի Տալր ոմն Տաճիկ ունէր կին զեղեցիկ. վասն որոյ յղեաց պատգամ առ նա, «Եթէ Աստուած հրամայեաց թողուլ զկին քո. Իսկ Տալրն այն ածեալ զկինն իւր ի մէջ հրապարակին՝ երդմամբ կացուցեալ վկայս, եհան արձակեաց յիւրմէ. և Մահմէտ առ ինքն առեալ զկինն՝ ելից զբլրախոհ արտին իւրոյ գառփանս: Եւ յետ այնորիկ դարձեալ ասէ ցՏալրն. «Աստուած հրամայեաց առնուլ զկին քո առ քեզ»: Եւ այս օրէնք տաղտկալի յազգ նոցա եմուտ. որ զկին թողեալ ի կնութենէ, ապա առ այլում եղեալ ի քուն, առ ինքն առնու: Եւ այնպէս է անօրէն նոցա օրէնսդրութիւն, որ մինչ յահեղ անունն Աստուծոյ երդնուն՝ ստեն, և մինչ յառականս կանանց երդնուն, անսուտ պահեն: Եւ այլ ինչ բազում աւանդեաց ազգին այնմիկ, որոց անմտութիւնն յայտնի լիցի յաւուր մեծի դատաստանին: Ի ընդ վաթսուն և հինգ թուին Հայոց՝ երեւեցաւ Մահմէտ ի Մտին շահաստանի: Եւ իբրեւ

եղև եօթանասուն թիւն՝ եկն ՚ի Գումբէթն Ար-
րահամու, և անտի ել յայն շահաստան, որ այժմ
կոչի յիւր անուն՝ Մահմետայ, յամսեանն սա-
ֆար։ Եղև անդ ամ մի, և զողջոյն ամն ՚ի շա-
հաստանէն ապալառակ արար։ և յամսեանն շահ-
աբիլ ալալ սկսեալ թափեաց գումբէթն Արրա-
համու ՚ի Ռամազան ամսոյ ժթ. այն ութերորդ
ամ էր նորա իշխանութեանն։ Շաւալ ամսոյ ժի-
վոսեցաւ ընդ նեւի Պարսկի։ յաղկաթ ամսոյն ՚ի
հասարակել տունջեան և գիշերոյ եկն ՚ի Մաքայ
և անտի դարձեալ յիւր շահաստանն, մինչդեռ
վեց օր կայր ՚ի փուղկաթայ ամսոյ։ ՚ի նմին ամի-
եթող ամիրայ ՚ի Մաքայ գՍէդ՝ Աբուսիբայ որ-
դին։ Եւ դարձան նորա ընկերքն ՚ի Մաքայ։ Ա-
բուբէքր՝ Աբուհափայ որդին, աւագ էր յընկի-
րացն. և այն ինն տարի էր Մահմետայ իշխա-
նութեանն։ ՚ի տասներորդ ամին մեռաւ յաւոր
երկուշաբաթի յամսեանն շահաբիլ՝ աղաւաղի
յերկուցն, կալեալ զիշխանութիւնն ամս տասն
եւ երեքստասան ամ՝ զքարոզութիւն իւր հաստա-
տեաց։ Քառասուն ամ ունէր, մինչ երեւցաւն և
՚ի վաթսուն և յերրորդ ամին մեռաւ։

ԳԼՈՒԽ Բ.

Եթէ ոյք էին, որք յես Մահմետայ եղևն Ամիրմուսինք։

Երկրորդ իշխանութեանն Տաճկաց զկնի
Մահմետայ նստաւ Աբուբէքր Աբի Կահեբեան, և
կալաւ ամս ինն։ Օմար Իսաաբեան եօթն ամ,
զնա սպանին։ Օսման իբն Օփան ամս տասն և
մեկ. ապա արգելին զիշխանութիւնն Ութմանայ,
և Ութման ետ իշխանութիւն Աբդլահի սպառիւ-
րբմեւ զհերս և զմորուսս։ Մաւիէ ամս ինն։ Եղիդ
իբն Մաւիէ ամս ութ։ Աբդլալիք իբն Մրուան
ամս տասն և մեկ։ ՚ի սորա աւուրս էր Հաջէշ իբն
Ուսուփ։ Վլիթ՝ Աբդլալիքայ որդին, ամս ինն։
Սուլէյման իբն Աբդլմէլիք ամս տասն և չորս։
Օմար, Աբդլագիդայ որդի՝ ամս տասն։ Եղիդ իբն
Աբդլմէլիք ամս վեց։ Հէշմ իբն Աբդլմէլիք ամս
քսան։ Վլիթ իբն Իշիդ ամ մի. զնա սպանին և շփո-
թումն եղև Տաճկաց։ Մրուան, Մահմետայ որդի՝
ամս չորս. սա սպան զկուրիշիկս գլխաւորս Տաճ-
կաց արս վաթսուն՝ զսպանողս Վլիթայ ամիրա-
յին՝ առաջի իւր ակնարկեալ սպանողացն։ Եւ եկն
Աբլ Աբաս ՚ի Մարաց օգնականութեամբ և զօրօք
Աբու Մսիմայ Խորասանայ իշխանին և սպան
զՄրուան և կալաւ զիշխանութիւնն ամս եօթն.
և Աբլ Աբաս էր Աբդալլահ Մահմադայ որդի՝ Ա-
ղայի որդի, Աբդլահի որդի, Աբբասայ որդի, Աբդլ

Մուտադիրայ որդի, որք այժմ ազգաւ կոչին Հեզամիկը. և սպան նա գաղտուկ զԱբու Մսիմ, յորժամ եհաւ յիշխանութիւնն. և յետ նորա սպանմանն և ինքն վախճանեցաւ: Աբու Ջափր, որ կոչեցաւ Աբդալլահ, նորին եղբայր, ամա քսան և երկու:— սա մեռաւ 'ի Գումբէթն Աբրահամու: Մադի, որ կոչի Մահմատ, որդի Աբդալլահի ամա ինն: Մուսէ ամ մի: Հարուն՝ Մադիայ որդին, զոր Մադիունն կոչեն, ամա քսան և հինգ:— սա նեղութիւն անշափ հասոյց աշխարհի և վասն այնք բազում գաւառք Հայոց փախեան 'ի Հոռոմա: Մահմատ՝ որդի Հարունայ, ամա երեք. Հարուն՝ մինչ կենդանի էր, բաժանեաց զիշխանութիւնն երկուց որդւոց իւրոց՝ Մահմատայ և Մայմունայ. 'ի սանդիւնեցութեանն ունէր Մահմատ զիշխանութիւնն 'ի Բաղդատ և 'ի Սորասան. և Մայմուն ընդ հակառակս նմա եղեալ պատերազմաւ՝ մեռանի Մահմատ. և Աբդալլահ, որ և Մայմունն կոչէր, իշխեաց ամենայնի ամա... Իբրայիմ, ամա տասն: Հարուն՝ քսան և երրորդ նստաւ 'ի Մահմատայ Ամիր Մուսին. և հայ թուականն էր երկու հարիւր վաթսուն ամ:

ԳԼՈՒԽ Գ.

Վասն Բաղուրայ երկաթնակի, որում ներսէս անուն, եղեալ կաթողիկոս:

'Ի վախճանէն Եղիազարու Աղուանից կաթողիկոսի՝ ոմն յերկաթնակ կրօնէն, Բաղուր անուն, երբեմն եղեալ եպիսկոպոս Գարդմանայ և ներսէս յորջորջեալ՝ ուխտադրեալ ընդ Սպարաւայ Աղուանից տիկնոջ Վարազ Տրդատայ, որ էր 'ի նոյն կրօն հետեւեալ, կնքէր դաշինս վասն փառամոլ տիրոջութեանն, ասելով. «Եթէ կամ է քո կոչել զիս 'ի հայրապետութիւն Աղուանից՝ ես արարից գամենայն Աղուանս խոստովանութեամբն Քաղկեդոնի»: Եւ ունկնդիր եղեալ նմա կնոջն՝ խորհուրդ բերեալ ընդ եպիսկոպոսս և ընդ մեծամեծս աշխարհին Աղուանից, ոչ ոք իմացաւ զգաւաճանութիւնն, և յանձն առին առհասարակ կատարել զխնդիրն: Իսկ ամենակալ Հոգին սուրբ ազգեալ եպիսկոպոսին Մեծիրանց՝ Յովելայ, առաջի մեծախումբ ժողովոյն խնդրեաց 'ի ներսիսէ ձեռնարկ նգովելոյ զժողովն Քաղկեդոնի և գտումարն Լևոնի՝ նորին մատանեալ. և ընկալեալ զնամակ 'ի ժողովոյն արեւելից ըստ կանոնական սահմանի՝ ընկալեալ եղև. և նոյն ինքն Յովէլ եպիսկոպոս հանդերձ այլ եպիսկոպոսօք վերակոչեն զնա 'ի հայրապետ

տական շնորհս աթոռոյն Աղուանից. և նոյժամայն Յովէլ եպիսկոպոս առ ինքն առեալ զնոյն վիցն գիր զնէր՝ ի պահեստի. և յետ այնր կեցեալ ամս ժգ փոխադրէր առ Քրիստոս:

Յայնժամ տեղի գտեալ Ներսիսի ՚ի կատարել զկամս իւր՝ փութայ ՚ի գաւառն Մեծիրանի և գործակից իւր գտեալ զԶաքարիա վանաց հայր՝ տայ նմա խորհուրդ առնել զնա եպիսկոպոս և շնորհել նմա զաշխուհի հասն, միայն թէ տալէ զնորին ձեռնարկն՝ զի այրեացէ. և նորա տուեալ զգիր ուխտին առ նա՝ անդէն ՚ի տեղւոջն հրկի գեաց. և զԶաքարիա ձեռնադրեաց եպիսկոպոս Մեծիրանց. և ՚ի կարևոր բարեկամութեան զնա ընկալեալ՝ դարձաւ ՚ի հին փախածն, զոր ՚ի ժամանակաց սպասէր: Իսկ տիկնոջն Սպարամայ զնա ստիպեալ՝ նորին օգնութեամբ և այլոց նախարարաց, որոց զորոմն էր ընկալեալ, քակեալ աւերեաց զբազում սեղանս եկեղեցւոյ՝ որոց յաղթող եղև և զարժանաժառանգ մանկունս և կեղեցւոյ զուղղափառս՝ հալածական արար տաբաբնակս. նախ զերանելին Իսրայէլ նշանագործ եպիսկոպոսն Մեծկողմանց հալածեաց, որ զբազում աշխարհս թաղրաց և Հոնաց դարձոյց ի քրիստոնէութիւն, ընդ նմին և զԵղիազար Գարդմանայ եպիսկոպոս: Իսկ ոմանք յեպիսկոպոսոց նշկահեցին ՚ի նմանէ՝ Յովհաննէս Կապազակայ եպիսկոպոս, Սահակ Ամարատայ եպիսկոպոս, Սի-

մէոն Հոշաշայ եպիսկոպոս և Շերոյ մեծ իշխանն Աղուանից հանդերձ իւր ազատօքն, որք բազմութեամբ ուխտից եկեղեցւոյ գումարեալ հանդէս ժողովոյ՝ նզովեցին զՆերսէս ընդ ամենայն հերձուածողս:

ԳԼՈՒԽ Դ.

Թուղթ ժողովոյն Աղուանից առ Եղիա Հայոց կաթուղիկոս:

«Տեառն Եղիայի Հայոց կաթուղիկոսի ՚ի միաբան ժողովոյս Աղուանից երկրպագութիւն:

«Վասն զի զմի հաւատ ուղիղ հարքն մեր ընդ հարս ձեր ունէին և զմիմեանց հոգային զհոգւոյ փրկութիւն, ՚ի ներել Տեառն Աստուծոյ զօրացեալ կրօնն Քաղկեդոնի՝ ելից զտիեզերս, և մեր կողմունքս մինչև ցայսօր ժամանակի անխառն յայնմանէ էր մնացեալ: Իսկ այժմ զոր կարծէաք զոլ հովիւ բարի մեզ զՆերսէս, սա զայլ եղեալ՝ օձտել սկսաւ զբանաւոր հօտս Քրիստոսի. վասն որոյ կամեցաք յուշ առնել սրբութեան ձերում յայց ելանել մեզ որպէս ձերոց անգամոց և բժշկել զբեկումն մեր: Ողջ լերուք ՚ի Տէր»:

ԳԼՈՒԽ Ե.

Թուղթ եղիայի Հայոց կաթողիկոսի առ Արղիսի
էմիր Մուսին 'ի նոյն խորհուրդ:

«Տիեզերակալ Արղալահի էմիր Մուսինայ
յեղիայէ Հայոց եպիսկոպոսապետէ:

«Յամենակալէն Աստուծոյ ունիմք զծառայական աշխարհս հնազանդ ձերոյ տէրութեանդ և մեք և Աղուանք զմի հաւատ պաշտել ունիմք զՔրիստոսի աստուածութեանն: Իսկ այժմ որ Աղուանից է կաթողիկոս նստեալ 'ի Պարտաւ խորհուրդ արարեալ ընդ կայսերն Յունաց՝ զնա քարոզէ յաղօթս և զաշխարհս ստիպէ, զի 'ի հաւատ և 'ի միաբանութիւն նմա եկեսցեն: Արդ գիտութիւն ձեզ լիցի, և մի անփոյթ արասցես Վասն այդորիկ. զի կին մի մեծատուն խորհրդակից է նորա, զորս պաշտօնասակոծ հրամայեցէք առնել մեծ իշխանութեամբ ձերով՝ ըստ արժանի իւրեանց գործոց, զոր առ Աստուած կամեցան մեղանչել»:

ԳԼՈՒԽ Զ.

Պատասխանի թղթոյն եղիայի Հայոց կաթողիկոսի՝
յԱրղիմէլիքէ էմիր Մուսինոյ:

«Զառնդ Աստուծոյ զեղիայի Արմենեան ազգի ջաթկիդ *) կարգացի զզիր մտերմութեան, և 'ի շնորհս քեզ առաքեցի զծառայ իմ հաւատարիմ բազում զօրօք: Եւ վասն ապստամբացն Աղուանից 'ի մերմէ տէրութենէս հրամայեալ եմք ըստ քո կրօնիցդ առնել առ նոսա ուղղութիւնս, և պատուհասդ քո առաջի 'ի Պարտաւ արասցէ ծառայդ մեր. զներսէս և զկինն 'ի հիւմայիդ հիմին շղթայս երկաթահարեալ՝ անարգանօք ածցէ 'ի դուռն արքունի, զի 'ի տեսիլ ամենայն ապստամբաց նշաւակս զնոսա արարից»:

ԳԼՈՒԽ Է.

Դաշն եղիայի Հայոց կաթողիկոսի 'ի Պարտաւ և պատժել զներսէս, և 'ի տեղի նորա յաջորդել զՍիմէոն սարկաւազապետ կամօք ժողովոյն Աղուանից:

Եկեալ հասանէ մեծ հայրապետն Հայոց եղիայ 'ի մեծ քաղաքն Աղուանից՝ Պարտաւ. և նստեալ 'ի մեծ եկեղեցւոյն՝ հրամայէ ածել զներ-

*) Միւս օր. ունի ջաթկիդ:

սէս առաջի իւր. և նա 'ի Թագստի լեալ ոչ գտա-
նիւր: Յայնժամ մեծահաւատն Շերոյ՝ Աղուանից
իշխան, ըմբռնեալ զմօտակացս նորա՝ հրամայէր
ածել զՆերսէս. և կացուցեալ զնա 'ի մէջ բազ-
մամբոխ ատենին առաջի Եղիայի՝ անպատաս-
խանի գոլով եղկելին՝ ըստ արքունի հրամանի
տարժանելի վիրաց, հանդիպէր: Զի ոտն ընդ ոտն
բաղազանեալ կապեցաւ ընդ կնոջն և հանդեր-
ձեալ էր վարիլ 'ի տար աշխարհ, որ սակս այնու-
րիկ անսուղ եղեալ զաւուրս ութ՝ վախճանե-
ցաւ. և ետ Թաղել զինքն նովին երկաթեօք և
նզովեաց զՇերոյ, զի նա եղև առաջնորդ չարի
նորա և Սպարամայ, վասն հակաճառութեանն որ
ընդ նա և ընդ Սպարամ 'ի վերայ իշխանու-
թեանն: Եւ Ներսէս կալաւ զաթոռն ուղղափա-
ռութեամբ ամս տասն և չորս, և զչարափառու-
թեանն ամս երեք և կէս:

Այսոցիկ այսպէս եղելոց՝ ընտրեցին 'ի նմին
ժողովոյ զՍիմէոն այր պարկեշտ և ձեռնադրե-
ցին զնա 'ի հայրապետութիւն Աղուանից, որ
զպղտորումն Ներսիսի եբարձ յաշխարհէս, և բա-
զում կարգս ուղղութեան աւանդեաց եկեղեցւոյ
վրիպելոյ. և զեղկելի Ներսիսի գրեանն, զորս
լցեալ էր յարկեղս լի հերձուածովք, առեալ զա-
մենայն ետ 'ի գեան Տրաու յիւր հովոց տեղ-
ւոջն, որ Բերդակուն կոչի. կացեալ յաթոռն
ամ մի և կէս:

ԳԼՈՒԽ Ը.

Զեռնարկ, զոր խնդրեաց Եղիա Հայոց կաթողիկոս 'ի
ժողովոյն Աղուանից վասն միաբանութեան և հաստա-
տութեան ուխտի Հայոց և Աղուանից:

Քանզի բազում և ազգի ազգի չարութեամբ
սովոր է յամենայն ժամ բարեատեաց թշնամին
մեր և հասարակաց փրկութեան հակառակորդն՝
սատանայ, որսալ զպարգամիտս 'ի մարդկանէ և
ընդգէմ մրցիլ մանկանց եկեղեցւոյ ըստ իւրում
բնածին բարուցն, հնարել և յընտրեալսն կամե-
ցեալ, ըստ բանին՝ եթէ ոսոխն ձեր սատանայ իբրեւ
զառիւծ գոչէ թէ զո կլանիցէ. զի և 'ի նախաստեղծ
լինելութեան նախահօրն մերոյ նոյն չարութիւն
ապստամբ զօրականին արտասահմանեաց զմեզ 'ի
կենաց փայտէն և 'ի հեշտալի փափկութենէ զբախ-
տին: Եւ սատանայ 'ի սկզբանէ մեղանչէ՝ մանա-
ւանդ 'ի թոյլ և յողգողդ խորհուրդս զիւրամուր
անմիտ մարդոց, որոց կուրացեալ են միտք ըստ
ժամանակաց չարութեամբ գնացելոց, զի մի՞ ծա-
գեսցէ առ նոսա լոյս փառացն Քրիստոսի: Զի
որովք զրկեցաւ բանասրկուն՝ սկզբնատիպ չարու-
թեամբն 'ի մոլար խաբէութենէ կռոցն երկրպագու-
թեան, շահիլ կամեցաւ այժմ գնորին 'ի ձեռն ան-
լիմաստ մարդաց պառակտողաց զեկեղեցի Աստուծոյ
նորաձայնութեամբ և ձեւով անսրբով՝ զշահս և

նեան, պատրիկ 'ի Քարոյեան ազգէ թագաւորաց, Վահան 'ի Վարազդոհանեան, Թէոդորոս 'ի Յանաստոյեան, Ռոստոմ 'ի վարազ Աքոյեան, Զարմիրն 'ի Վարազ քուրդաքեան ազգէ թագաւորաց, Մանմատ 'ի Շերոյեան և այլ ամենայն ազատոր աշխարհիս օրհնեցաք և ընկալաք միաբանութեամբ հոգևորաց և մարմնաւորաց զառաքելական հաւատն մեր, որ նախ 'ի սրբոյն Եղիշայէ հիմնադրեալ և ապա 'ի սրբոյն Գրիգորիսէ հաստատեալ և որ ցայժմ ոչ էր ստերիւրեալ: Եւ 'ի հասանել փորձանացս՝ հասոյց Աստուած զօգնութիւն իւր 'ի ձեռն փոխանորդիդ սրբոյն Գրիգորի, որոյ ուղղափառութեանդ էաք աշակերտք և եղիցուր տեառնդ Եղիայի Հայոց կաթողիկոսի, որ եղեր վրէժխնդիր թշնամւոյն արդարութեան: Եւ արդ մեք ամենեքեան նզովեմք զամենայն հերձուածողս զառաջինս, զմիջինս և զվերջինս, զՆոմինոս և զնորին վարդապետն Արիոս, զՎաղենտինոս, զԱպողինար, զԴիոդորոս, զՄանի, զՄարկիոն, զԵւտիքէս, զՆեստոր, զԹէոդորիտոս... զտոմարն Լևոնի, զՄաքսիմոս և զաշակերտս նորա, ընդ որս և զեղկելին մեր Ներսէս նզովեցաք, որ հաւանեալ եղև երկաբնակ կրօնին և որք հաւանին: Եւ զսոյն կանոնս առաջի Աստուծոյ և ձեր սրբութեանդ պայմանեցաք, զի յայսմ հեռէ մի ոք իշխեսցէ 'ի մէնջ արտաքս ելանել յաւանդութենէ հարցն մերոց. և եթէ յանդուգն

ոք գացի, որ վերստին գնորաձայնութիւն բերցէ 'ի մէջ՝ աշխարհին նզովեալ եղիցի ի՝ Սրբոյ Երրորդութենէն և 'ի մերմէ միաբանութենէս, 'ի շնորհաց Սրբոյ Հոգւոյն անմասն եղիցի և խոստացեալ արքայութեանն մի հասցէ. եթէ յեպիսկոպոսաց իցէ՝ լուծեալ լիցի 'ի պատուոյն և 'ի բարձրութենէ աթոռոյն անկցի, եթէ 'ի քահանայից իցէ՝ գնոյնս կրեսցէ, եթէ 'ի կրօնաւորաց ոք իցէ՝ նզովեալ հալածեսցի և եթէ յազատաց ոք իցէ՝ արգելեալ յեկեղեցւոյ, յընկերս մի խառնեսցի մինչև 'ի կարգ ուղղութեան եկեսցէ: Նոյնպէս և վասն ձեռնադրութեան կաթողիկոսացս Աղուանից այսպէս կանոնեցաք. զի 'ի սուղ ինչ ժամանակ կաթողիկոսքն մեր զկարգն յեպիսկոպոսաց մերոց առին, իսկ այժմ զի անփորձ և անընտրող գործով եղև և հերձուածեցաւ աշխարհս, վասն այդորիկ պայմանեցաք առաջի Աստուծոյ և ձերոյ հայրութեանդ, զի ձեռնադրութիւն հայրապետութեանս Աղուանից 'ի սուրբ Գրիգորի աթոռոյն լիցի՝ միաբանութեամբ աշխարհիս՝ որպէս և էրն 'ի սրբոյն Գրիգորայ անտի, զի անդ ընկալաք զլուսաւորութիւն. և ճշմարտութեամբ գիտեմք, զի զոր դուք ընտրէք՝ հաճոյ Աստուծոյ է և մեզ: Եւ յայսմ պայմանէ մի լիցի իշխանութիւն ումեք արտաքոյ ելանել և նորաձեռնութեամբ ինչ առնել. ապա եթէ ոչ՝ անվաւեր և ունայն լիցի և մի համարեսցի ձեռ-

նադրութիւնն այն ընդունելի: Արդ որք երկիր
ղիւն Աստուծոյ մերոյ սահմանադրութեանս կա-
տարիչ լինին՝ ՚ի Սուրբ Երրորդութենէ օրհնեալ
լիցին և յամենայն ծառայից Աստուծոյ ուղղա-
փառաց. իսկ եթէ ոք ընդդիմացեալ թիւրեացի
՚ի ճշմարտութենէ աստի, ինքն տացէ Աստուծոյ
պատասխանի՝ ով և իցէ:

«Գրեցաւ գիրս այս միաբանութեամբ և Աս-
տուծոյ միջնորդութեամբ վասն հաստատութեան
հաւատոյ անշարժ լինելոյ ՚ի մէջ երկոցունցս
Յութսուն և ՚ի հինգերորդ ամի Տաճկաց և ՚ի հայ
թուականիս հարիւր քառասուն և ութն յամ-
սեանն հրոտից: Եւ կնքեցաւ կամօք մերովք և
մատանօք, որոց անուանք ՚ի վերոյ գրեալ են»:

Գ Լ ՈՒ Ն Թ.

Գիր պայմանի տեանն Եղիայի՝ Հայոց կաթողիկոսի առ
Աղուանս:

«Զշարժումն այլափառին Ներսիսի, որ յԱղու-
անս էր, սակս հաւատոյ, և զներկումն կրօնի
Քաղկեդոնի ՚ի բազմաց սերմանեալ յողիս, և
զխորամանկ չարութեամբ իւրով վտանգելն զե-
պիսկոպոսունս, զքահանայս և զկրօնաւորս, զգա-
ցեալ իմ Եղիայի Հայոց կաթողիկոսի՝ եկի հան-
դերձ իմովք եպիսկոպոսօք յԱղուանս ՚ի գերա-

նուակ քաղաքդ Պարտաւ: Եւ ժողովեցան առ իս
հոգեւորք և մարմնաւորք և ցուցին ինձ զայն գիր,
որ յառաջ նդովեալ և ՚ի բաց ընկեցեալ էր զՆեր-
սէս ՚ի յԱղուանից կաթողիկոսութենէն. և թէ-
պէտ նա բռնակալութեամբ կացեալ էր յաթոն,
սակայն նոյն եպիսկոպոսունք, և բովանդակ ուխտ
եկեղեցւոյ վերստին նդովեցին զրով և կնքով,
Աստուծոյ միջնորդութեամբ և մեօք հանդերձ,
և պայմանեցին, եթէ կամք ՚ի նոյն հաստատու-
թեանն և ոչ խառնիմք ՚ի կրօնն Քաղկեդոնի և
ընդ վարդապետութեանն Բակուրայ: Արդ եթէ
կան ՚ի նոյն պայմանի և յաւանդութեան սուրբ
հարցն՝ ընկալարուք զնոսա և սիրեցէք որպէս
դհոգեւոր տեսուչս ձեր. ապա եթէ ոք թիւրեացի
յայսմ պայմանէս, կաթողիկոս կամ եպիսկոպոս՝
չունի իշխանութիւն ՚ի ձեր վերայ. այլ կալ ձեզ
յեկեղեցիս ձեր և հանապազ անդադար աղօթս
մատուցանել առ Աստուած. և ՚ի ձեր վերայ
իշխան Աստուած լիցի և ուղղափառ վարդապետք:
Եւ ետու զայս անհոգութիւն ձեզ սրբասիրաց,
Քչկայ Ներսիմէրի վանաց տանուտեառն և Գրի-
գորի Յովսեփայ վանից տանուտեառն՝ ևս Եղիայ
Հայոց կաթողիկոս հանդերձ իմ եպիսկոպոսօքս
առի զմիաւորութեան գիրդ ՚ի ժողովոյդ Աղուա-
նից, և ետու զայս պայմանի գիր ձեզ. զի մի
ոք յանդգնեացի թիւրել ինչ զեղեալ ուխտադրու-
թիւնդ: Եւ զերկոսեան նամակսդ կնքեալ իմով

մատանեալ ետու 'ի պահեստի ներսմերճի ուխտին 'ի ձեռն սրբասիրի Քչկայ հօր՝ պայմանանհոգութեան»:

ԳԼՈՒԽ Ժ.

Գիր անուանց նախարարաց Աղուանից ըստ նախադասութեանն զոր ներքինին Արղմէլիքի էմիր Մուսինոյ տարաւ և եղ 'ի զիւանն արքունի:

Ձայս Սուրբ Հոգւոյն խոստովանութիւն, զոր խնդրեցաք 'ի Ժողովոյն Պարտաւայ գրով ծանուցանել մեզ զճշմարտութիւնն, զերկեզուտ հերետիկոսութեանց զաւող բանս, և զհոգեզուարկ վարդապետացն զընդդիմական իմացաք ստույգ՝ ես Շերոյ Աղուանից իշխան, Ջուանքոյ Աղուանից սպարապետ, Վարդան պատրիկ և նորին եղբայր Գաղիկ, Վախտանգ՝ Վարդամանեան (և նախնի է սոցա քաջն Վարդան 'ի Միրնական տոհմէն, որ յաւուրս Վաչակնայ Աղուանից արքայի յԱղուէն Ժողովոյն յարքայէն նախադասեցալ՝ բնաւորեցաւ 'ի Գարդման), Պատրիկ 'ի Քարոյեան՝ յարքայից զարմից, որ 'ի նորին հրամանէ Վաչակնայ արքայի բնակեցան յաղբերդ գաւառի (և սորա նախնիք քաջն Վաչակն և Վաչլ և որք ըստ կարգի կան 'ի գրիդ), Պապ 'ի Հրահատեան, որք յԱտրպատականիս իշխանայն են՝ բնաւորեալք 'ի Կապադակ և 'ի Կողթ:

Վահան 'ի Վարազ Յոհանեան 'ի Մաղիանացւոցն զարմից՝ յակոբիկ հաւատով, որք եկեալ 'ի Կամբիճան բնակեցան. Ռոստոմ 'ի Վարազ Աքոյեան, որք 'ի Ստանր գաւառէ Պարսից և բնակեցան յուտի գաւառի յաւանին Կաղանկատուոց. Ջարմիրճ 'ի Վարազ Քուրդակեան, և Մահմատ 'ի Շերոյեան՝ Դղմանց տեարցն որդիք (սոքա բնակեալ էին 'ի Դղմահոգսն արքայատուր Աղուանից աշխարհիս): Այսք ամենեքեան զրեցան 'ի զիւանին Արղմէլիքի Ամիր Մուսինոյ սակս այսորիկ, զի եթէ ոք 'ի սոցանէ գտանիցի երկաբնակ եղեալ՝ սրով և գերութեամբ սպառնացի:—Այսպէս եղև խաղաղութիւն ամենայն եկեղեցեաց Աղուանից:

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

Կանոնք տեսնու Սիմէոնի Աղուանից կաթողիկոսի յետ կործանման ներսիս:

Այս կանոնադրութիւն եղև 'ի Սիմէոնէ Աղուանից կաթողիկոսէ, յորժամ նստաւ յաթոռն 'ի Ժողովումն, որ վասն ներսիսի եղև, որ զկարգս եկեղեցւոյ աշխարհաց. վասն այսորիկ հարկ եղև վերստին առնել ուղղութիւն: Զի մինչ կամեցաւ զթալ 'ի մեզ քաղցրութեամբ իւրով բարեբար և մարդասէր ամենակալն Աստուած ըստ մեծի ողորմութեանն իւրում և վասն բազում սիրոյն կարգեաց զմեզ հովիւ, տեսուչ և առաջնորդ բա-

նաւոր հօտի իւրոյ, որ է սուրբ և առաքելական եկեղեցի, շնորհեալ մեզ Քրիստոսի՝ զայս աստուածային և զմեզ պատիւս, ոչ յաղագս մերոյ ինչ բարեգործութեան և արժանաւոր լինելոյ, այլ ըստ բազում ողորմութեան իւրում կամեցաւ ինչն և պարգևեաց մեզ շնորհիւն իւրով։ Որպէս և երանելի առաքեալն ասէ, որով Քրիստոս խօսէր. «Հոգին Սուրբ եա զձեզ հովիւս, տեսուչս հօտի իւրոյ հովուել արգարութեամբ. որոց պատուիրեմ ձեզ զգոյշ կացէք անձանց և հօտիդ»։ Այլ և յորժամ Մովսիսի պատուիրէր Տէր վասն քահանայիցն՝ այսպէս ասէր. «Յարուցից զքեզ գլուխ և առաջնորդ ժողովրդեան իմոյ՝ զգուշացուցանել նոցա պահել զպատուիրանս իմ, ժրացիր և քաջ լեր և մի հեղգասցիս»։ Ըստ նմին օրինակի և 'ի ձեռն այլոց մարգարէից զմեզ զգուշացուցանէ Տէրն Որդի մարդոյ. «Դէտ կացուցի զքեզ 'ի վերայ ժողովրդեան իմոյ, զգուշացուցէք նոցա պատգամս որպէս յինէն, 'ի զառնալ մեղաւորին և անօրինին 'ի չար ճանապարհէ իւրմէ և կեալ, և եթէ ոչ զգուշացուցանիցէք՝ զարիւն նոցա 'ի ձեռաց ձերոց խնդրեցից»։ Զայս ահագին և սոսկալի պատուէր ունիմք 'ի Տեառնէ, այլ և զայն՝ եթէ «Յառ և ձեզ իշխանութիւն թողուլ զմեզս և արձակել 'ի կապանաց մեզաց զմարդիկ»։ Եւ արդ ոչ եթէ մերով անձամբ կամ զօրութեամբ առաքիցայ իշխանութիւն և զպատիւ և զաթոռ առա-

քելական, այլ արարիչն և հաստիչն ամենայնի Աստուած կարգեաց զմեզ յայս տեղիս հովուել զժողովուրդս ըստ նորայն հաճոյից։ Վասն որոյ, սիրելիք և եղբարք իմ պատուականք, ընտիր աշակերտք Քրիստոսի և ճշմարիտ ծառայք պատուիրանաց նորա, պարտ և արժան է մեզ պըտղաբերել Աստուծոյ զպտուղն բարի և քաղցր 'ի հաճոյս նորա և շինել 'ի վերայ հիմանն առաքելական, որ է Յիսուս Քրիստոս՝ ոսկի, արծաթ, ականս պատուականս, յայնքն՝ զգանազան առաքինութիւնս և զամենայն գործ բարի. զի յեղեիլ Փրկչին մերոյ Աստուծոյ՝ ընդունիցիմք զանթառամ փառացն պսակ։ Արդ շնորհիւ Սուրբ Հոգւոյն և պատուիրանօք նորա, որպէս հրամայեաց մեզ Տէր 'ի ձեռն մարգարէից և առաքելոց և վարդապետաց, պարտիմք նախ սիրել զԱստուած 'ի բոլոր սրտէ և պահել զպատուիրանս նորա. զընկալեալսն 'ի ճշմարիտ և յաստուածաբեալ հարցն մերոց՝ անշարժ և հաստատուն ունել. նոյնպէս զեկեղեցւոյ սրբոյ կարգս անխափան պահել, 'ի ձեռն անարատ քահանայից և սպասաւորաց պայծառացուցանել, զմիմեանս որպէս զանձն սիրել, միաբանութեամբ կրօնաւորիլ ըստ կանոնական հրամանի, մի թողացուցանել և ոչ տալ թոյլ անարժանից և զինուորական մարդկան զեկեղեցւոյ ունել իշխանութիւն. մի պոռնկորդաց, մի շնացելոց, մի սպանողաց, մի գողոց, մի ստոց և

սուտերգմանց, մի՛ զրկողաց և չարակն ագահից, մի՛ զօշաքաղաց և մի՛ ամենևին զինուոր մարդկան հեծելոց և մաքսապետաց մի՛ ոք իշխեսցէ տալ զեկեղեցւոյ իշխանութիւնս՝ մի՛ զհացն և մի՛ զհասն տալ անպիսեաց. զի աստուածային օրինօք, զոր մատուցանէին ժողովուրդքն՝ ի տան Աստուծոյ վասն մեղաց՝ զայն քահանայքն, անարատ մատուցանողք և սպասաւորք սեղանոյն՝ վայելէին զի նոցա է հասն և խնդրել յԱստուծոյ զտիւ և զգիշեր զհաշտութիւն վասն աշխարհի, զթողութիւն մեղաց և զառողջութիւն հոգւոց և մարմնոց. և ոչ անարժանից կամ զինուորաց հրամայեալ էր ունել զիշխանութիւն եկեղեցւոյ և շարժել զբարկութիւն ՚ի վերայ աշխարհի և անձանց իւրեանց: Զի Տէրն փառաց յորժամ պատուիրէր Մովսիսի յաղագս խորանին՝ ասէր. «զքահանայս սուրբս անարատս ընտրեա յազգէն Ղևտայ, և մի՛ յայլ ազգացն Իսրայելի զինուոր կամ անարժան յանցաւոր ոք կամ արատաւոր. որպէս Օրէնքն իսկ ասեն,—«Թէ մի՛ իշխեսցեն անարժանքն կալ առաջի սեղանոյ իմոյ և մի՛ ՚ի հասիցն իշխեսցեն ուտել»: Այլ և քահանայութիւնքն, որ անարժան վարուք իցեն՝ մերժեալ հեռացին ՚ի ժառանգութենէն. և թէ սովորական ժողովուրդն ամենևին մի՛ մերձեսցի՝ մի՛ ՚ի պաշտօն, մի՛ ՚ի կարգ և մի՛ ՚ի տեղի քահանայիցն. և որ ոք յանդգնեսցի, պատուհասեալ սատակեսցի՝ որ-

պէս Կորին, Դադան և Աբիրոն, որք խորասոյգ եղեն, կամ նոյն ինքն Ողիա և այլք բազումք, որք քան զկարգ իւրեանց յանդգնեցան պաշտել զԱստուած: Զի էր օրինակ խորանն և քահանայքն՝ նորոյ ուխտիս եկեղեցւոյ սրբոյ, յոր իշխէին կեալ անարժանքն կամ զինուորքն. և զնոյն հրաման առաւել տիրացուցին առաքեալքն հրամանաւ Փրկչին ասելով, եթէ «Հաճոյ թուեցաւ Հոգւոյն Սրբոյ և մեզ՝ այսպէս կարգել. մի՛ իշխել զինուորաց և անարժանից ընդ իշխանութեամբ արկանել զեկեղեցի. և որ ոք յանդգնեսցի՝ նզովեալ եղիցի»: Ըստ որում և երջանիկ հարքն մեր հաստատեալ են, «Թէ մի՛ ումեք լիցի իշխանութիւն զեկեղեցի Աստուծոյ տալ ընդ ձեռամբ անարժանից և զինուորաց, կամ վաճառել որպէս զստացուած, կամ իշխանաց տալ, կամ նոցին դայեկաց ՚ի պարգև: Նոյնպէս և քահանայք մի՛ իշխեսցեն զհասն կամ զհացն տալ եղբարց և որդւոց անարժանից, և մի՛ վաճառել իշխեսցեն զժառանգութիւն եկեղեցւոյն. այլ՝ թէ քահանայ և եղբարք և որդիք նոցա յանարժանութեան գտցին՝ մերժեալ լիցին ՚ի ժառանգութենէն. և որք յանդգնին՝ նզովեալ լիցին»: Զայդ հրաման ունիմք մեք յԱստուծոյ և ՚ի նորին պատուիրանացն, և ոչ է պարտ Աստուծոյ հակառակ զիսիլ: Եւ զդոյն օրէնք վասն եկեղեցեաց ամենայն աշխարհականք ունին և այսօր, զի յորժամ վա-

ճառեն զգեղս իւրեանց սեպհականս, այսպէս
գրեն զկտակն, թէ ուրոյն յեկեղեցւոյն և յեկե-
ղեցւոյ հոգոյն. զի եկեղեցիք Աստուծոյ ազատ-
են և չեն ընդ ուրուք իշխանութեամբ բաց յե-
պիսկոպոսաց և որոց նոքա տան՝ անարատից և
ճշմարիտ սուրբ քահանայից, և ոչ եթէ անար-
ժան զինուորաց, զոր յայսմհետէ և յառաջ մի-
ոք իշխեսցէ առնել զայդ աշխատէս: Զի հակառակ
Աստուծոյ պատուիրանացն է և կորուստ հոգ-
ւոյ և մարմնոյ՝ զազատութիւն եկեղեցւոյ՝ ի ձեռն
անարժանից մատնել: Վասն որոյ լսեմ՝ ի բազ-
մաց տրանջելոյ, թէ ՚ի յօլով տեղիս զեկեղեցիս
Աստուծոյ վանականութեամբ զինաւոր մարդիկ
ունին, որք սակս չար գործոց իւրեանց չեն ար-
ժանի մտանել յեկեղեցի, թող թէ զեկեղեցական
ուտել զհասն կամ զհաց: Վասն որոյ և սրբա-
մանեալ Քշիկայ հայր Ներսիսի վանից տանու-
տեառն գրեալ է, թէ Վարազ Տրդատայ Աղուա-
նից իշխանի տուեալ է գեղիկ փոքրիկ Սրբոյ
Խաչիս ՚ի սպասաւորութիւն սակս հոգւոյ մա-
սին. իսկ այժմ Փոստան Վեհ անուն՝ հեծելակ
աշխարհավար, կեցեալ անառակութեամբ, զրաձո-
բերէ յառաջ, թէ ինձ տուեալ է զեկեղեցիդ Ա-
ղուանից իշխանի վանականութեամբ վասն դայե-
կութեան իմոյ. վասն այդորիկ՝ սիրելիք, այս իրա-
ւունք կացցեն յայսմհետէ և առ յապա, և մի լիցի
ունիլ Փոստանու Վեհին զայն եկեղեցի ըստ Սուրբ

Հոգւոյն հրամանի. այլ ամբիժ և անարատ քահա-
նայքն իշխեսցեն յեկեղեցւոյ վերայ, զի իշխա-
նութիւն ոչ ունի նա յԱստուծոյ և ոչ ՚ի մէնջ:

«Արդ ես Սիմէոն շնորհիւն Աստուծոյ Ա-
ղուանից կաթողիկոս ըստ աստուածային պա-
տուիրանացն և կանոնացն այսպէս հրամայեցի,
զի զիրաւունս եկեղեցւոյ Աստուծոյ քահանայք
կալցեն. և մի լիցի զինուորաց և աշխարհակա-
նաց յեկեղեցւոյ վերայ ունել իշխանութիւն, և մի
՚ի շնորհէն առնուլ բռնութեամբ. և եթէ յան-
դրգնի ոք՝ յԱստուծոյ և ՚ի մէնջ ընդ պատուհա-
սիւ եղիցի: Իսկ եթէ գիր ոք բերէ յառաջ վասն
եկեղեցւոյ ըստ մարմնաւոր աշխարհական իրա-
ւանց և ոչ ըստ աստուածային պատուիրանաց և
կանոնաց, անվաւեր և անհաստատ է, և մի ոք
ընկալցի ընդ իրաւունս. վասն զի զեկեղեցի սուրբ
յԱստուծոյ եպիսկոպոսաց և քահանայից հրա-
մայեալ է հոգալ, և ոչ զինուորաց և հեծելոց ա-
նարժան մարդկան: Այժմ և զուք՝ սիրելիք և եղ-
բարք, միմեանց աթոռակից եպիսկոպոսունք սուրբ
աթոռոց վիճակեալք՝ զդոյն աստուածային կա-
նոնական իրաւունսդ պահեցէք յիւրաքանչիւր
վիճակի. մի տայք համարձակութիւն նեղել զե-
կեղեցի Աստուծոյ և զքահանայս ընդ ծառայու-
թեամբ արկանել. զի հաշտեսցի ընդ մեզ Աս-
տուած և ողորմեալ փրկեսցէ զմեզ յամենայն
նեղութեանց: Զի տէրն ասաց. «Մի արկանէք

զմարգարիտս ձեր առաջի խոզից, և մի տայր գարբութիւն շանց», որպէս կամ եղև Աստուծոյ կոչել սրբութիւն սրբութեանց գնոյն ինքն անարատ քահանայից, և ոչ անարժանից և աշխարհականաց զինուորաց: Արդ պատուիրեմ ամենեցուն՝ զգոյշ կացէք պատուիրանացն Աստուծոյ և գոհութիւն անսպառ մատուցիք ողորմածին Աստուծոյ, որ խնդրեաց զվրէժ երկաբնակութեանն Երեսիսի և զորոմն նորա եբարձ 'ի մէնջ՝ անկելով զխաղաղութեան արմատ 'ի մէջ եկեղեցւոյ իւրոյ: Վասն որոյ զգաստութեամբ տեսչաւորեցէք զպէտս եկեղեցւոյ, զի ամենեցուն մեզ յանգիման լինել կայ առաջի ահեղ ատենին Քրիստոսի և համարս տալ վասն ժողովրդեան և անձանց: Դարձեալ աղաչեմ և ասեմ, զգոյշ կացէք: Եւ Հոգին Սուրբ եղիցի ընդ ձեզ. ամէն»:

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Հարկապահանջին Վարազ Տրդատայ Աղուանից իշխանի, և երթն 'ի Յոյնս, և տալ պատանդ զորդիս իւր և զալ յաշխաբհ իւր, և Միքայելի փոխադրել զաթոռ Աղուանից զկնի Սիմէոնի:

Ընդ նուագել 'ի սալառ թագաւորութեանն Պարսից և զօրանալ ազգին հարաւային Տաճկաց՝ սաստկանային սակք հարկահանաց աշխարհի, առաւել կողմանցս արեւելից. զի իշխանն Վարազ

Տրդատ ընդ երիս հարկէր՝ Խազրաց, Տաճկաց և Հոռոմոց: Իսկ խստագոյն նեղութիւն 'ի Հոռոմայեցւոց հասեալ նմա հանգիպէր. զի հանգերձ որդւովք իւրովք յարքայաբնակ քաղաքի անդ արգելեալ լինէր 'ի կայսերէն. և տուեալ 'ի պատանդ զորդիսն՝ ինքն ևս խօթացեալ անդ մնայր: Զի այսպէս ասեն զօրոց երկրին, եթէ ժանտաբեր են՝ տարամուտ ազգաց մտեալ յաւուրս գարնայնոյ առժամայն հիւանդանան, և հերքն և մորունն ճողին յայս պատճառս: Եւ 'ի յերկարին Վարազ Տրդատայ՝ 'ի միում աւուր եղև թագաւորին Հոռոմայեցւոց ընտրել զակունս պատուականս, և կոչեալ զիշխանն Աղուանից՝ ցուցանէր նմա. և նորա խորամանկեալ ասէ. «Ի տան իմում պատուականագոյնք գտանին քան զայսոսիկ, տաց զայնս ձերոյդ աստուածապսակեալ անձին, զի վայել է իսկ ձեզ»:— Եւ այն ամ հինգ էր իշխանին կալոյ 'ի Հոռոմոս: Եւ վասն այսր իրի գերծեալ Աստուծոյ օգնականութեամբն՝ եկն եհաս յաշխարհն իւր, և յայնմհետէ ետ զաշխարհս արեւելից 'ի Տաճիկս, և նոցա միայն հարկէր:

Եւ եղև 'ի նորին աւուրս Վարազ Տրդատայ սով անտանելի յԱղուանից սահմանս. վասն որոյ առասպելաբանիւր յոմանց եթէ. «Ես կորեակ 'ի Շակաշէն դաւառի ծածկեալ կայի՝ 'ի վայրին Կալուայ, և զանց առնէին զինև բազմութիւնք գնո-

դաց և ոչ զնէին զիս. եկն ժամ բարի, որ եղբայրն իմ Սով տիրանայր. և ահա գտայ ես երևելի 'ի սեղանս Վարազ Տրդատայ իշխանի և Նդիագարու կաթողիկոսի: Եւ որք կերանն զիս՝ արիւնաբերք եղեն, անմեղադիր լերուք»:

Իսկ Վարազ Տրդատայ որդիքն՝ Գագիկ և Վարդան, որք 'ի Յոյնս էին պատանդք, վասն խռովութեան թագաւորին կացին 'ի մթին տան զամս տան և երկու. և պատճառք հօր նոցա զաշխարհս արևելից 'ի Տաճիկս տալն եղև: Եւ 'ի վախճանիլն Յուստիանոսի Հռոմոց թագաւորի, Վարդան Փղեպիկոս թագաւորեաց, որ էր յաղատանցն Հայոց. և յիշեաց զորս 'ի խաւարային բերդին էին արգելեալ կենդանւոյն. և հրամայեաց թագաւորն հանել զնոսս յանտանելի տանջանացն, որոց տեսութեան աչացն խաւար էր ծածկեալ: Ապա առ փոքր փոքր ածեալ 'ի լոյս՝ ետ պարգևս թագաւորն և արձակեաց յաշխարհն իւրեանց. շնորհեալ Գագիկայ մասն 'ի կենսատու խաչէն՝ զլոյսն արեգեաց: Եւ նորա եկեալ ետ զմեծ պարգէն ցՄիքայէլ Աղուանից կաթողիկոս. և կանգնեցին նշան տէրունական, յորում կայ զիր այսպէս. «Քրիստոս Աստուած՝ յիշեա զկամաւոր չարչարանս քո 'ի վերայ սորա, զոր վասն մերոյ փրկութեան. և ընկալ զնշանս զայս, զոր ետուր երկիւղածաց քոց. և ներեա յանցանաց իմոց Միքայելի Աղուանից կաթողիկոսի. և ողորմես

աշխարհիս՝ փրկելով յամենայն փորձութեանց, զի յաւուր զալստեան քո արժանի լիցուք կալ ընդ աջմէ քումմէ: Եւս աղաչեմ վասն Գագիկայ ծառայի քո և քեռ սորա Մարիամայ, և Վարազոյի ոսկերչի մեծի»:

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Վասն ոչ առնելոյ առ աղգայինս խնամաւորութիւն՝ Միքայելի Աղուանից կաթողիկոսի արարեալ ժողով:

Փոխանորդէ զաթոռ հայրապետութեանն Աղուանից երջանիկն Միքայէլ զկնի Սիմէոնի. և եկաց ամս երեսուն և հինգ: Յաւուրս սորա լինի առնակնութիւն իշխանացն Աղուանից, Վարազոյ՝ Վախտանգայ որդի, թոռն Վարազմանայ, զթոռնակիցն իւր Վարդանուհի արար կին. և տէր Միքայէլ տարազրեալ զնա, թէ մի յանդգնիր առնել, զի թոռունք էք: Իսկ նորա զկորստեան խորհեալ խորհուրդ, զրէ առ Թալիլէ՝ Վրաց կաթողիկոս, օրհնել զանօրէն ամուսնութիւնն: Եւ այլափառն այն այր այսպէս հրամայեաց. «Եթէ դուք յիմում խոստովանութեան էք՝ օրհնեալ էք. ապա եթէ յԱղուանից աւանդութեան էք՝ դուք գիտէք»: Յայնժամ հայրապետն Աղուանից Միքայէլ արար ժողով ուխտի եկեղեցւոյ իւրոյ. և կոչէ առ ինքն զհռչակելի այրն՝ զՍողոմոն, որ Մաքենացւոց էր

առաջնորդ ուխտին սուրբ, և ըստ ժամանակին Հայաստանեայցն էր պարծանք: Եւ գումարեալ գնոսա 'ի Շամքոր 'ի Բերդոյ վանս՝ միաբան ժողովով նգովեցին գտունն Վարազդոյի. և 'ի նոյն ժամու հասանն Տաճիկք և 'ի գող մօրն փողոսեն սրով, և զմիւս որդին ձին տարեալ սպան: Եւ զրեցին թուղթ ժողովեալքն առ Թալիլէ Վրաց եպիսկոպոս, «Եթէ զի՞ իշխեցեր լուծանել զկանոնեալսն 'ի սուրբ առաքելոցն աշակերտաց, որոյ յԱնտիոք ժողովեալ տարագրեցին զՊողոս Սամոստացին 'ի սուրբ եկեղեցւոյ և սահմանեցին տառականականս, «Թէ՛ մի՛ ոք իշխեսցէ զազգականն առնուլ 'ի կին. և սրբոյն Աթանասի կանոնական հրաման է, «Եթէ չէ ամուսնութիւն, այլ պոռնկութիւն». և երանելոյն Բարսղի վասն սորին գործոյ ասացեալ: Արդ մեք ուղղափառութեան ժողովքս և զքեզ նգովեցաք ընդ ամենայն հերձուածոցս, և արդարադատին Քրիստոսի մատուցուր բազմապատիկ փառս»:

Գ Լ Ո Ւ Ն ԺԴ.

Նորին Մեքայելի Աղուանից հայրապետին խնդիր յազգս պապանձմանն Զաքարիայ և ծննդեան և յայտնութեան Փրկչին ընդդէմ երկտրնակաց:

Մովսէս տօնակարգեաց Իսրայէլացւոցն յեօթներորդում ամսեանն, որ է թշրին յառաջին օրն՝

զտօն փողոց. 'ի տասներորդ օրն զտօն քաւութեան. 'ի տասն և հինգերորդն զտօն տաղաւարահարաց. 'ի տասն և եօթներորդն պապանձումն եղև Զաքարիայ մինչ ցքսանեերկուսն նոյն թշրին ամսոյ: Ապա գնաց 'ի տուն իւր, և յղացաւ զԵղիսաբէթ կին նորա, որպէս Ղուկաս աւետարանին ասէ. «Եթէ թագուցանէր զանձն ամիսս հինգ. և յամսեանն վեցերորդի առաքեցաւ Գաբրիէլ հրեշտակ յԱստուծոյ»:

Արդ տեսցուք զվեցերորդ ամիսն, թէ որ իցէ: Տեսաք զտոմարն և գտաք այսպէս. զի թշրին ամսոյ քսան և երկուսն լինի ըստ Հռոմին հոկտեմբեր ամսոյ ինն: Արդ 'ի տասէն յառաջ սկսանիմք լնուլ զվեց ամիսն և լինի յապրիլի եօթանն, ըստ հրեշտակին, թէ այս վեցերորդ ամիս է նորա, և յԵբրայեցւոց նիսանի 'ի տասն և եօթանն՝ աւետիք կուսին: Անտի յառաջ մինչ 'ի հինգն յունուարի լինի երկու հարիւր և եօթանասուն օր, որ է ինն ամիս, և ծնունդ նորին Քրիստոսի: Եւ նոյնպէս ունիմք զվարդապետաց ասացուածս առ այս. իսկ զԾնունդն և զՅայտնութիւնն և զԱւետիսն մի տօն կատարէ եկեղեցի, վասն զի միոյ Աստուծոյ ծնունդ է՝ և հոգևոր փրկութեան մերոյ մի տօն կատարի: Որպէս ոմն 'ի յաստուածազան վարդապետացն ասաց. «Երիս ծնունդս մեզ գիտէ բանն—մին՝ փշմամբ, երկրորդն մարմնանալով և մկրտութեամբ, որ մի ծնունդ թուի,

և երրորդն յարութեամբ»։ Նոյնպէս Մարկոս հայրապետն Երուսաղեմի, որ մի էր 'ի Նիկիական հարցն, յիւրում խրատական թղթին գրեաց առ Հայս յաղագս մկրտութեան, եթէ 'ի միում աւուր տօնեմք զԾնունդն և զՄկրտութիւնն. զորօրինակ մահն և թաղումն անկատար է առանց յարութեանն, և որպէս յարութեան աւետարանն նախ զԻսահն և զԹաղումն յայտնէ, և ապա 'ի վերայ ածէ զյարութեանն, նոյնպէս կատարէ և զփրկութիւնն. զոր դարձեալ ասէ Աստուածաբանն. «Բայց այժմ Աստուծոյ յայտնութեանն տօն է, քանզի երեցաւ Աստուած մարդ ծննդեամբ»։ Երուսաղեմայ եպիսկոպոսքն մինչև ցկիւրեղ՝ քառասուն և երկու եպիսկոպոսք. և յետ նոցա այլք գտօն Ծննդեան և Յայտնութեանն կատարէին 'ի Յունուարի ամսոյ վեցն մինչև ցՅոբնադիոս. որ թուին լինել ամբ 'ի յարութենէն ցՅոբնադիոս չորեքհարիւր։ Դարձեալ զոր յընթերցուածին ասէ վասն Դաւթի և Յակոբայ աւուրն, եթէ յայլ քաղաքս առնեն զԾնունդն Քրիստոսի 'ի դեկտեմբերի քսան և հինգ, յայլ քաղաքս այսպէս ասեն, եթէ 'ի հեթանոսաց անտի հաւատացեալք էին, ոչ թէ 'ի թլփատութենէն, և 'ի հեթանոսութեան սովոր էին զծնունդ արեգականն կատարել յայնմ աւուր, վասն այնորիկ ոչ հաւանէին թողալ գտօնն։ Ապա հարկաւորեցան առաքեալքն հաւանիլ նոցա և կարգել նոցա զՔրիստոսի Ծնունդն

յայնմ յաւուր։ Իսկ որք 'ի թլփատութենէն՝ ամենայն ուրեք 'ի յունուարի վեցն կատարեն, որ և մեր նախնեացն աւանդեցաւ և նոյնպէս ունիմք այժմ, որպէս ասէ. «Օրէնք 'ի Սիոնէ ելցեն, և բանն Աստուծոյ յԵրուսաղեմէ»։

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

Որ ինչ յաւուրս որդւոյն Հերակլի և թուին նորա գործք։

Բարեյաղթ Հերակլ Հռովմայեցւոց թագաւոր զպէսպէս պատերազմունս վանեալ՝ յիշատակ քաջութեան եթող յաշխարհի։ Եւ զկնի նորին նստի թագաւոր Հռովմայեցւոց որդի նորա Կոստանդին՝ ամս երեք։ 'Ի սորա աւուրս տիրեցին Ասորոց Տաճիկք և արկին ընդ հարկաւ զեկեղեցիս սրբոյ քաղաքին Երուսաղեմի. և հայ թուական ութսուն լինէր։ Իսկ Կոստաս սորին որդի՝ ամս քսան և ինն. 'ի սորա հինգ ամին յԱրարիա կռիւն եղև, և 'ի վեցին Տաճիկք եկին 'ի Հայս և առին զԴուին, և որք գերեցանն՝ երեսուն և հինգ հազար թուեցան։ Եւ 'ի նորին յինն և 'ի տասն ամին նստի կաթողիկոս Հայոց տէր Ներսէս ամս քսան. և հայ թուականն հարիւր և մեծասան էր։ Սա էր հայրազիր նորին Կոստանդին և զանձիւք նորա շինեաց զբազմապայծառ փարախն բանաւոր հօտից 'ի Քաղաքուղաշտի 'ի սուրբն Քրիզոր և 'ի

նաւակաւորիս կոչեաց զթագաւորն Հոռոմոց, որ
յաւէժ հիացեալ ընդ շինուածն՝ ետ հրաման շի-
նողացն զնալ զկնի իւր, զի գնոյնաձեն յարմա-
րեացէ 'ի պալատանն: Եւ ոչ ժամանեալ զնալ 'ի
տուն իւր՝ 'ի ճանապարհին վախճանէր:

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

Յազազս Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի երթալն
'ի Հռոմս և բերել զգրեանս, որ յարեալս ոչ գոյին, և
վախճան նորին և պատիժք, որ հասին յԱստուծոյ:

Յայտոսիկ ժամանակս Ստեփաննոս Սիւնեցի
տիրովք զեռ ևս մանուկ գոլով՝ կիրթ և յարա-
վարժ 'ի կոխումն գրոց եղեալ, հանդիպի նմա
հակաճառել ընդ Սմբատայ ասպետի Հայոց եր-
կաքնակի. և թողեալ զնա յանհաւանութեան՝
զնայ 'ի Հռոմս. գտանէ անդ միայնակեաց զոմն
ուղղափառ, և առ նմա դադարեալ կայ յուսման:
Իսկ երկաքնակն այն Սմբատ գրէ առ թագաւորն
Հոռոմոց, եթէ Ստեփաննոս հերձուածող եկեալ
աստի՝ բնակի առ այս անուն միայնակեցի. և
յոյժ ցատուցեալ թագաւորն՝ ինդրէ զնա 'ի դուռն,
և տայ նմա խրատ միայնակեացն ասել զինքենս,
անքնակ ազգաւ մուրացիկ՝ առաջի կայսերն. և
լուեալ զայն՝ զիջաւ ցատումն բարկութեան բը-
նաւորին: Յայնժամ գտեալ համարձակութիւն

Ստեփաննոսի՝ ասէ ցկայսրն. «Ինդիր է իմ 'ի
բէն, զի բացցին արկեղք գրոցն», և գտեալ անդ
ոսկետիպ մատեան մի սակս հաւատոյ՝ մատոյց
առաջի նորա: Եւ ընթերցեալ զայն կայսեր, ա-
ռաքէ զՍտեփաննոս 'ի Հռովմ քաղաք բերել անտի-
երիս զիրս համաբարբառս այնմ գրոց սակս ճըշ-
մարիտ հաւատոց, զի զաշխարհս յայնմ 'ի գրեն-
ւոյն 'ի կրօնս դարձուցից: Իսկ նորա զգրեանն
'ի Հռովմոյ առեալ և անփոյթ զհրաման ինքնա-
կալին արարեալ՝ զիմէ 'ի Դուլին քաղաք, վասն
զի կամ էր նորա զաշխարհն յայնմանէ ուսու-
ցանել: Եւ 'ի Բաբգենէ և 'ի Քուրդոյէ ինդրոյ
լինի ձեռնադրեալ յեպիսկոպոսութիւն Սիւնեաց:
Եւ մի ամ կալեալ զեպիսկոպոսութիւնն՝ սպա-
նեալ լինի 'ի Մոզն գաւառի: Ասեն, թէ 'ի պիղծ
կանանց եղև մահ նորա. զորոյ զմարմինն առեալ
բերին 'ի յարկազեան սենեակն և անտի փոխե-
ցին 'ի Թանատաց վանս 'ի հանգիստ:

Եւ 'ի բերել զգրեանն երանելոյն Ստեփան-
նոսի 'ի Հռովմայ՝ յերբեակ դասու եպիսկոպո-
սութեանն Հայոց կարգեցաւ եպիսկոպոսութիւնն
Սիւնեաց: Իսկ միայնակեաց ոմն՝ Նոյ անուն,
տեսանէր 'ի տեսլեան, թէ Ստեփաննոս զգոգն
արեամբ լի ունէր առաջի Փրկչին և ասէր. «տես
Տէր զայս, զի քո են դատաստանք արդար»: Եւ
ազգեալ 'ի գաւառն զգալ բարկութեանն՝ բողոքէ
կալ յաղօթս. և 'ի վերուստ խաւար անտեսանելի

կալաւ զՄոզանն սահման, և գաւուրս քառասուն շարժեցաւ վայրն և խորասոյգ եղեալ ընկղմեցան կենդանւոյն հոգիք իբրեւ տաան հազար: Վասն այնորիկ Վայոյ ձոր անուանեցաւ:

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

Յաղագս գալստեան երկրորդ Մահմետայ 'ի Հայս, զորս և հնազանդեցուցանել. և անտի ընդ Աղուանս աճապարիկ, մտանել ընդ դուռն Չողայ. և անդ լսել զապստամբիլն Հայոց. առ որսդառնալ անտի. և գալ զՍեւան ծովապատ կղզին առնուլ, և զգորս Հայոց և Հոռոմոց կոտորել. և զոմանս յիշխանաց տանիլ ընդ ինքեան 'ի Նախիջևան այրել, և անտի գնալ յԱսորիս, յորում Հարաչար մահուամբ սատակիլ և այլ զրոյցք պիտանիք:

'ի հարիւր քառասուն և հինգ թուականութեանն Հացոց (ամ Տեառն 696) եկն Մահմետայ երկրորդ 'ի Հայք. և աճապարեալ ընդ աշխարհն Աղուանից՝ մտանէ 'ի Չողայ: Իսկ ապստամբեալ Հայոց՝ արգելին զՏաճիկս 'ի Դուին, և զվաթսուն և երկու հազարս 'ի Տաճկաց սպանին՝ ածեալ զօրբազում 'ի Հոռոմոց: (Եւ 'ի նմին ամին եղև զրազարմից Սրբոյն Գրիգորի): Եւ դարձաւ Մահմետայ 'ի Չորայու, գայ պաշարէ զՍեւան ծովապատն բերդ կղզի ամս երեք. և սպառուեալ զայն 'ի սուրսուսբի արկանէ, զորս գտանէ 'ի նմա. և անտի անցեալ 'ի Հայս՝ հար գհոռոմ սպայն. և զհայն. և

զորս ոչ կարաց ըմբռնել՝ դարան գործեալ մեծապէս երգմամբ, դաւով և խաբէութեամբ առ ինքն ժողովեաց զամենայն զխաւորս Հայոց, և տարեալ 'ի Նախիջևան քաղաք՝ ութ հարիւր այր յեկեղեցիսն արկեալ կենդանւոյն այրեաց, և չորս հարիւր այր 'ի Խրամ նոյնպէս այրեաց և զսինլիքորս նոցա սրահար սատակեաց: Եւ այսորիկ պատճառ կորստեան՝ եղև 'ի նոսա. զի առ հասարակ շնչեալ 'ի նոսա հոգի մոլորութեան՝ արհամարհանօք այսն առնէին զհայրապետս, զքահանայս և զկրօնաւորս, ձանձրացուցանէին և նեղէին զնոսա: Եւ թէպէտ կրեցին Հայաստանեայք զհարուածն զայն, այլ 'ի հասանել Մահմետի յԱսորիս, դժնդակ ախտ մահու զնա պաշարեալ և զեօթն ամիս յոգեհանս կացեալ՝ հազիւ ուրեմն թքէր զոգին և սատակէր. երիցս թաղեալ վերընկէց լինէր և երկիր ոչ ընդունէր զնորա մարմին: Ապա կալեալ շուն մի շամփրեցին ընդ Մահմետայն և այնպէս ծածկեաց երկիր զչարն զայն:

Յետ այսորիկ զՇերոյ Աղուանից իշխանն ազատօքն հանդերձ տարան 'ի Տարօն և անտի յԱսորիս. և հայ թիւն լինէր հարիւր յիսուն և երեք (ամ տեառն 704): Եւ 'ի միւսում ամի զՇիրակայ տէրն տարան յԱսորիս: Եւ յետ երկուց ամաց էանց Մրուան Տաճկաց իշխանն 'ի Գիլան և ոչ կարաց մտանել: Եւ ել Խազրաց տէրն ութսուն հազար արամբք և էսառ զԱղուանս. և էր թիւն

Հայոց հարիւր յիսուն և ութ: Եւ զկնի հնգից ամաց եկն Մսլիման, աւարեաց զԴարբանդ և եմուտ 'ի Խազիրս: Բայց ոչ ուստեք զօրացեալ՝ ելանէր, ապա թողու զբանակն կազմ ամենայն ընչիւր, և զհարձս անգամ վերջապահս իւր առնէ: Եւ զԵռանշահիկն զՎաչական պատրիկեան Աղուանից իշխանն՝ զքաջ կորովին և զաջողակ աղեղնաւորն հանդերձ զօրօք նորա՝ յետոյ իւր արարեալ, յորմէ զկնի եկեալ Խազիրքն պարտեցան 'ի փախուստ դարձեալք: Այսպէս զերծեալ Մսլիման՝ ելանէր ընդ Վրաց կողմն: Իսկ 'ի հարիւր եօթանասուն և չորս թուականութեանն Հայոց (ամ տեառն 725), յամառն մահ անասնոց եղև, և 'ի ձմեռան՝ աշխարհագիրն հերթի, որ էարկ զմարդ և զանասուն և զսահմանս երկրի ընդ հարկաւ անթիւ ծառայութեան: 'Ի սմին ժամանակի զՋուանշիր իշխան Աղուանից սպանին Ամեթեղուքն: Եւ 'ի նոյն ամի մեռաւ Սմբատ Հայոց իշխանն, և եղև տարին սով խիստ. որ էր թիւն Հայոց հարիւր եօթանասուն և հինգ: Եւ երից ամաց այլ անցելոց՝ Ջառահ երկրորդ անգամ մտանէ ընդ Ափխազս 'ի Խազիրս: Եւ 'ի միւսում ամի ել Խազրաց տեառն որդին և սպան զՋառահ, և ձերբակալ արար զՋագիկ: Եւ 'ի հարիւր ութսուն թուականին Հայոց դարձեալ Մսլիման շինէ զԴարբանդ յանուն Տաճկաց. այլ զկաթուղիկոսարանն Աղուանից ոչ աւերէ, որ դեռևս կայ 'ի նմա:

Գ Լ ՈՒ Ն ԺԸ.

Յաղաքս գալստեան Աբդ Ազիզայ իշխանին Տաճկաց 'ի Պարտաքաղաք Աղուանից, և վասն կատարման երկուց եղբարց՝ Մանկանն և Մերզազատայ:

Եւ 'ի թուականութեանն Հայոց մեկ հարիւր և վաթսուն եկն Աբդ Ազիզ իշխանն Տաճկաց Աղուանս և նստաւ 'ի Պարտաւ: Եւ անդ ածին զՄանուկ և զՄերզազատ եղբարսն երկոսին առաջի նորա, որք էին 'ի տոհմէ ազատաց. և վասն հաւատոյ բրիստոնէութեանն բազում և ազգի ազգի տանջեալք՝ Մանկիկն երանելի՝ զվկայութեանն անուն ժառանգեալ պսակեցաւ 'ի Քրիստոսէ: Եւ եղան պատուական նշխարք 'ի մեծ եկեղեցւոյն Պարտաւայ 'ի Սուրբն Գրիգոր: Իսկ եղբայրն Մերզազատ ոչ ժուժեալ տանջանացն առաջի բազմամբոխ ժողովոյն ուրացաւ զՔրիստոս Աստուած. և ապա 'ի զեղջ եկեալ դառն և մեծ արտասուօք հաշտեցոյց, զոր խռովեցոյցն: Եւ զամենայն ժամանակս իւր աւաղան քառութեան զարտօսն արարեալ լուանայր՝ զորս աղտեղեալ զթեացն: Եւ հեծեծանս 'ի խորոց սրտէն տաքեալ առ զիտակն զաղտնեաց՝ մինչև ցելս անձին իւրոյ 'ի սուղ անմխիթար ֆնայր: Այլ որ ողորմածն է և զթած՝ զնա ընդ մարտիրոս ընկալեալ, նշանք զարմանալիք լինէին 'ի ժամ մահուան նորա:

Եւ 'ի նոյն ամի անցաւ Աբղի Ազիզ զկուր
գետով յայն կողմն:

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

'Ի գրենոյն Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի դատա-
այս պատմութիւն սակս աւերման Ղիոնն *) քաղաքի,
և շինեւն Հոովմայ:

'Ի ժամանակս Ապղանի դատաւորի առ Ո-
ղիոնն այսպէս. Քաղաքն Աքայեցւոց երկրին էր
հուպ յաշխարհն Պողոսպանիս յարեմուտս Մակեդո-
նացւոց յերկրին Եւրոպիոյ: Ընդ այն ժամանակս
ոչ գոյր թագաւոր Յունաց, այլ միայն իշխանք
տիրէին բոլոր աշխարհին: Եւ Ղիոնն էր քաղաք
մեծ, որ ոչ գոյր համեմատ նմա 'ի վերայ երկ-
րի: Յաւուրսն յայնոսիկ ոմն երիտասարդ յիշխա-
նաց քաղաքին գայ 'ի Թեսալոնիկէ, որ է յա-
րեւելս Մակեդոնի' 'ի պատճառս ինչ զբօսանաց և
ընկալեալ եղև 'ի մեծամեծաց քաղաքին. և տը-
փեալ 'ի դուստր առն միոյ մեծի՝ պատրեալ ա-
ծէ գնա 'ի Ղիոնն քաղաք. զոր ծնողացն խնդրեալ
իմացան, եթէ յերիտասարդէն եղև յափշտակեալ՝
գրենն թուղթ առ Ղիոնացիսն և առնուն պատաս-
խանի խիստ: Եւ նորա ընթերցեալ յականջս ժո-
ղովրդեան իւրոյ՝ 'ի նախանձ բրզին ամենեքեան.

*) Իմա՝ Եղիոն.

կոչեն յօգնականութիւն զըջակայսն ամենայն.
և ժողովեալ անթիւ զօրս՝ պատերազմին ընդ
Ղիոնի ամս տասն և հինգ՝ ապականելով զա-
մենայն երկիրն: Եւ ապա այլ խորհուրդ մտա-
բերեալ՝ յղեն առ քաղաքացիսն բանս հաւանա-
կանս ասելով, եթէ մեծ են աստուածքն Ղիոնի
և վասն այնորիկ տկարացաւ զօրութիւնս մեր.
խաղաղութիւն արասցուք յայսմհետէ և սէր դի-
ցուք ընդ միմեանս, և դաստուածսդ Ղիոնի ըն-
ծայիւք պատուեսցուք: Եւ նոցա այսմ բանի
հաւանեալ՝ կազմեն սոքա երկվարս փայտեայս
թուով երկու հազար փոր գործած. և մուծանեն
'ի ներքս արս պատերազմուս թուով իբրև քա-
ռասուն հազար. և գերիվարան պատեալ ոսկով
և արծաթով՝ դնէին 'ի վերայ սայլից և տանէին
'ի դուռն քաղաքին զկորստական պարգևսն. և
քարոզն աղաղակէր, «Այս են ընծայք աստուա-
ծոցդ Ղիոնի»: Եւ զի բազում կանգուն էր չափ
բարձրութեան երկվարացն, զորս ոչ կարէին մու-
ծանել ընդ դուռն քաղաքին՝ քակէին մասն ինչ
'ի պարսպէն. և 'ի ժամադրութեանն ելանելոյ ար-
տաքս, զոր արարեալ ունէին, ընդ խրամն զոր հա-
տին, մտանէ բազմութիւն զօրացն. և մասնի քա-
ղաքն 'ի բերան սրոյ՝ ձերք և տղայք: Եւ զկանայս
նոցա գերեալ՝ մտանեն 'ի նաւս դառնալ յերկիր
ասիական. բայց հողմ ուժգին յարեմուտից եկեալ՝
վարէ գնաւսն՝ մղոնս երկու հազար և հինգ հա-

ըրևը և ընկենու արտաքս յերկիր օտարական,
որ կոչի Իտալիա: Անտի կամէին միւսանգամ
նաւել յերկիր իւրեանց. իսկ գերեալ կանայրն
'ի մէջ գիշերին հրով տոչորէին գնաւսն՝ մինչև
ոչ մնալ և ոչ մի, զի մի երթիցեն 'ի ստրու-
կութիւն: Եւ տեսեալ արանց գեղեալսն, յոչ
կամաց դադարեալ յաշխարհին՝ ամուսնացան
ընդ գերեալ կանայսն: Եւ յետ բազում ժա-
մանակաց զմի ոմն 'ի միջոյ ժողովրդեան առաջ
նորդ ինքեանց կացուցանեն՝ Հռոմելոս անուն,
որ հեռագոյն 'ի ծովէն մղոնս քսան և հինգ շինե-
քաղաք յիւր անուն Հռովմ. սոքա են ազգ Հռով-
մայեցւոց: Բայց այս յետ չորեք հարիւր քառա-
սուն և մի ամաց եղև, յետ առնլոյն զՂիոն: Եւ
յորժամ եղև քառասուն և չորս ամ, նստաւ թա-
գաւոր 'ի Հռովմ Փիլիպպոս: Եւ երբ հազար ամ
էր Հռովմայ շինելոյն՝ անտի փոխեաց զթագա-
ւորութիւնն 'ի Բիւզանդիա Կոստանդիանոս, որ
այժմ կոչի Կոստանդնուպօլիս:

Ք Լ ՈՒ Ն Ի.

Որ ինչ յերկերիւր թուականութեանն Հայոց գործը
լեալ 'ի սահմանս Աղուանից:

Ընդ ժամանակս ընդ այնոսիկ սփռեցաւ տա-
րածեցաւ յոլորտս երկրի բռնութիւն հարաւայնոցն

ազգի խիստ և կծանող, որ իբրև հուր լափեաց
զամենայն գեղեցկութիւնս և զփառս մարդկան.
և ըստ սրբոյն Պողոսի բանին եկն իմանալի ժա-
մանակն այն ապստամբութեան. և թէ՛ դատա-
ւորն հասեալ է առ դուրս, մերձ է ժամն ահար-
կու, և օրն չար և անաշատ: Այսպէս Իսմայելեան
Հագարացիքն յինքեանս գրաւեցին զփափկու-
թիւնս երկրի. և ծով և ցամաք ունկնդիր եղեն
նոցա: Եւ եղև տանս Աղուանից զրկանք մեծա-
պէս, զի զմայրաքաղաքն Պարտաւ խլեցին յիշխա-
նացն Աղուանից Տաճիկք ըստ իւրեանց ազգա-
շաղախութեանն: Եւ որպէս զառաջինն աթոռ
իշխանութեանն իւրեանց արկին 'ի Դամասկոս
Ասորեստանեայց, նոյնպէս աստ յԱղուանս նստու-
ցին 'ի Պարտաւ կալ արքունեացն՝ և ծծել զպա-
րարտութիւն երկրիս. և մի ոմն յարքունեաց ե-
կեալ բնակեցաւ 'ի Պարտաւ: Եւ Հայաստանեայք
սակս աշխարհին հոգոց զհայրապետն իւրեանց
գտէր Եսայի հանդերձ եպիսկոպոսօք առ նա տ-
ռաքեն. զորոյ զգալուստն լուեալ տիկնոջն Վար-
դանուհւոյ՝ կարեւելէր եղեալ 'ի դատաստանացն
Աստուծոյ, զիմէ ընդ առաջ 'ի լինել կարեկից
իւրոյ տարժանելի աղետիցն, որ 'ի ձեռանէ Տեառն
էարբ զբաժակ դառնութեան ըստ վերագոյն գրե-
լոցն: Եւ երանելի հայրապետն Հայոց՝ խոնար-
հեալ յարտասուս կնոջն և օթեմանս առ նմա
կալեալ, ցայգապաշտամամբ մաղթանս առ Աստու-

ած մատուցանէր առ 'ի լուծանել զանէծս առաջնոց հայրապետացն: Ընդ նմին և տէր Սողոմոն Ազուանից կաթուղիկոս իւրովք եպիսկոպոսօքն 'ի խորհուրդ եկեալ՝ լուծանէ զկապանս տթոռակալացն իւրոց և յիւրաքանչիւրոցն խնդրոց արմատ մի մնաց կնոջն վշտագնելոյ:

Եւ Վարազ Տրդատայ՝ Վարազմանայ որդւոյ, Աստուած շնորհեաց զկեանս. և որդի նորին Ստեփաննոս կիսօրեայ վախճանեալ. և նորին եղբայրն Վարազման վրիպեալ ընկղմեցաւ 'ի Կուր գետ՝ նա եղև գերեզման նորա: Իսկ Զուանշերիկ նորին եղբայր մնաց ժառանգ. այս մինչև ցայս վայր:

Իսկ 'ի ընդ երկերիւր եօթանասուն թուոյ հայոց (ամ տեառն 821) ելին գաղտաբար 'ի Պարտաւայ արք ընտիրք 'ի Տաճկաց և յաւարի առին զԱմարաս գաւառ՝ գերի առեալ իբրև ոգիւ հազարս, և 'ի Մեծիրանց սահմանի ամրացեալք՝ 'ի տեղւոջն որ կոչի Շիկաքար: Յայնժամ արի և շքեղատեսակն Սահղի Սմբատեան Եռանշահիկն տէր՝ քաջագոր եղբարքք իւրովք և զօրօք 'ի լուսանալ առաւօտուն 'ի վերայ յարձակեալ առ հասարակ զխաթաւալ զնոսս ցիր և ցան կացուցանէին, և որպէս յառիւծոյ ժանեաց զգերեալսն 'ի բաց կորցէին: 'Ի նոյն ամի ասպատակեաց Սևադայ՝ աշխարհաւերն Տաճիկ, որոյ Աւառանշան անուն ճանաչէր, 'ի սահմանս Հայոց. և յաւարի առեալ զաշխարհն ամենայն դառնայ 'ի Սիւնիս,

և ամրանայ 'ի Բերդատեղի աւանին Շաղատու, որ է 'ի գաւառին Ծղկաց: Եւ Վասակ Սիւնեաց տէր ամեալ զԲաբան 'ի Պարսից՝ եհար զնոսս և արար վախստական. և Սիւնեաց տէրն, 'ի նմին ամի վախճանեցաւ. և էառ Բաբան զգուստն Վասակայ Սիւնեաց տեառն 'ի կնութիւն: Եւ 'ի նոյն ամի տէր Ներսէս 'ի փղիպեան՝ սպան զՎարազ Տրդատ 'ի Ստեփանոսեան, և զորդի նորին 'ի մօրն զոգ զենին և զամենայն ստացուածս նորա յափըշտակեցին: Այս Վարազ Տրդատ 'ի Միրհական տոհմէ էր, որք զԱզուանս ժառանգեցին որդի 'ի հօրէ առնլով: Սա ութերորդ էր 'ի Վարազ Գրիգորէ՝ առաջին իշխանէ Ազուանից: Յետ այսորիկ անհրամանակատար եղև գաւառն Բաղաց՝ յանօրէն Բաբանայ. և ել նա 'ի Պարսից և էառ աւերեաց զերկիրն և 'ի սուր սուսերի էարկ զկանայս և զմանկունս Բաղաց: Եւ անտի 'ի միւս տարին էանց Բաբան 'ի գաւառն Գեղարքունի և էարկ 'ի սուր զընակիչսն ողիւ իբրև առան և հինգ հազարս. և զմեծ Մաքենացւոց մայրաքաղաքն այրեաց, մնաց միայն ջրաղացն և այլ ոչ ինչ. և էր թիւն Հայոց երկու հարիւր եօթանասուն և վեց: Եւ յետ երկուց ամաց եհար Բաբան զՏաւուսին և հալածական արար անձինս իբրու հաբիւր և յիսուն հազար: Եւ 'ի միւսում տարին եհար Բաբան զԱբրահիմ զորդին Աթայ: 'Ի նմին ամի դաւաճանողքն 'ի սէր և 'ի խաղաղութիւն, որոց ա-

նուանք Դաւոն և Շապուհ ճանաչէր, սպանին
զՍտեփաննոս զկոչեցեալն Արլասադ, որ էամն
զԲաբան և Եհար զԲաղակացիսն, որ ՚ի սուր նի-
զակաց կոտորեցին զԲերձոր գաւառ և գաւառան
Զուռեաց՝ զԿառնակաշ, զՀակարի և զՏափառաւ և
զարձեալ ապստամբքն ՚ի Բաբանայ զիմադարձ
պատերազմաւ ամբացան ՚ի բերդն Գորոզու, կալ-
եալ զգաւառսն ամս տասն և երկու, որք ևն
այսոքիկ՝ Վերին Վայկունիք, Բերձոր, Սիսական,
Հաբանդ, Ամարաս, Պազկանք, Մխանք, և Տրի-
գաւառ: Յետ այնորիկ զսպանողսն Արլասադայ
կալեալ մերձաւորացն՝ չարաչար կործանեցին և
Յիսայի անուանեալն Աբու Մուսէ՝ այր խաղա-
ղութեան, քեռորդի Արլասադայ՝ ըմբռնեալ զգա-
ւառսն՝ իշխանացաւ ամենայնի: Եւ ՚ի նոյն ամին
էանց Բաբան զգետովն երասի ՚ի Պարսից, և
յԱմարաս գաւառ բնակեցաւ. բոն խաղաղութեան
սկսաւ խօսել, զի ՚ի հնազանդութիւննմա եկեայցին,
և ժամագիւտ զղջմամբ ոմանք հնազանդեցան և
յետոյ գաւեալք անհնազանդ եղեն: Անտի դար-
ձեալ Բաբանայ յերկիր իւր ՚ի Պարսս յԱտրպա-
տական՝ եթող զօրավար ոմն Ռոստոմ հանգերձ
զօրօք, և ետ նմա հրաման ոչ պատերազմիլ ընդ
բերդին, այլ ՚ի սէր համակել, զի հնազանդեացին:
Իսկ Ռոստոմայ անփոյթ արարեալ զպատուէրն
Բաբանայ՝ ել տալ պատերազմ ընդ ամբացելոցն
՚ի բերդին: Յայնժամ ապաւինեալ բերդեցեացն

՚ի զօրութիւնն Գրիստոսի՝ զխաչս և զսրբոցնըշ-
խարս ընդդէմ բերեալ՝ ՚ի հարուածս սաստիկս
հարկանէին զպարսկական գունդն, և գերժեալ
յայնմանէ զԳրիստոս փառաւորէին՝ գոհանալով
զնմանէ:

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

Երթն Մուսինոյ իշխանին Տաճկաց ՚ի Հոռոմս և ՚ի
նմին սատակումն, և ընդ նմին պէսպէս զըուցատրու-
թիւնք կարճաոտ րանիւք:

Երկերիւր և ութսուն էր թուականն Հայոց (ամ
տեառն 831), յորժամ կամեցաւ Մուսին Տաճիկ
շահատակել ՚ի Հոռոմս: Եւ կազմեալ նաւս հարիւր՝
արկանէ ՚ի նաւս արս զօրաւորս թուով հարիւր
հազար, և վտարեալ զնոսա ՚ի ծով՝ կամէր պա-
շարել զմեծ քաղաքն Կոստանդնուպօլիս: Յայն-
ժամ լինի աղբուռն Հռովմայեցւոցն, և իսկոյն
աճապարեալ ընդ այլ կողմն ծովուն արտաքս՝
պատեալ պաշարեն զթշնամիսն խաչին Գրիս-
տոսի, և առաթուր հարեալ ՚ի սպառ սատակեն
զնոսա. և զնոյն ինքն զՄուսին կենազրաւեալ
բառնան ՚ի միջոյ. և ընդ նոյն յաղթութեան զի-
մեալ ընդ ծով՝ գառ ՚ի նաւսն բազմութիւն սրոյ
և ջրոյ առնէին կերակուր, մինչև չմնալ ՚ի նո-
ցանէ և ոչ մի: Այս եղև մեծ զօրութեամբ կե-
նեղուտ խաչին Գրիստոսի հարուածք մեծամեծք

Տաճկաց: Իսկ յետ երկոց ամաց Բաղդդի ոմն Ամիրայ եկեալ հրամանաւ իշխանին Տաճկաց, որ Ամիր Մուսին կոչի, և հասեալ 'ի Նախիջևան քաղաք՝ անդ ըմբռնի մանուկ մի՝ Յովհանն անուն, 'ի ձեռս նորա, և սակս հաւատոց որ 'ի Քրիստոս չարաչար տանջեալ նահատակի 'ի սուրբ Քառասունսն մերձ յօր սրբոյ Պատեքին, որոյ նշխարքն լուսաճաճանչ կոտորեաց զնոսա: Յետ այսորիկ անցանելոյ երկուց ևս ամաց, եկն Խաղբապետս այր շամշոտ և անողորմ, և 'ի նմին ամի սատակեցաւ. իսկ նորուն որդին եկեալ էտ զաշխարհս սրով և գերութեամբ և զեկեղեցիս բազումս հրով այրեալ կիզեաց՝ և գնաց 'ի Բաղդաս: Եւ անախ դարձեալ եկեալ արքունի հրամանաւ և գանձուք շինեաց զԳանձակ քաղաք յԱրշակաշէն գաւառի: Յետ այսորիկ արշաւանս առնէր յաշխարհն Սիւնեաց և գերի վարեալ զԲաղաց սահմանս, գայ իջանէ յԱղահէջ գաւառ՝ յաւան մի Արքուգետ կոչեցեալ, և իսկոյն հրամայէ այրել զեկեղեցին, որ սրբոյն Գէորգայ էր անուանադրեալ: Յայնժամ զօրութիւն աստուածային հասեալ՝ հեծեալ մի 'ի ձի ճերմակ ճեպով ելանէ յեկեղեցւոյն արտաքս ակն յայտնի ամենեցուն և ընթացեալ 'ի բանակն՝ շփոթեալ զայրն անօրէն հանդերձ զօրօքն նորա դարձուցանէ 'ի փախուստ ընդ սարն, որ կոչի Եղջիւր խոյի. և անդ հողմն դժնդակ մըրկեալ շրջապատեաց զնոս,

սա, և միայն 'ի ձի ապաստանքն փախուցեալ զերծան. իսկ պաղանաւորքն և առապուռք 'ի լեռանցն վերայ կորեան. և գերեալքն մնացին խաղաղութեամբ՝ փառս Աստուծոյ տալով:

Եւ 'ի լնուլ երրորդ հարիւր թուոյն հայոց՝ (ամ տեառն 851) լցան սահմանեալ մեղացն տուգանք հաւատացեալ իշխանացն Հայոց և Աղուանից, որք յայսմ ամի կապեալ պարտանդեալ ըմբռնեցան 'ի ձեռս Տաճկաց և տարազրեալք 'ի տանց իւրեանց՝ յոչ կամաց գնային 'ի Բաղդաս: Անդ վտանգեցուցեալ սաստէին անօրէնքն թողուլ գհաւատս, յորոց բազումք կորեան գանձան մահ՝ թողլով գանկողոպտելի գանձըն հաւատոյ սրբոյ: Իսկ երանելի ոմն Շապուհ Արծրունի և միւս այլ այր ընտիր յազատացն Հայոց՝ յանձն առին զմահ մարտիրոսական և ոչ զկեանս սնոտիս: Յայնժամ տայր հրաման բռնաւորն Տաճկաց երկաթի կապանօք զնոսս կենդանւոյն ընկենուլ 'ի գետն Եփրատ. և գաւուրս բազումս ջահք լուսոյ 'ի վերայ գետոյն երեւալ, ընդ որ մախացեալ Ամիր Մուսինոյ՝ տայ հրաման, զի արք իջեալ 'ի գետն առցեն զոսկերսն և հրով այրեսցեն: Եւ յիջանել խորիջացն՝ լոյսն աներեւոյթ լինէր, և յելանել նոցա 'ի ջրոցն յուղելոյ, նոյն լոյսն 'ի լիութեան ջրոցն գայր: Ապա, կոչէ Ամիր Մուսին զՋափր Ասորեաց եպիսկոպոսն և հրամայէ յուղել զնշխարս նոցա. և

եկեալ եպիսկոպոսին յեզր Նփրատ գետոյն՝ իջուցանէ խորէջս. և գտեալ զոսկերս երանելեացի տարաւ յիւրն եկեղեցի և կարգեաց յիշատակս զրով: Յայսմ ամի անշափութիւն անձրեաց և դեալ յանկարծագեղ ՚ի Մեծիրանց գաւառի և հասեալ զնացք հեղեղին ՚ի Դաստակերս գետին ՚ի կիցս գետոցն, զութ հարիւր վրանս խաշնաւածաց տարաւ, որք եկեալ էին ՚ի Կովկասայ յապուր՝ յաւուրս ամարայնուոյ. և տէր Սուփան վախճանեցաւ ՚ի Վայոց ձորն ՚ի նոյն ամի: Եւ ՚ի միւս տարին եկն Բուղիսայ ՚ի Հայս և սպան զՍահակ իսմայելեան ՚ի Տփղիս քաղաքի, և զամս երեք կալաւ զՀայս՝ մինչև զիշխանս զատ կանամբք խաղացուցանէր ՚ի Բաղդատ: Ապա ՚ի չորրորդ ամին եղև գալն Մահմետայ՝ Խաղթի որդւոյ և մահն տեսուն Վասակայ Գաբուռին:

Եւ ՚ի յերեք հարիւր յութ և տասն թուականին Հայոց (ամ տեսուն 869) եղև անհնարին և հիացուցանող շարժն Դունայ, որ զամ մի ողջոյն դողացեալ խորասուզեաց յանդունդս անձինս իբրև երկոտասան բիւր մարդկան:—Ահա նամա յութիւն խոտոյ ասի մարդ:

ԳԼՈՒԽ ԻԲ.

Պաշարուցն Պարտաւայ յորդուոյն Շեխայ և ՚ի զօրացն Հայոց և Աղուանից, և Սամուէլի անձամբ առնուլ պատիւ և գալ ՚ի Դուին:

՚ի ժամանակի խռովութեանն, որ շարժեցաւ ՚ի մէջ Յիսայի՝ որդւոյն Շեխայ, և իւրոյ գործակալին Մահմետի որդւոյ Արվահդի, որ կոչէր Էմէմիլ, զօրաժողով լինի որդին Շեխայ ՚ի կողմանցն Ասորեստանեայց՝ միակամութեամբ Աշոտի իշխանի, զի և սա գումարէ զգօրս Հայոց հանդերձ իշխանօքն Աղուանից և երթան հարկանեն զՔշակիշն ՚ի դրանն Պարտաւայ և քաջականեն զԲշակիշն ՚ի դրանն Պարտաւայ և քաջամուխ կան ՚ի մարտի զամս տասն և երեք: Ընդ այն աւուրս հասանէ վախճան հայրապետին Աղուանից Յովսեփայ, և ոչ լինէր պարապ ժամ իշխանացն Աղուանից նորոգել զաթոռն հայրապետութեան: Իսկ Մեծկողմանց եպիսկոպոսն Սամուէլ Անձնակամակ ընդ Միսայելի քահանայի, որ իմաստասէրն կոչէր՝ խորհրդազգաց եղեալ՝ առանց զխաւորագունին աջոյ տայ զեպիսկոպոսութիւն իւր Իսմայելի. և ինքն Սամուէլ զանկատարն առնու ձեռնադրութիւն յիւրմէ եպիսկոպոսէն: Լուրս այս եհաս ՚ի բանակն, և բազում եղև խռովութիւն իշխանացն Աղուանից. և յայնմ միաբանութենէ զեկուցանեն զայս տեսուն

Գէորգայ Հայոց կաթողիկոսի: Եւ նորա կանոնական սահմանադրութեամբ գրեալ առ իշխանն Հայոց՝ մաղթէ օգնել իրացն և առնել խաղաղութիւն: Եւ նորա իմաստաբար ածեալ 'ի հաւան զպետս և զիշխանս Աղուանից՝ խաղաղութիւն 'ի մէջ նոցա առնէր. այլ նոքա զնզովս Հայոց պատճառէին: Իսկ Աշոտ իշխանն Հայոց խնդրէր զկարգադրութիւն սրբոյն Գրիգորի և զձեռնադրութիւն առնուլ 'ի Հայոց. բայց առժամն հաւանեալ նոցա Սամուէլի և Իսմայելի պղտորմանն՝ մեծ իշխանն Հայոց գրէր առ հայրապետն Գէորգ և զՍամուէլ հաճեցուցանէր ամենայն Աղուանից կամակցութեամբն յանկամական մտաց: Ապա չուեալ երթայ 'ի Դուին և զերկրորդն առնու ձեռնադրութիւն անձնահաճն Սամուէլ 'ի Գէորգայ Հայոց կաթողիկոսէ յաւուրս Աշոտոյ Հայոց իշխանի և 'ի թուականութեան Հայոց երեք հարիւր քսան և վեց (ամ տեառն 877): Եւ նոյն իշխանն Հայոց Աշոտ՝ զվազնջուց զազարեալ քրոզութիւնն Սիւնեաց՝ որպէս այր իմաստուն, ընդ Սողոմոնի եպիսկոպոսի և ընդ Գէորգայ հայրապետի վերստին նորոգեաց: 'ի նոյն ժամանակս եղև Աշոտոյ Բագրատունւոյ նստուցանել զաթոռ թագաւորութեան իւրոյ 'ի մէջ Հայաստանեայց, որ 'ի բազում ժամանակաց էր բարձեալ պատիւն թագաւորական 'ի տանէն Թորգոմայ: Իսկ զալուստ Տաճկին 'ի Հայս և զբաւոյ

զաշխարհն ընդ լծով ծառայութեան հարկաց 'ի թուականն Հայոց երեք հարիւր քառասուն և երկու լինէր (ամ տեառն 893). յորոյ 'ի ձեռն ըմբռնեալ հայրապետն Գէորգ և 'ի կապանս երկաթիս պարփակեալ ածաւ 'ի Պարտաւ: Ապա բարեպաշտն Համամ նոյնպէս զկործանեալ թագաւորութիւն տանն Աղուանից նորոգէր, որպէս Աշոտ Բագրատունի զՀայոց թագաւորութիւն. այսք 'ի միում ժամանակի գործեցան: Եւ նոյն ինքն Համամ սակս առ Աստուած մեծապէս յանցանացն, որ վասն սնտաի տյար կենացս զպարտարեան եղբօրն ժողովեաց յանձն իւր՝ մեծագոյն բարեգործութիւնս առ եկեղեցիս և առ ամենայն կարօտեալս և չքաւորս առատագուարթ անսպառ կատարէր, որ և զմեծ հայրապետն Հայոց Գէորգ յանօրէն Տաճկաց կապարանէն բազմաբաշխ փանծիւք տայր արձակել, և յոգնամեծար զնա արարեալ՝ առողջ առ Հայաստանեայս առաքէր: Իսկ յեա չորից ամաց, յորում տարեմուտն 'ի սրբումն հանդիպէր Պատեքին օր, սպանանի Պօլի Աղուանից իշխանն Հայկազուն յիւրմէ հարազատէ 'ի Սմբատայ. և եղև այն սուգ մեծ իւրայնոցն զարմից: 'ի նմին ամի զօրաժողով լինի թագաւորն Հայոց Սմբատ՝ որդի Աշոտոյ Բագրատունւոյ՝ և անցանէ առպատակաւ յաշխարհն Ասորեստանեայց, անդ 'ի զիմի հարկանին նմա զօրքն Տաճկաց, փախստեամբ զարձուցանեն 'ի

Հայս և թափուր ունայն զամենայն առնեն. և անդէն մեռանէր Աշոտ իշխանն Հայկազուն և սակաւք ՚ի զօրացն: ՚ի նմին ժամու և մեծ իշխանն Վասպուրականի Աբուծրուան սպանանի յիւրոց զօրացն: ՚ի նոյն ամի գայր հասանէր Տաճիկն երկրորդ անգամ յերկիրն Հայոց, և ՚ի նորին հրամանէ ելանէր ներքինին ՚ի դրանէն Պարտաւայ գալ ՚ի Հայս. և էր այրն այն ժպիրհ և անաստուած. ուր գնացք ոտից նորա լինէր՝ աւերէր քանդէր զեկեղեցիս Աստուծոյ. և զնշան Քրիստոսի ուր և տեսանէր մանրէր իբրև զփոշի: Եւ իբրև հնաս յաշխարհն Հայոց՝ առժամայն փախստական լինէր թագաւորն Սմբատ. և նորա առեալ զամրոցս և զթագուհին հանդերձ տիկնոք և որդովքն նորա, և զքնակարանս և զսպաս սրբութեանց և զխաչս՝ բազում գանձուք խաղացուցանէր ՚ի գերութիւն: ՚ի նմին ամի արշաւեալ ՚ի Վիրս՝ ընդդէմ ելեալ նմա երկու քաջ զօրավարք Վրաց՝ Գէորգ իշխան և Արևէս եղբայր նորին, երկոքեան իսկ չարաչար մեռանէին ՚ի նմանէ: Յայնժամ վերափոխի մեծ հայրապետն Հայոց Գէորգ և իշխանն Սիւսեաց Աշոտ՝ զոր ողբերգական կանայք կալանէին ասելով. «Մի եկեսցէ և մի լիցի այսպիսի տարի ՚ի վերայ երկրի, որչափ ազգ մարդկան է»: Եւ հայ թուականն էր երեքհարիւր քառասուն և վեց (ամ տեառն 897): Այլ այն ամենայն սկիզբն էր երկանց և տագ-

նապին՝ որ եղև Հայոց. զի գնոյն ինքն զմեծ թագաւորն Սմբատ յետ սակաւ ժամանակի մասնեաց աստուածահաս պատուհասն, որ լինելոց էր աշխարհի. և ՚ի բաց կացեալ վերնոյն զօրութիւնն ՚ի նմանէ՝ զկորստեանն իւր և զՀայոց գնաց գճանապարհ. զի յերեսս իշխանին Տաճկաց երթալով՝ ըմբռնեալ նորա զկամաւ եկեալ թագաւորն, ՚ի վերայ փայտի սպանանէր: Եւ ապա գուժէր ձայն աղետաւոր ՚ի տանն թորգոմայ, և առհասարակ աւերանք աշխարհին հասանէր. (և հայ թիւն երեք հարիւր վաթսուն և երեք էր). զորոյ վրէժն միայն Աստուած խնդրեաց զսպանմանն Սմբատայ, զի անագորուոնն այն Տաճիկ՝ փոխեալ է ՚ի Հայոց, գնայ անցանէ ընդ Ասորեստան երկիր. մասնի ՚ի ձեռս Արաբացւոցն իշխեցողի և կենդանւոյն թաղեալ սատակի: ՚ի վերայ այսոցիկ անցելոց ժամանակաց՝ սղառի ազգն այն Տաճկաց, և երևի ազգ այլ, զոր Դելէմէնկը կոչեն, յորոց զլիաւոր ոմն եկեալ Սաղար անուն, և համատարած սփռեալ զիւր զաւագանն՝ տիրէ Ադուանից, Պարսից, և Հայոց. և եկեալ ՚ի Պարտաւ՝ իւրացուցանէ զայն իսկոյն:

Ընդ նոյն ժամանակս բաշխի ՚ի կողմանցն հիւսիսոյ այլադէմ օտարանշան ազգ իմն՝ զոր Ռուզիկ*) կոչեն, որք ոչ աւելի քան զերիս ժա-

*) Թերես՝ Ռուսք:

մանակս իբրև զմրբիկս ընդ համատարած աշխարհածով ելիցն Կասբից յանկարծ հասանէին 'ի մայրաքաղաքն Աղուանից 'ի Պարտաւ, որ ոչ ունելով կարողութիւն ընդիմակայիլ նոցա, 'ի սուր սուսերի մասնեալ լինէր քաղաքն. և կացին յինքեանս վայելչութիւնք ամենայն կազմութեանց բնակչացն. և նոյն ինքն Սալարն պաշարեալ գնոսա՝ ոչ ինչ կարէր փնասել, զի անյաղթելի էին զօրութեամբ: Իսկ կանանց քաղաքին հնար իմացեալ՝ բաժակ մահու արբուցանէին Ռուգաց, որոց իմացեալ զդաւաճանութիւնն՝ անխնայ կոտորէին զկանայս և զմանկունս նոցա: Եւ կացեալ 'ի նմա ամիսս վեց թափուր և ունայն զքաղաքն թողուին, և մնացեալքն զանդիտող ձեով զնացին յաշխարհն իւրեանց բազմազան աւարաւ:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ի Գ.

Կրկնաբանութիւն ազգաշար անուանց համառօտարար:

Ստուգաբանութեամբ այսպէս ծանեաք. ընդ Հայկազնեայց արանց խնամաւորիլ Միրհական տոհմին, և պատուաստութեամբս այսուիկ զոյգ ունել զպետութիւն արեւելից կողմանցս Աղուանից: Զանուանս արքայիցն վերագոյն գրեցար 'ի քաջէն Վաչականայ մինչև ցբարեպաշտն Վա-

չական՝ տասն թագաւորք, յորոց ըստ թուոց աւուրց տարւոյն եկեղեցիս միայն բարեպաշտն Վաչական շինեաց յարեւելս: Եւ յետմահուն նորա սկսաւ նուաճիլ ազգն այն: Եւ Միրհանն, որ 'ի Սասանեան տոհմէ էր եկեալ 'ի Պարսից՝ հաստատեցաւ 'ի նախարարութեան. և անուանք նոցա որդի 'ի հօրէ առնլով, են այսոքիկ՝ Միրհ, Արմայէլ, Վարդ, քաջ Վարդան, որ հաւատացեալ 'ի Քրիստոս, և ոչ շինողն Գարդման բերդոյ. Սուրա որի Վարդ, Վարդ ծնաւ զՎարազ Գրիգոր՝ զառաջին իշխանն Աղուանից, որ ծնաւ զՀորո որդիս՝ զՎարազ Պերոժ, զՋիւանշիր, զՅեզուտ խորով և զՎարազման:

'Ի սոցանէ զերէց որդւոյն շարեալ ըստ կարգի զանուանս բերցուք 'ի յայտ առ Հայկազինո, և այլքն կացցեն. որք են Վարազ Պերոժ, Վարազ Տրդատ, Վարդան, Ներսէն դժնդակ, որ է հանճափ զլիսոյ....*) արար. և ոտք տառապելոց պարաւանդեալ կապեցան 'ի շղթայս երկաթեղէնս. վասն որոյ բազումք խորշակահար և հեղձամզձուկ սատակեցան: 'Ի նոյն խորհուրդ գնացեալ Ներսէնի՝ անցանէր զՀացիւն գիւղ մտանել յԱսորիս և լինէր օրն կիւրակէ: Նա մեկնեալ յընկերացն միայն դարձաւ առ հոգեւոր հայրն Սիմէոն՝ առ սպասաւորն սրբոյ խաշին,

*) Յերկոսին օր. սակասին բառք ինչ:

և ծածկելով զանուն իւր՝ ընդ այլսն աղօթելու
 իսկ երանելին Սիմէոն առ նա խրախուսեալ
 ասէր. «Ո՞վ ես դու, զի Տէր Աստուած յայտ-
 նեաց զաշխարհակործան քո ամբարշտութիւնդ
 և որդիք քո զքո անլրութեանդ չարութիւն կո-
 րստեան տառապելոց առնուն գաւազան, ոչ ա-
 պաքէն դու իցես ներսեհ, որ զիմեալ երթաս
 յատելիս Քրիստոսի՝ յաւելադրել զնոյն չարու-
 թիւն արեւելից եկեղեցեաց: Արդ երթաս յերկիրն,
 այլ բաց աչօք ոչ տեսցես զերկիր հարց քոց»
 իսկ ներսեհի անկեալ առ ռոս ծերոյն՝ ոչ ինչ
 լսէր պատասխանի. միայն գճանապարհն զնայր,
 և անդէն վախճանեալ ըստ բանի հօրն Սիմէոնի՝
 անշնչացեալ լոկ մարմինն բերաւ ՚ի հող իւր
 ներսեհի որդի՝ Գազիկ, Գազկայ որի Ստեփան-
 նոս և Ապրաման քոյր նորա: Զայս վարաց
 Տրդատ և զորդի նորա Ստեփաննոս, ներսեհ ՚ի
 Փիլիպեան՝ ազգակիցն նորա սպան ՚ի միւրմ ժա-
 մու ՚ի խորածորն՝ որ կոչի Դադոյի վանք: Ապա
 յայն աղետիցն զառն զգեցեալ զարութիւն կնոջն
 սպանելոյ՝ առեալ զմնացեալ իւր գուտարն Սպրամ
 զիշերանէն տաժանելի ուղեւորմամբ՝ մտանէ ՚ի
 բերդն Խաչենոյ՝ և բարուռք խորհեալ տան իւրում
 ամուսնացուցանէ զՍպրամ ընդ Ատրնեքսեհի՝
 Սահլի որդւոյ, որ էր ՚ի Տոհակայ և տէր Սի-
 նեաց և բռնազբօսութեամբ կալեալ էր զգաւառն
 Գեղամայ. և որդի նորա Ատրնեքսեհ հանդիպե-

ցաւ կնոջ զգաստի, որք երկիւղածք յԱստուծոյ
 և բարեպաշտք զիւրեանց ցուցանէին զկեանս և
 աշխարհի քաղցունք: Սա Ատրնեքսեհ շինէ զբերդն
 Հանդու, և զապարանս իւր զնէ ՚ի գիւղն, որ
 կոչի Վայունիք, ուր և բաղանիքն են արքունա-
 կանք. զնա տարան ընդ այլ իշխանս յերկիրն
 Պարսից. և կալով նորա անդ ամս բազումս տի-
 կինն Սպրամ յառաւել բարեգործութիւնս յաճա-
 խէր. և մեծածախ տեսչմամբ շինէր զնորավանս
 ՚ի գաւառին Սողէից ամենապայծառ զարդուք:
 Եւ իսկոյն զայր Ատրնեքսեհ զերծեալ ՚ի կող-
 մանցն Տաճկաց. և խաղաղութեամբ զառժամայնն
 լուծանէ կեանս: Լինին սորա որդիք Գրիգոր
 և Ապուսէթ. Գրիգոր շինէ զՀաւախաղացին
 բերդն, և յայն կողմն ձգէ զձեռն իւրոյ իշխանու-
 թեանն. և Գրիգորի լինին որդիք հինգ, յորոց
 երէց որդին Ապուլի սպանանի յազգակցէն Սըմ-
 բատայ. և միւս որդին Սահակ, որ և Սեա-
 դայ կոչեցաւ, այր քաջ և յաջող, սա առհասա-
 րակ տիրեաց Գարդմանայ և Քաւսայ և Փառնայ
 գաւառաց, այլ և աւագակապետաց Զորոյգետոյն
 բովանդակ եղև իշխան, և ինդրող իսկ զբազի-
 տութեան. և զպրապետս ՚ի տան իւրում կար-
 գեաց. ընդ որում և բազմաջան հնարիւք թա-
 գաւորն Հայոց Սմբատ մարտուցեալ ոչ ինչ կա-
 բաց ստերիւրել զնա ՚ի կամս իւր: Սեադայ ծնա-
 նի զերկուս որդիս՝ զԳրիգոր և զԴաւիթ. Գրիգոր

ծնանի զՍևադայ, որոյ Իշխան անուն կոչիւր, և զԱսարնբերսէն և զՓիլիպպէ: Իսկ զԵրէց որդին Իշխանի (Սևադայի) զՅովհաննէս, որ և Սենեքերիմ կոչեցաւ, ընտրեաց աջն Բարձրելոյն՝ կոչելով զնա ՚ի թագաւորութիւն. և զվաղնջուց խափանեալ թագաւորութիւն Տէրն ամենակալ ՚ի ձեռն սորա նորոգեաց, զոր և թագաւորն Պարսից մեծամեծ զարդուք պատուէ և տայնմա զթագ հոր իւրոյ և զնորին երիվարն: ՚ի նմին ամի և որ Յունացն էր Մագիստրոս՝ Դաւիթ կոչեցեալ ա-նուն, թագ զարմանազան և ծիրանիս թագաւորական առաքէր ՚ի պատիւ և ՚ի գովեստ աստուածայաջող առն այնորիկ, որ և ՚ի ձեռն հայրապետական աջոյն առնոյր զօծումն թագաւորական ՚ի փառս Քրիստոսի:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ի Դ.

Անուանք հայրապետացն Աղուանից, ամբ և գործք նոցին:

Սակս հայրապետական անուան պարտ և պատշաճ վարկանելի էր զստոյգն առ յիշատակի դրոշմել ՚ի դրիս: Բայց զի ՚ի սկզբանցն հոլովեալ նախաշաւիղ առաջնորդացն գործք և ժամանակք և անուանք հրկէջ եղեալ են յանօրինաց, և կտակարանք և սպասք և տեղիք կալոյ նոցա մեղ անյայտք և ոչ բերեալ ՚ի լուր. զայս փոքր ՚ի շա-

տէ արտայայտեալ բացատրեցաք առ ՚ի գիտութիւն այնոցիկ, որք փոյթ յանձին կալեալ իցեն զայսմ խնդրոյ:

Արդ առաջին պատճառ լուսաւորութեան մերոյ է

Սուրբն Եղիշայ՝ աշակերտ սուրբ առաքելոյն Թադէոսի, որ ձեռնադրեցաւ յերսուսողէմ ՚ի ձեռաց սրբոյն Յակոբայ:— Սա եկն լուսաւորիչ երկից աշխարհացս՝ Չորայ, Լիւնաց և Աղուանից, և ՚ի սոյն կատարեցաւ վկայութեամբ:

Սուրբ մանուկն Գրիգորիս՝ թոռն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին Հայոց:

Սուրբն Շուփհաղիշու, Աղուանից արքեպիսկոպոս:

Տէր Մաթէոս:

Տէր Սահակ:

Տէր Մովսէս:

Տէր Պանդէ:

Տէր Ղազար:

Տէր Գրիգոր:

Տէր Զաքարիա:

Տէր Դաւիթ:

Տէր Յովհան:

Տէր Երեմիա:— ՚ի սորա աւուրս արար զիր Աղուանից երանելին Մեսրոպ, որ և Հայոց և Վրաց ետ նշանագիր ջանիւ մեծաւ:

Տէր Աբաս, որ ՚ի սկզբան թուականիս Հա-

յոց փոխեաց զաթոռ հայրապետութեանն 'ի Չորայ 'ի Պարտաւ՝ կալեալ ամա քառասուն և չորս, յեպիսկոպոսութենէն Մեծիւրանց կոչեցեալ:—Աս սովաւ կալան սովորութիւն գրել 'ի պարուակի թղթոյն «Աղուանից, Լինաց և Չորայ կաթուղի-կոսի»: Եւ առ սա գրեցին 'ի ժողովոյն Դունայ՝ ասել «Մի բնութիւն աստուածութեան և մարդ-կութեանն Քրիստոսի», և յաւելուլ 'ի Սուրբ Աստուածն «անմահ և խաչեցար»:

Տէր Վիրոյ, ամա երեսուն և չորս:—Սա թա-փեաց զգերեալսն Հայոց, Վրաց և Աղուանից 'ի Շաթայ Խազրէ. և սա խնդրեաց 'ի Խոսրովայ Պարսից արքայէ գրել 'ի պատիւ Գարգմանայ տեառն իշխանացն Աղուանից 'ի վերայ թղթոյ «առ կուսակալս աշխարհին», զոր զեռևս գրեն:

Տէր Զաքարիա, այր սուրբ, ամա տասն և հինգ:—Սա յերաշխի էառ զմեծ քաղաքն Պարտաւ, և աղօթիւք իւրովք գերծոյց 'ի գերութենէ զբազում անձինս. և ձեռնադրեաց եպիսկոպոս Սիւսեաց զՎրթանէս ոմն անուն յանհաւանութենէ Հայոց:

Տէր Յովնան, ամա քսան և եօթն, յեպիսկոպոսութենէ Ամարասայ կոչեցեալ յաթոռն:

Տէր Ուխտանէս, ամա տասն և երկու:—Սա անէծ գնախարարս Աղուանից վասն ազգաշաղախ խառնակման նոցա:

Տէր Եղիազար, ամա վեց, յեպիսկոպոսութե-

նէն Շաբույ:—Սա եգիս գսուրր խաչն՝ զծած-կեալն 'ի Մեսրոպայ 'ի Գիս գեօղն, և 'ի նոյն կենարար փայտէն մասն առեալ եգ 'ի հարիւր քսան զահեկանի ոսկւոջ, և գրեաց 'ի վերայ, «Եթէ Եղիազարու է». և կարգ եգ յօր խաչին տօնել 'ի Գիս:

Տէր Ներսէս, յեպիսկոպոսութենէն Գարգմանայ, ամա տասն և եօթն:—Սա վրիպեալ 'ի մտաց՝ կամեցաւ աղմկել զսեպհական տունս Աղուանից՝ խոտորեալ 'ի կրօնն Քաղկեդոնի:

Տէր Սիմէոն, ամ մի և կէս:—Սարկաւագապետ էր աթոռոյն Աղուանից, և եգ կանոնս եօթն տուն:

Տէր Միքայէլ, ամա երեսուն և եօթն:—Սա էր սարկաւագապետ 'ի Շաբույ, և սորա կոչեցեալ զՄաքենոցացն հայր Սողոմոն, և անէծ զտեալս Աղուանից, որք զերից ազգաց ծնունդս ամուսնացեալ էին, որոց առժամայն հասեալ պատուհաս՝ սպառեցան: Ընդ որս և նզովեցին զԹալիէ Վրաց առաջնորդն, զի հրաման տայր անօրէն ամուսնութեան:

Տէր Անաստաս, ամա չորս:

Տէր Յովսէփ, ամա տասն և եօթն:—'Ի սորա հինգերորդ ամին լցաւ երկուհարիւր ամն թուոյն Հայոց: Սա եկեալ էր յաթոռն յեպիսկոպոսութենէն Ամարասայ:

Տէր Դաւիթ ամա չորս:—Եւ սա յԱմարա-

սայ եպիսկոպոսութենէն կացեալ յաթոռն՝ թափեաց զհող և զսպաս սրբութեանց, և ղեղ մահու արբեալ 'ի դաւողաց վախճանի:

Տէր Դաւիթ, ամա ինն. յեպիսկոպոսութենէն Մեծկուենից:—Սա վաճառեաց անօրինաց զգաստակերտն և զսահմանախաչն:

Տէր Մատթէ, ամ մի և կէս, յեպիսկոպոսութենէն Կապաղակայ և Սաղքաւայ:

Տէր Մովսէս, ամա երկու:

Տէր Ահարոն, ամա երկու:

Տէր Սողոմոն, կէս ամ:

Տէր Թէոդորոս, ամա չորս. յեպիսկոպոսութենէն Գարգմանայ:

Տէյ Սողոմոն, ամա տասն և մի և կէս:

Տէր Յովհաննէս, ամա քսան և հինգ:—Սա փոխեաց զկաթուղիկոսարանն 'ի Բերդակուր իւրեանց հովոցաց տեղին, յորժամ հանաւ 'ի Պարտաւայ:

Տէր Մովսէս, կէս ամ:

Տէր Դաւիթ, ամա քսան և ութ. յեպիսկոպոսութենէն Կապաղակայ:—Սա օրհնեաց զանօրէն ամուսնութիւնն Շաքւոյ տեառն, և նոյն իշխանի աշխարհական եղբայրն գիտացեալ հարցանէ զնա և ասէ. «Ուստի՞ զաս՝ տէր». և նա ասէ. «'Ի տանէ եղբօր քո». և ասէ իշխանն ց'Դաւիթ. «Լեզուդ, որ օրհնեաց՝ մի խօսեսցի, և աջդ

չորասցի». և առժամայն եղև այնպէս և ոչ բժբշկեցաւ մինչև 'ի մահ նորա:

Տէր Յովսէփ, ամա քսան և հինգ, յեպիսկոպոսութենէն Մեծկուենից:—'Ի սորա յերբօրդ ամին լցաւ թիւն Հայոց երեք հարիւր:

Տէր Սամուէլ, ամա տասն և եօթն. յեպիսկոպոսութենէն Մեծկուենից:—Անձամբ առեալ սորա զպատին և յետոյ լուծեալ 'ի Գէորգայ կաթուղիկոսէ Հայոց, առնու զերկրորդ ձեռնադրութիւն 'ի նմանէ 'ի Դուին:

Տէր Յովնան, ամա ութ և կէս:—Սա էր զբան եպիսկոպոս Հայոց. և մինչդեռ 'ի գերութեան էր Գէորգ՝ սա զայ յԱղուանս, և անդէն ձեռնադրի առանց կամաց տեառն Գէորգայ: Եւ իբրև զնեցին զտէր Գէորգ իշխանքն Աղուանից, լուծանէ զնա 'ի պատուոյն. բայց ազաչեալ զնա իշխանացն Աղուանից վասն երախտեացն որ առ նա՝ կրկին ձեռնադրէ զնա:

Տէր Սիմէոն, ամա քսան և մէկ:—Սա էր զբան եպիսկոպոս սուրբ աթոռոյն, որ առաւել զարդարեաց սպասիւք զխաչն սուրբ:

Տէր Դաւիթ, ամա վեց:—Սա էր յառաջնորդութենէն Փառխոսոյ վանաց:

Տէր Սահակ, ամա տասն և ինն, յեպիսկոպոսութենէն Մեծկուենից:

Տէր Գաբրիէլ, ամա տասն և չորս, յեպիսկոպոսութենէն Մեծկուենից:

պոստութենէն Գարդմանայ:—Ի սորա չորրորդ ամին լցաւ թիւն Հայոց չորք հարիւր:

Տէր Դաւիթ, ամա եօթն՝ յեպիսկոպոսութենէն Կապաղակայ:

Տէր Դաւիթ, ամա վեց:—Սա էառ ձեռնա նադրութիւն յԱնանիայէ Հայոց կաթուղիկոսէ:

Տէր Պետրոս, ամա տասն և ութ, յեպիսկոպոսութենէն Գարդմանայ:

Տէր Մովսէս, ամա վեց, յառաջնորդութենէն Փառխոսոյ վանաց:

ՎԵՐՋ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԱՂՈՒԱՆԻՑ ԱՇԽԱՐՀԻ

ՅԱՆԿ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԱՂՈՒԱՆԻՑ ԱՇԽԱՐՀԻ

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ

Երես.

- ԳԼՈՒԽ Ա.—Որ ինչ յԱղամայ մինչև ցՆոյ ծնունդը ազգասերութեանց 9
- ԳԼՈՒԽ Բ.—Գիր ազգաբանութեան Յաբեթի և ծննդոց նորին 10
- ԳԼՈՒԽ Գ.—Թէ որ ազգ են, որ զիտեն զպարութիւն 12
- ԳԼՈՒԽ Դ.—Կարգելն Վաղարշակայ զնախագահութիւն Աղուանից 14
- ԳԼՈՒԽ Ե.—Յուցումն բերմանց և պարարտութեանց սահմանացն Աղուանից, զինչ ունի ի պէտս մարդկան. 15
- ԳԼՈՒԽ Զ.—Գիտութիւն երեման Աստուծոյ մերոյ մերոցս արեւելեաց 16
- ԳԼՈՒԽ Է.—Գիւտ նշխարաց Արեւելեացս լուսաւորչին՝ սրբոյն Եղիշայ 18
- ԳԼՈՒԽ Ը.—Ըստ կարգի զրոյցք յԱռանայ մինչև ցՈւռնայր Աղուանից արքայ և ցՏըրդատ Հայոց արքայ ոչ զտաք, այլ հարեանցի գրեցաւ, որ ինչ ի պէտս էր տեղեակ լինել 19
- ԳԼՈՒԽ Թ.—Հաւատալն Ուռնայրի և մկրտիլն ի ձեռաց սրբոյն Գրիգորի և Աղուանից միաբան լուսաւորիլն ընդ ձեռամբ Ուռնայրի արքայի 21
- ԳԼՈՒԽ Ժ.—Վասն Վաչէի Աղուանից արքայի, թէ զիարդ ուրացաւ զհեթանոսական գործ

Երես.

- մոլորութեանն և հաւատաց յԱստուած
կենդանի, և ետ պատերազմ ընդ Պարսս
և միանձնացաւ յանապատի սուրբ վարուք 22
- ԳԼՈՒԽ — ԺԱ. Թուղթ Գիւտայ եպիսկոպոսի առ
սուրբն Վաչէ լի երկնաւոր շնորհօք . 25
- ԳԼՈՒԽ — ԺԲ. Պատերազմիլն Տրդատայ ընդ Բաս-
ղաց արքային յաշխարհին Աղուանից, և
թագաւորելն Սանատրկայ 'ի վերայ Ա-
ղուանից, և ընդդիմանալն Հայոց, և խոս-
րովայ գալն յունական զօրօք և առնուլ
զԱղուանս և զհարկս . 37
- ԳԼՈՒԽ ԺԳ. — Շապհոյ թագաւորեցոյցանելն զՏի-
րան և փրկիլն 'ի հիւսիսականաց, և կու-
րացոյցանելն զՏիրան և խռովութիւն հիւ-
սիսականացն, և մահն Արշակայ և Պապայ
թագաւորելն և կորուստն Մեհրուժանայ և
խոց առնուլն Ուռնայրի յայնմ պատերազմի 38
- ԳԼՈՒԽ ԺԴ. — Սակաւիկ յայտարարութիւն վասն
սրբոյն Գրիգորիսի Հայոց Լուսաւորչի և
երանելի որդեաց նորին. և ընդ նմին ձեռ-
նագրութիւն Սրբոյն Գրիգորիսի՝ որդւոյ
Վրթանիսի՝ թոփն մեծի սրբոյն Գրիգո-
րի 'ի կաթողիկոսութիւն Աղուանից և
Վրաց, և եկն նորա յԱղուանս 'ի լուսա-
ւորութիւն աշխարհին, և նահատակու-
թիւն նորին և բերումն նշխարացն . 40
- ԳԼՈՒԽ ԺԵ. — Գիր առուանց նախագահ կացելոց,
որ յայտնէ 'ի Յաբեթէ և յԱռանայ մինչև
ցերբորդն Վաչական . 51
- ԳԼՈՒԽ ԺԶ. — Կեանք և վարք և կարգաւորու-

Երես.

- թիւնք Աղուանից, որ 'ի Վաչականէ ար-
քայէ եգան, և գլաւ նշխարաց սրբոց . 52
- ԳԼՈՒԽ ԺԷ. — Թագաւորելն Վաղարշակայ և 'ի
նմանէ առնուլ Վաչականայ զիւր թագա-
ւորութիւն Աղուանից . 55
- ԳԼՈՒԽ ԺԸ. — Վասն կարգելոյ ՂԵՎՐՈՅ արքային
Վաչականայ չարածնունդ մանկանցն դիւ-
թաց, և գտանելոյ զպիղծ աղանդն մատ-
նահատութեան, և վախճանելոյ նոցունց 60
- ԳԼՈՒԽ ԺԹ. — Յայտնութիւն նշխարաց սրբոյն
Զարարիայի հօրն Յովհանու և երանելոյն
Պանդալէոնի, որ վկայեաց 'ի նիկիմիդիա
քաղաքի, զոր տարեալ էր մանկանն Գրի-
գորիսի յաշխարհն ծրաց . 65
- ԳԼՈՒԽ Ի. — Գլաւ նշխարաց սրբոյն Գրիգորիսի՝
Աղուանից կաթողիկոսի, որ վկայեաց ի
Մասքութս 'ի ձեռաց Սանեսանայ արքայի 73
- ԳԼՈՒԽ ԻԱ. — Թուղթ արքային Վաչականայ առ
ամենայն եպիսկոպոսունս և քահանայս առ
'ի շնորհել նմա 'ի ձեռն աղօթից և պա-
ղատանաց նոցա զծածկեալ գանձն . 75
- ԳԼՈՒԽ ԻԲ. — Երանելւոյն Յորայ ձգնաւորի հաւա-
տացոյցանելն զմեծագոյն Արցախապա-
ւառն Պարսկանց . 82
- ԳԼՈՒԽ ԻԳ. — Տեսիլ մի խոհորիկոյ պոռնկորդւոյն
Եսուղեհնայ՝ արքային Աղուանից, որ էր
կարգեալ կողմնապահ, և պատմէ արքային 85
- ԳԼՈՒԽ ԻԴ. — Հարցումն Վաչականայ արքային Աղ-
ուանից զՄատթէ երէց գիտնաւոր . 94
- ԳԼՈՒԽ ԻԵ. — Երանելւոյն Աբրահամու Մամիկո-

Երես

- նէից եպիսկոպոսի առ Վաչական Աղուանից արքայ թուղթ սակս ննջեցելոց . 90
- ԳԼՈՒԽ ԻԶ.— Սահմանադրութիւն կանոնական 'ի Վաչականայ Աղուանից արքայէ եղեալ 'ի ժողովն, որ յԱղուէնն եղև . 97
- ԳԼՈՒԽ ԻԷ.— Յաղաքս սրբոյն Մեսրոպայ և ընկերաց նորա պատմութիւն վիպասանաբար 103
- ԳԼՈՒԽ ԻԸ.— Շարագրած յաղաքս աշակերտաց սրբոյն Մաշտոցի ընդ ներգոյս զբուցատրաբար . 100
- ԳԼՈՒԽ ԻԹ.— Դիմումն հիւսիսականացն յամենայն սահմանս Աղուանից, Հայոց և Վրաց, և վկայութիւն աշակերտացն սրբոյն Մեսրոպայ . 108
- ԳԼՈՒԽ Լ.— Հաւատալն մեծի զօրավարին Թորքեան 'ի Բրիստոս, թէ նա է Աստուած, և նահատակիլ նորա զօրօքն և որդուլքն քահանայական դասուքն յիւրմէ թագաւորէն յաշխարհիս Աղուանից . 113
- ՀԱՏՈՐ ԵՐԿՐՈՐԴ
- ԳԼՈՒԽ Ա.— Պատմութիւն 'ի դէպ գրոցս . 119
- ԳԼՈՒԽ Բ.— Որինչ յանօրէն Յաղկերտէ վտանգէին Աղուանք, և գտեալ զփրկութիւն 'ի Վարդանայ հայոց զօրավարէ . 120
- ԳԼՈՒԽ Գ.— Գալուստ Մեսրոպայ վարդապետի առ Արապաղէն Աղուանից արքայ և առնել զգիրս և կարգել վերստին զգլրոցս և զհաւատս հաստատել 'ի տանս Աղուանից և բաւ-

Երես.

- նալ զմնացեալ աղանդան . 131
- ԳԼՈՒԽ Դ.— Փոխումն հայրապետական աթոռոյն Աղուանից 'ի Չողայ և նստուցանել 'ի մեծ քաղաքին Պարտաւու զաթոռակալութիւն սակս Խաղրաց հինին, որ յեւս իւրեանց աւերեցին . 133
- ԳԼՈՒԽ Ե.— Յայտարարութիւն վկայելոցն 'ի Դիւղափայտ լերինն, և երևումն նշխարացն յաւուրս հայրապետութեան Աբասայ . 134
- ԳԼՈՒԽ Զ.— Տեսիլ Վեհկի . 135
- ԳԼՈՒԽ Է.— Թուղթ Յովաննիսի Հայոց կաթողիկոսի առ տէր Աբաս Աղուանից կաթողիկոս սակս հաւատոյ հաստատութեան երկնաւոր շնորհօք առլցեալ . 137
- ԳԼՈՒԽ Ը.— Հալածումն հերձուածողաց յԱղուանից, զոր տէր Աբաս Աղուանից կաթողիկոս ընդ զալ թղթոյն արտասահմանեաց . 142
- ԳԼՈՒԽ Թ.— Պատմութիւն յարուցման աղգաց բարբարոսաց և պէսպէս անցից տիեզերահեծ տագնապիցն, որ եղև աշխարհաց . 143
- ԳԼՈՒԽ Ժ.— Յառաջին ութևտանս նահանջէն սկիզբն պատմողաբար . 145
- ԳԼՈՒԽ ԺԱ.— Վասն գումարելոյ Խոսրովու ընդդէմ արքային Յունաց և յաղթահարելոյ զնա զամս բազումս սրով և գերութեամբ յաշխարհին Հոովմայեցեոց . 151
- ԳԼՈՒԽ ԺԲ.— Գալ զօրացն հիւսիսոյ յօգնել Հերակլի . 159
- ԳԼՈՒԽ ԺԳ.— Սպանումն Խոսրովու . 165

- ԳԼՈՒԽ ԺԴ.—Յաղագս Վերոյի աշխարհակալ կաթողիկոսութեանն Աղուանից, և մեծամեծ վշտակութեանն և Աստուծոյ խնամոցն 170
- ԾԼՈՒԽ ԺԵ.—Վասն սաստկացեալ սովոյն, սրբոյն և գերութեանն 'ի միասէն 187
- ԳԼՈՒԽ ԺԶ.—Սակս մեծ սքանչելեացն, որ խընդրեաց զվրէժ 'ի թշնամեաց 190
- ԳԼՈՒԽ ԺԷ.—Վասն Միհրակաւ տոհմին լինել 'ի Սասանեկան խոսրովու ցեղէն, և լինել նախագահ տանս Աղուանից 193
- ԳԼՈՒԽ ԺԸ.—Գործք և քաջութիւն մեծի իշխանին Ջիւանշիրի, երկրորդ որդւոյն Վարազ Գրիգորի, որ 'ի Պարսիկս եցոյց զարութիւն քաջութեան 197
- ԳԼՈՒԽ ԺԹ.—Սպարապետութիւն Ջուանշիրի Աղուանից և գրթահարել նորա զՊարսիկս, և մահն Յազկերտի և անձնատուր լինելն կայսեր Յունաց 202
- ԳԼՈՒԽ Ի.—Թուղթ Ջիւանշիրի առ թագաւորն Յունաց Կոստանդին 207
- ԳԼՈՒԽ ԻԱ.—Պատճէն հրովարտակին 208
- ԳԼՈՒԽ ԻԲ.—Կայսեր Յունաց զալ 'ի Պարսս և կոչել զՋիւանշիր 210
- ԳԼՈՒԽ ԻԳ.—Վասն ելիցն խաղրաց և յաղթահարին 'ի Ջիւանշիրէ յայնկոյս գետոյն 213
- ԳԼՈՒԽ ԻԴ.—Կատարումն տաճարին Տեառն 'ի բերդին Գարդմանայ և նաւակառիքն 'ի Ջիւանշիրէ, և օրհնաբանումն նորին, և կանգնիլն 'ի նմա խաչին Քրիստոսի 214
- ԳԼՈՒԽ ԻԵ.—Աղօթք Ջիւանշիրի 215

- ԳԼՈՒԽ ԻԶ.—Խնամութիւն Ջիւանշիրի ընդ Հոնս, և առնել սէր թշնամեացն 218
- ԳԼՈՒԽ ԻԷ.—Որ ինչ 'ի թագաւորէն հարաւոյ մեծաբանք արևելից իշխանին եղև աստաճոր գտցես 220
- ԳԼՈՒԽ ԻԸ.—Կրկնակի երթն Ջիւանշիրի առ բռնակալն հարաւոյ, և օգնելն նորա Յունաց իմաստաբար օժանդակութեամբ, և կիսակտուր զհարկս առնել 225
- ԳԼՈՒԽ ԻԹ.—Տեսիլ միանձնացելոյ առն Աստուծոյ Իսրայելի 'ի վերայ Մաշտոցի սրբոյ և նահատակութեան աշակերտացն, և գիւտ սրբոյ խաչին, որ 'ի Դիան էր 231
- ԳԼՈՒԽ Լ.—Պատճէն թղթոյն, որ զրեցաւ յալիսկոպոսացն 'ի Դաւթէ և 'ի Յովելայ և 'ի մեծ ժողովարանէն, թէ որպէս եցոյց Աստուած զմեծ սքանչելիսն 238
- ԳԼՈՒԽ ԼԱ.—Առ այս պատասխանիք եպիսկոպոսացն 'ի հայրապետէն և յիշխանէն 242
- ԳԼՈՒԽ ԼԲ.—Խնամաւորեւն նախարարացն Աղուանից աղգաշաղախ, և անիծանիլ 244
- ԳԼՈՒԽ ԼԳ.—Յաղագս սրբական առն Իսրայելի քահանայանալոյն, և գիւտ սրբոյ խաչին վիպասանումն զրուցատրաբար 245
- ԳԼՈՒԽ ԼԴ.—Մահ օրհնասական Ջիւանշիրի մեծի իշխանին 253
- ԳԼՈՒԽ ԼԵ.—Ողբք 'ի մահն Ջիւանշիրի մեծի իշխանին 258
- ԳԼՈՒԽ ԼԶ.—Վասն Վարազ Տրդատայ լինել իշխան յաթոռն Ջիւանշիրի, և Հոնաց վրէժ-

Երես.

- խընդրութիւն նորին մահուան, և սորա
առ նոսա առնել խաղաղութիւն . . . 261
- ԳԼՈՒԽ ԼԷ.—Վասն յառաջագիտութեան Վարազ
Տրդատայ, և ընդունել գահ և պատիւ 'ի
կողմանց, և վախճանի Դաւթի Մեծկող-
մանց եպիսկոպոսի և Իսրայելի փոխանոր-
դել զաթոռ նորին, որ և զև առաջնորդ
բարի յիւրում կոչմանն . . . 264
- ԳԼՈՒԽ ԼԸ.—Յուդարկունն Իսրայելի եպիսկոպոսի
յԱյրարատեան գաւառն՝ 'ի մեծ իշխանէն
Վարազ Տրդատայ առ մեծ հայրապետն
Հայոց Սահակ՝ և առ բարեպաշտ իշխանն
վասն սիրոյ . . . 267
- ԳԼՈՒԽ ԼԹ.—Վասն խորհրդականութեան իշխա-
նին Վարազ Տրդատայ ընդ իւր նախա-
բարս արձակել զեպիսկոպոսն Իսրայէլ
յերկիրն Հոնաց սակս հաշտութեան . . . 269
- ԳԼՈՒԽ Խ.—Հաստատելն 'ի հաւատս զՀոնա-
ստանսն եպիսկոպոսին Իսրայելի վարդա-
պետական շնորհիւ, և նոցա քաղցրու-
թեամբ 'ի ձեռն սքանչելեացն լսել . . . 272
- ԳԼՈՒԽ ԽԱ.—Հաւատարն Հոնաց 'ի Քրիստոս 'ի ձե-
ռն եպիսկոպոսին Իսրայելի և կործանումն
զոհարանաց և կանգնել խաչին Քրիստոսի, 281
- ԳԼՈՒԽ ԽԲ.—Խորհուրդ մեծ իշխանին Հոնաց Իլի-
թուերոյ ընդ նախարարս իւր, զի եպիս-
կոպոսն Իսրայել առ նոսա մնացէ 'ի հաս-
տատել անդ զաթոռ հայրապետութեան, 293
- ԽԼՈՒԽ ԽԳ.—Գալուստ Իսրայելի Մեծկողմանց
եպիսկոպոսի 'ի Հոնաց, և երկու գլխաւո-

Երես.

- րաց զկնի եկեալ 'ի խնդրել զնա յառաջ-
նորդութիւն իւրեանց . . . 297
- ԳԼՈՒԽ ԽԴ.—Թուղթ իշխանին Հոնաց 'ի նոյն
խորհուրդ յաշխարհն Հայոց . . . 298
- ԳԼՈՒԽ ԽԵ.—Պատասխանի թղթոյն Հոնաց . . . 299
- ԳԼՈՒԽ ԽԶ.—Դաւթի Մեծկողմանց եպիսկոպոսի
վասն պատկերաց և նկարագրութեանց
հայցումս 'ի Յովհաննէ Մայրազոմեցոյ . 302
- ԳԼՈՒԽ ԽԷ.—Խորհրդագրածութիւն թէ որո՞վ ժա-
մանակաւ անիծաւ ժողովն Քաղկեդոնի, և
Աղուանից անխառն մնալ 'ի նմանէ. կամ
բաժանումն Վրաց 'ի Հայոց, և զինչ Ար-
րահամու կաթողիկոսի վասն Աղուանից, 306
- ԳԼՈՒԽ ԽԸ.—Յաղագս Յունաց առ Հայս վասն ոչ
ունելոյ զինն դասս եկեղեցական կարգա-
ւորութեան, և Հայոց ջանք՝ Աղուանից
լինել ընդ նոքօք արքեպիսկոպոս, որում
ոչ հաւանեալ Աղուանից, և դառնալն Սիւ-
նեաց 'ի Հայոց յԱղուանս և առնումն
զձեռնադրութիւն և զձէթ . . . 308
- ԳԼՈՒԽ ԽԹ.—Պատասխանի թղթոյն Մխիթարայ
Ամարասայ եպիսկոպոսի 'ի Հայոց . . . 313
- ԳԼՈՒԽ Ծ.—Վասն Յովսեփայ անապատականի
բնակիլ յԱրցախ, և երթն յԵրուսաղէմ,
ընդ նմին և բերումն նշխարաց սրբոց . 318
- ԳԼՈՒԽ ԾԱ.—Վասն որ 'ի սուրբն Երուսաղէմ ե-
կեղեցեաց շինուածք, թուով և չափով
հիմնադրելոյ՝ զստոյգն գոցես աստանօր,
որում ականատես լիալ . . . 321
- ԳԼՈՒԽ ԾԲ.—Անուանք վանօրէից, որք յԵրուսա-

Երես.

ղէմ են շինեալ յԱղուանից անուն, զորս
'ի թղթոյ երանելոյն Անաստասայ առ
Վահան Մամիկոնեան՝ առեալ ուսաք . 324

ՀԱՏՈՐ ԵՐՐՈՐԴ

- ԳԼՈՒԽ Ա.—Սակա Իսմայելեան ազգին յարձակ-
մանն 'ի հարաւոյ յունիլ զծագս տիեզե-
րաց, որոյ սկիզբն 'ի Մահմետէ կարծե-
ցեալ մարգարէէն եղև . 329
- ԳԼՈՒԽ Բ.—Եթէ ոյք էին, որք յետ Մահմետայ ե-
ղեն Ամիրմուսինք . 333
- ԳԼՈՒԽ Գ.—Վասն Բակուրայ երկարնակի, որում
Ներսէս անուն, եղեալ կաթողիկոս . 335
- ԳԼՈՒԽ Դ.—Թուղթ ժողովոյն Աղուանից առ Եղիա
Հայոց կաթողիկոս . 337
- ԳԼՈՒԽ Ե.—Թուղթ Եղիայի Հայոց կաթողիկոսի
առ Աբղլմէլիք Էմիր Մուսին 'ի նոյն
խորհուրդ . 338
- ԳԼՈՒԽ Զ.—Պատասխանի թղթոյն Եղիայի Հայոց
կաթողիկոսի՝ յԱբղլմէլիք Էմիր Մու-
սինոյ . 339
- ԳԼՈՒԽ Է.—Գալն Եղիայի Հայոց կաթողիկոսի
'ի Պարտաւ և պատժել զՆերսէս, և 'ի տե-
ղի նորա յաջորդել զՍիմէոն սարկաւազա-
պետ կամօք ժողովոյն Աղուանից . 339
- ԳԼՈՒԽ Ը.—Ջեռնարկ, զոր խնդրեաց Եղիա Հայոց
կաթողիկոս 'ի ժողովոյն Աղուանից վասն
միաբանութեան և հաստատութեան ուխ-
տի Հայոց և Աղուանից . 341

Երես.

- ԳԼՈՒԽ Թ.—Գիր պայմանի տեառն Եղիայի՝ Հայոց
կաթողիկոսի առ Աղուանս . 346
- ԳԼՈՒԽ Ժ.—Գիր անուանց նախարարաց Աղուա-
նից ըստ նախադասութեանն զոր ներքի-
նին Աբղլմէլիք Էմիր Մուսինոյ տարաւ
և եղ 'ի դիւանն արքունի . 348
- ԳԼՈՒԽ ԺԱ.—Կանոնք տեառն Սիմէոնի Աղուանից
կաթողիկոսի յետ կործանման Ներսիսի . 349
- ԳԼՈՒԽ ԺԲ.—Հարկապահանջելն Վարազ Տրդատայ
Աղուանից իշխանի, և երթն 'ի Յոյնս, և
տալ պատանդ զորդիս իւր և գալ յաշ-
խարհ իւր, և Միքայելի փոխադրել զա-
թոռ Աղուանից զինի Սիմէոնի . 356
- ԳԼՈՒԽ ԺԳ.—Վասն ոչ առնելոյ առ ազգայինս
խնամաւորութիւն՝ Միքայելի Աղուանից
կաթողիկոսի արարեալ ժողով . 359
- ԳԼՈՒԽ ԺԴ.—Նորին Միքայելի Աղուանից հայրա-
պետին խնդիր յաղագս պապանձմանն
Զաքարիայ և ծննդեան և յայտնութեան
Փրկչին ընդդէմ երկարնակաց . 360
- ԳԼՈՒԽ ԺԵ.—Որ ինչ յաւուրս որդւոյն Հերակլի
և թոռին նորա գործք . 363
- ԳԼՈՒԽ ԺԶ.—Յաղագս Ստեփաննոսի Սիւնեաց
եպիսկոպոսի երթալն 'ի Հռոմս և բերել
զգրեանս, որ յարեալս ոչ գոյին, և վախ-
ճան նորին և պատիժք, որ հասին յԱս-
տուծոյ . 364
- ԳԼՈՒԽ ԺԷ.—Յաղագս գալստեան երկրորդ Մահ-
մետայ 'ի Հայս, զորս և հնազանդեցուցա-
նել. և անտի ընդ Աղուանս աճապարել,

Երևա

- մտանել ընդ դռնն Չողայ. և անդ լսել
զապատմբինն Հայոց. առ որս դառնալ
անտի. և գալ զՍեան ծովապատ կղզին
առնուլ, և զգորս Հայոց և Հոռոմոց կոտո-
րել. և զոմանս իշխանաց տանիլ ընդ
ինքեան 'ի Նախիջևան այրել, և անտի
գնալ յԱսորիս, յորում Հարաչար մա-
հուամբ սատակիլ և այլ զրոյցք պիտանիք. 366
- ԳԼՈՒԽ ԺԸ.— Յաղագս գալստեան Աբղլ Աղիզայ
իշխանին Տաճկաց 'ի Պարտաւ քաղաք Ա-
ղուանից. և վասն կատարման երկուց եղ-
բարց՝ Մանկանն և Մերդազատայ. 369
- ԳԼՈՒԽ ԺԹ.— 'ի գրենոյն Ստեփաննոսի Սիւնեաց
եպիսկոպոսի գտաւ այս պատմութիւն սակս
աւերման Ղիոն քաղաքի, և շինելն Հոռովմայ. 370
- ԳԼՈՒԽ Ի.— Որ ինչ յերկերիւր թուականութեանն
Հայոց գործք լեալ 'ի սահմանս Աղուանից. 372
- ԳԼՈՒԽ ԻԱ.— Երթն Մումինոյ իշխանին Տաճկաց
'ի Հոռոմս և 'ի նմին սատակումն, և ընդ
նմին պէսպէս զրուցատրութիւնք կարճա-
ռօս բանիւք. 377
- ԳԼՈՒԽ ԻԲ.— Պաշարումն Պարտաւայ յորդոյն Շե-
խայ և 'ի զօրացն Հայոց և Աղուանից և
Սամուէլի անձամբ առնուլ պատիւ և գալ
'ի Դուին. 381
- ԳԼՈՒԽ ԻԳ.— Կրկնաբանութիւն ազգաշար ա-
նուանց համառօտաբար. 386
- ԳԼՈՒԽ ԻԴ.— Անուանք հայրապետացն Աղուա-
նից, ամբ և գործք նոցին. 390

ՅԱՆԿ ՅԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒԱՆՅ

- Աբաս 241, 243:
Աբաս երէց Մոմհարէից 336:
Աբաս Խարայել 235, 237:
Աբաս հայրապ. (կաթող.) Աղուանից 133 — 138, 142, 391:
Աբաս՝ որդի Աբղլ Մուտա-
ղիբայ 333:
Աբասու Մհնաստանեայք 241:
Աբբաս 333:
Աբգալլահ Մանմաղ 333:
Աբղիշոյ եպիսկ. Ասորեաց 138:
Աբղլ Աղիղ 369, 370:
Աբղլլահ 333:
Աբղլլահ էմիր Մումին 338, 339:
Աղլահ-Մայմուն 334:
Աբղլմալիք Իբն Մրուան 333:
Աբղլմէլիք էմիր Մումին 348, 349:
Աբղլ Մուտաղիբ 334,
Աբղլլահ՝ որդի Աբբասայ 333:
Աբլ Աբաս 333:
Աբլասուդ Ստեփաննոս 376:
Աբիկաղ երէց Բեթայ 98:
Աբիութ 316:
Աբիրոն 352:
Աբուբէքր Աբի Կահեան 333:
Աբուբէքր՝ որդի Աբուհա-
փայ 332:
Աբուգկամայ՝ Աբրահա-
մեան դպիր 324:
Աբու Մուէ Յիսայ 375:
Աբումրուան մեծ իշխ. Վասպուրականի 384:
Աբու Ջափր Աբղուլլահ 334:
Աբուհափ՝ հայր Աբուբէքրի 332:
Աբու Մսլմ 333:
Աբրահամ 51, 95, 96, 221, 247, 323, 331:
Աբրահամ եպիսկ. Մամի-

- կոնէից 96:
Աբրահամ եպիսկ. Տարօնոյ
138:
Աբրահամ կաթող. Հայոց
305, 306, 311, 314:
Աբրահամու Գումբէթ 330,
332, 334:
Աբրահիմ՝ որդի Ղեթայ
375:
Ագաթանգեղոյ Պատմու-
թիւն 120:
Ագենսովր 11:
Ագեստրոնեան, Ագիստրո-
սեան գունդ, 113, 115,
116:
Ադամ նախահայր 9, 10,
276:
Ադամայ գերեզման 322:
Ագինական գետ 309,
Ագրիական ծով 12:
Ագրիակէ 12:
Ագրիանէ 137:
Աթանաս վկայ 110:
Աթանաս սուրբ 360:
Աթանասիոս քահանայ 107:
Աթաշխոզայ զօրապետ 122:
Աթենականը հարք 313:
Աթենացիք 11:
Աթէնք 11:
Ալանայ դրունք 24:
Ակարնէս 12:
Ահարոն հայրապ. Աղուա-
նից 394:
Ահարօն 246:
Ահմատան 200:
Աղահէջ գաւառ 378:
Աղայ, որդի Աղլլահի 333:
Աղէքսանդր Մակեդոնացի
104:
Աղէքսանդրիայ 309:
Աղիովիտ 324:
Աղուանից աթոռ 150, 330,
393:
Աղուանից աշխարհ 15, 27,
28, 37, 45, 46, 52, 53,
57, 61, 64. 66, 83, 109,
113, 126, 130, 133, 134,
137, 142, 144, 149, 161,
171, 175, 194, 213, 215,
234, 251, 262, 263, 296,
299, 302, 335, 349, 366,
391:
Աղուանից գաւառք 106:
Աղուանից գունդ, զօրք 37,
48, 79:
Աղուանից երկիր 153:
Աղուանից ժողով 337, 339,
341, 347, 359:
Աղուանից իշխանութիւն,
թագաւորութիւն 47, 55,
128, 170, 264:
Աղուանից կողմունք 16,

- 107:
Աղուանից հայրապետու-
թիւն, կաթողիկոսու-
թիւն 133, 170, 302
335, 340, 345, 347:
Աղուանից նահանգ 268:
Աղուանից տուն 16, 131,
143, 175, 195, 202, 298,
300, 342, 373:
Աղուանք 11, 12, 14, 15,
19—24, 34, 37—40, 49,
50—53, 60, 69, 73, 97,
103, 104, 108, 121, 126,
127, 130, 131, 133, 137,
142, 143, 149, 175,
177, 184, 195—199, 201,
202, 205, 207—209,
211—213, 230, 242,
263—266, 269, 270,
295—297, 300, 305,
244, 308, 311, 313, 318,
324, 325, 335, 337—
341, 343, 345—349,
354, 356—360, 366—
369, 372—375, 379,
381, 282, 383—387 390,
392, 393, 395:
Աղուէն 97, 98, 348:
Աղութուեր (Իլիթուեր)
289, 293, 297:
Աղփիղութուեր իշխ. Հոնաց
263, 281,
Ամբակ 51:
Ամբակում եպիսկ. Շաքւոյ
128.
Ամաղոնիա 11:
Ամաղէկ 194:
Ամասիա 51:
Ամարաս 134:
Ամարաս գաւառ 374, 376:
Ամարաս գիւղ 74, 79, 80:
Ամարաս գիւղաքաղաք 45,
48:
Ամարասայ եկեղեցի 316:
Ամարասայ եպիսկոպոսու-
թիւն 392, 393:
Ամարասայ վանք—սուրբ
Գրիգոր 325:
Ամեթեղուք 368:
Ամիր Մուսին 334, 377—
379:
Ամիրմուսինք 333:
Այետացիք 11:
Այրարատեան աղատք 211:
Այրարատեան գաւառ 213,
218, 224, 267:
Անակ Պարթև 40:
Անանիա եպիսկ. 132:
Անանիա կաթող. Հայոց
396.
Անանիա քորեպիսկ. 98:
Անաստաս երանելի 324:

- Անաստաս հայրապ. Աղ- Ապրամսեն 388:
 ուսանից 393:
 Անաստաս հայրապետ Հա- Առան կողմնակալ 14, 16,
 յոց 224:
 Անարիք 220:
 Անեբրողոզէս՝ որդի Թէո- 19, 51:
 փիլոս զօրավարի 115:
 Անգոկ Սիւնեաց տէր 120, Առանշահիկ տոհմն 106:
 121, 122:
 Անդրէ հախարար 160:
 Անդրէաս, Անդրէ երէց 288:
 318, 320:
 Անդրէի սբ. վկայարան Ասպրակոս ազգապետ 103:
 319:
 Անյուշ բերդ 167:
 Անուշաւան 51:
 Անտիոք, Անտիոք քաղաք Աստեղն տեղի, Աստեղա-
 146, 309, 310, 360:
 38:
 Անտիոքոս զօրավար 37, Բլուր 108—110, 112:
 38:
 Անտիոքոս զօրավար 37, Աստուածաշունչ Գիրք 46,
 38:
 Անտիոքոս զօրավար 37, 70, 233:
 38:
 Անտիոքոս զօրավար 37, Ասորեստան և Ասորեստա-
 38:
 Անտիոքոս զօրավար 37, նի աշխարհ 107, 197
 38:
 Անտիոքոս զօրավար 37, 221, 385:
 38:
 Անտիոքոս զօրավար 37, Ասորեստանեայք և Ասո-
 38:
 Անտիոքոս զօրավար 37, րեստանեայ աշխարհ
 38:
 Անտիոքոս զօրավար 37, 148, 158, 162, 194,
 38:
 Անտիոքոս զօրավար 37, 213, 373, 381, 383:
 38:
 Անտիոքոս զօրավար 37, Ասորիք 13, 50, 121, 363,
 38:
 Անտիոքոս զօրավար 37, 366, 367, 379, 387:
 38:
 Անտիոքոս զօրավար 37, Ասքանաղ 10:
 38:
 Անտիոքոս զօրավար 37, Ասքանաղեան 41:
 38:
 Անտիոքոս զօրավար 37, Ատրնեբսեն իշխ. 204:
 38:
 Անտիոքոս զօրավար 37, Ատրնեբսեն՝ որդի Գրիգորի
 38:
 Անտիոքոս զօրավար 37, 390:
 38:
 Անտիոքոս զօրավար 37, Ատրնեբսեն՝ որդի Սալհի

- 388, 389:
 Ատրպատական 11, 19, Արիք 120, 220:
 149, 161, 376:
 Ատրպատական գաւառ 202, Արմեն 120:
 213:
 Ատրպատական կողմունք Արմենակ 51:
 127:
 Ատրպատական հաճանք Արմայէլ 196, 387:
 121:
 Ատրպատականք 204, 227, Արմենեան ազգ 339:
 248:
 Ատաիկէ 11:
 Արաբացիք 385:
 Արաթանք գիւղ 79, 80:
 Արաթիկ 244:
 Արամ 51:
 Արամայիս 51:
 Արամաս գաւառ 82, 84, 90:
 Արամասայ վանք 89:
 Արայն Գեղեցիկ 51:
 Արբակ 51:
 Արբուն 51:
 Արգեսացի Պարսիկ 66:
 Արգեսացիք 49:
 Արեաց աշխարհ 164, 192:
 Արեաց գունդ 23, 120:
 Արեւելայք 18:
 Արեւէս իշխ. Վրաց 384:
 Արիոս 310, 329, 344:
 Արիստակէս՝ որդի սրբոյն Գրիգորի 41:
 Արիք 120, 220:
 Արմեն 120:
 Արմենակ 51:
 Արմայէլ 196, 387:
 Արմենեան ազգ 339:
 Արմիր՝ Եռանշահիկ 197:
 Արշակ Թագաւոր Պարսից 13:
 Արշակ՝ որդի Տիրանայ 38,
 39:
 Արշակաշէն գաւառ 244,
 278:
 Արշակունեաց ազգ 51:
 Արշակունեաց Թագաւորու-
 թիւն 13:
 Արշակունիք 48:
 Արշաւիր Արշարունի 129:
 Արշէս ազգապետ 103:
 Արուծան տոհմն 204:
 Արուս գիւղաքաղաք 224:
 Արսլաղէն արքայ Աղուա-
 նից 131, 132:
 Արտաղ գաւառ 16, 20:
 Արտաշատ քաղաք 42:
 Արտաշէս 19, 20:
 Արտաշիր 120:
 Արտաշիր՝ որդի Կաւատայ
 190:
 Արտաշիր՝ որդի Վրամշապ-
 հոյ 13:
 Արտաշիր Սասանեան Ստա-

- հրացի 13:
 Արտաշրական տոհմ 198:
 Արտաւազդ 19:
 Արտաւազդ Մանգակունի 37:
 Արտաւան թագաւոր Պարսից 13:
 Արցախ 98, 240:
 Արցախ, Արցախոյ, Արցախական, Արցախունեաց գաւառ 109, 135, 155, 178, 256, 266, 304, 318, 319:
 Արցախագաւառ Պարսկանց 82:
 Արցախական կողմ 233:
 Արցախամուր 57:
 Արցախայ աշխարհ 82, 108:
 Արցախայ նահանգ 75:
 Արցախայ վանք 324:
 Արքուզետ ական 378:
 Աւանի կաթողիկոսարան 304:
 Աւառանշան Սեւդայ Տաւիկ 374:
 Աւետարան 76, 104:
 Աւչի իշխան 294:
 Ափխազք 368:
 Ափրոդիտէ 286:
 Աքայեցւոց քաղաք 370:
 Աքիա 12:
 Աքիտովել 39:
 Բաբ եպիսկ. Ամատունեայ 138:
 Բաբ ի Հրահատեան ազգ. 343:
 Բաբան 375, 376:
 Բաբելացիք 13, 51:
 Բաբելոն 10, 12, 13, 278,
 Բաբիկ որդի Անդոկայ 123, 124, 125:
 Բարգեն իշխ. 365:
 Բարկեն կաթուղ. Հայոց 306:
 Բագարատ զօրավար 37:
 Բագնաց գիւղ 109:
 Բագովի ոմն Ամիրայ 378:
 Բագրատունեաց ազգ 13:
 Բագրատունիք 13, 124:
 Բագուկ 51:
 Բախդանէր դարբին 320:
 Բակուր Կաղանկատուց նահապետ 98, 103:
 Բակուր—Ներսէս եպիսկ. Գարգմանայ 335, 347, 349:
 Բաղակացիք 376:
 Բաղասական թագաւորաց նեայք 129:
 Բաղաց բերդ 121:

- Բաղաց գաւառ 375:
 Բաղդատ 334, 378, 379, 380:
 Բաղք 375, 378:
 Բասիրա 135:
 Բասլք 20, 37:
 Բաքսեղ երանելի 360:
 Բեթղեհէմ 323:
 Բեկղալ 201:
 Բենիամին թարգման 132:
 Բերդակուր 340, 394:
 Բերդատեղի 375:
 Բերդոյ վանք 360:
 Բերձոր գաւառ 376:
 Բիա կզղի 12:
 Բիովտիա 11:
 Բիւզանդիա, Բիւզանդիոն 132, 372:
 Բիւզանդիոյ քաղաք 225:
 Բիւթանիա 39:
 Բնդոյ 195:
 Բնոտ վարդապետ 143:
 Բոհ քահանայ 136:
 Բոսպորիս 11:
 Բուղխայ 380:
 Բրիտանիկեցւոց կզղիք 12:
 Բրտի Այրեաց անապատ 318:
 Գարբիէլ հրեշտակ 361:
 Գագիկ եղբայր Վարդանայ Պատրկի 343, 348:
 Գագիկ հայրապ. Աղուանից 395:
 Գագիկ որդի Ներսէհի 388:
 Գագիկ որդի Վարազ Տըրզատայ 358, 359:
 Գադ Վշնասպ 178:
 Գաղան մեծատուն 125:
 Գաղըրիկ ի գնդէն Դիմաքսէնից 129:
 Գալիա Իբիրայ 12:
 Գալիա Սպանիոյ 12:
 Գաղատացիք 10:
 Գաղատիա 11:
 Գամբեր 10, 51:
 Գամիրք 10:
 Գայիանէ սբ. 42, 75, 76, 88:
 Գայաւան տեղի 149:
 Գայաք իշխ. 153, 156:
 Գանձակ քաղաք 378:
 Գառնիկ եպիսկ. Ամարասայ 134:
 Գարգաուք 104:
 Գարգարացիք 132:
 Գարգարացւոց դաշտ 37:
 Գարգարացւոց լեզու 132:
 Գարգման 132, 208, 305, 318, 348:
 Գարգման կամ Գարգմանայ բերդ 196, 211, 214,

- 223, 287:
 Գարդմանայ և Գարդմանաց
 գաւառ 196, 211, 215,
 225, 389:
 Գարդմանայ եպիսկոպո-
 սութիւն 393, 394, 396:
 Գարդմանացոց իշխանու-
 թիւն 15:
 Գեղէնիւնսն զմիւս 221:
 Գեղամ 51:
 Գեղամայ գաւառ 318, 388:
 Գեղամայ ծով կամ ծովակ
 20, 193:
 Գեղարքունի գաւառ 320,
 321, 375:
 Գեւեղուն երէց 79:
 Գերեզմանք թշնամեաց
 (տեղի) 192:
 Գերմանոսան աղգապետ
 103:
 Գէղէն 194:
 Գէթսեմանի ձոր 323:
 Գէորգ իշխ. Վրաց 384:
 Գէորգ կաթող. Հայոց 381,
 382—384, 395:
 Գէորգ սուրբ 319:
 Գէորգ սուրբ (եկեղեցի)
 378:
 Գէորգ վկայ 135:
 Գիւղմն 203:
 Գիւգերով 10, 12:
 Գիւլան 367:
 Գիւս 17, 106:
 Գիւս գիւղ 231, 244, 246,
 393:
 Գիւս աեղի 104:
 Գիւս նահանգ 252:
 Գիւսոյ եկեղեցի 312:
 Գիրք սուրբ 97, 98, 280,
 291, 303, 305:
 Գիւտ եպիսկոպոս 25, 34:
 Գիւտ եպիսկ. Վանանդայ
 138:
 Գիւտական գիւղ 75, 78,
 93, 150:
 Գիւտականու ժողով 76,
 78, 79:
 Գլխոյ Վանք 238, 243,
 250, 266, 269:
 Գողեստանք 191:
 Գողոս կղզի 12:
 Գողգոթայ 322:
 Գոռակ 51:
 Գոր մեծատուն 125:
 Գորիղուխտ 217:
 Գորոգու բերք 376:
 Գովգոյ աշխարհ 263:
 Գուլք կամ Գոթք 191:
 Գտայ վանք 343:
 Գրանիկ Սաղար 150:
 Գրիգոր Աշակերտ Յովսէ-
 փայ անապատ 320:

- Գրիգոր եպիսկ. Կոպաղա-
 կայ 137:
 Գրիգոր եպիսկ. Մարգպե-
 տական 138:
 Գրիգոր զօրապետ Հայոց
 298, 299:
 Գրիգոր իշխ. Սիւնեաց 318:
 Գրիգոր Լուսաւորիչ 13,
 21, 22, 26, 27, 40—44,
 46, 74—77, 139, 267,
 268, 309—311, 316,
 343, 344, 366, 382, 391:
 Գրիգոր կրօնաւոր 304:
 Գրիգոր հայրապ. Աղուա-
 նից 391:
 Գրիգոր Մամիկոնեան 224:
 Գրիգոր Յովսէփ տանուտէր
 347:
 Գրիգոր նախարար Սիւնե-
 ցի 314:
 Գրիգոր՝ որդի Ատրնեբսնի
 389:
 Գրիգոր՝ որդի Սեւդայի
 389:
 Գրիգորի սբ. աթոռ 310,
 311, 345:
 Գրիգորիկ կիւն մի 325:
 Գրիգորիկ սպասաւոր 320:
 Գրիգորիոս խոստովանող:
 Գրիգորիս կթղիս. Աղուա-
 նից 103, 271:
 Գրիգորիս մանուկ. սուրբ
 22, 40, 46, 48—50, 65,
 69, 73, 75, 77—79, 82,
 83, 85, 88—90, 92, 134,
 344, 391:
 Դագարովն 34:
 Դագան 352:
 Դագոյի վանք 388:
 Դագմատիւ 11:
 Դամասկոս 222, 373:
 Դամիանոս 135:
 Դանիէլ սբ.՝ որդի Սանե-
 սանայ 134:
 Դանիէլ քհնյ. Տրիոյ 136,
 137:
 Դաստակերայն տուն 244:
 Դաստակերտ գեղ 380:
 Դարահալ 78:
 Դարահոջ գեղ 75:
 Դարանաղեաց գաւառ 267:
 Դարբանդ 271, 368:
 Դարբունանք շիրիմք 292:
 Դաւթակ քերթող 257, 261:
 Դաւթի աշտաբակ 324:
 Դաւիթ 51, 362:
 Դաւիթ եպիսկ. Մեծկող-
 մանց 232—234, 238,
 239, 241, 242, 264,
 165, 302:
 Դաւիթ եպիսկ. Սիւնեաց

- 314:
 Դաւիթ հայրապ. Աղուան. 245, 391:
 Դաւիթ հայրապ. (բ.) Աղուանից 393:
 Դաւիթ հայրապ. (գ.) Աղուանից 394:
 Դաւիթ հայրապ. (դ.) Աղուանից 394:
 Դաւիթ հայրապ. (ե.) Աղուանից 395:
 Դաւիթ հայրապ. (զ.) Աղուանից 396:
 Դաւիթ հայրապ. (է.) Աղուանից 396:
 Դաւիթ Մազիստրոս Յու- նաց 390:
 Դաւիթ մարգարէ 94, 95, 217, 223, 248:
 Դաւիթ՝ որդի Սևադայի 389:
 Դաւիթ վանական Կաղան- կատուոց 343:
 Դաւոն 376:
 Դեռիս 11:
 Դէլէմէնկը աղգ 385:
 Դիզափայտ լեռոն 134:
 Դիմաքսենից գունդ
 Դիողորոս 344:
 Դկղաթ գետ 10, 12, 199, 201:
 Դղակ 51:
 Դղմահողք 349:
 Դուին և Դուին քաղաք 304, 310, 363, 265, 366, 380 — 382, 95:
 Դունայ ժողով 392:
 Դունն Չոդայ 104, 121, 214:
 Դրոնք Ալանաց 25:
 Եբրայեցիք 12, 155, 361:
 Եգեթացուց աշխարհ 148, 161:
 Եգեկիլի դպիր 136:
 Եգիդ Իբն Աբդիմէլիք 333:
 Եգիդ Իբն Մաւիէ 333:
 Եզր կաթուղ. Հայոց 318:
 Եղիա կաթուղ. Հայոց 313, 337—341, 343, 344, 346, 347:
 Եղիա սբ. որդի Սանեսա- նայ 134:
 Եղիա վարդապետ 143:
 Եղիազար եպիսկ. Գարդ- մանայ 336:
 Եղիազար հայրապ. կթղկա- Աղուանից 244, 245, 251, 252, 261, 263, 295, 296 — 298, 300—302, 335, 358, 392, 393:

- Եղիշա սուրբ 16—18, 21, 107, 296, 311, 344, 241:
 391:
 Եղիոն—Ղիոն քաղաք 370 — 372:
 Եղիսէոս 97:
 Ենիբայ 255:
 Ենովս երանելի 304:
 Ենովք 9:
 Ենովք (միւս) 9:
 Եռանշահիկ 368:
 Երանշահիկը աղգք Հայ- կազնեաց 196:
 Եսայի կաթուղիկ. Հայոց 373:
 Եսայիա մարգարէ 54:
 Եսուազէն արքայ Աղուա- նից 51, 85:
 Երասիս գետ 14, 40, 124, 148, 161, 190, 209, 218, 376:
 Երեմիա հայրապ. Աղուան. 132, 391:
 Երուանդ 19, 20, 51:
 Երիցոյ վանք 313:
 Երուսաղէմ և Երուսաղէմ քաղաք 16, 17, 84, 104, 107, 145, 146, 233, 248, 296, 310, 318—321, 324, 325, 362, 363, 391:
 Երուսաղէմացիք 109:
 Երուսաղէմեան մասունք 241:
 Եւտիքէս 344:
 Եւրովիոյ երկիր 370:
 Եփեսոս 132, 139, 309, 310:
 Եփիրատ 11:
 Եփրատ գետ 379, 380:
 Զարմայր 51:
 Զարիշատ 324:
 Զարմիհր ՚ի Վարազ Քուր- զաքեան աղգէ 344, 349:
 Զաւան 51:
 Զաքարիա՝ հայր Յովհան- նու 47, 49, 65, 66, 69, 76, 85, 87, 88, 360, 361:
 Զաքարիա հայրապ.
 Աղուանից 391:
 Զաքարիա հայրապ. (միւս) Աղուանից 311, 392:
 Զաքարիա վանաց հայր 336:
 Զաքարիա քահանայ 150:
 Զաքարիանք 93:
 Զիթգին խուրսան 301:
 Զինկէթէոս կղզի 12:
 Զոմաքտակ կամուրջ 113:
 Զուռեաց աւանք 376:
 Էմէմիկ Մահմետ՝ որդի

- Արլվանգի 381:
 Էմիր Մուսին 348:
- Ընձակ 51.
 Ընդհատակ դաւառ Մեծկողմանց 235:
- Թաղունհի՛ կին մի 109—112:
 Թաղէոս առաքեալ 16, 40, 312, 391:
 Թաղէոս կրօնաւոր 304:
 Թալիլէ կաթուղ. Վրաց 259, 360, 393:
 Թանատաց վանք 365:
 Թանգրի խան 273:
 Թարշիշ 11:
 Թերայեցիք 11:
 Թեսաղոնիկէ 370:
 Թեսողիս 11:
 Թեսաղք 10:
 Թէոդոս կայսր 127:
 Թէոդոս Փոքր (կայսր) 131, 132:
 Թէոդոսուպոլիս 308:
 Թէոդորիսոս 141, 344:
 Թէոդորոս 231:
 Թէոդորոս եպիսկ. Կարնոյ 303:
 Թէոդորոս եպիսկ. Մարգպետական 314:
- Թէոդորոս ի Յանատոյկան 344:
 Թէոդորոս հայրապ. Աղուանից 394:
 Թէոդորոս նահատակ 135:
 Թէոդորոս քրիստոնեայ 324:
 Թէոփիլէ կամ Թէոփիլոս իշխ. զօրավար 113, 114, 115:
 Թիրաս 10, 51:
 Թնդեանք արք 186:
 Թորէլ 10:
 Թորեկական և Թորեկան զունգ 108, 110:
 Թորեկան զօրավար 113, 115:
 Թովմայ երէց դրան Թագաւորի 98:
 Թովմաս առաքեալ 320:
 Թովմաս սպասաւոր 319:
 Թովմաս վարդապետ 143:
 Թորգոմ 11, 51:
 Թորգոմայ տուն 385:
 Թորգոմեան աշխարհ 41:
 Թորդան 267:
 Թուրքաստան 212, 282:
 Թուրքաստանեայք 218, 222:
 Թրակէ 11:
 Թրակացիք 10:

- Իբաս Վարդապետ 143:
 Իբրահ Էմ 334:
 Իթրա Է Կղզի 12:
 Իլութ Էր (Աղութուեր) իշխ. — 289, 291, 293, 297:
 Իսահան Կ 51:
 Իսմայ Էլ եպիսկ. 381, 382:
 Իսմայ Էլ, Իսմայիկեան աղգ 170 — 221, 329:
 Իսմայ Էլիան — Հագարացիք 373 —
 Իսրայ Էլ աղգ, 213, 352:
 Իսրայ Էլ եպիսկ. 231, 237, 240 — 242, 245, 250—253 — 264—270, 272, 280, 281 — 293—295, 297—300 — 336:
 Իսրայ Էլացիք 360:
 Իտալ Էա 306, 372
 Իրթգ Էն Խուրսանց 297:
 Լատի Էացիք 11, 12:
 Լեոն Է տոմար 306, 335, 344:
 Լիոն Է տես. Մաստուսիս 12:
 Լուր Էա գետ 129:
 Լուր Էլացիք 10:
 Լիւին Է 104, 129, 184, 263, 270 — 392:
 Լիւն Է աշխարհ 391:
- Սաղր Փատգոս 378:
 Սաղիրք 120, 133, 151, 152, 196, 213, 214, 357, 367, 368:
 Սաղրաց աշխարհ 336:
 Սաղրիական 282:
 Սաղխաղ քաղաք 109, 128:
 Սալխնդրաց աշխարհ 24:
 Սաչենոյ բերդ 388:
 Սաքան Ջեբու 162:
 Սնչիկ գուստր 93:
 Սոճկորիկ 66—69, 85:
 Սոռազատ զօրավար 201:
 Սոռիան զօրավար-Քաղմի-ողան, Շահրավաղ 145, 146:
 Սոսգեան ազգապետ 103:
 Սոսրով արքայ Հայոց 305:
 Սոսրով արքայ Պարսից 133, 392:
 Սոսրով հայր Կաւատայ 162—167, 169, 171:
 Սոսրով հայր Յաղկերտի 145, 197:
 Սոսրով հայր Տրդատայ 20, 40:
 Սոսրով ոմն նախարար 132:
 Սոսրով որդի Որմղի 145, 148, 149, 151, 153, 156, 159, 161—165, 195, 196:
 Սոսրով որդի Տրդատայ 37:

- Ստորովանուշ 217:
 Ստորովիդուխտ 43:
 Սողայ աւան 125:
 Սորազմի 121:
 Սորասան 121, 333, 334:
 Սունաբերձ տեղի 235:
 Սուրս իշխ. 103, 132:
 Սրամ 367:
 Դղկաց դաւառ 375:
 Դննդոց Պատմութիւն 277:
 յագմեն 11:
 յակուայ վայր 357:
 յաղսետոյ վայրք 135, 136, 137:
 յաղանկատուաց վանք 324:
 յաղանկատուոց աւան, գեղ 150, 155, 349:
 յամբիճան 349:
 յամբէճք 60:
 յամիճիկ 104:
 յայկնի ազգ 277:
 յայնան 9:
 յայպակ 51:
 յապաղովկիա 11:
 յապաղակ 348:
 յապաղակայ և Սաղքաւայ եպիսկոպոսութիւն 394, 396:
 յապաղանայ գաւառ 263:
 յապիկու լերինք 180:
 յապիճան գաւառ 203:
 յապպաթա տես. Պիղա-տոսի խորան 322:
 յառնակաշ աւան 376:
 յասրից ծով 12, 15, 386:
 յասպք 104:
 յատարոյ վանք 343:
 յատշան 199:
 յար 51:
 յարգեղովնացիք 11:
 յարկիւրիա կղզի 12:
 յարմիր ծով 155, 182:
 յարին, յարնոյ քաղաք 303:
 յաւատ՝ որդի Ստորովու 165—168, 190:
 յափաղանիա կղզի 12:
 յեգարացիք 11:
 յեղազէմ կղզի 12:
 յեղտք 10:
 յեսարիա 303, 309:
 յիթեւայ կղզի 12:
 յիպրացիք 11:
 յիտրիա 11:
 յիւրեղ հայրապետ 248, 321, 362:
 յիւրիոն 306, 311:
 յիւրոս Պարսիկ 145:
 յոզմաս 135:

- Կողթ 348:
 Կողթայ Թագաւորադն 244:
 Կողքիս 11:
 Կոյս սուրբ 361:
 Կոռնակ 51:
 Կոստանդիանոս Թոռն Հե-րակլայ 210, 226:
 Կոստանդիանոս (մեծն) 21, 91, 230, 248, 294, 372:
 Կոստանդին՝ որդի Հերակլի 207, 363:
 Կոստանդնուպօլիս 139, 294, 308, 310, 372, 377:
 Կոստաս՝ որդի Կոստանդնի 363:
 Կովկաս 14, 15, 197, 380:
 Կովկաս լեռան, Կովկասու լեռան 19, 104, 153, 159, 209, 263, 270:
 Կորխ 352:
 Կուր գետ 15, 20, 61, 128, 160, 190, 203, 213, 218, 218, 244, 270, 370, 374:
 Կուրական գետ 108, 113:
 Կուրիշիկք 333:
 Կտակարանք 139, 329:
 Կքետուրացիք 11:
 376.
 Հագար 199, 226:
 Հագարու ազգ 197:
 Հագարացիք 206:
 Հագարացիք-Իսմայելիան 373:
 Հակարի աւան 376:
 Համադասպ զօրավար 211:
 Համամ 383:
 Հայաստան և Հայաստան աշխարհ 40—42, 48, 49, 104, 308:
 Հայաստանեայք 17, 20, 21, 126, 138, 311, 360, 367, 373, 382, 383:
 Հայաստանեայք երկիր 134:
 Հայկ 11, 51:
 Հայկազնեայք 386, 387.
 Հայկազնեաց ազգ 196:
 Հայկազուն իշխ. Պօլի 383, 384:
 Հայկակ 51:
 Հայկակ (միւս) 51:
 Հայկու գիւղ 50, 66:
 Հայոց աշխարհ և Հայոց երկիր 13, 20, 22, 23, 26, 41, 44, 45, 131, 149, 190, 194, 267, 298, 299, 384:
 Հայոց գունդ և Հայոց զօրք 26, 37, 127, 128, 129,

- 130:
 Հայոց թագաւորութիւն
 383:
 Հայոց թիւ, թուականութիւն 331, 334, 372, 375, 377, 379, 382, 384:
 Հայք 12—14, 16, 20, 26, 37, 38, 40—43, 48, 49, 53, 104, 108, 109, 120, 121, 125—133, 148, 198, 204, 206, 211, 223, 267, 268, 298, 299, 301—303, 305, 307, 309, 313, 314, 318, 325, 334, 337—344, 346, 347, 363—369, 373, 374, 377, 379, 384, 385, 391—393, 395, 396:
 Հայք Մեծք 11:
 Հայք Փոքր 11:
 Հանդու բերդ 389:
 Հաշտուշա 132
 Հաջէջ Իբն Ուսուփ 333:
 Հարմայ 51:
 Հարուն 334:
 Հարուն՝ որդի Մադիայ—Մադիուն 334:
 Հացիւ գիւղ 387:
 Հաւախաղացի բերդ 389:
 Հաւանակ 51:
 Հեղամիկը 334:
 Հելաս աշխարհ 11:
 Հելլենք 10:
 Հեղինէ տիկին Հայոց Մեծաց 268:
 Հեջեր 244:
 Հեջերոյ տուն 244:
 Հետադիւ 11:
 Հերակլ կայսր 145, 149, 151, 156, 157, 159, 161, 166, 210, 212, 318, 363:
 Հերովդէս 260:
 Հեփթաղական աղղ 53, 54:
 Հեփթաղք 104:
 Հէշմ Իբն Ալլմէլիք 333:
 Հին եկեղեցի 106, 247, 250:
 Հիւսիսականք 38, 108:
 Հնարակերտ ամուր 14:
 Հնդիկը 11, 169, 213:
 Հնդկաց աշխարհ 226:
 Հոմէնք տեղի 17:
 Հոյ 51:
 Հոն 110, 123:
 Հոնագուր 123:
 Հոնահ իշխ. 192:
 Հոնաստանեայք 291:
 Հոնաց աշխարհ և Հոնաց

- երկիր 126, 130, 269, Հոովմ և Հոովմ քաղաք 27, 270, 299, 336:
 Հոնաց դրոշնք 209:
 Հոնաց զօրք 49:
 Հոնաց պահակ 130:
 Հոնք 24, 37, 108, 110, 116, 123, 131, 158, 160, 218—220, 261, 263, 264, 269, 271, 281, 283, 285, 287, 289, 292, 293, 295, 297—299, 302:
 Հոոոմ, Հոոոմք 11, 12, 195, 207, 221, 222, 303, 306, 319, 334, 357, 358, 361, 364, 366, 377:
 Հոոոմոց գիր 330:
 Հովր լեռն 323:
 Հուպիրիսարիմ 12:
 Հուքէլ 202:
 Հոիփսիմեանք 42:
 Հոիփսիմէ սր. 42, 44, 75, 76, 88, 111:
 Հոոմ շինացի 319:
 Հոոմայ և Հոոմայեցուց աշխարհ 122, 145, 151:
 Հոոմէլ 191:
 Հոոմիկ եպիսկ. Ամարասայ 138:
 Հոոմեկոս 372:
 Հոովղացիք 11:
 150, 309, 365, 370, 372:
 Հոովմայեցիք 19, 39, 146, 148, 150, 157, 159, 161, 163, 226, 227, 304, 308, 316, 357, 363, 372, 377:
 Հոովմայեցուց թագաւորութիւն 204, 294:
 Հոոմք 364:
 Հսկայորդի 51:
 Հրանա 51:
 Հրահեայ թագ. Հայոց 13, 51:
 Հրէայք 13, 307:
 Հօրոյ 51:
 Չագիկ 368:
 Չերգունի դաշտակ 17:
 Չորոյզեա 389:
 Չիթաստանեայց լեռն և Չիթենեայց լեռն 248, 323, 324:
 Ղազար հայրապ. Աղուանից 391:
 Ղազար (յարուցեալ) 95:
 Ղամէք 9, 277:
 Ղաքնար 244:
 Ղոնդ եպիսկ. Մեծկող-

- մանց 138:
 Ղևտայ աղզ 352:
 Ղիբնոս կղզի 12:
 Ղիոն (Եղիոն) քաղաք 370,
 371, 372:
 Ղիոնացիք 370:
 Ղիուրիա 12:
 Ղիքնիտիս 12:
 Ղոկրիս 11:
 Ղուկաս Աւետարանիչ 361:
 Ղուկասու աթոռ 309:
 Ճղբաց աշխարհ 270:
 Ճնշմիայն տուն 244:
 Մագոզ 10:
 Մագայ 10:
 Մագի-Մահմատ՝ որդի Աբ-
 զըլլահի 334:
 Մագիամ 171:
 Մագիա-Մագիւն 334:
 Մագիւնացիք 349:
 Մագիւնացւոց զարմ 349:
 Մագըթաց կամ Մասըթաց
 աշխարհ 47, 49, 66:
 Մագըթութիւն կամ Մասըթութիւն
 17, 23, 48, 73:
 Մաթէ երէց Դարահոճոյ
 98:
 Մաթէ երէց Պարտաւայ
 98:
 Մաթուսաղայ 9:
 Մաթուսաղայ եպիսկ. 318:
 Մակեդոն 370:
 Մակեդոնիա 11:
 Մակեդոնացիք 10, 370:
 Մահմատ, Մահմետ 269,
 320—333:
 Մահմատ Ամիր Մուսին
 334:
 Մահմատ ի Շերոյեան
 344, 349:
 Մահմատ՝ որդի Հարունայ
 334:
 Մահմետ՝ որդի Աբլլազի
 էմէմիկ 381:
 Մահմետ երկրորդ 366,
 367:
 Մահմետ՝ որդի Խաղթի
 380:
 Մագաղայէլ 9:
 Մաղիս 11:
 Մամազ՝ որդի Աղայի 333:
 Մամաս սուրբ 135:
 Մամիկոնեանք 124:
 Մամշեղուն տուն 244:
 Մայմուն՝ որդի Հարունայ
 334:
 Մանասէ զրան երէց 69,
 80:
 Մանասէ եպիսկ. Կապա-
 ղայ 98:

- Մանգլեաց խաչ 307:
 Մանի 141, 344:
 Մանուկ երանելի 369:
 Մաշտոց եպիսկ. Խորխո-
 ունեանց 138:
 Մաշտոց սբ. երանելի 105,
 —107, 231, 246, 251,
 253:
 Մաստոսիոս, որ է Լիոն
 12:
 Մատթիա 245:
 Մատթէ երէց 76:
 Մատթէ երէց զիտնաւոր
 94:
 Մատթէ երէց Դարահալու
 78:
 Մատթէ հայրապ. Աղուա-
 նից 394:
 Մատթէոս հայրապ. Աղուա-
 նից 391:
 Մատթէոս քահանայ 141:
 Մատթէոսի աթոռ 309,
 310:
 Մատուռ—կաթուղիկէ եկե-
 ղեցի 322:
 Մարասպանդ ապարանք
 168, 169:
 Մարաց աշխարհ 149, 210:
 Մարիամ՝ կին ոմն Շամբո-
 բեցի 324:
 Մարիամ՝ քոյր Գագկայ
 359:
 Մարկիանոս Կայսր 127,
 308:
 Մարկիոն, Մարկիոն 141,
 344:
 Մարկոս հայրապետ Երու-
 սաղէմի 362:
 Մարկոսի աթոռ 309:
 Մարկոս քահանայ 142:
 Մարութ աղբապետ 98:
 Մարս 200:
 Մարք 10—12, 148, 333:
 Մաւիէ 333:
 Մաքս 332:
 Մաքենացիք 375:
 Մաքենացւոց մայրաքա-
 ղաք 375:
 Մաքսիմոս 342, 344:
 Մեծիրանց եպիսկոպոսու-
 թիւն 392:
 Մեծիրանց գաւառ 133,
 336, 380:
 Մեծիրանց վիճակ 235:
 Մեծիրանք 233, 237, 374,
 392:
 Մեծկողմանց գաւառ 264—
 266, 270:
 Մեծկուենից եպիսկոպոսու-
 թիւն 394, 395:
 Մեծկուենից գաւառ 108,

- 109, 243, 250 265:
 Մեծք Հայք 21, 91, 120
 138, 268, 298:
 Մեհրուժան Արծրունի 38,
 39:
 Մեռեալն ջուր 199:
 Մեսրոպ սր. երանելի 103,
 108, 131, 132, 391, 393:
 Մերզազատ 369:
 Մերսեբուխտ մարզպան
 127, 128:
 Միաւորի 11:
 Միհր եպիսկոպոս 318:
 Միհրան ազգայինն խորո-
 վու 195, 196:
 Միհրան Վրաց բղեաշխ
 37:
 Միհրեան տոհմ 23:
 Միջագետք 19:
 Միսայել քնյոյ. 381:
 Միրնական, Միրնեան
 տոհմ 195, 348, 375,
 386, 387:
 Միրնաւան քաղաք 196:
 Միրնաւրիկ հաղարապետ
 103:
 Միրն 387:
 Միքայէլ կաթող. Աղուա-
 նից 356, 358—360, 393:
 Միքէ երէց 98:
 Մխանց տոհմ 135:
 Մխանք գաւառ 376:
 Մխիթար եպիսկ. Ամարա-
 սայ 313, 316:
 Մխիթար ոմն անապատա-
 կան 319, 330:
 Մողն գաւառ 365, 366:
 Սոսոք 10:
 Սովաբու աղզ 260:
 Սովսէս եպիսկ. 292:
 Սովսէս եպիսկ. Բախաղա-
 տոյ 137:
 Սովսէս եպիսկ. Պորխո-
 ռունեաց 314:
 Սովսէս կաթող. Հայոց
 303, 304:
 Սովսէս հայրապ. Աղուա-
 նից 391:
 Սովսէս հայրապ. (միւս)
 Աղուանից 394:
 Սովսէս հայրապ. (երրորդ)
 Աղուանից 394:
 Սովսէս հայրապ. (դ.)
 Աղուանից 396:
 Սովսէս մարզարէ 40, 95,
 171, 181, 194, 350, 352,
 360:
 Սովսէս՝ որդի Թէոփիլոս
 զօրավարի 115, 116:
 Սովսէս սր.՝ որդի Սանե-
 սանայ 134:
 Սովսէս քերթողահայր

- (Պորենացի) 19:
 Սովսիսական խորան 305:
 Սովսիսական օրէնք 309:
 Սուծիկ հրամանատար
 103:
 Սուշի գնդէն Դիմաքսե-
 նից 129:
 Սուշի Մամիկոն՝ որդի
 Վասակայ 39:
 Սուշի սպարապետ 318:
 Սուսէ 334:
 Սսլիման 368:
 Մտին Շահաստան 331:
 Մրհաւան 51:
 Մրուան իշխ. Տաճկ. 367:
 Մրուան՝ որդի Մահմատայ
 333:
 Մրուվոյ վանք—սր. Գա-
 ռասունք 324:
 Մցխիթայ 307:
 Մօրիկ Թագաւոր Հոռոմոց
 195:
 Յարեթ՝ որդի Մաղաղա-
 յէլի 9:
 Յարեթ՝ որդի Նոյի 10, 11,
 13, 51:
 Յարեթի ազգաբանութիւնք
 և սահմանք 10, 12:
 Յարեթական աղզ 13:
 Յաղկերտ՝ եղբայր Վաչէի
 57:
 Յաղկերտ (երկրորդ) արք.
 Պարսից 131, 132:
 Յաղկերտ հար՝ արքայ Պար-
 սից 22, 23, 125, 126:
 Յաղկերտ՝ որդի Պոստփու
 197, 198, 201, 202, 206,
 318:
 Յակոբ երէց 98:
 Յակոբնահապետ 202, 362:
 Յակոբ սուրբ՝ Տեառն եղ-
 բայր 16, 296, 312, 391:
 Յակոբ վանացի երէց 66,
 68:
 Յաւան 10, 11:
 Յաւքաղ՝ որդի Ղամեքայ
 277:
 Յեղուտ խորոքով 197, 217,
 387:
 Յեսիայ՝ որ կոչի Յովանիա
 12:
 Յեսու 30, 51, 194:
 Յեսու քահանայ 304:
 Յիսայ Աբու Մուսէ 375,
 376:
 Յիսայ՝ որդի Շեխայ 381:
 Յիսուս 25, 59, 70, 139,
 141, 142, 145, 231, 242,
 280, 295, 316, 351:
 Յղերկը գեօղ 318:
 Յոր արդար 28:

- Յոր երէց՝ ճգնաւոր 82:
 Յորնաղիոս 362:
 Յոնանիկ եպիսկ. Գարգմա-
 նայ 138:
 Յոյնք 10—12, 32, 131,
 145, 147, 151, 164, 195,
 202, 207, 210, 216,
 225, 259, 302, 306 308
 310, 312, 338, 356, 358,
 370, 390:
 Յովանիա տես. Յեսիայ 12:
 Յովէլ եպիսկ. Մեծիւրանց
 233 — 235, 237 — 239,
 241, 242, 335, 336:
 Յովէլ երէց 80, 98:
 Յովէլ սարկաւազ 79, 80:
 Յովհան կրօնաւոր 320:
 Յովհան հայրապ. Աղուա-
 նից 391:
 Յովհան հայրապ. (միւս)
 Աղուան. 392:
 Յովհան Մայրազոմեցի
 302, 308:
 Յովհան մանուկ 378:
 Յովհան ոմն Սիւնական
 կթղկս. 304, 310:
 Յովհան որդի հիւսնի 320:
 Յովհաննէս Աւետարանիչ
 141, 310:
 Յովհաննէս եպիսկ. Կապա-
 ղակայ 336, 343:
 Յովհաննէս կաթուղ. Հա-
 յոց 76, 137, 138:
 Յովհաննէս հայրապ. Աղ-
 ուանից 394:
 Յովհաննէս Մկրտիչ 47,
 320:
 Յովհաննէս — Սենեքերիմ՝
 որդի Սեադայ իշխ. 390:
 Յովհաննէս վարդապետ
 343:
 Յովհաննու աթոռ 309:
 Յովհաննու վանք 136:
 Յովնաթան 132:
 Յովնան հայրապ. Աղուա-
 նից 395:
 Յովսէփ անապատական
 318, 319:
 Յովսէփ երէց Կաղանկա-
 տուոց 98:
 Յովսէփ հայրապ. Աղուա-
 նից 381, 393:
 Յովսէփ հայրապ. (միւս)
 Աղուանից 395:
 Յովսէփայ վանք 343:
 Յուդայ խոստովանող 317:
 Յունան եպիսկ. Հաշուայ
 98:
 Յունան կաթիկոպոսապետ
 Հոնաց 66:
 Յունական զօրք 37:
 Յունաց աշխարհ 35, 40:

- Յուսակ 51:
 Յուսիկ՝ որդի Վրթանիսի
 46:
 Յուստիանոս Թազ. 325,
 358:
 Յուստինիանոս 310:
 Յորդանան գետ 323:
 Նարաթ 316:
 Նաբուգոդոնոսոր 277:
 Նաթան երէց 79:
 Նախավկայ տէր Ստեփան-
 նոս 135:
 Նախջևան և Նախիջևան
 քաղաք 366, 367, 378:
 Նակորդ գետ 124:
 Ներքովդ 278:
 Նեստոր 132, 138, 141,
 344:
 Նեստորի աղանդ 342:
 Ներշապուհ Ռեմբոսեան
 127:
 Ներսէս դժնդակ 387, 388:
 Ներսէս ՚ի Փիլիպեան 375,
 388:
 Ներսէս Բակուր եպիսկ.
 Գարգմանայ 335—337,
 339, 340, 341, 344:
 Ներսէս կաթուղ. Հայոց
 346, 363:
 Ներսէս հայրապ. Աղուա-
 նից 393:
 Ներսէս մեծն 39, 267:
 Ներսիսհայ սուրբ ուխտ—
 Զրվտիկ 19:
 Ներսիսի վանք 343, 347,
 354:
 Նեփ Պարսիկ 332:
 Նիկիայ 139:
 Նիկիական հարք 362:
 Նիկիտան 212:
 Նիկոմիդիա քաղաք 47,
 65, 69:
 Նոմինոս 344:
 Նոյ միայնակեաց 365:
 Նոյ նահապետ 9, 10, 277,
 316:
 Նոր քաղաք 43:
 Նորայր 51:
 Շաթ և Շաթ Խաղր, 161,
 172, 175, 177, 180, 181,
 184, 194, 392:
 Շակաշէն գաւառ 204, 357:
 Շահ վարազ 191:
 Շահեն զօրական 152:
 Շահրապաղ Շահրապաղա-
 կան 150, 156:
 Շահրավաղ, Ռազմիողան—
 Խորիան 145, 146, 148,
 151:
 Շաղատ 124:

- Շաղատու աւան և գեօղ Ողիա 352:
 124, 125, 375:
 Շաղատու—եկեղեցի 122:
 Շաղատու եկեղեցաբլուր 122:
 Շամայ ազգապետ 103:
 Շամբաթ Հրէայ 13:
 Շամքոր 360:
 Շապուհ Արծրունի 379:
 Շապուհ արքայ Պարսից 21, 37—39, 133:
 Շապուհ դաւաճանող 376:
 Շապուհ Որմզդեան, արք. Պարսից 119, 121, 122, 123:
 Շաւարշ 51:
 Շաւարշան 20:
 Շաքի 244, 393, 394:
 Շեխ 381:
 Շերոյ մեծ իշխ. Աղուանից 337, 340, 343, 348, 367:
 Շէրգիր արքայ Ղեկաց 39:
 Շիկաքար տեղի 374:
 Շիրակ 367:
 Շմաւոն Յուդայ քորեպիսկ. 98:
 Շուշիկ տիկին 197:
 Շուշանիկ աշխարհատիկին Աղուանից 70:
 Շուրհաղիշոյ եպիսկոպոստայետ 92, 98, 391:
 Ողիա 352:
 Ուլիպիաթք Պարսից 123:
 Ուլիոն 370:
 Ուլկիանոս 11:
 Ուրմիզդ հայր Խոսրովու 195:
 Ութման 333:
 Ուխտանէս հայրապ. Աղուանից 211, 232, 242—244, 302, 392:
 Ուռեկան գիւղ, աւան 18:
 Ուռնայր արքայ Աղուանից 19, 21, 22, 26, 27, 38, 39, 51:
 Ուտէացւոց ազգ 15:
 Ուտէացւոց աշխարհ 92, 104:
 Ուտի, Ուտիեան, Ուտիական և Ուտիացւոց գաւառ 17, 19, 104, 109, 113, 150, 155, 131, 195, 204, 244, 246, 254, 264, 349:
 Ուտոյ քորեպիսկ. 98:
 Ուրբաթ երէց Այրմանուշաց 98:
 Չաթկասար սենեկապետ 294:
 Չաթն Խազր 297, 301:
 Չարաբերդոյ ամրոց 179:

- Չղախ, Չղախ տեղի 108, 240:
 Չղախեան հովիտ 235:
 Չղախեան դունդ 109:
 Չորին կոչեցեալ Վարհամ 195:
 Չորայ 17:
 Չորայ աշխարհ 184:
 Չորայ դունդ, դրունք 121, 127, 159, 160, 214, 271, 366:
 Չորայ կողմունք 128:
 Չորայ քաղաք 133, 153:
 Չորայ 366:
 Չորայ աշխարհ 391, 392:
 Չորայ Դունդ 104:
 Չորայ Պահակ 23:
 Չորպան Թարխան 190:
 Պահակն Չորայ: 23:
 Պահլաւիք 119:
 Պաղեստին քաղաք 145:
 Պաղեստինացիք 148:
 Պաղեստինացւոց աշխարհ 191:
 Պաղկանք գաւառ 376:
 Պահոյճ 51:
 Պանդ հայրապ. Աղուանից 391:
 Պանդայ վանք 324:
 Պանգալէոն սուրբ 47, 49, 65, 69, 72, 76, 85, 87, 89, 93:
 Պանոն ոմն ճգնաւոր 324:
 Պապ արքայ 38:
 Պապ 'ի Հրահատեան 348:
 Պատրիկ Քարոյեան 348:
 Պարգամիտոս գետ 12:
 Պարթեաց Թագաւորութիւն 13:
 Պարթեք 13, 119:
 Պարպ երէց 98:
 Պարսիք, Պարսք 13, 17, 21, 22, 37, 39, 49, 52—54, 61, 65, 119—123, 130, 145, 146, 150, 153, 156, 158—160, 163, 164, 171, 174—176, 190, 191, 195, 197—199, 202—206, 210, 211, 218, 220, 273, 310, 318, 349, 375, 376, 385—390, 392:
 Պարսից աշխարհ 54:
 Պարսից դունդ, զօրք 126, 148:
 Պարսից Թագաւորութիւն, Տէրութիւն 166, 190, 205, 206, 329, 356:
 Պարսից կողմունք 13:
 Պարսից տուն 191:

- Պարսկաստան 202:
 Պարտաւ 98, 338, 339,
 343, 369, 373, 374,
 381—386, 392, 394:
 Պարտաւ քաղաք և Պար-
 տաւ մայրաքաղաք 15,
 52, 133, 149, 154, 182,
 195, 254, 263, 301, 347:
 Պարտաւաբերդ 153:
 Պարտաւայ եկեղեցի 150:
 Պարտաւայ ժողով 348:
 Պարտաւայ վանք 324:
 Պարոյր 13, 51:
 Պետրոս Առաքեալ 25, 58,
 95, 246:
 Պետրոս եպիսկ. Սիւնեաց
 311:
 Պետրոս հայրապ. Աղուա-
 նից 396:
 Պետրոս վանական Տկու-
 կերտոյ 343:
 Պետրոս քհնյ. Աղուանից
 324:
 Պետրոսի վանք 138:
 Պերճ 51:
 Պերոզ արքայ Պարսից 23,
 24, 52, 54, 55, 57:
 Պերոզ քաղաք 203:
 Պերոզապատ, Պերոթապատ
 քաղաք 52, 203, 214,
 243, 244, 270:
 Պերոզքաւատ քաղաք 205,
 217:
 Պիղատոս 322:
 Պիղատոսի խորան—կապ-
 պաթա 322:
 Պողպանիս 370:
 Պուհայ վանք 320:
 Պողքերայ կիւն 308:
 Պօլի իշխ. Աղուանից 383:
 Պօղոս Առաքեալ 95, 99,
 135, 316, 373:
 Պօղոս Գեղաճայ երէց 98:
 Պօղոս Սամոստացի 141,
 360:
 Պօղոս վանական Աղաձո-
 բայ 343:
 Ջառահ 368:
 Ջափր եպիսկ. Ասորեաց
 379:
 Ջէրու խաքան 153, 158,
 160, 183, 194:
 Ջիւանշիր իշխ. Աղուանից
 197, 198, 201, 205—
 208, 211, 213—218,
 222, 224, 225, 239,
 241—243, 245, 251—
 255, 258, 261—264,
 368, 387:
 Ջուանշերիկ 374:
 Ջուանքոյ սպարապետ

- 343, 348:
 Զրվշտիկ — Ներամերհայ
 սուրբ ուխտ 19:
 Ռազմիողան, Շահրավազ —
 Խորիան 145, 146:
 Ռահատ ի Միհրեան տոհմէ
 23:
 Ռոճվեհ 163:
 Ռոստոմ զօրավար 198,
 376:
 Ռոսմոսոքեան թագաւոր
 108, 113:
 Ռոստոմ ի Վարազ Աքո-
 յեան 344, 349:
 Ռուզիկ (Ռուսք) ազգ 385,
 386:
 Սահակ քորեպիսկ. 98:
 Սահլ՝ հայր Ասորներսեհի
 388:
 Սաղհի Սմբատեան Եւան-
 շահիկ 374:
 Սաղար և Սալար 385,
 386:
 Սաղքաւայ և Կապաղակայ
 եպիսկոպոսութիւն 394:
 Սամուէլ եպիսկ. Մեծկող-
 մանց 381, 382:
 Սամուէլ հայրապ. Աղուա-
 նից 395:
 Սանատրուկ արքայ Աղ-
 ուանից 37, 38:
 Սանատրուկ արք. Հայոց
 16:
 Սանատրուկ թագաւոր
 Մասթթաց 48:
 Սանեսան 49:
 Սանեսան արք. Մասքու-
 թաց 73, 134:
 Սասանական ազգ 329:
 Սասանական շառաւիղք
 191:
 Սասանականաց տուն 170,
 184:
 Սասանեան տոհմ 387:
 Սասանեկան Խոսրովու ցեղ
 195:
 Սատոյ 51:
 Սահակ քորեպիսկ. 98:
 Սահլ՝ հայր Ասորներսեհի
 388:
 Սաղհի Սմբատեան Եւան-
 շահիկ 374:
 Սաղար և Սալար 385,
 386:
 Սաղքաւայ և Կապաղակայ
 եպիսկոպոսութիւն 394:
 Սամուէլ եպիսկ. Մեծկող-
 մանց 381, 382:
 Սամուէլ հայրապ. Աղուա-
 նից 395:
 Սանատրուկ արքայ Աղ-
 ուանից 37, 38:
 Սանատրուկ արք. Հայոց
 16:
 Սանատրուկ թագաւոր
 Մասթթաց 48:
 Սանեսան 49:
 Սանեսան արք. Մասքու-
 թաց 73, 134:
 Սասանական ազգ 329:
 Սասանական շառաւիղք
 191:
 Սասանականաց տուն 170,
 184:
 Սասանեան տոհմ 387:
 Սասանեկան Խոսրովու ցեղ
 195:
 Սատոյ 51:

- Սարգիս եպիսկ. Ամատու-
նեաց 343:
Սարգիս եպիսկ. Ռոստա-
կաց 343:
Սարգիս սուրբ 135:
Սարմատէս 11:
Սարմատիա 11:
Սարմատք 11:
Սաւուղ 94:
Սեթեան ազգ 277:
Սելեկիոս թագաւոր 319:
Սեկունդոս եպիսկ. Մոկաց
138:
Սեմ 10, 12:
Սեմա Վշտնաս 175:
Սենեքերիմ — Յովնանէս՝
որդի Սևադայ իշխ.
390:
Սևադայ իշխ. որդի Գրի-
գորի 390:
Սևադայ (Սահակ) 389:
Սևադայ Տաճիկ—Աւառա-
նշան 374:
Սևան կղզի 366:
Սէդ՝ որդի Աբուսիդայ 332:
Սէթ 9:
Սիդոֆնացիք 11:
Սիկիլացիք 11:
Սիմէոն եպիսկ. Պորթո-
ուսեանց 343:
Սիմէոն եպիսկ. Հողոյ
- 343:
Սիմէոն եպիսկ. Հոշաշայ
337:
Սիմէոն եպիսկ. Մեծիրանց
313:
Սիմէոն հայրապ. Աղուա-
նից 339, 340, 343, 393:
Սիմէոն հայրապ. (միւս)
Աղուանից 349—355,
359, 387, 388, 395:
Սիոն սբ. 211, 322, 342,
363:
Սիսական աշխարհ 204:
Սիսական և Սիսականաց
գաւառ 252, 376:
Սիսական տոհմ 14:
Սիսականք 252:
Սիւնեաց աշխարհ 150,
378:
Սիւնեաց տէրութիւն 124,
318:
Սիւնեստանեայց աշխարհ,
երկիր 218, 223:
Սիւնեստանեայք 227:
Սիւնիք 120—123, 132,
198, 205, 308, 310—
313, 364, 365, 374,
375, 382, 388, 392:
Սկզիայ կղզի 12:
Սմբատ 383, 389:
Սմբատ ասպարապետ իշխ.

- Հայոց 39, 364, 368:
Սմբատ՝ զայեակ Արտաշի-
սի 20:
Սմբատ թագ. Հայոց 383,
384, 385, 389:
Սոգէից գաւառ 389:
Սոթից գաւառ 304:
Սողոմոն եպիսկ. Սիւնեաց
382:
Սողոմոն կաթողի. Հայոց
309:
Սողոմոն հայր Մաքենոցաց
309, 359, 393:
Սողոմոն հայրապ. Աղուա-
նից 394:
Սողոմոն հայրապ. (միւս)
Աղուանից 374, 394:
Սողոմոնեան և Սողոմոնի
տաճար 215, 305:
Սուլէյման Իբն Աբդլմէլիք
333:
Սուր 51:
Սուրբ Գիրք 139:
Սուրբ Գրիգոր եկեղեցի
363, 369:
Սուրբ կոյս 140, 141, 323:
Սուրհառ 78:
Սուրոմատք 11:
Սպանդարատ Կամսարա-
կան 39:
Սպանիա մեծ 12:
Սպանիացիք 12:
Սպարամ տիկին 335, 336,
340:
Սպարիոֆն 11:
Սպրամ 388, 389:
Ստահր գաւառ 349:
Ստեփաննոս Աբլասադ
376:
Ստեփաննոս եպիսկ. Բազ-
րեանդայ 314:
Ստեփաննոս եպիսկ. Սիւ-
նեաց 364, 365, 370:
Ստեփաննոս եպիսկ. Տա-
յոց 138:
Ստեփաննոս՝ որդի Գազ-
կայ 388:
Ստեփաննոս՝ որդի Վարադ
Տրդատայ 374, 388:
Ստեփաննոս սուրբ Նախա-
վկայ 319, 320, 324:
Ստեփաննոս քահանայ յՈւ-
ռեկան գեղջէ 18:
Ստութիա 11:
Սրնառն քաղաք 17:
Վազոյ մեծ ոսկերիչ 359:
Վախտանկ ՚ի Վարազմա-
նեան 343, 348:
Վահան Ամատուսի 38:
Վահան Մամիկոնեան 324:
Վահան ՚ի Վարադ Յոհա-

- նեան 344, 349:
 Վաղարշակ արքայ Պարսից
 55, 57, 58:
 Վաղարշակ թագ. Հայոց
 (Պարթև) 13, 14, 16:
 Վաղարշապատ քաղաք
 132, 211, 265, 267:
 Վաղենտինոս 344:
 Վայկունիք Վերին 376:
 Վայոյ ձոր, Վայոց ձոր
 366, 380:
 Վայոնիք գիւղ 389:
 Վաչական արքայ Աղուա-
 նից (քաջն) 16, 19, 51,
 55, 57, 58, 60, 73, 75,
 90, 94, 96—98, 103,
 134, 348, 386:
 Վաչական արքայ Աղուա-
 նից (երկրորդ) 51:
 Վաչական արքայ Աղուա-
 նից (երրորդ) 50, 51,
 52, 55, 387:
 Վաչէ արքայ Աղուանից
 22, 24, 25, 34, 50, 51,
 57, 61, 348:
 Վաչէ արքայ Աղուանից
 (երկրորդ) 51, 52:
 Վարադ Գրիգոր 197, 198,
 217, 318, 375, 387:
 Վարադ Տրդատ 261—264,
 267, 269, 296, 297, 301,
 335, 354 — 358, 374,
 387, 388:
 Վարադ Տրդատ ի Ստե-
 փանոսեան 375:
 Վարադ Պերոթ 106, 197,
 217, 262, 387:
 Վարադ Պերոթի տուն 244:
 Վարադ Բուրգաքեան ազգ
 344, 349:
 Վարազման 359:
 Վարազման՝ հայր Վարադ
 Տրդատայ 374:
 Վարազման՝ եղբ. Վարադ
 Տրդատայ 374:
 Վարազման՝ որդի Վարադ
 Գրիգորի 197, 387:
 Վարազդոյ՝ որդի Վախտան-
 դայ 359, 360:
 Վարաժնու սպասատուն
 244:
 Վարաշան քաղաք 271,
 288, 295:
 Վարդէգրուակ լեռն 271:
 Վարձամ՝ Չորինն կոչե-
 ցեալ 195:
 Վարոս սուրբ 135:
 Վասակ Գաբուռ 380:
 Վասակ Մանուկ 132:
 Վասակ Մամիկոն՝ հայր
 Մուշեղայ 39:
 Վասակ ուրացող 127, 128,

- 131:
 Վասակ Սիւնեաց տէր 375:
 Վասպուրական 384:
 Վատնեայ դաշտ 48, 73:
 Վարդ՝ հայր Վարազմանայ
 197:
 Վարդ՝ հայր Վարդանայ
 196, 387:
 Վարդ՝ որդի Արմայէլի 196:
 Վարդ՝ որդի Վարդանայ
 197, 387:
 Վարդան զօրավար Հայոց
 126—128, 131:
 Վարդան՝ հայր Վարդի 387:
 Վարդան ոմն 130:
 Վարդան՝ որդի Վարադ
 Տրդատայ 358:
 Վարդան Պատրիկ 343,
 348:
 Վարդան Փղեպիկոս թագ.
 358:
 Վարդան քաջ Գորգմանա-
 տէր 103, 196, 348:
 Վարդանանք 125:
 Վարդանուհի 359, 373:
 Վեկերտ 82:
 Վեհ Արտաշէր 166:
 Վեհ Փուսան 354:
 Վեհիկ 135, 136, 138:
 Վեհկաւատ գաւառ 199:
 Վեսպիանոս 188:
 Վերին Վայկունիք 376:
 Վիթան բլուր 109:
 Վիրոյ կթղիս. հայրապ.
 Աղուանից 170, 175, 197,
 392:
 Վիրք 11, 19, 20, 40, 53,
 104, 108, 109, 121,
 127, 128, 132, 149,
 204, 209, 306, 307,
 311, 368, 384, 391, 392:
 Վլիթ՝ որդի Աբղիմալիքայ
 333:
 Վլիթ Իրն Իշիկ 333:
 Վշտակ 51:
 Վուրկ իշխան 129:
 Վռամական կրակ 127:
 Վռամշապուհ թագ. Հայոց
 13, 131:
 Վստամ 51: 195:
 Վրաց աշխարհ 45, 46, 156,
 161, 172, 174, 194,
 204, 213:
 Վրթանէս եպիսկ. Սիւնեաց
 311, 392:
 Վրթանէս՝ որդի սրբոյն
 Գրիգորի 40, 41, 45:
 Տաբեթայ 97:
 Տալր ոմն՝ կին տաճիկ 331:
 Տաղձանք եպիսկոպոսա-
 նոց 266:

- Տաճիկ, Տաճիկք 206, 324,
325, 330, 333, 334,
356—358, 363, 366—
369, 373, 377—379,
382, 383, 385, 389:
Տաճկաց աղզ 330:
Տանձիրք 319:
Տարօն և Տարօն գաւառ
45, 367:
Տաւուսին 375:
Տաւրինիս 11:
Տափատ աւան 376:
Տեղինիմ 12:
Տէր Ստեփան 380:
Տիբեր կայսր 230:
Տիգրան թագաւոր 13, 51:
Տիգրիս գետ 158, 166:
Տիգրոն, Տիսրոն և Տիգրոն
քաղաք 121, 163, 166,
198:
Տիմոթէ եպիսկ. Բաղասա-
կանոյ 138:
Տիրազ աղգապետ 103:
Տիրան արքայ Հայոց 38:
Տիրիթ հայր 136:
Տիտոս 188:
Տիւրենացիք 11:
Տիւրոս 11:
Տոհակ 388:
Տորոս լեւոն 319:
Տուերակու տուն 244:
Տրապոն 12:
Տրդատ արքայ 19—21, 26,
27, 37, 40, 41, 43:
Տրդատիոս Արշակունի 91:
Տրի գաւառ 376:
Տրտու, Տրտուս գետ 150,
340:
Տրտուական գետ 108, 235:
Տփլիս քաղաք 156, 172,
182, 380:
Յոն և Յոն քաղաք 47, 49,
65—67, 85:
Փախիրայ միայնակեաց
329:
Փայտակարան քաղաք 37,
38:
Փառիսոյ վանք 395, 396:
Փանայ գաւառ 389:
Փանաս 51:
Փանաւազ 51:
Փատգոս Պաղր 378:
Փարաւոն 40, 194:
Փարէտ 51:
Փաւոս 51:
Փիլիպպէ՝ որդի Գրիգորի
390:
Փիլիպպոս թագ. 372:
Փիրոզ նահապետ 103:
Փուսան վեհ 354:

- Քաղկեդոն 335:
Քաղկեդոնի ժողով 142,
305, 306, 320, 335:
Քաղկեդոնի կրօն 337,
347, 393:
Քաղաքուղաշտ 363:
Քամ 10, 12, 278:
Քանան 278, 316:
Քարակի հնդուկ 168:
Քարմեղինայ անապատ
136:
Քարոյեան աղզ, զարմ թա-
գաւորաց 344, 348:
Քարուէն գիւղ 80:
Քարուէն տեղի 91:
Քաւսայ գաւառ 389:
Քեփին 10:
Քիոս կղզի 12:
Քշակիշ 381:
Քշիկ տանուէր 343, 347,
348, 354:
Քունզըր գեօղ 210:
Քուրդոյ 365:
Քրիստափոր եպիսկ. Ասլա-
հունեաց 314
Քրիստափոր եպիսկ. Ռըշ-
տունեաց 138:
Քրիստոնեայք 104, 149,
150:
Քրիստոս 13, 26, 33—36,
41, 42, 44, 47 49, 50,
52, 53, 56, 58, 59, 62,
65, 68, 70, 72, 73 77,
81, 89, 92, 95, 106, 111,
113—116, 125, 133,
135, 138—142, 145,
181, 199, 203, 208,
211, 214, 217, 223,
231, 242, 244, 247,
249, 251, 252, 267,
272, 280—282, 287,
290—293, 295, 298 299,
302, 315, 316, 319,
321—323, 336—338,
341, 342, 350, 351,
358, 360—362, 369,
377, 378, 384, 387,
388, 390, 392
Քրիստոսատուր՝ աշակերտ
Յովսէփայ 320:
Քրտակարին զօրական 152:
Օգոստոս ռոմ 230:
Օղիզա 11:
Օմար Իսաաթեան 333:
Օմար՝ որդի Արզլապիդայ
333:
Օշական 38:
Օտման Իբն Օփան 333: